

HISTÒRIA DE LA HISTORIOGRAFIA CATALANA

EDITOR
Albert Balcells

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA. Sèrie Jornades Científiques

18

sèrie jornades científiques

Jornades
Científiques de
l'Institut d'Estudis
Catalans

SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

*Història de la historiografia
catalana*

Coordinador científic

Albert Balcells

Barcelona, 23, 24 i 25 d'octubre de 2003

Institut d'Estudis Catalans. Jornades Científiques (2003)

Història de la historiografia catalana : Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica. — (Sèrie jornades científiques ; 18)

Text en català, resums en català i anglès. — Bibliografia. Referències bibliogràfiques
ISBN 84-7283-765-3

I. Balcells, Albert, ed. II. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica

III. Títol IV. Col·lecció: Sèrie jornades científiques ; 18

1. Catalunya — Historiografia — Congressos

930(467.1)(061.3)

Aquest treball ha comptat amb el suport de la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT) de la Generalitat de Catalunya.

© dels autors de les ponències

© 2004, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre de 2004

Tiratge: 550 exemplars

Compost per Anglofort, SA

Carrer del Rosselló, 33. 08029 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-765-3

Dipòsit Legal: B. 49620-2004

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Sumari

Currículums dels participants	7
Introducció	
<i>per Albert Balcells</i>	13
La historiografia catalana del període primitiu	
<i>per Jesús Alturo i Perucho</i>	19
Les cròniques catalanes medievals. Notes entorn a la seva intencionalitat	
<i>per Albert G. Hauf i Valls</i>	39
Historiografia dels temps de l'Humanisme	
<i>per Eulàlia Duran</i>	77
La historiografia del segle del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu de la Penya)	
<i>per Antoni Simon i Tarrés</i>	93
La historiografia del segle de les Il·lustracions (de Maïans a Capmany)	
<i>per Javier Antón Pelayo</i>	117
La historiografia del romanticisme (de Pròsper de Bofarull a Víctor Balaguer)	
<i>per Ramon Grau i Fernández</i>	141
La historiografia del positivisme	
<i>per Jordi Casassas Ymbert</i>	161
La historiografia del noucentisme i del període republicà	
<i>per Enric Pujol</i>	187

La historiografia catalana sota el franquisme <i>per Antoni Furió</i>	205
L'Escola catalana d'arqueologia <i>per Josep M. Fullola</i>	229
Historiografia del dret català <i>per Jordi Günzberg Moll</i>	249
Historiografia de l'art catalana <i>per Francesc Fontbona</i>	271
Els estudis sobre història literària <i>per Josep Massot i Muntaner</i>	301

Jesús Alturo

Jesús Alturo, doctor en Filologia Clàssica, Catedràtic de Codicologia, Paleografia i Diplomàtica del UAB, membre, entre d'altres organismes, del Comitè Internacional de Paléographie Latine.

Fundador i director del Seminari de Paleografia, Diplomàtica i Codicologia de la UAB, des d'on dirigeix diversos programes d'investigació i diferents tesis doctorals.

Docència en llatí, particularment medieval, i en paleografia, codicologia i diplomàtica. Orientació de la recerca: filologia llatina medieval, història de l'escriptura, dels textos, dels llibres manuscrits i de les biblioteques; història de l'educació i cultura medievals; monaquisme. Premis d'investigació com el Premi al millor treball de recerca Ciutat de Barcelona 1982, Premi de la Fundació Mossèn Sanabre.

Estades de recerca i d'estudi en Roma, París, Coïmbra, Oporto.

Autor de llibres com *L'Arxiu Antic de Santa Anna de Barcelona. Aproximació històrico-lingüística*, 3 vols. Fundació Noguera 1985; *Studia in codicum fragmenta*, Universitat Autònoma de Barcelona 1999; *El llibre manuscrit a Catalunya*, Generalitat de Catalunya 2000; *Història del llibre manuscrit a Catalunya*, Generalitat 2003, i de més de cent articles en revistes nacionals i internacionals.

És convidat amb regularitat a dictar cursos i conferències en universitats nacionals i estrangeres, i ha participat amb ponències invitades en més de cinquanta congressos nacionals i internacionals.

Actualment prepara el *Corpus glossariorum latinorum Cataloniae (saec. IX-XII)*, una *Història de l'escriptura a Catalunya* i un llibre sobre l'ensenyament en la Catalunya antiga i medieval.

Albert-Guillem Hauf i Valls (Palma de Mallorca, 1938)

Catedràtic de Filologia Catalana de la Universitat de València, i excatedràtic d'Estudis hispànics de la Universitat de Gal·les (Cardiff, Gran Bretanya). Membre de l'IEC (Secció Històrico-Arqueològica), membre d'honor de l'Estudi General Lul·lià, corresponent de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, membre de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, de l'Institut

Interuniversitari de Filologia Valenciana, i president de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC).

Especialista en literatura medieval, ha editat nombroses obres, entre elles el *Tirant lo Blanc*, i uns dos-cents treballs sobre temes de la seva especialitat. Entre els relacionats amb el tema del curs destaquen tots els referents a la historiografia catalana medieval del *Grundriss der Romanischen Literaturen* (GRL) publicat a Heidelberg.

Eulàlia Duran i Grau (Barcelona, 1934)

Historiadora. Catedràtica (1989) de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona. Membre numerari de la Reial Acadèmia de Bones Lletres (1987) i de l'Institut d'Estudis Catalans (1990). S'ha especialitzat en la història social —*Les Germanies als Països Catalans* (1980)— i cultural del segle XVI: edicions crítiques de textos literaris i historiogràfics de C. Despuig (1981), Lluís Ponç d'Icard (1984), cròniques de les Germanies (1984), A. Beccadelli (1990), Joan B. Anyés (2001), estudis sobre mil·lenarisme (1997) i treballs de síntesi en obres generals col·lectives. (1997). Fora d'aquest àmbit ha traduït al català bona part de l'obra de Pierre Vilar, en especial els quatre volums de la seva tesi *Catalunya dins l'Espanya Moderna (1664-1668)*. D'altra banda, ha publicat les cartes de Lluís Nicolau d'Olwer a Hermínia Grau (1995) i a Ferran Cuito (2003), i dirigeix (des de 1993) l'edició de l'obra completa de Miquel Batllori (dinou volums publicats) i un *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)* (quatre volums publicats).

Antoni Simon i Tarrés (Girona, 1956)

Catedràtic d'Història Moderna de la Universitat Autònoma de Barcelona. Entre les seves línies de recerca i publicacions esmentem l'estudi i edició de memòries i diaris personals de la Catalunya moderna: *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII* (1986) en col·laboració amb Antoni Pladevall; *Cavallers i ciutadans de la Catalunya del Cinc-cents* (1991); *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva* (1993); *Cròniques del Rosselló. Segle XVII* (1998) en col·laboració amb Pep Vila; l'estudi de les relacions i de l'articulació de Catalunya amb la monarquia hispànica: *1640. La monarquía hispánica en crisis* (1992) en col·laboració amb J. H. Elliott, R. Villari *et al.*; *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640* (1999), premi Prat de la Riba de l'IEC (2003); i la demografia històrica: *Aproximació al pensament demogràfic de Catalunya* (1995); *La població catalana a l'Edat Moderna* (1996). Recentment ha dirigit el *Diccionari d'Historiografia Catalana* (2003).

Javier Antón Pelayo

Professor titular d'Història Moderna de la Universitat Autònoma de Barcelona i director de la revista *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*. Les seves principals línies de recerca són la història de la cultura (història del llibre, de la lectura, de l'alfabetització i de les mentalitats), la història social (la història de la família i la història social de l'església) i la historiografia (la historiografia catalana). És autor del llibre *La herencia cultural. Alfabetización y lectura en la ciu-*

dad de Girona (1747-1807) (Bellaterra, 1998) i coautor del llibre *Girona a l'època de la Il·lustració* (Girona, 2001) on signa l'extens estudi titulat «Morir a la Girona de la Il·lustració. La funerària canònica i les actituds dels canonges de la catedral davant la mort». Ha participat en nombrosos congressos nacionals i internacionals i ha publicat articles en diverses revistes especialitzades, entre d'altres els titulats «La historiografia catalana del siglo XVIII. Luces y sombras de un proyecto ilustrado y nacional» (*Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 2000), «El discurs de presentació d'Antoni de Capmany a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1782)» (*Manuscrits*, 2001) i «Antoni de Capmany (1743-1813): anàlisi del pasado catalán para un proyecto español» (*Obradoiro de Historia Moderna*, 2003). Ha format part de l'equip de redacció del *Diccionari d'Historiografia Catalana* (2003) dirigit per Antoni Simon i Tarrés.

Ramon Grau i Fernández (Barcelona, 1947)

Estudià la carrera de Filosofia i Lletres, especialitat d'Història, a la Universitat de Barcelona (1963-1968). La seva tesi de llicenciatura (1969) tracta de la política municipal barcelonina en temps de Carles III de Borbó. Les seves recerques des d'aleshores s'han desenvolupat en dues línies principals: història de Barcelona (segles XVIII-XIX) i història de la historiografia catalana (segles XVIII-XX). Ha estat professor de la Universitat de Barcelona, adscrit al Departament de Geografia / Geografia Humana (1970-1987). Des de 1994 és director de projectes a l'Ajuntament de Barcelona, vinculat actualment a l'Arxiu Històric de la Ciutat (Institut de Cultura), des d'on dirigeix la revista *Barcelona Quaderns d'Història*, coordina altres publicacions i activitats docents i intervé en l'organització biennal dels Congressos d'Història de Barcelona. Des de 1998 actua també en el consell de redacció de la revista *L'Avenç*.

Jordi Casassas (Barcelona, 1948)

Doctorat a la Universitat de Barcelona (1877) i catedràtic d'Història Contemporània a la mateixa Universitat (1989). Titular de la càtedra Lluís Companys de promoció dels Drets Humans (1996). Director del Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals i del seu portaveu *Cercles. Revista d'Història de la Cultura* (1998). Investigador principal de la xarxa temàtica (CIRIT) «Història cultural comparada de l'espai mediterrani». Assessor d'Ariel Historia (1996) i membre del Comitè Assessor de l'Institut Cambó (2000). Codirector de la Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català (1983-1993), assessor general de l'obra «Història, política, societat i cultura dels Països Catalans» (1995-1999) i codirector del *Diccionari d'Historiografia Catalana* (2003). Col·laboració i/o direcció de nombrosos equips de recerca nacionals i internacionals i publicació en revistes especialitzades i d'alta divulgació. Entre les obres principals: *Jaume Bofill i Mates, 1878-1933* (1980); *La dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930* (1983); *L'Ateneu Barcelonès. Dels orígens als nostres dies* (1986); *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània, 1850-1920* (1989); *Entre Escil·la i Caribdis. El catalanisme i la Catalunya conservadora a la segona meitat del s. XIX* (1991); *L'època dels nous mo-*

viments socials, 1900-1930 (vol. 8 d'«Història, política, societat i cultura als PPCC», 1995); *El futur del catalanisme* (1997) (en col. amb J. Termes); coord. *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya, 1808-1975* (1999); *Histoire du nationalisme catalan* (París, en premsa).

Enric Pujol (Figueres, 1960)

Doctor en Filosofia i Lletres —especialitat d'Història— per la Universitat Autònoma de Barcelona, és autor d'*El descrèdit de la història* (1993) i de *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana contemporània* (1995), llibre que va merèixer, l'any 1998, el premi Enric Prat de la Riba concedit per l'Institut d'Estudis Catalans. Ferran Soldevila és un dels autors en què s'ha especialitzat, raó per la qual n'ha editat els reculls *Textos d'història i política, 1924-1967* (1994) i *Noms propis* (1994), i ha tingut cura de la publicació dels seus *Dietaris de l'exili i el retorn* (1995-2000). També han atret la seva atenció l'escriptora Rosa Leveroni —de qui publicà, conjuntament amb Abraham Mohino, les *Confessions i quaderns íntims* (1997)— i el poeta Carles Fages de Climent —del qual ha comissariat l'exposició *Carles Fages de Climent. Poètica i mítica de l'Empordà* (2002-2003) i ha coordinat el corresponent catàleg que duu el mateix títol, junt amb Rafael Pascuet. Així mateix, ha aprofundit en la història cultural i política contemporània, en obres com *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia* (1996) i *Història de l'Institut d'Estudis Catalans 1907-1942* (2002), ambdues redactades conjuntament amb Albert Balcells. I ha realitzat un intent de sistematització de la historiografia catalana contemporània en el llibre *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila* (2003) —síntesi de la seva tesi doctoral, llegida el 2000 i que va merèixer el premi extraordinari de doctorat l'any 2003— i en el *Diccionari d'historiografia catalana* (2003), del qual n'ha estat codirector, conjuntament amb Jordi Casassas i Antoni Simon (dir. principal).

Antoni Furió

Doctor en Història medieval per la Universitat de València el 1986, on és professor titular. Director des del 1997 de Publicacions de la Universitat de València i president, des del 2002, de l'Asociación de Editoriales Universitarias Españolas, que agrupa 50 universitats de tot l'Estat. És director de la revista *L'Espill*. Entre els seus llibres es troben *Camperols del País Valencià* (1982), *València, un país de llauradors* (editor), publicat el 1985, *Àlbum Fuster* (1994), *L'espai de l'aigua. Xarxes i sistemes de reg en la ribera del Xúquer* (editor), publicat el 2000, *Castells, torres i fortificacions en la Ribera* (editor), aparegut el 2002. S'encarrega de l'obra completa de Joan Fuster i de l'edició de la seva correspondència, de la qual han sortit 5 volums.

Josep M. Fullola i Pericot (Barcelona, 1953)

Va estudiar a la Universitat de Barcelona entre els anys 1970 i 1975 i s'especialitzà en prehistòria; el 1975 va entrar-hi com a professor ajudant i va ser-hi becari durant tres anys, fins a la defensa de la seva tesi doctoral sobre la fase mitjana del Paleolític Superior ibèric el mes de juny de 1978. Obtingué el premi extraordinari de doctorat i el treball es va publicar a València l'any 1979.

Durant vuit anys (1978-1986) va fer classes de prehistòria a la Fac. de Filosofia i Lletres de Tarragona, dependent llavors de la UB. Va assolir-hi la plaça de professor titular l'any 1984 i la càtedra el 1985.

El 1986 guanya la càtedra de prehistòria de la UB, vacant per la jubilació del Dr. Maluquer de Motes. El mes de setembre de 1987 funda el Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques (SERP), centre de recerca que li serveix per a endegar una tasca de formació de llicenciats i de programes d'excavacions que, al llarg dels anys, ha donat fruits positius. El grup ha estat reconegut des de 1996 com a Grup de Recerca de Qualitat. Ha dirigit onze tesis doctorals.

Els seu camp principal de recerca ha estat sempre el dels grups caçadors recol·lectors, tant els paleolítics com els moderns i subactuals que tenen aquest tipus d'economia. Ha treballat en diversos jaciments catalans (Filador, Parco, Colls, Montlleó) i ha dirigit excavacions en els projectes desenvolupats a la Baixa Califòrnia i a Portugal.

Com a reflex d'aquesta tasca ha publicat 22 llibres (autor/editor), 162 articles i 52 comunicacions i ponències en congressos, i ha impartit una setantena de conferències.

Ha presidit i organitzat nombroses reunions nacionals i internacionals. Va fundar el 1990 les Reunions Nacionals de Geoarqueologia i el màster sobre «Gestió del Patrimoni Arqueològic» de la UB (1989-1993).

A més de dirigir el GRQ del SERP, el seu grup gaudeix d'altres ajuts com les subvencions de la DG de Patrimoni per a les excavacions arqueològiques, els projectes de recerca del Ministeri de Ciència y Tecnologia i de l'Institut d'Estudis Ilerdencs i una xarxa temàtica de la Generalitat.

Pertany a la 8ª comissió de la UISPP, especialitzada en temes del Paleolític Superior, i a la comissió permanent.

Jordi Günzberg

Llicenciat i doctor en Geografia i Història per la Universitat de Barcelona. Diplomant en Dret per la Universidad Nacional de Educación a Distancia. Professor associat d'Història del dret i les institucions a la Universitat Pompeu Fabra. Professor tutor d'Història del dret i les institucions a la Universidad Nacional de Educación a Distancia, en el Centre associat de Cervera.

Ha participat en projectes d'investigació com són: *La Generalitat de Catalunya i la seva autonomia financera* (anys 1994-1997), *La monarquia a la Corona d'Aragó* (1997-2000), *Els juristes i el dret a la Corona d'Aragó* (2000-2003).

Ha publicat diversos estudis sobre la història del notariat català.

Francesc Fontbona de Vallescar (Barcelona, 1948)

Doctor en Història Moderna. Membre de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (des de 1989) i de l'Institut d'Estudis Catalans (des de 1992). Director des de 1995 de la Unitat Gràfica de la Biblioteca de Catalunya, d'on era conservador des de 1978. *Hono-*

rery associate de The Hispanic Society of America, de Nova York (des de 1993). Redactor (1968-71) i responsable (1971-78) de la secció d'Art de la *Gran Enciclopèdia Catalana*. Autor de llibres com *La crisi del Modernisme artístic*, 1975 (Premi de la Crítica «Serra d'Or» i premi Bonay de l'IEC); *El paisatgisme a Catalunya*, 1979 (Premi Bonay de l'IEC); *Anglada-Camarasa*, 1981 —amb F. Miralles—; dos vols. d'*Història de l'art català*, 1983 i 1985; *La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1823*, 1992; *Catàleg del Museu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 1999 —amb V. Durá— (Premi de l'Associació Catalana de Crítics d'Art, ACCA); *Josep Mompou. Biografia i catàleg de la seva obra*, 2000; etc. Director de l'obra col·lectiva en curs *El Modernisme*, 2002-03 (Premi de l'Associació Catalana de Crítics d'Art, ACCA). Ha publicat en revistes com *Gazette de Beaux-Arts* (París), *Sansaisha* (Tòquio), *Boletín del Museo del Prado*, *Goya*, *Archivo Español de Arte*, *Cuenta y Razón*, *Mundo Hispánico*, *Awràk* y *Descubrir el Arte* (Madrid), *Liño* (Oviedo), *Seminario de Arte Aragonés* (Saragossa-Osca-Terol), *Estudios Pro-Arte*, *D'Art*, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, *Revista de Catalunya*, *L'Avenç*, *Destino*, *Serra d'Or* (Barcelona), etc. i en diversos diaris.

Josep Massot i Muntaner (Palma de Mallorca 1941)

Es va llicenciar es filologia romànica a la Universitat de Barcelona i va seguir cursos de llengua i literatura als Estudis Universitaris Catalans. Doctor honoris causa per la Universitat de les Illes Balears, és monjo de Montserrat des del 1962. Des del 1971 hi dirigeix les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. És director també de les revistes *Serra d'Or*, *Randa* i *Llengua i Literatura*, i forma part del consell de redacció d'*Estudis Romànics* i del consell editor d'altres revistes. És membre de l'Institut d'Estudis Catalans i de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, vicepresident de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, i responsable de publicacions de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, de la qual fou secretari durant vint anys. Ha publicat un bon nombre de llibres, articles, pròlegs i ressenyes sobre temes de llengua, literatura i història dels Països Catalans, entre els quals *Trenta anys d'estudis sobre la llengua i la literatura catalanes. II. La literatura (de l'edat mitjana a la Renaixença)* (1980) i tres sèries d'*Escriptors i erudits contemporanis* (1996-2003).

Introducció

Albert Balcells

Pierre Vilar, desaparegut recentment, va escriure: «La història de la història seria l'exercici històric més fructífer que hom podria proposar-se». Però fins fa no gaire temps era petit l'interès per saber com s'havia escrit la nostra història i com havia evolucionat al llarg del temps. Es donava l'anomalia que el coneixement històric s'havia desenvolupat d'una manera molt notòria i, en canvi, en comparació amb els altres països, no es valorava gaire la història de la historiografia. Però ara ja comptem amb una producció considerable i ha començat a ser un aspecte reconegut dels estudis històrics.

No es tracta únicament de publicar edicions facsímils d'autors antics ni de posar a l'abast en forma impresa i transcrita les fonts bàsiques, tal com la tradició acadèmica anava fent com a continuació de la línia iniciada en el segle XIX, sinó d'estudiar en si mateixa l'obra dels historiadors d'altres èpoques, situar-la en el seu context, establir la seva posició en l'evolució del coneixement històric i, alhora, no fixar-se únicament en el grau en què ha estat superada per estudis posteriors. Això no treu que puguem tenir la sorpresa de trobar que els antics són encara d'utilitat per al coneixement històric, que, en alguns casos, allò que considerem idees o descobriments recents procedeixen d'ells, encara que sigui amb formulacions i enfocaments diferents dels actuals. Trenta-sis anys de franquisme i la pretensió de descobrir mediterranis expliquen aquestes sorpreses, que, de vegades, són una lliçó d'humilitat per als historiadors del present. Però, en principi, no es tracta de cercar inspiració ni models en l'obra d'uns historiadors que van escriure els seus llibres d'acord amb el nivell de coneixements del seu temps i amb un ventall de fonts generalment més limitat (quan no n'utilitzen alguna de destruïda o desapareguda), sinó d'estudiar aquells treballs de forma similar a com els historiadors de la literatura, de la filosofia i de les ciències experimentals i exactes treballen en els seus camps respectius.

El lector comprovarà que en un estudi aparentment tan distanciat apareixen les grans qüestions perennes: la veracitat, la independència, la perspectiva històrica, la problemàtica de lligar l'anàlisi sobre base documental amb la síntesi interpretativa. Al llarg del recorregut, un cop deixats enrere els segles dels cronistes, trobem polítics doblats d'historiadors, historiadors amb ambicions polítiques, historiadors compromesos amb un projecte polític col·lectiu i erudits be-

nemèrits però conformistes que semblen oblidar que l'historiador està inmergit en la història i no per damunt d'ella. Que la història no ha d'estar mediatitzada per les ideologies ni subordinada a elles és indiscutible, però és dubtós que sense idees es pugui escriure una història que interessi la societat més enllà del cercle restringit dels professionals i encara.

La història de la historiografia ha de restablir l'equanimitat, donar a cada un el que li correspon i no amagar les polèmiques entre historiadors en nom d'una harmonia irreal i d'un prestigi gremial a base de ressaltar només allò que els uneix. Explicar i contextualitzar sense condemnar ni justificar és la tasca reservada a la disciplina. I, sobretot, evitar deixar-se emportar per les polèmiques del passat, prenent partit anacrònicament, perquè aleshores resulta impossible la crítica històrica que reconstrueix la realitat en tota la seva complexitat. Les antigues rivalitats ja no ens afecten de la manera que afectaven els protagonistes de l'època. Naturalment que les nissagues de magisteri i de poder i les simplement ideològiques no estan gaire interessades en aquest esforç, però l'interès del progrés cultural ho reclama per sobre dels prejudicis de grup o de capelleta.

Abans dels anys vuitanta era excepcional el cas d'algú que s'hagués començat a especialitzar en historiografia catalana com Miquel Coll i Alentorn, que havia fet incursions en les èpoques més recents després d'estudiar les més remotes. Els articles de Ramon Grau i Marina López sobresurten entre les poques aportacions de les generacions nascudes a la postguerra. El més recent enlairament de la història de la historiografia tingué el seu preludi en el cicle de conferències sobre la historiografia catalana, organitzat pel Centre d'Estudis Històrics i Socials de Girona durant el darrer trimestre de 1989 i publicat l'any següent per la mateixa entitat. Un altre exponent del nou interès per la mateixa temàtica va ser l'aparició el 1993 de l'assaig d'Enric Pujol *El descrèdit de la història*, embrió del que seria la seva tesi doctoral, publicada el 2003 amb el títol *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila*. Convé dir que el cicle de conferències pronunciades a Girona el 1989 tingué lloc dins el clima polèmic, professionalment introspectiu i poc equànim que caracteritzà un determinat cercle d'historiadors i que jo vaig recollir en el llibre *La història de Catalunya a debat. Els textos d'una polèmica* (1994). Les aigües després es varen calmar. Ara el clima és diferent.

En el transcurs dels anys noranta, un conjunt de monografies sobre alguns dels historiadors del segle xx que han tingut més influència ha donat cos a la història de la historiografia catalana. Penso en el llibre del mateix Enric Pujol sobre Ferran Soldevila, en el de Josep Maria Muñoz sobre Jaume Vicens Vives o en el de Francesc Vilanova sobre Ramon d'Abadal. La publicació de dietaris o d'epistolaris, com en els casos de Soldevila i Vicens, així com la de l'epistolari de Bosch Gimpera, s'han sumat a la tasca interpretativa i biogràfica. I el que resulta més positiu de totes aquestes aportacions és que no són les primeres peces d'una galeria d'estàtues d'historiadors il·lustres, sinó que ens porten, en el seu conjunt, a una aproximació a uns personatges de carn i os, amb les seves contradiccions i limitacions, ambicions i frustracions, condicionaments i superacions. Això ha estat compatible amb la revaloració del paper i de l'obra d'alguns d'ells, com en el cas de Soldevila. S'ha començat a donar a la nostra histo-

riografia el seu just valor, sense exclusions i sense dissimular la seva pluralitat diversa, i, en certs moments, conflictiva.

Darrerament s'ha donat un pas endavant decisiu per a la temàtica que ens ocupa amb l'aparició el juny del 2003 del *Diccionari d'Historiografia Catalana*, dirigit per Antoni Simon, amb Jordi Casassas i Enric Pujol de codirectors. Comptem així amb una eina de consulta imprescindible, que ha conquerit per a aquesta branca dels estudis històrics el grau de reconeixement que li pertoca.

Els textos que componen el llibre que teniu als dits constitueixen la primera síntesi d'història de la historiografia catalana i són el resultat de les jornades científiques organitzades per encàrrec de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i celebrades a Barcelona els dies 23 i 24 d'octubre del 2003 a la Casa de la Convalescència. Les jornades pretenien donar un pas més en el sentit d'oferir una primera visió global interpretativa, que fos alhora un balanç. De la mateixa manera que existeixen fa molt de temps breviaris d'història de la literatura catalana, calia tenir quelcom equivalent per a la història de la historiografia. Amb aquestes jornades històriques s'hi ha volgut posar la primera pedra. Els límits cronològics van del període medieval més antic fins a l'inici dels anys setanta del segle xx per tal que quedés exclòs de l'obra el treball de les generacions nascudes després de la guerra civil espanyola.

A les visions generals del treball historiogràfic en èpoques successives, des dels monjos de Ripoll del segle xi fins als anys seixanta del segle xx, es van afegir sengles ponències sobre especialitats en les quals és competent la Secció Històrica de l'IEC des de la seva fundació el 1907, com ara l'arqueologia, la història del dret català, la de l'art i la de la literatura.

Som conscients que cada especialitat, sigui cronològica, sigui temàtica, mereixeria unes jornades com les que vam dedicar a la totalitat. Però més val començar modestament amb una primera visió global o introductòria. Més endavant sempre es podran eixamplar i especialitzar els continguts i qui sap si s'arribaran a convertir les jornades d'història de la historiografia en cíclics, ja que l'organització de jornades com aquestes és una de les múltiples missions de la Secció Històrica de l'IEC. No en va, el text que publiquem correspon a les quartes jornades científiques de l'Institut que organitza la seva Secció Històrico-Arqueològica. Les primeres estigueren dedicades a l'obra de Miquel Batllori, les segones estudiaren un tema tan clàssic dins la institució com el dels catalans a la Mediterrània Oriental a l'Edat Mitjana, i les terceres tractaren de Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània. Totes tres han estat publicades. Dins el número d'ordre de l'Institut d'Estudis Catalans, les que el lector té a les mans són les dissetenes jornades científiques, ja que aquesta mena de reunions volen abastar els més diversos camps del coneixement, atès que l'IEC no és només una acadèmia de la llengua catalana ni tampoc és únicament una acadèmia catalana de la història. Al costat de les Seccions Històrica i Filològica, l'Institut compta amb una Secció de Filosofia i Ciències Socials, una de Ciències Biològiques i una de Ciències i Tecnologia.

De la mateixa manera que, com ja he apuntat anteriorment, s'ha combinat l'anàlisi cronològica amb l'anàlisi temàtica, un altre dels criteris bàsics seguits ha estat el de procurar que l'es-

tudi englobés la totalitat de l'àmbit lingüísticocultural català i que no es limités únicament a la Catalunya-Principat. És indubtable l'interès científic que representa una visió global i integrada de l'evolució de la historiografia catalana en tota la seva àrea lingüísticocultural, raó per la qual volem insistir-hi de manera especial en aquest apartat introductori.

Certament una tal visió es fa imprescindible en l'anàlisi del període medieval; si no, les mateixes quatre grans cròniques dels segles XIII i XIV serien senzillament incomprendibles. Com ho seria, d'incomprendible, una figura com Ramon Muntaner. Però també és igualment necessària aquesta anàlisi global, quan abordem els temps moderns i l'època contemporània. Així, la puixant Il·lustració valenciana encapçalada per Gregori Maians no pot ser completament desvinculada del moviment il·lustrat dels altres territoris catalans. Miquel Batllori, que estudià la relació de Maians amb d'altres intel·lectuals del Principat, afirmà al seu llibre *Galeria de personatges* (1975) que «contra el que hom podia esperar-se, el segle XVIII, en l'ordre cultural, representa un acostament entre ambdós països, més acusat que en els segles precedents».

Els contactes i paral·lelismes es multipliquen quan avancen els temps. Així, quan entrem en l'anàlisi del romanticisme i de la Renaixença literària, que és quan es comença a desenvolupar a casa nostra, com arreu, la concepció contemporània de la història, veiem que, a València, Vicent Boix recreava en clau liberal la història valenciana igual que feia amb la del Principat el seu amic Víctor Balaguer a Barcelona. Balaguer, en canvi, polemitzava, a mitjan anys seixanta, amb Teodor Llorente, el patriarca de la Renaixença a València, perquè aquest considerava que la Renaixença a Catalunya estava massa polititzada, com a mínim aquella que no coincidia amb plantejaments conservadors similars als del mateix Llorente. Vicent Boix elaborà autònomament un repertori de tesis pel que fa al País Valencià, que guarden un perfecte paral·lelisme amb les que Víctor Balaguer establia per a Catalunya. Entre aquestes tesis de Boix trobem la del rei Jaume I com a fundador heroic del poble valencià; els furs interpretats com una tradició constitucionalista enfront de la versió del tradicionalisme antiliberal; les Germanies de 1520 com a revolta popular contra el feudalisme i contra un absolutisme imposat per un rei estranger des de la Corona de Castella, ja sotmesa al despotisme; les llibertats del municipi medieval com a precedent del municipalisme propi del progressisme i del provincialisme insurreccional valencià del XIX; la derrota en la guerra de Successió espanyola com la decadència, de la qual el poble valencià començà a sortir amb la guerra contra la dominació napoleònica. El model de govern defensat per a Espanya que Boix proposava el 1869 era la «monarquia paccionada de Aragón», i considerava que era la «más española y nacional».

La *Historia de la Ciudad y Reyno de Valencia* que Vicent Boix publicà en tres volums entre 1845 i 1847 (reeditada el 1980) és anterior a l'edició de la *Historia de Cataluña y la Corona de Aragón* (1860-1863) de Víctor Balaguer, que amb el mateix Boix i l'aragonès Jerónimo Borao va fundar el periòdic progressista *La Corona de Aragón*, publicat a Barcelona entre 1854 i 1856. Allò era en certa manera un precedent menor del Pacte de Tortosa, promogut tretze anys després, el 1869, per Valentí Almirall entre els republicans federals de Catalunya, el País Valencià, les Illes Balears i Aragó, un pacte al qual Pi Margall respongué amb el pacte nacional a escala espanyola.

Vicent Boix divulgà les seves tesis per mitjà de novel·les històriques i va concórrer als Jocs Florals de Barcelona amb el pseudònim de *Lo Trobador del Túria*. Criticada la seva obra per la historiografia posterior, sovint en nom d'una imparcialitat només aparent, caldria esperar als anys seixanta del segle xx per a tenir unes síntesis de la història del País Valencià de l'envergadura de la que Vicent Boix va escriure més de cent anys abans.

A l'extrem ideològicament contrari, però contribuïnt també decisivament a la pròpia història, tenim Josep Maria Quadrado, arxiver de l'Arxiu del Regne de Mallorca, amic i corresponsal de Milà i Fontanals, de Rubió i Ors i de Piferrer. Amb aquest darrer col·laborà en l'obra *Recuerdos y bellezas de España*, de la mateixa manera que Quadrado participà també en l'empresa política i ideològica muntada a Madrid per Jaume Balmes, amb el qual compartia la defensa de la unitat catòlica contra la llibertat de cultes. Com Balaguer i Boix, Quadrado volgué donar la seva visió de síntesi de les Illes Balears, feta, però, des dels paràmetres del seu pensament conservador. Una limitació de Quadrado radica a haver creat els fonaments de la història particularista balear, sense tenir com a base un projecte regionalista. L'altra és que, després d'haver reconegut l'arrel de la revolta popular mallorquina en injustícies socials al seu llibre de 1847 *Forenses y ciudadanos*, va acabar condemnant els agermanats mallorquins, que eren exaltats pels republicans en el Sexenni Democràtic.

Al marge de tot això, amb el gran volum *Islas Baleares*, de la sèrie *Recuerdos y bellezas de España*, publicat el 1888, Quadrado donà la primera síntesi d'història del Regne de Mallorca en les seves relacions amb la Corona d'Aragó i amb la posterior espanyola, i, per tant, va escriure quelcom equivalent a les obres molt anteriors de Boix per a València i de Balaguer per a Catalunya. Quadrado és reconegut com el recuperador de la memòria històrica nacional amb les seves obres sobre el període fundacional de la conquesta, el repartiment i les institucions d'autogovern de les Illes.

Si les contradiccions de Quadrado es reflectiren en la seva obra historiogràfica, no va passar el mateix amb la inseqüència política de Víctor Balaguer, que, anys després de l'aparició de la seva síntesi històrica, va acceptar ser ministre dels governs centralistes de Malcampo, Serrano i Sagasta els anys 1871, 1874 i 1886. La *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* conegué una segona edició el 1885, poc abans de començar a ser desplaçada per la *Història de Catalunya*, publicada per Antoni Aulèstia i Pijoan el 1887. El llibre d'Aulèstia és la primera síntesi en llengua catalana i enquadrada ja plenament en l'esperit del catalanisme polític.

Entrats al segle xx, amb els nous corrents que representen ja la contemporaneïtat historiogràfica, els contactes i similituds no fan sinó multiplicar-se entre els historiadors d'arreu de l'àmbit lingüísticocultural català. Així, una figura com Josep Sanchis Sivera és indestruïble dels ideals historiogràfics dels noucentistes que configuraren l'equip de l'Institut d'Estudis Catalans, al qual el canonge valencià pertanyia ja des del 1916. I l'esperit del nou-cents fou comú als més importants intel·lectuals illencs, tant pel que fa als establerts a Barcelona, com, per exemple, Miquel dels Sants Oliver o Joan Estelrich, com pels que desenvoluparen la seva obra a la seva terra nadiua.

Encara més evidents foren els vincles d'unió i de relació durant l'etapa republicana, quan molts dels historiadors d'arreu de l'espai català compartiren uns mateixos ideals d'autogovern i afermaren la unitat lingüísticocultural. Aleshores, fins i tot arribem a trobar el terme «països catalans» en els escrits de preguerra d'un Ferran Soldevila.

Els vincles establerts entre el conjunt del territori catalans al llarg del segle XIX i principis del segle XX foren tan fermes que ni la dictadura del general Primo de Rivera ni la molt més llarga i dura del general Franco els pogueren tallar definitivament. Així, fins i tot en ple franquisme, existí una represa cultural comuna que es revelà ben madura als anys cinquanta i que tingué com a principal exponent la figura de Joan Fuster. Efectivament, l'obra fusteriana suposà un replantejament del conjunt de l'espai català i fou decisiva en la presa de consciència nacional del País Valencià. Però també cal dir que, alhora que influïen a Catalunya els llibres de Fuster editats a Barcelona, des de *Nosaltres els valencians* (1962) a la seva història de la literatura catalana contemporània (1972), en el desvetllament valencià hi participaren significatius historiadors de Catalunya que professaren a la Universitat de València dels anys seixanta, com fou el cas de Joan Reglà, Miquel Tarradell, Emili Giralt i Ernest Lluch.

Tot i que les limitacions cronològiques adoptades no consideren aquí els anys de la institucionalització autonòmica finisecular, cal assenyalar que, malgrat l'explícita oposició de diferents sectors, la relació intel·lectual entre historiadors de tot l'àmbit ha conegut segurament una intensitat que no s'havia produït mai fins aleshores. Crec que aquestes jornades han servit per a evidenciar-la i estimular-la. No debades l'Institut mateix ha fet de la defensa de la unitat de l'àmbit lingüísticocultural una de les seves principals raons fundacionals i una de les seves apostes de futur més decidides.

Resum

La historiografia catalana del període comtal ha estat estudiada especialment per Miquel Coll i Alentorn i abans per Ferran Valls i Taberner i Lluís Nicolau d'Olwer. Es tracta d'un conjunt de manifestacions escrites amb notícies de caràcter històric en general molt breus, fins a l'elaboració dels *Gesta comitum barcinonensium* editats en llatí i en català per Jaume Massó i Torrents i Louis Barrau-Dihigo. Per a aquest període cal tenir en compte no solament els textos purament i estrictament historiogràfics, sinó també altres textos de caràcter memorialístic, com els epigràfics, biogràfics, encícliques mortuòries, llegendaris, actes de dotació d'esglésies, obituaris, necrològics i col·leccions diplomàtiques generals, que ens informen d'esdeveniments que poden tenir cabuda en la microhistòria i també en la macrohistòria.

Abstract

Catalan historiography from the county period has been studied particularly by Miquel Coll i Alentorn, and previously by Ferran Valls i Taberner and Lluís Nicolau d'Olwer. It comprises a series of written declarations containing news of an historical nature, most of which are short, including the preparation of the *Gesta comitum barcinonensium*, published in Latin and Catalan by Jaume Massó i Torrents and Louis Barrau-Dihigo. From this period not only the purely and strictly historiographical texts should be considered, but also other memorialistic texts, such as the epigraphical, biographical and legendary ones, funeral encyclicals, churches' endowment acts, registers of deaths, necrologies and general diplomatic collections, which inform us of events that can have a place in microhistory and also in macrohistory.

Parlar de la historiografia catalana en el període primitiu o, el que, bàsicament, és el mateix, el període comtal, implica referir-se d'immediat a l'obra de Miquel Coll i Alentorn, l'historiador mo-

dern que ha dedicat més esforços al tema, sense oblidar els estudis anteriors de Ferran Valls i Taberner¹ i de Lluís Nicolau d'Olwer,² les aportacions dels quals queden, amb tot, superades per la visió de conjunt més àmplia que ofereix Coll i Alentorn. Per a aquest il·lustre historiador, el període primitiu, precedit d'un altre de preliminar, del qual sols s'ocuparà els darrers anys de sa vida,³ comprèn des de la invasió sarraïna, que per a ell marca una veritable mutació, fins vers l'any 1244, «data, segons Nicolau d'Olwer, de la primera redacció de la crònica de Jaume I».⁴ Dins d'aquest lapse de temps hi considera dos subperíodes, un primer que comprendria fins al final del segle XI, centrat en la figura de l'abat i bisbe Oliba, i un altre de més evolucionat que arribaria a la fi del sudit període, dominat per la personalitat política del comte Ramon Berenguer IV.

Però les primeres manifestacions escrites de notícies de caràcter històric són molt breus. Cal destacar, d'antuvi, unes succintes notes autobiogràfiques que semblen autògrafes d'Agobard de Lió. Es troben inserides en el manuscrit E.26 de la Biblioteca Vallicelliana de Roma, un còdex miscel·lani que transmet diverses obres de Beda i tractats de còmput. Al foli 30v, a l'al·lura de l'indicació de l'any 782, s'hi llegeix: «Hoc anno ab Hispanis in Galliam Narbonensem ueni», i davant l'any 792: «Hoc anno Lugdunum ago (?) ... primum»; i, al foli 31v, al costat de l'any 804, s'hi troba: «Benedictionem indignus suscepi».⁵

Vénen a continuació unes simples llistes dels reis gots i francs que acompanyaven els corpus de textos legals, com el *Liber iudiciorum*, amb una finalitat pràctica estrictament jurídica, i, aparentment, sense la mínima intencionalitat històrica. Així doncs, aquests textos sols poden considerar-se historiogràfics en un sentit lat, d'igual manera que les breus notes analístiques que esmenten algun fet històric d'ordre molt puntual sense que s'observi altre motiu per a la seva redacció que l'espontaneïtat cronística d'algun lector.

Una doble mostra d'aquest cas ens la procura el cèlebre ms. lat. 4667 de la Biblioteca Nacional de França, un *Liber iudicum* copiat en escriptura visigòtica amb tota probabilitat a Girona, possiblement a l'escriptori de la seva catedral, i amb quasi seguretat l'any 827, fruit de la col·laboració de cinc amanuenses que es van anar alternant en la feina de transcripció.⁶

En aquest còdex, ultra les esmentades sèries de reis, s'hi consigna la incursió a Girona del cabdill sarraí Abu Maruan el 10 d'octubre del sudit any, no el 828, com diu Coll i Alentorn, per-

1. «Els inicis de la historiografia catalana», a *Matisos d'història i de llegenda*, Barcelona, 1932, estudi recollit també a les *Obras selectas*, vol. IV, Barcelona, 1955.

2. Dins les conferències dictades a la Sorbona el 1930 i publicades amb el títol de *La Catalogne à l'époque romane*, París, 1932.

3. «La historiografia catalana en el període preliminar», recollit ara a *Historiografia*, Barcelona, 1991, p. 7-10.

4. «La historiografia de Catalunya en el període primitiu», ara també a *Historiografia*, cit., p. 11-12.

5. En dona la notícia Anscari Manuel MUNDÓ, «Notas para la historia de la escritura visigótica en su período primitivo», *Bivium. Homenaje a Manuel C. Díaz y Díaz*, Madrid, 1983, p. 191, notícia reproduïda també en Agustín MILLARES CARLO, *Corpus de códices visigóticos*. I. *Estudio*, Las Palmas de Gran Canaria, 1999, núm. 276, p. 173, amb reproducció del fol. 30v al vol. II. *Album*, lám. 276, p. 250.

6. M'ocupo més detingudament d'aquest còdex a «El *Liber iudicum* manuscrito latino 4667 de la Biblioteca Nacional de Francia. Análisis paleográfico», *Historia. Instituciones. Documentos*, Sevilla (en premsa).

què l'era hispànica emprada a la nostra terra solia ser de 39 anys, no de 38, com a la resta de la península, tal com va posar en clar Anscari Manuel Mundó en ocupar-se magistralment d'un tema, amb tot, encara problemàtic, com és el de la datació dels nostres diplomes pel regnat dels reis francs.⁷ Diu la curta nota:

«Era DCCCLXVI sic uenit Marohane ad lerunda VIº idus hoctubres anno XIIIº inperante Ludouico».

Ja es veu, doncs, que, sols considerant que l'era hispànica començava l'any 39 concorden ambdues dates, atès que l'any catorzè del regnat de Lluís correspon al 827, en efecte.

Possiblement també caldria incloure entre els textos de narració històrica, que, com anirem veient, haurem d'entendre en un sentit força ample, les *Lectiones in translatione corporis sanctae Eulaliae Barcinonensis*, de cap a l'any 877, editades pel canonge Sebastià Puig i Puig.⁸

De probable origen gironí sembla que era la dita *Crònica dels reis francs* que el bisbe Gotmar II de Girona va oferir a Al-Hakam l'any 940. D'aquesta, però, sols s'ha conservat la versió àrabi-ga, publicada, amb traducció castellana, per F. Fernández y González,⁹ i, en les brevíssimes referències que conté directament tocants a la nostra història, editada també, amb acompanyament de la versió catalana, per Josep M. Millàs i Vallicrosa.¹⁰ Cal admetre, tanmateix, que un llibre també es pot regalar sense haver-lo escrit personalment¹¹ i que, per tant, no és del tot segur que Gotmar fos l'autor d'aquesta crònica, encara que cal pensar que molt probablement ho fou.

La majoria de tots els altres textos que cronològicament segueixen aquests fins a l'elaboració dels *Gesta comitum Barcinonensium*, editats en llatí i català per Louis Barrau-Dihigo i Jaume Massó i Torrents,¹² només indirectament són historiogràfics i, en general, d'una eixutesa textual semblant als altres escrits suara presentats. Es tracta, de primer, de diverses inscripcions,¹³ com la mètrica incisa en la làpida que commemora la reconstrucció de l'església de Santa Ma-

7. «La datació de documents pel rei Robert (996-1031) a Catalunya», *Anuario de Estudios Medievales*, 4, 1967, núm. 52, p. 28.

8. En publicació apareguda a Barcelona el 1929.

9. «Crónica de los reyes francos por Gotmaro II, obispo de Geron», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, I, 1877-78, p. 454-470.

10. *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*, Barcelona, 1987, p. 134-135. Una continuació de l'edició d'aquestes cròniques en versió catalana es deu a Dolors BRAMON, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Vic-Barcelona, 2000. També s'ha ocupat d'aquesta crònica Miquel BARCELÓ, «Una nota entorn del "Llibre dels reis francs" regalat pel Bisbe Gotmar de Girona, l'any 384/940 a al-Hakam II a Còrdova», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins. Homenatge a Lluís Batlle i Prats*, núm. 25-1, 1979-1980, p. 127-136.

11. Per aquest motiu Miquel BARCELÓ, *op. cit.*, p. 128, posa en dubte que aquesta obra es degué al bisbe de Girona.

12. Publicats a Barcelona el 1925.

13. En general són moltes les inscripcions medievals catalanes que aporten dades d'interès històric superior al de la commemoració d' un fet puntual. Vegeu al respecte Anscari Manuel MUNDÓ, «Projet de corpus des inscriptions de la Catalogne du IXe et Xe siècles», ara a *Obres completes. I. Catalunya. 1. De la romanitat a la soberania*, Barcelona 1998,

ria de Roses, encarregada pel comte Sunyer de Barcelona a mitjan segle desè, inicialment donada a conèixer i estudiada per Pere de Palol¹⁴ i, més recentment, tornada a analitzar i a editar per Josep M. Marquès¹⁵ i per Hug Palou.¹⁶

L'any 985 Almansor prengué, saquejà i incendià Barcelona, i devastà bona part del comtat. Aquest atac va comportar també la pèrdua de llibres i de documents, cosa que obligà a refer alguns títols de propietat, que es feien ressò de la ràtzia en unes breus frases introductòries que precedien sovint la reparació documental. Algun d'aquests textos, com el que ara veurem, és gairebé coetani als fets, car és sols de dos anys després:

«L'any del Senyor DCCCCLXXXVI i el XXXI del regnat de Lotari, les calendes de juliol, un dimecres, Barcelona fou assetjada pels sarraïns i, per permissió divina, a causa dels nostres pecats, fou capturada per aquells el II de les nones del mateix mes. Tots els habitants de la ciutat i tots els qui d'arreu del comtat hi havien acudit per ordre del senyor comte Borrell per defensar-la, o bé moriren allí mateix o bé van ser capturats. També van perdre els béns que hi tenien, tant llibres com preceptes reials, i tota altra mena d'escriptures, per les quals ells i llurs avantpassats posseïen llurs aous i propietats des de feia més de dos-cents anys».¹⁷

Ja es veu, doncs, que llavors el nostre país encara conservava documentació, que podem considerar abundant, de, pel cap baix, el segle VIII. Però el que ens interessa ara és que aquesta terrible incursió, que serà recordada en els preàmbuls de força documents i que s'incorporarà als crònics com a punt de partida de l'explicació dels fets històrics de caràcter nacional, ha estat considerada com l'inici de la historiografia catalana en sentit propi. I així sembla, en efecte, tot i que el que motiva el record documental de la ràtzia és més la pèrdua dels títols de propietat i d'altres documents jurídics que no pas la mateixa destrucció de la ciutat de Barcelona, car la desaparició d'escriptures va comportar la necessitat de refer-les i un seguit de problemes jurídics que calgué resoldre. D'aquí que, com observa Michel Zimmerman, aquests preàmbuls històrics esdevinguessin formularis i depenguessin sovint els uns dels altres.¹⁸

p. 154-158, i també «Les inscripcions i els primers documents de Santa Cecília de Montserrat», *ibidem*, p. 159-178; «Transcripció, traducció i comentari d'algunes inscripcions de Barcelona», *ibidem*, p. 179-193; «Les inscripcions de Tassi i d'Hildesind de Sant Pere de Rodes», *ibidem*, p. 194-212; «L'antic altar de Sant Fost amb inscripcions dels segles X i XI», *ibidem*, p. 213-216; «Inscripció de l'església de Santa Brígida de Tor-la-Ribera», *ibidem*, p. 217-218, i, en general, totes les editades i traduïdes als volums de la *Catalunya romànica*. I, naturalment, també resulta molt útil al nostre propòsit la seva conferència «Problemes historiogràfics dels orígens nacionals de Catalunya», *ibidem*, p. 219-231.

14. «Una làpida medieval de Santa Maria de Roses», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XIX, 1946, p. 274.

15. *El cartoral de Santa Maria de Roses*, Barcelona, 1986, p. 12.

16. *Jurisdiccions i privilegis a la vila de Roses: Orígens de la jurisdicció compartida, segles X a XVI. Estudi dels documents*, treball de recerca inèdit defensat a la UAB el 1989, doc. 1.

17. Tracto d'aquests textos, merament des del punt de vista bibliogràfic, a *Història del llibre manuscrit a Catalunya*, Barcelona, 2003, p. 84-85. Aquest text es troba als *Libri Antiquitatum*, de la Catedral de Barcelona, vol. II, doc. 46.

18. «La presa de Barcelona per Al-Mansur i el naixement de la historiografia catalana», a *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*, Barcelona, 1989, p. 77.

Però és cert també que la reclamació d'ajut del comte Borrell al rei franc Lotari, que no la pogué atendre, escurçà el pas cap a la independència, i és que, per dir-ho a la manera de Josep Carner, la nostra terra va haver de fer-se forta cor endins.

Aquesta ràtzia féu veure als nostres comtes que ja no podien comptar amb l'ajut dels reis francs, que sols havien de dependre de les pròpies forces, i, de retop, segons Coll, també va fer que els nostres sobirans miessin el monestir de Ripoll, lluny de les terres ocupades pels sarraïns i protegit pel cinturó de muntanyes que l'envolta, com el centre més adient per a la producció, i custòdia, dels textos historiogràfics referits a ells mateixos.

L'escola historiogràfica passaria de Girona a Ripoll, un canvi facilitat pel fet que Ató fou bisbe de Vic primer i després de Girona; Arnulf, simultàniament abat de Ripoll i bisbe de Girona, i Miró Bonfill, comte de Besalú i bisbe també de la seu gironina. Tot amb tot, encara que no seré pas jo qui negui la comunicabilitat més que possible entre Girona i Ripoll, ja es veu que els personatges adduïts per Coll van fer el camí en ordre invers al de la suposada escola historiogràfica, car ells van passar de Ripoll a Girona. Però ja entenc que és una manera de dir, com una manera de dir és parlar, en aquests moments i amb aquests testimonis, d'escola historiogràfica, i, fins i tot, si filem prim, de textos historiogràfics.

Però, en efecte, Ripoll, panteó comtal i florent abadia protegida pels comtes, va iniciar la seva activitat historiadora, manifestada, de bell antuvi, també sols indirectament en la composició de textos epigràfics no exempts de valor literari, com l'*Epicedion* en honor de Ramon Borrell, comte de Barcelona, vertadera biografia seva, i documentals, com l'encíclica mortuòria de l'abat Seniofred, antecessor d'Oliba, que ha estat considerat l'autor d'aquests dos textos i, encara d'altres, com noves encícliques, poemes i sermons, amb remarcables notícies biogràfiques els primers. Tota aquesta producció diguem-ne literària es pot consultar ara amb comoditat en l'edició d'Eduard Junyent del *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, publicada per l'IEC a cura d'A. M. Mundó.¹⁹

Aquesta mena de producció prosseguirà després de la mort del venerable prelat, que serà mortu, també ell, lògicament, de la redacció de semblants textos de recordança laudatòria, però cap dels quals, certament, no es referirà a Oliba com a historiador. I és que l'afirmació de Coll que la «primera figura destacada de l'escola historiogràfica ripollesa és Oliba mateix»²⁰ no deixa de ser un xic exagerada, si no la considerem des del punt de vista de ser Oliba, d'acord amb Coll, l'impulsor dels esquemàtics crònicons *Riupullenses*, única obra estrictament historiogràfica, a la qual només podem afegir, de nou molt latament, altres encícliques mortuòries,²¹ com la del comte Guifré de Cerdanya, fundador de Sant Martí del Canigó; textos epigràfics, com els epitafis de Guifré el Pelós, Radulf, Bernat Tallafarro, Guillem el Gras, Ramon Berenguer I; la lletra del monjo Gar-

19. Barcelona, 1992.

20. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 18.

21. Edita i estudia el conjunt d'aquests interessantíssims documents Jean DUFOUR, «Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102)», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 20, 1977, p. 13-48.

sias,²² que refà la història i el període inicial del monestir de Cuixà, i la vida del bisbe sant Ermengol d'Urgell.²³ Unes *Genealogies* com les dites de Roda, en la part que contenen la nissaga dels comtes de Pallars i de Ribagorça interessien, sens dubte, al nostre propòsit, pel contingut i, a més, per la seva possible elaboració, només aquesta part, a Roda mateix o al monestir d'Alaó.²⁴

Tornant als crònics ripollesos, el que va ser editat per J. Villanueva com *Chronicon alterum Riuipullense*,²⁵ malgrat no haver-se conservat el manuscrit que el transmetia, fou objecte d'una aguda anàlisi de Coll i Alentorn, que en va poder distingir, força convincentment, els distints elements i fins atribuir a la part més antiga un origen en el monestir de Cuixà del temps de l'abat Garí amb complements posteriors introduïts a Ripoll en època de l'abadiat comú d'Oliba, poc després, doncs, de la quarta dedicació de Ripoll el 1032. I fóra així com aquest crònicó esdevendria «la rel de la família ripollesa de crònics».²⁶

El primer d'aquests seria l'*Alterum Chronicon Rotense*, que, semblantment a l'anterior, malgrat el nom amb què és conegut, sols és rodenc en part.²⁷ També aquí la perícia de Coll i Alentorn va poder determinar que aquest crònicó era ripollès i que fou portat a Roda, on seria completat per Salomó, bisbe d'aquesta seu, però antic monjo de Ripoll, abadia on sembla que retornà després d'haver estat desposseït del bisbat.

Coll confirmà l'origen ripollès també del *Chronicon Dertusense II*,²⁸ determinació que havia establert ja Valls i Taberner explicant el canvi de localització perquè el bisbe Ponç de Mulnells havia estat prèviament abat de Sant Joan de les Abadesses.

La petita *Crònica de Marsella*, de què va tractar André Wilmart,²⁹ forma part igualment del grup sortit de Ripoll, així com l'actual ms. 588 de la Biblioteca Universitària, per bé que aquest sembla que va ser produït a Ripoll, però per a un altre centre.

I així d'esquifit acaba el primer subperíode, conegut com primitiu inicial, per al qual també són identificades les principals fonts, que es troben en Eusebi de Cesarea, Isidor de Sevilla, Beda el Venerable, els crònics de Moissac o d'Anià, les cronologies dels reis francs, les actes de consagració de Cuixà i de Ripoll, i diversos necrològics i epitafis.

22. Estudiada i traduïda per Anna TRIAS, «Epístola-sermón del monje Garsias de Cuixá», *Anuario de Filología*, 11-12, 1985-1986, p. 19-48.

23. Editada per Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. X, València, 1821, p. 306-312.

24. Sobre la producció cultural catalana d'aquesta època em permeto de remetre al meu balanç «La cultura llatina medieval a Catalunya. Estat de la qüestió», a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (Segles VIII-XI)*, vol. I, Barcelona, 1991, p. 21-48.

25. *Viage literario*, vol. V, p. 241-249.

26. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 26.

27. *Viage literario*, vol. XV, p. 332-335.

28. *Viage literario*, vol. V, p. 236-240.

29. «La composition de la Petite Chronique de Marseille jusqu'au début du XIIIe siècle», *Revue Bénédictine*, XLV, 1933, p. 142. L'edició fou publicada per J. H. ALBANES a les *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome*, VI, 1886, p. 62-72.

Assenyala també Coll i Alentorn el *Chronicon Rotense*,³⁰ del qual descriu, pas a pas, les diverses fases d'elaboració, sense que oblidí el *Chronicon breue monasterii Canigonensis*, que reporta la història d'aquest monestir.³¹

Cal considerar tot seguit el conjunt de crònics anomenats *Barcinonenses*, originats arran de l'activitat política de Ramon Berenguer IV i expressió, d'acord amb Coll i Alentorn, de la gradual secularització de la cultura, car aquestes obres, a diferència de les anteriors, s'haurien produït, en la seva opinió, no en un ambient monàstic, ni tan sols eclesiàstic, sinó en corporacions civils.

Miquel Coll i Alentorn em sembla que aquí cau en un tòpic tan arrelat en la consciència dels historiadors com erroni. D'acord amb les fonts literàries i paraliteràries de què disposem, no crec que, en aquesta època, pugui parlar-se encara de secularització de la cultura. Penso que seria més propi de parlar de gradual incorporació dels laics al món de la cultura escrita, que, amb tot, continuarà al llarg de tota l'edat mitjana —i força més enllà— dominada per l'estament eclesiàstic. Incorporació no vol dir suplantació. De fet, és veritat que a inicis del segle XI, mai abans, apareixen entre les signatures autògrafes dels documents pervinguts signataris que acompanyen el seu nom amb l'especificació de *laicus*, i que, alguns d'aquests, fins i tot posaran per escrit diplomes.³² Però són una minoria, i, encara que aquesta trobarà una sortida professional, ben remunerada, per cert, en el notariat incipient del final del segle XII, els eclesiàstics, particularment els canonges, ben formats en dret, com denota la composició de les seves biblioteques,³³ no abandonaran del tot l'activitat notarial. I, ben segur, no seran absents de la cúria comtal, on diria que es van compondre aquests crònics. Per tant, per bé que aquests escrits tenen, molt probablement, l'origen en una institució civil, és també molt possible que els qui els van compilar fossin eclesiàstics, segurament canonges de la catedral de Barcelona, que, com Ponç d' Osor i altres, participaven en les activitats de la cancelleria comtal.³⁴ Caldrà tornar sobre aquest tema.

El nucli embrionari pervingut fins a nosaltres d'aquesta sèrie seria el breu *Cronicó de Sant Cugat*,³⁵ escrit entre 1153 i 1162, per bé que, en ser la part annalística de l'anomenat *Cronicó de Skokloster*³⁶ una mica més antiga, cal deduir un *barcinonense* anterior a 1153 i posterior a 1149, any de les conquestes de Lleida i de Fraga, consignades en el cronicó del monestir suec. Un altre exemple de *barcinonense* seria el cronicó *Majoricense*,³⁷ però ja més recent, car fou format

30. *Viage literario*, vol. XV, p. 329-331.

31. Stephanus BALUSII, *Miscellaneorum*, II, París, 1679, p. 309-311.

32. Jesús ALTURO, «Le statut du scribe en Catalogne (XIIe-XIIIe siècles)», a *Le statut du scribe au Moyen Âge*, París, 2000, p. 41-55.

33. Jesús ALTURO, «Les inventaires de livres en Catalogne du IXe au XIIIe siècles», *Scriptorium*, 50/2, 1996, p. 370-379.

34. Josep TRENCHS, «Las escribanías catalano-aragonesas desde Ramón Berenguer IV a la minoría de Jaime I», a *Folia Budapestina*, Saragossa, 1983, p. 47-87.

35. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 65-82.

36. *Ibidem*, p. 83-92.

37. «Chronicon Mallorquin», *Memorial Histórico Español*, II, 1851, p. 425-427.

poc després del 1239. Del segle XIII també i fora, per tant, de la nostra consideració, serien les *Cronica comunia*, que inclouen la referència a la ràtzia d'Almansor del 985, formades el 1270 o poc després; la versió en català dels *Barcinonenses* de poc abans del 1283; la versió catalana del *Riuipullense* semblant al II; el *Cronicó Barceloní I*, ja redactat en català; la crònica del Racional; el *Cronicó Barceloní II*; el *Chronicon Ulianense*, el *Barcinonense III*; el *Cronicó de Sant Feliu de Guíxols* i *Barcinonense IV* o *Cronicó de Mascaró*, dit així perquè Guillem Mascaró, beneficiat de la Seu de Barcelona, mort el 1405, en fou l'autor. Aquesta obra seria un antecedent dels dietaris oficials encarregats pels consellers de Barcelona; i és que quan desapareixen els crònics afluïren el *Manual de novells ardits* (1390) i el *Llibre de les Solemnitats* (1383); i cal posar-la al costat de les cròniques llenguadocianes *Dertusense I*, *Cronicó de Perpinyà*, pulcrament editat i minuciosament estudiat darrerament per Josep Moran,³⁸ i també el *Cronicó dels fets d'Ultramar* i l'escrit per Lluís Garró a Perpinyà.

Però això era a la part oriental del nostre país. A les terres de ponent també es van produir alguns crònics. El monjo Domènec d'Alaó va redactar una *Memoria*³⁹ sobre els orígens dels comtats de Pallars i de Ribagorça, basada en fonts llegendàries, documentals i historiogràfiques anteriors. Coll i Alentorn fins i tot arriba a conjecturar la possibilitat, ben plausible, que «Domènec s'hagués limitat a copiar, amb poques alteracions i amb l'addició d'unes breus frases finals, una narració més antiga, composta potser en els darrers temps del bisbe Eimeric, mort el 1017».⁴⁰ Una nova versió ampliada d'aquesta memòria es faria entre el 1099 i el 1104,⁴¹ una tercera el 1154 i encara tindria addicions vers el 1238 i poc temps després.

Coll i Alentorn posa en paral·lel aquesta memòria i els *gesta* ripollesos, per bé que la d'Alaó reporta fets d'història eclesiàstica i profana, mentre que els *gesta* sols en tracten de profans perquè els altres ja havien estat contats en la *Brevis historia monasterii Riuipullensis*.

Semblantment i en paral·lel, Alaó-Roda van donar alguns textos epigràfics, com el corresponent als set bisbes ribagorçans tumulats en sepultura comuna;⁴² dues biografies del sant bisbe Ramon Guillem de Roda⁴³ escrites pel canonge Elies vers 1138,⁴⁴ i un poema en honor de Ramon Berenguer IV, conqueridor de Lleida.⁴⁵

Pels mateixos anys, a Urgell, s'escriu la *Vita* i l'*Ofici del bisbe sant Ot*,⁴⁶ vers 1133 i una crònica perduda. El gènere biogràfic també seria conreat a Barcelona per part del gramàtic Re-

38. *Cronicó de Perpinyà (segle XIII)*, Abadia de Montserrat, 1998.

39. Jaume PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallars en Cataluña*, Tremp, 1785, p. 70.

40. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 42.

41. Ferran VALLS I TABERNER, «Una antiga relació històrica ribagorçana», *Estudis Universitaris Catalans*, XII, 1927, p. 458-479.

42. Jaume PASQUAL, *op. cit.*, p. 14.

43. *La España del Cid*, II, Madrid, 1929, p. 889-893.

44. *Viage literario*, vol. XV, p. 314-329.

45. Lluís NICOLAU D'OLWER, «L'escola poètica de Ripoll», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1915-1920, p. 36.

46. *Viage literario*, vol. XI, p. 192-198.

nall, autor d'una *Vita seu passio sanctae Eulaliae Barcinonensis*, de cap a 1116, i de la *Vita sancti Ollegarii*, de poc després de 1137, recentment editada i traduïda per Martí Aurell,⁴⁷ i estudiada per Mn. Josep M. Martí Bonet.⁴⁸

Per a Coll i Alentorn, igual que per a Ramón Menéndez Pidal i altres, el *Carmen Campidoctoris* és obra d'un català, més concretament, per a Coll, d'un monjo ripollès, que volia celebrar les noces entre Ramon Berenguer III i la filla del Cid Maria Roderic. Però que aquest enllaç matrimonial pugui ser la causa de la presència del poema en un còdex ripollès, no implica una autoria ripollesa. Els poemes de l'Anònim Enamorat, per exemple, copiats a Ripoll no semblen compostos en aquest monestir tampoc. D'altra banda, hi ha un petit detall que és fonamental per descartar un origen català de la cançó llatina: es tracta de la simple confusió textual, al tercer vers, entre una *u* i una *a*, car *plurimum laude* ha de ser entès *plurima in laude*, tal com ha posat en evidència recentment Joan Bastardas, el qual, molt enraonadament, constata a partir d'aquí un model en escriptura visigòtica.⁴⁹

Doncs bé, al segle xi, l'any 1098, quan presumiblement, al meu parer, va ser compost el poema (i igualment si la composició fou anterior), a Catalunya ja feia dos segles que aquella escriptura s'havia abandonat, substituïda per la nova supranacional dita carolina; però estava encara en ús a la resta de la península i, a València, d'acord amb un únic, però preciós, testimoni conservat de mitjan segle xi, s'usava, entre els mossàrabs, una escriptura mixta de transició entre la visigòtica i la carolina que no incloïa la *a* oberta. L'autor, per tant, no pogué ser un català, i hem d'excloure, doncs, aquesta composició poètica de «les relíquies de la historiografia ripollesa».⁵⁰

En canvi, a més dels epitafis de Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV, sí que hem de ressaltar la *Brevis historia monasterii Riuipullensis*,⁵¹ del 1147, i, sobretot, els *Gesta comitum Barcinonensium et regum Aragoniae*, qualificats per Coll, sense exageració, com «l'espina dorsal de la nostra historiografia».⁵² L'editor d'aquesta crònica, Barrau-Dihigo, hi distingeix quatre etapes d'elaboració: la primera realitzada entre 1162-1184; la segona, entre 1200 i 1208; la tercera, entre 1214-1218, i la darrera vers 1276. A nosaltres sols ens interessa ara el nucli inicial, que, com molt bé indica Coll i Alentorn, ja pogué ésser començat en vida de Ramon Berenguer IV i, fins i tot, a instància seva, encara que només després de la seva mort el primer autor la completaria.

47. «Prédication, croisade et religion civique. *Vie et miracles* d'Oleguer († 1137), évêque de Barcelone», *Revue Mabillon*, n. s., 10, t. 71, 1999, p. 113-168.

48. *Oleguer, servent de les esglésies de Barcelona i Tarragona*, Barcelona, 2003.

49. «Sobre el "Carmen Campidoctoris"», *Anuari de Filologia*, vol. XXI, 1998-1999, p. 9-37.

50. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 53.

51. *Marca hispanica sive limes Hispanicus, hoc est geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis et circumiacentium populorum ab anno 817 ad annum 1258*, ed. Stephanus BALUZIUS, París, 1688, col. 1295-1297.

52. Miquel COLL, *op. cit.*, p. 54.

Per part meva, participo plenament d'aquesta idea i això em fa pensar en la possibilitat que l'autor del nucli inicial d'aquesta crònica calgui buscar-lo en la cancelleria comtal. La figura més preeminent d'aquesta durant el govern de Ramon Berenguer fou el seu notari i alhora canonge de la Seu de Barcelona el ja esmentat Ponç d'Osor, que ens ha deixat una notabilíssima quantitat de documents escrits per ell; i tots amb passable cal·ligrafia, però, sobretot, molt bona llatinitat, com de seguida veurem. I això no té res d'estrany perquè, malgrat no coneguem la seva, les biblioteques dels canonges del segle XII eren, en general, com ja he apuntat, ben proveïdes. De seguida veurem un exemple de les seves provades capacitats expressives.

Tot amb tot, haig d'advertir que avanço aquesta hipòtesi amb timidesa i sense haver procedit encara a comprovacions més detallades que no he tingut temps de fer i que reservo per a una presentació global de les primitives cròniques llatines de Catalunya que tinc en preparació. Però la idea no em sembla inversemblant.

En conjunt, doncs, ja es veu que els textos purament i estricta historiogràfics del nostre període comtal són pocs i, en general, breus; i que els primers s'inscriuen, més aviat, dins la historiografia franca. Serà sols a partir del procés cap a la independència que naixerà una historiografia pròpiament catalana. Llavors les genealogies dels comtes catalans i els seus fets guerrers tindran una representació superior a les corresponents notícies dels reis francs. I com que l'ajut reclamat sense èxit pel comte Borrell a Lotari arran de la invasió i destrucció sarraïna de Barcelona el 985 farà que els catalans sols comptin amb ells mateixos per a la defensa, aquest any i aquesta circumstància, reiteradament esmentats en la documentació catalana per motius juridiconotarials, seran punt de partença de la nova historiografia nacional. Contribuirà segurament a aquest fet que, en aquesta època, els rogataris de diplomes, els amanuenses de llibres i fins els escriptors eren els mateixos atesa la reducció de la cultura escrita pràcticament només a l'estament masculí del clergat.

Per això, per a aquest panorama tan escarransit, cal tenir en compte altres textos de caràcter memorialístic com els epigràfics, biogràfics, encícliques mortuòries, llegendaris, actes de dotació d'esglésies —ara tan ben recollides, editades i estudiades per Ramon Ordeig⁵³, tal com ja s'ha anat fent, però alhora caldria tenir més presents els sovint oblidats obituaris i necrologis, i no desconsiderar les col·leccions diplomàtiques generals, perquè aquestes, ultra l'acció jurídica que recullen, també ens informen d'esdeveniments que poden tenir cabuda en la microhistòria, però també en la macrohistòria. De fet, els cronogrames ja han estat aprofitats des d'aquest punt de vista; i així ha estat possible de refer itineraris comtals, conèixer les actituds de rebuigs envers l'entronització de determinades dinasties en la cort franca, saber de setges i conquestes de ciutats en període de guerra, etc. Però altres parts narratives dels diplomes potser no s'han analitzat tant des d'aquest punt de vista. Vegem-ne alguns exemples.

53. *Les dotaties de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic, 1993 ss.

Ja m'he referit al record insistent que diverses refeccions documentals serveixen de la tremebunda escomesa d'Almanson en terres barcelonines. El testament d'una dona anomenada Dadil n'és un nou testimoniatge ben vivent i punyent. Comença aquest diploma, de data incerta, però, sens dubte, de final del segle X, d'una manera abrupta, agramatical i amb una juxtaposició de les paraules sense la mínima coordinació o subordinació, com si es tractés d'un actual missatge escrit de telemòbil:

«Dispersionem, captiuitatem, Barchinona. Dadil femina, mulier de Guilara, mater de Malanego».

I prossegueix, ja amb major concatenació gramatical:

«Ego, misera captiua, quando fui in captiuitate, sic fuit filius meus mortuus in Barchinona, et fuit sepultus in Sancti Mikaele; et, quando fui in captiuitate, non fuit umquam homo neque femina qui me redemiserit».

I conclou explicant:

«Sciatis omnes christiani qui ista carta ego mandaui per Vito, amico meo, et ego mandaui scribere in ciuitate Vosca».⁵⁴

És la constatació de drames socials i personals, com el viscut per un tal Pere, que, havent perdut la vista i estant greument malalt, era desatès per la seva muller i, a inicis de l'any 1177, es veié obligat a buscar assistència en casa del seu germà i de la seva cunyada:

«Recognitum sit cunctis hominibus tam presentibus quam futuris quomodo ego Petrus sum cecus et infirmus et in magna infirmitate positus, et per fadiga de uxor mea Ermesen et de omnes amicis suis, qui non uolunt michi seruire ne adiuuare in mea necessitate, uenio in potestate Arnaldus frater meus et de uxor sua Guilelma, qui conueniunt michi seruire in uita mea de uictu et uestitu secundum illorum posse».⁵⁵

No infreqüents protagonistes d'aquests destrets eren les vídues amb o sense fills. Així una Ermesèn, que el 1201 es veié obligada a vendre tres vinyes juntament amb el seu fill Berenguer de Sarrià, per la «maxima inopia quam patimur in tempore caristie».⁵⁶

Aquests són detalls d'infrahistòria que coneixem sovint pel tarannà minucios d'alguns redactors de documents de naturalesa jurídica que hi incorporen també notícies d'abast més general. Així el cèlebre diaca i jutge Bonsom, de qui Anscari Manuel Mundó ha refet la biografia,⁵⁷ i de qui Joan Bastardas diu que «no solament es fa entendre, malgrat cert desgavell en l'ús dels

54. Àngel FÀBREGA, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, Barcelona, 1995, doc. 349.

55. Agustí ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*. Volum I. Anys 960-1177, Barcelona, 1993, doc. 576.

56. Josep MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. XI, Barcelona, 1915, doc. 2338.

57. «El jutge Bonsom de Barcelona, cal·lígraf i copista del 979 al 1014», a *Obres completes* cit., p. 587-610.

casos, sinó que també sap commoure el lector». ⁵⁸ I, en efecte, aquest jurista és autor de textos narratius notables, com el que segueix, incorporat a manera de preàmbul explicatiu d'una donació del 990:

«Ego Udalardo uicecomiti et Arnulfo archidiaconi donatores summus domum Sancti Cucufati cenobio. Manifestum est enim qualiter fuimus capti in Barchinona ciuitate et nobiscum fuerunt captiuati Atoni et fratri eius Cherucio, et dum eramus in ista dampnacione in Corduba retrusi in carcere, testauimus nos ininucem nostris facultatibus qui in ista regione relinqueramus, ut ipsi qui Deus primi de ipsa captiuitate liberi fuissent, potestatem habuissent distribuere eorum alodibus ad predicta loca sancta». ⁵⁹

El 8 de maig del 1000, la comtessa Ermesèn va presidir un judici al palau comtal de Barcelona i va dictar sentència favorable a una altra dona que igualment havia estat captivada. El preàmbul de la sentència també fou posat per escrit per Bonsom, el qual l'aprofita per assabentar-nos dels fets i així converteix aquesta introducció, de retop, en una nova font de caràcter narratiu i històric. Diu així:

«... in eorum presentia adstitit quedam muliercula captiua, nomine Matriona [manquen una desena de lletres i continua] lacrimosa proferens querela de suas hereditates et facultates paternas quas ei dissipauerat frater suus Bonushomo et subuerterat tempore quamdiu prenata Matriona detempta fuerat in uinculo captiuitatis in ciuitate Corduba. Remansit igitur prefatus Bonushomo sub prefatam facultatem paternam quando Barchinona fuit capta a gente sarracena; et usurpauit hereditatem et facultatem ex huius germane sue Matriona cum rebus ex quodam condam uiri sui Ennegoni de quo genuerat filiam, et post suum obitum superstem remanserat cum ea in predicta captiuitate, et per uinditiones et per commutationes et per uaria scripturarum ingenia transmutauit et transformauit ea omnia ad suum proprium dominium cupiens prefatam Matronam inde extraneam efficere». ⁶⁰

En un altre document, en posar per escrit la concessió de l'abat Guitard de Sant Cugat a Hismabert de l'església i les terres de Santa Oliva per a la seva repoblació el 26 de juliol de 1012, explica:

«Notum facimus omnibus hominibus fidei catholice famulantibus qualiter inuentum est nobis et successoribus nostris olim decedentibus prediolum antiquitate temporum solitudinis reuersum quem domnus Ludouicus rex, filius quondam Karoli imperatoris, quando liberauit Barchinona ciuitate ad nefanda sarracenorum contubernia prelegauit atque precepit in suum preceptum ad cenobium prelibatum; postea remansit incultum absque habitatore et sine cultore uel absque cuiusque uocis humane, eo quod propredictus grauiter fuit de incursione

58. «El català vers l'any mil», dins *Actes del congrés internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·lenni*, Vic, 1999, p. 511.

59. Josep RIUS, *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, 3 vols., Barcelona, 1945-1947, doc. 254.

60. Àngel FABREGA, doc. 345.

prae gentis atque seuissima hismaelitica multitudo cum eorum sphalangis tum occurasio assidua quem absque intermissione pugna atque prelia exercuerant aduersus munitiones uel castella christianorum que sunt condirectas in marchias prefate Barchinone inde intrabant, prout supra retulimus, et inde tenebant. Et ob hanc causam fuit eidem locus plusquam trecentorum numerum annorum heremus, non ad aliter utilis nisi ad pascua honagrorum atque ceruorum ceterumque pecudum animalium».

Després d'especificar les afrontacions de Santa Oliva, encara ens recorda que aquests termes:

«antiquitus sunt terminati in preceptum prelibati principis Francie et in apostolicorum priuilegia roborati».

I continua:

«Preualuit iam dicta rabies paganorum seuitia per multa annorum curricula super prouincias christianorum et dissipauerunt infinitas munitiones usque dum dedit Deus uictorias christianis per manum Raimundi fratricum sui Ermengaudi, utriusque comiti, qui, manu Dei gubernantis, eorum forcia, preliando, confregerunt et usque ad Corduba audaciter introierunt et prelium ante Cordubam laudabiliter prefati fratres peregerunt, et omnes sarracenos atque barbaros, nutu Dei, in fugam miserunt, et regem Mucelemiticum, qui ad eos confugerat, in solio regali Cordubense collocauerunt.

Inde dedit Deus tranquillitatem super christianos, et exierunt et ambulauerunt prefatas marchias undique et construxerunt multas munitiones castraque que olim fuerant destructas a prefata paganorum potentia.

Interea exiuit quidam nobilis uir, Hisnabertus, nobiliori origine ortus, a Deo et sancti Cucuphati predestinatus multum dilexit ipsum locum prefatum et expetiuit eum nobis sibi ad habitandum, qui ueniens cum omni familie domus sue et contubernalibus suis agricolis cum bubis, uaccis, equas et pecudibus, et construxit ibi turrem ex lapide et calce, forti et sinceri opera, cum magnis suis expensis auri et argenti uel panem, carnis et uini, et produxit ipsam turrem in altum cubitos quindecim et circumposuit colonos de diuersis locis ut ibidem habitarent. Est quippe locus ipse grauis experientie in magno terrore et tremore positus, ita ut qui ibidem diurnus habitator extiterit non erit excusatus ut pro suis alienisque rebus uel lucris sese grauis non subdat sepe periculis».⁶¹

Davant un diaca i jutge tan actiu com Bonsom, i tan pròxim al monestir de Sant Cugat, que demostra en aquest passatge una no mediocre capacitat narrativa i un considerable gust pel detall històric, un hom està temptat de pensar si aquest personatge no podria haver estat l'autor d'algun dels crònics anònims. Però la hipòtesi perd força quan comparem el seu nivell cultural amb altres «literats» coetanis seus. I és que penso que Bonsom ha estat, d'alguna manera, sobrealorat, potser pel fet fortuït d'haver-se conservat d'ell força documents i alguns còdexs fruit de la seva inqüestionable laboriositat. Però diria que Bonsom és més un home de lle-

61. RIUS, doc. 449.

tres diligent i esforçat que no pas competent i capaç. És cert que sobresurt de la mitjana dels seus col·legues contemporanis, però un Eroïgi Marc, per exemple, el supera de molt en talent i en instrucció.

D'altra banda, dins la comunitat del monestir de Sant Cugat no faltaven tampoc membres amb provades aptituds literàries. Vet aquí com conta el monjo Benet de Sant Cugat, certament ja d'època més moderna, uns fets històrics:

«Anno Dominice Natiuitatis centesimo VII post millesimum, indictione quinta decima, per⁶² kalendas septembris, terribili Dei iudicio⁶³ ac permissione, exigentibus nostris peccatis, ingens multitudo Moabitarum ceterorumque paganorum, inimica nominis Christi, ingressa est partes nostre patrie, scilicet, in Penitense. Qui inuadentes plurimas municiones hac destruentes ecclesias, loca quoque prophanantes sancta, non minimas christianorum strages dederunt. Incenderunt enim totam terram pene usque ad castellum Gelida et multos ferro⁶⁴ necando ac multa milia hominum captiuando, totam depopulati sunt prouinciam. Unde inter cetera flagicia sua, castrum inuadentes Olerdule, multis ibi hominum peremptis innumerabiles duxerunt captiuos. Propterea domnus Raimundus Berengarii, Barchinonensis comes et marchio, multis circumadstantibus nobiles, suis uiris, cum consilio domni Raimundi, Barchinonensis pontificis, Iordanis quoque uicarii castelli Olerdule, Bertrandi eciam Suniarii seu Amarici Fulconis, castellanorum eiusdem castri, consensu, hanc fecit franchitatem seu securitatem omnibus aduenientibus seu manentibus uel laborantibus in eiusdem castelli restauracionem. Multis enim transactis annis idem fuerat castellum destructum per infestacionem paganorum».⁶⁵

I un altre monjo santcugatenc, el sacerdot Arnau, s'expressava d'aquesta fairsó el 1155:

«Quod gladius seu iencium paganorum super nos diu longeque incrasatus sit nullus pene huius nostre regionis inhabitator ignorat, nam destructa castella, depopulate uille, dirute ecclesie, terra ad heremum redacta testatur. Inter cetera namque a paganis perpetrata mala, castellum de Guardia ita depopulatum est ut pene nullus in eo inhabitator consisteret. Infra cuius terminis monasterium Sancti Cucufatis multa predia a domnis ipsius castelli uel ab aliis probis hominibus concessa dinoscitur habuisse, que ob longinquitatem persecucionis quasi oblita uiderentur, set, ut hec manifesta fierint, quidam clericus nomine Bernardus Isarni sciens non esse minus peccatum celare ueritatem quam falsa coniectare,⁶⁶ amore Dei ac timore excomunicacionis, quam domnus Bernardus, Tarrachonensis archiepiscopus, ac domnus Guillelmus, Barchinonensis episcopus, exinde fecerant iussu ipsius castelli domnorum, recognouit et pidauit cum terminis et affrontacionibus supradictum Sancti Cucufatis honorem in presencia monachorum Sancti Cucufatis, scilicet, Ruderici et Arnalli, baiulique, scilicet, Petri de

62. Sota la lectura d'aquest *per rar*, que sembla espuri, probablement s'hi amaguen unes lletres amb valor numeral.

63. L'editor hi llegeix *iudice*.

64. Al cartoral de Sant Cugat, s'hi llegeix *ferre*.

65. Rius, doc. 801.

66. L'editor hi llegeix *conrectare*.

Terre Freder et Bernardi de Rosilione et Guillelmi de Puiades et Arnalli de Rosilione et Pontii de Rosilione, sicut inferius notata sunt».⁶⁷

L'expedició del comte Ramon Borrell a Còrdova també va quedar directament referenciada en alguns documents. Així el 4 d'octubre de l'any 1010 el diaca Galí, en recollir la declaració de tres testimonis de la darrera voluntat d'Elies, ens exposa aquests fets:

«Et tunc postea perrexit in ipsa expeditione cum domno Raimundo comite et fuerunt usque ad Corduba et ultra Corduba ad debellandas cateruas barbarorum et, nutu Dei, accidit ut in ipso prelio, quando se iunxerunt cum ipsis barbaris preliando, debidum mortis compleuit».⁶⁸

Semblantment, en un judici del 29 de juliol del 1011, ens la conta d'aquesta manera el sotsdiaca Guerau:

«in anno quo domnus Reimundus, inclitus comes, reuersus est a Corduba, ad quam cum fratre suo Ermengaudu perrexit cum exercitu contra barbaras naciones, fatalis casus accidit cuidam Adalberto, proli Guitardi, vicecomitis».⁶⁹

I, encara, sabem pel testament de Guitard, posat per escrit, amb poca traça, pel sotsdiaca Recosind el 10 de juliol de 1013, que:

«domnus Raimundus comite et domna Ermesinda comitissa uolunt pergere contra Spania cum comitis, episcopis, uicescomitis, cum omnium exercitum illorum maximis uel minimis. Propter hoc uocem illorum ego Guitardus facio istum breuum testamentum ut, si mors mihi aduenerit in quolibet loco, aut in ciue aut in prelio, uobis, amici mei, precipio uobis, o amicis meis karissimis, de omnia mea quod Deus mihi dederit potestatem abeatis apprehendere et donare faciatis pro anima mea».⁷⁰

El clergue i jutge Ponç Bonfill, el 15 de juliol de 1020, recordava també:

«quod facta est persecutio paganorum tempore domini Raymundi comitis et ab eis uastata est ciuitas Minorisa destructeque sunt ecclesie et a fundamentis euulse, ita ut non remanserunt in eis uolumina librorum siue instrumenta cartarum».⁷¹

Ja m'he referit a Ponç d'Osor, canonge de Barcelona i notari del comte Ramon Berenguer IV i d'Alfons el Cast, en qui he gosat apuntar, ara com ara, molt dubitativament, l'autoria de la part antiga dels *gesta comitum*. Sobre les seves capacitats d'expressió literària i de narració històrica, vegem aquest document de l'octubre del 1154, que recull la venda d'uns importants immo-

67. RIUS, doc. 1002.

68. Ramon ORDEIG, *Diplomatari de la Catedral de Vic. Segle XI*, Vic, 2000, docs. 720 i 721.

69. RIUS, doc. 439.

70. ORDEIG, doc. 741.

71. ORDEIG, doc. 809.

bles de Tortosa per part de Saurina, vídua d'Ademar, que es trobava en anguniosa situació econòmica. Vet aquí la narració dels fets:

«Ademarius in apopulacione Tortose adquisiuit domos et honorem tam in Tortosa quam in termino eius. Postmodum uero incunbentibus sibi negociis contigit ei inpignerare predictas domos et honorem pro suis necessariis causis Guillelmo uidelicet de Copons per CCXXXV morabetinos et Otoni dapifero per XX morabetinos et Adam per LXXX morabetinos quos ipse Adam laxauit pro XX morabetinis.

Quo ita peracto accidit ei pro suis negociis in Ispaniam proficisci precipiens uxori sue quod si grauis illam inopia coartaret, haberet liberam potestatem uendendi predictas domos et honorem, unde se ipsa conducere et filios Ademari alere et custodire ualeret.

Mortuo autem Ademario in Ispania, uxor eius Saurina remansit cum filiis suis ex Ademario procreatis in multa miseria et grauissima paupertate, et sub hac tribulacione diutissime laborauit. Ad ultimum uero fame et nuditate drepressa ueniens ante presenciam comitis exposuit ei omnes calamitates et angustias quas in se et filiis Ademarii grauiter patiebatur non habens unde se sustentare uel filios Ademari posset, aliquo modo predictum dominum comitem flexis genibus et fuis lacrimis deprecans ut misereri sibi dignaretur, ut ei pro hac tanta necessitate licenciam predictas domos et honorem uendendi tribueret.

Comes uero cum perquisita ueritate testimonio proborum hominum Tortose uerum hoc esse cognosceret comotus pietate sua et precibus proborum hominum Tortose uidens predictam dominam se ipsam uel filios aliter sufferre non posse, permisit ei atque concessit iam dictas domos et honorem potenter atque libenter uendere».⁷²

La història de l'Església, òbviament, no deixa d'estar representada en les petites cròniques indirectes que hom pot extreure de la documentació jurídica. I, d'alguna manera, aquests textos s'atansen més a aquesta categoria perquè, malgrat nàixer com documents de dret civil o canònic, solen afectar persones públiques i, per tant, tenen una transcendència social major. Diu un document del final del segle XI:

«Notum sit omnibus hominibus presentibus atque futuris quod mater ecclesia Barchinonensis captiuata et destructa a peruersis hominibus longo tempore mansit. Sed postquam, Dei misericordia[m], uoluntatem Berengarii comitis inspirare dignata est ut ipsam ecclesiam Barchinonensem de tanta captiuitate liberaret, et eam ad Dei seruicium restitueret; uoluit ipse comes Berengarius ut Berengarius Ausonensis in sua potestate Barchinonensem sedem et episcopatum teneret, et ipsam ecclesiam sine suo enganno reciperet. Sed ipse Berengarius comes timuit ut Bernardus Guillelmi, propter discordiam quae est inter eos, ipsam ecclesiam inuaderet, et per eam ipsi comiti honorem auferret. Propter quam causam ipse comes precepit Berengario Ausonensi episcopo ut acciperet securitatem per hostaticos a predicto Bernardo Guillelmi ne inuaderet ipsam ecclesiam».⁷³

72. Antoni VIRGILI, *Diplomatari de la catedral de Tortosa*, Barcelona, 1997, doc. 45.

73. *Viage literario*, vol. VI, p. 318-319.

Aquest document denuncia amb noms i cognoms els qui van cometre violència contra l'Església d'Osona i, entre altres denúncies, manifesta, per exemple, les següents:

«De his non tacemus qui habent facta sacrilegia in nostra sede, et in multis ecclesiis in episcopatu Ausonensi. De ipsis uero querelam facimus, qui abent treguam Dei fractam et ad episcopatu Ausonensi eiectam... De Arnallo de Guardia dicto archidiacono et de fautoribus eius, qui asaliuit nostram sedem et archiepiscopum, et depraedauit equas nostrae canonicae et aliorum hominum, et uult accipere iniuste filiam Bernardi Guillelmi in uxorem, quae est consubrina aliae foeminae cum qua multociens ipse se commiscuit».

Les declaracions de testimonis jurats en els judicis ens assabenten també de fets que podríem qualificar d'història local. Vet ací el que declarà fra Guillem Sabater, monjo de Poblet, arran d'una disputa sobre els termes de Vimbodí al final del segle XII:

«Dixit se uidisse et audisse quod cum rex fecerat transitum per locum illum tendens apud Vallem Bonam mandauit monachis de Populeto ut intrarent possessionem et ipsi intrauerunt, sed non ea die qua ipse mandauit eis, et, cum ipsi colerent terram illam, uenerunt homines de Spelunca, uidelicet, Raimundus de Segur et Petrus de Segur et Burdus de Riera et quidam alii, quorum nomina non reducit ad memoriam; et fuit ibi uulneratus quidam frater conuersus cum securi in tibia. Et dicitur quod uulnerauit ipsum Guillelmus Guerra; ipse tamen non uidit».

I aquesta fou, per la seva part, la declaració de fra Bernat de Cervera, sagristà de Poblet:

«Dixit se uidisse quod prior Populeti cum quibusdam fratribus monachis et conuersis, inter quos fuit abbas qui modo presidet (sed non erat tunc abbas), uenit in uallem de Codocio et adduxerunt secum boues et alia instrumenta aratoria, et, dum ipsi colerent terram illam, uenerunt homines de Spelunca cum armis et expulerunt eos de possessione illa et dehonestauerunt priorem exquellendo eum, et fregerunt aratra et exingiers, et uulnerauerunt duo animalia aratoria et asportauerunt secum uomeres, sed ignorat quanto, et ammonuerunt cruces que apposite fuerant mandato curie, et uidit quendam fratrem suum sanguinolentam faciem habentem, quem traxerant aratoria animalia dum ipse nollet dimittere aratrum. Interrogatus quanto tempore monachi de Populeto possedeant illum honorem continue, respondit quod a secunda die post Apparicionem Domini usque ad feriam tertiam post Pasca».⁷⁴

De caràcter autobiogràfic és el que el rei Ramir conta d'ell mateix amb motiu d'una donació a l'església de Roda, per bé que aquest relat, lògicament, sols ens afecta d'una manera indirecta. Diu aquest singular document, posat per escrit per Sanç de Pedraraja:⁷⁵

«Sub imperio Summae et Indiuiduae Trinitatis Ranimirus, diuina dispositione Aragonensium rex, gloriosi regis Santii filius, quanta ordinatissimo supernae dispensationis consilio, li-

74. *Cartulari de Poblet. Edició del manuscrit de Tarragona*, Barcelona, 1938, doc. 53.

75. *Viage literario*, vol. XV, doc. LXXVIII.

cet inmerita uel indebita, paruitati meae a Deo subuenerint praesidia, uniuersos totius regni mei populos proceres ac primates scire et cognoscere cupio.

Primum quidem a praefato patre meo bonae memoriae rege Santio sacris litterarum studiis in Thomeriensi monasterio traditus atque sub beatissimi Benedicti sanctissimo ordine a Deo seruientibus ibidem fratribus in puerilibus annis simpliciter educatus puerilem transegi etatem. Unde saecularium nobilium uirorum more adprime educatus feliciter succedente uel aminiculante fortuna Summi Patris iuuamine fultus, ad altiora ecclesiastici ordinis tendere cupiens, apud Sanctorum Facundi et Primitiui monasterium abbatilis offitii fui functus electione.

De qua de bono in melius ueluti per gradus et de uirtute in uirtutem proficiendo succrescens Burgensis episcopatus electus extiti. Set quia huic a Deo predestinatus nec debitus fueram, breui tempore dilapso spatio Pampilonensis cathedrae suscepi electionem.

Deo itaque miserante, cui omnia praeterita, praesentia et futura sunt praesentia, in posterum respiciente, post modicum temporis interuallum, clero et populo aduocante et fratre meo rege Adefonso annuente, Barbastrensis seu Rotensis sedis electus breuissimo transacto dierum numero eoque feliciter per obitum a praesenti uiatu sublato, non honoris ambitione uel elationis cupidine, sed sola populi necessitate et ecclesiae tranquillitate et plena boni animi uoluntate regiae potestatis et dignitatis culmina suscepi, fratrique successi.

Uxorem quoque non carnis libidine, sed sanguinis ac proieniie restauratione duxi. Ex qua factore et gubernatore omnium, Deo auctore, sobole procreata, et per eam nobilissimo filio Barchinonensi uidelicet comite Raimundo Berengario adquisito regnoque his tradito, pro redemptione et remissione peccatorum meorum et requie animarum gloriosi patris mei Santii, aliorum parentum et fratrum meorum dono Deo et Beato Vincentio et dompno Gozfrido Barbastrensi episcopo per me et post me eidem ecclesiae subrogato et canonicis ibi Deo seruientibus ecclesiam et uillam quae dicitur Visense cum omnibus suis terminis heremis et populatis».

Si, per la penúria de les fonts, ens hem vist forçats a considerar amb valor historiogràfic la nota de la violenta entrada a Girona del moro Maruan, per què no donar el mateix valor a la notícia que consigna un document del 1129 referent a les terres de Ponent:

«Alio die arrencha Atorelga ab Inorcha in Monte Nigro et mactauit ibi multos Moros et captiuauit illi de bonos captiuos Algarauos et Morabites et alios Moros».⁷⁶

O la tranquil·la constatació d'un dia ennuvolat o clar al cel de Favà, a l'Urgell; i és que un sacerdot i escrivent tan meticulós com Onofred conclouia un document el 2 de gener del 1032 manifestant: «scripsi in IIII feria, ora VI, et erat nubile», i en un altre, copiat l'11 de juny de 1033, hi declarava: «scripsi in die III feria, ora prima, et dies erat preclarus».⁷⁷

76. Jesús ALTURO, *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista de 1075 a 1244*, Barcelona, 1999, doc. 2.

77. Vegeu Joaquim MIRET i SANS, «Los noms personals y geogràfics de la encontrada d'Organyà en los siglos X y XI», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VIII, 1915-1916, docs. 13 i 21.

Un canonge i jutge tan culte com Ermengol Bernat de la Seu d'Urgell estava perfectament informat del que succeïa al seu entorn i fins més enllà de les nostres fronteres. I així, en registrar una permuta, explicà que els autors d'aquesta s'hi veieren obligats «propter fames ualida que surrexit per circuitum nostrum importabilia in omni terra ab Italia usque ad Sanctum Iacobum Gallecie». Era el 20 de març de 1093,⁷⁸ un any calamitos, com tants d'altres.

Són molts els diplomataris i cartorals que ara, sortosament, es publiquen i que, d'alguna manera, com veiem, compensen la pobresa de les nostres cròniques altmedievals. De vegades fins es publiquen en poc temps per duplicat, per falta de suficient coordinació. Però el més preocupant és que no sempre s'ofereixen al públic interessat amb les necessàries garanties de fiabilitat textual i crítica. I certament que sóc conscient que el llatí medieval, que alguna vegada he definit com una llengua morta que gaudia d'excel·lent salut, té un funcionament molt diferent del llatí clàssic segons les normes del qual no es pot avaluar, i que, pel mateix motiu, seria absurd de voler presentar aquests textos amb revestiment de llatí clàssic. Ja Villanueva va advertir d'aquest error de judici anacrònic per defensar-se d'atacs injustos i ignorants.⁷⁹

Però sí que és cert que algunes edicions actuals coixegen massa. Que pronoms personals, conjuncions o adverbis es passegin antropomorfitzats pels índexs onomàstics d'edicions publicades no deixa de ser preocupant, com preocupant és el relegament de les llengües clàssiques en els plans d'estudi de les facultats d'humanitats, que conjuntament amb les disciplines fonamentals —no auxiliars— de la història i de la filologia, com són la paleografia i la diplomàtica, haurien de constituir la base primordial de la formació. No entendre aquesta prioritat significa privar els estudiants de lletres, sobretot als que tenen vocació investigadora, del seu principal instrument de recerca en quedar incapacitats per a la consulta directa, personal i crítica de les fonts inèdites i, encara, de les publicades. I significa privar el país no sols dels investigadors que poden mantenir la memòria històrica, sinó fins i tot dels tècnics que han de conservar el patrimoni bibliogràfic i documental que la serveix. Ho deia fa poc Antoni Riera en presentar un darrer balanç dels estudis sobre història medieval al nostre país: «El resultat previsible d'aquesta contradicció serà, a curt termini, un declivi qualitatiu de les tesis doctorals, moltes de les quals

78. Sobre aquest jutge, Pere J. QUETGLAS, «Nota sobre la cultura dels escrivans medievals a Catalunya», a *Humanitas in honorem A. Fontán*, Madrid, 1992, p. 313-317, i Jesús ALTURO, «Escritores latinos de Catalunya: el canónigo Ermengol Bernat de la Seu d'Urgell (s. xi)», *Humanitas. Miscelânea em honra do doutor José Galdes Freire*, L/I, 1998, p. 395-417.

79. Cosa que no impedeix que, en l'actualitat, encara se censurin lectures no clàssiques com falles de l'editor i no es considerin particularitats del llatí medieval. A mi mateix se m'acaba de retreure la lectura, en el *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista*, d'un *terminibus* en lloc de *terminis*, quan va ser el notari qui va canviar de flexió el mot *terminus* de la segona declinació (malgrat que *termen* també és testimoniats en llatí clàssic i en altres casos del nostre llatí medieval). No hi ha dubte que si, en l'edició de textos medievals, haguéssim d'advertir amb un *sic* cada cas d'«aberració» gramatical respecte de la norma clàssica, les nostres edicions serien un inacabable *sic* acompanyat d'algunes altres paraules.

hauran de redactar-se a partir exclusivament de fonts publicades, si no sobre bibliografia de segona mà. La documentació medieval s'està convertint en una barrera gairebé insuperable per a molts estudiants dels nous plans d'Història».⁸⁰

I prou sé que aquestes consideracions i preocupacions no tenen gaire a veure directament amb la nostra historiografia primitiva, però no m'he volgut estar d'exposar-les davant una audiència de no sé si els darrers continuadors de l'activitat d'aquells historiadors que ara fa un miler d'anys s'esforçaven, també d'alguna manera, com nosaltres per conèixer millor la realitat que ens envolta.

80. «La historia medieval en Cataluña (1990-1995). Un balance breve de las últimas investigaciones», *Anuario de Estudios medievales*, 27, 1997, p. 505.

Albert G. Hauf i Valls

Resum

Hom centrarà l'atenció de manera preferent en la intencionalitat de les cròniques medievals, en principi destinades als mateixos membres de la cort reial, i enteses com a textos justificatius d'un plantejament providencialista i/o relacionat amb els *specula principum*, que tanmateix anirà evolucionant a mesura que els destinataris passin a ser els ciutadans honrats, i els textos vagin assumint d'altres funcions, molt més relacionables amb la política del moment, fins a assolir en alguns casos un caràcter pamfletari.

Abstract

Attention will mainly focus on the intentions underlying mediaeval chronicles, which were in principle written for the members of the Court and are understood as texts justifying ideas of Providence and/or ideas relating to the *specula principum*. Intentions evolved as the texts, aimed more at honoured citizens, gradually assumed other functions, much more directly connected with the politics of the moment, even in some cases taking on the character of a pamphlet.

0. El relativisme de la transmissió historiogràfica. La crítica de Fernán Pérez de Guzmán

Conten que en una memorable sessió del Parlament britànic Wiston Churchill va comentar, referint-se a Stanley Baldwin, aleshores Primer Ministre del Regne: «La Història deixarà ben clar que el molt honorable senyor primer ministre estava totalment equivocat en el tema que avui discutim». I que, després de fer una pausa discrecional, va rematar tan contundent afirmació afegint: «N'estic segur, perquè jo mateix l'escriuré!»

L'anècdota, verídica o no, no és gens innocent, ja que planteja un tema de gran transcendència: el de la fiabilitat o credibilitat dels textos historiogràfics; tema que té quasi sempre relació amb la personalitat de l'historiador i les circumstàncies en què va escriure, molt especialment la intencionalitat. Tots sabem, perquè la televisió i els diaris ens ho comproven cada dia de manera força escandalosa, com són de manipulables les notícies d'acord amb les conveniències del partit polític que controla el poder. Els britànics encara ara fan petar la broma sobre les notícies que durant la Segona Guerra Mundial arribaren a publicar els diaris seguint l'imperiós dictat de la censura. He sentit dir que durant el desastre de Dunkerque algun titular de premsa explicava així la precipitada fuga del cos expedicionari britànic enfront de l'avanç dels blindats alemanys: «Escassa resistència enemiga davant la gloriosa retirada de les nostres tropes!»

I és que les coses —prou que ho saben els novel·listes— òbviament poden ser vistes i descrites de moltes maneres i des de perspectives molt variades. ¿Recordeu aquell vell acudit del coronel que ordena al comandant que la tropa baixi al pati d'instrucció en uniforme de campanya a fi de «presenciar un eclipsi solar, fenomen molt interessant, i que no es dóna més que molt de tant en tant»? Com ja sabeu, o haureu intuït, la versió que el sergent n'hauria fet arribar als soldats, una vegada passada per tota la cadena de comandament: «Demà el sol, en uniforme de campanya, eclipsarà el coronel davant la tropa reunida en el pati d'instrucció, fenomen tan poc freqüent com molt digne d'observar», pot il·lustrar, o millor caricaturar, el profund relativisme de qualsevol procés de transmissió d'informació oral o escrita, on hi intervenen factors tan variats com la intel·ligència o manca d'intel·ligència humana, l'escassa fiabilitat de la memòria dels emissors i, sobretot, els objectius confessats o tàcits del narrador, a vegades tendències o del tot subordinat a una determinada causa política que determina el to i el contingut del seu discurs.

En conseqüència, i a la vista de les possibles diverses, i fins i tot contradictòries, versions d'un mateix fet, la història s'ha interpretat i potser s'ha d'interpretar amb una bona dosi de relativisme, i no és estrany que hagi tingut i tingui certa mala premsa. En especial quan, com ha passat i passa tan sovint, la sabem imposada pels vencedors o pels qui controlaven el poder d'una manera absoluta. Per això en circulen definicions tan volgudament escèptiques com aquesta, atribuïda a Ambrose Bears: «Història, narració generalment falsa, d'esdeveniments, generalment sense importància, que han fet escriure els qui comanden, generalment reis mediocres o dictadors tocats del boll».

En aquest sentit, considero molt pertinent recordar ací el testimoni de l'historiador castellà Fernán Pérez del Pulgar, el qual, en la seva introducció al llibre *Generaciones e semblanças*, va resumir molt bé el problema de la historiografia, en especial de la medieval, que és la que ens ocupa ara i adés:

«(1a) Muchas vezes acaesçe que las corónicas e estorias que fablan de los poderosos reyes e notables príncipes [...] son avidas *por sospechosas e inçiertas e les es dada poca fe e abtoridat*, lo qual entre otras cabsas acaesçe e viene por dos: la primera, *porque algunos que se entremeten de escribir e notar las antigüedades son onbres de poca vergüeña e más les pla-*

ze relatar cosas estrañas e maravillosas que verdaderas[...] (2) Ca si por falsar un contrato de pequeña contía de moneda meresçe el escrivano grant pena, *¿quánto más el coronista que falsifica los notables e memorables fechos, dando fama e renombre a los que lo non meresçieron e tirándola a los que con grandes peligros de sus presonas e espensas de sus faziendas, en defensión de su ley e serviçio de su rey e utilidat de su república e onor de su linaje, fizieron notables abtos!* De los quales ovo muchos que *más lo fizieron por que su fama e nonbre quedase claro e gloriosa en las estorias que non por la utilidat e provecho que dello se les podía seguir[...]* Pues tales como éstos que non querían sino fama, *la qual se conserva e guarda en las letras, si estas letras son mintrosas e falsas ¿qué aprovechó a aquellos nobles e valientes onbres todo su trabajo, pues quedaron frustrados e vazíos de su buen deseo e privados del fruto de sus meresçimientos que es fama.* (1b) *El segundo defeto de las estorias es porque los que las corónicas escriven es por mandado de los reyes e príncipes. Por los conplazer e lisonjar o por temor de los enojar, escriven más lo que les mandan o lo que creen que les agrada que la verdat del fecho como pasó[...]* (3) Para las estorias se fazer bien e drechamente son neçerarias tres cosas:[...] *que el estoriador sea discreto e sabio[...]* *que él sea presente a los principales e notables abtos de guerra e de paz[...]* o a lo menos *que [...] non non reçibiese información sinon de presonas dignas de fe e que oviese seído presentes a los fechos.[...]* *que la estoria que non sea publicada biviendo el rey o príncipe en cuyo tiempo e señorío se hordenada, por quel estoriador sea libre para escribir la verdad sin temon»* (ed. Tate 1965: 1-4).

La lectura detinguda d'aquest important text, ens brinda una bella síntesi d'alguns conceptes que considero bàsics, i que m'he permès de numerar i de subratllar, ja que en certa manera marquen l'inici d'una historiografia crítica moderna. Pérez de Guzmán remarca, de manera clara i llampant, que la causa primordial que la historiografia medieval manqués de qualsevol credibilitat era, en primer lloc (1 a), la poca vergonya d'uns historiadors que es dedicaven a contar fabulacions inversemblants. Aquesta al·lusió, tant pot referir-se a l'acceptació de les llegendes mitològiques i de tota mena, freqüents en els textos historiogràfics (Cortadellas 2001; Riquer 2000), com a la mateixa falsificació de les gestes o fets *memorables*, bé (1b) perquè els historiadors són uns manats, al servei dels mateixos reis o poderosos dels quals han rebut l'encàrrec d'escriure elogis d'hiperbòlica i descarada lloança personal, on s'amaga tot allò negatiu i es mantenen tesis propagandístiques basades en la mera raó d'estat o en defensa dels interessos d'una dinastia; bé perquè els historiadors volen quedar bé amb el poder establert, o tenen por de dir la veritat quan aquesta implica la més mínima crítica d'uns reis com més absoluts més perillosos.

En ambdós casos els resultats de la tergiversació de la veritat són devastadors, ja que (3) hom capgira per complet el sistema moral de valües que constitueix, o hauria de constituir, el fonament de la cosa pública, i elimina així de soca-rel un dels estímuls bàsics de l'*ethos* cavalleresc. Com és sabut, la defensa de l'estat era confiada al braç militar, representat pels *defensores* o cavallers, i es fonamentava, en el comportament heroic d'aquests, els quals, almenys en teoria, eren més motivats per l'ambició de guanyar la glòria de la fama, que no pel profit material.

Per això, qualsevol falsejament d'una memòria històrica destinada a obviar els devastadors efectes del temps i de l'oblit i a garantir la transmissió a les generacions futures del testimoni de la veritat i de l'heroisme dels millors, socava el mateix fonament del mèrit, que és la bona fama, anul·lant per complet el valor exemplar de qualsevol actuació en realitat memorable. Més encara quan aquesta GLORIA BONA, FAMA BONORUM que suposa la preservació del bon record dels actes lloables dels avantpassats és suplantada per la memòria d'homes mediocres o malvats, presentats com a bons a força d'una sistemàtica i intencionada tergiversació de la veritat. Tal tipus d'història, de la qual tots recordem casos encara massa recents que afecten la memòria històrica del nostre poble, on Franco i la seva colla eren presentats com herois i el president Companys o Azaña com a traïdors indesitjables, és totalment subversiva i antiexemplar, ja que transforma cínicament la infàmia en honor, confonent de manera deliberada la veritat amb la mentida.

La solució a aquesta vertadera amenaça social, comparada per Fernán Pérez a un crim tan castigat en l'edat mitjana com la falsificació de la moneda, seria triple (3): que l'historiador es limiti només a parlar d'allò que ha viscut o presenciat personalment, o que coneix per testimonis fidedignes i que les cròniques, a fi de garantir l'objectivitat, mai no siguin fetes per encàrrec i mai no es publiquin durant la vida del rei o personatge que n'és el principal protagonista.

El pròleg de *Generaciones*, no debades considerat com «el primer tratado castellano sobre la naturaleza de la historia y los deberes del historiador» (Tate 1965: XV), presenta, doncs, a la nostra consideració, de manera tan moderna com intel·ligent, algunes de les qüestions que planteja la historiografia en general, i la historiografia medieval en particular, i en especial: el de la seva relativa objectivitat, derivada de la intencionalitat amb què va ser escrita.

Brigitte Schlieben-Lange (1979: 533-541), tot partint de premisses lingüístiques i del seu interès per la funció comunicativa de la historiografia medieval, es formulava ja fa temps unes preguntes ben concretes sobre la intencionalitat de les quatre grans cròniques catalanes. Malgrat la brevetat, el seu assaig arribava a unes conclusions força interessants. Jo mateix, aprofitant l'empenta i l'esforç previs de la redacció dels articles sobre el tema destinats al GRLMA, vaig assimilar també la tècnica i els resultats del qüestionari emprat pels editors d'aquella vasta obra, a l'hora de preparar una documentació sistemàtica que permet una també sistemàtica comparació dels objectius més o menys declarats d'un grup determinat de textos, analitzats des d'una mateixa perspectiva.

El volum del GRLMA destinat a la historiografia, malgrat la diligència dels benemèrits editors, va veure la llum a Heidelberg en circumstàncies no gens fàcils, i a més és redactat en alemany, la qual cosa no cal dir que ha limitat i limita la seva difusió en el nostre àmbit (Hauf: 1993: 167-77; 185-90; 193-6; 198-206; 220-33; 247-8; 251-8; 265-8; 281-98; 302-6). Pel que fa al meu anterior treball sobre el tema, tot i que publicat en català, ho va ser en un volum miscel·lani aparegut a Oxford (Hauf 1986: 47-61) i, per motius obvis, són ben pocs els que en realitat l'han pogut llegir, encara que alguns el citin ritualment a partir de les dades manlleva-

des d'algun manual bibliogràfic. Per això m'ha semblat oportú d'aprofitar l'avinentesa d'aquest cicle de conferències per retornar al tema encetat fa tants anys per la investigadora alemanya, i per mi mateix, ampliant i revisant considerablement aquells treballs precedents, i sempre dins dels límits de l'espai i del temps disponibles.

Com que ambdós són certament limitats i la matèria donaria no ja per a una conferència sinó per a un llibre, em limitaré a analitzar amb deteniment els objectius exposats en els pròlegs de les obres més representatives de la historiografia catalana medieval. Només de manera excepcional, en el cas d'un dels textos més importants i colpidors, com ara el de la *Crònica de Jaume I*, o *Libre dels feyts*, tractaré, a més, de mostrar de quina manera, si exceptuem, per raons òbvies, el de Bernat Desclot, la majoria de pròlegs condensen molt bé la intencionalitat, l'esperit i el sentit o tònica global del text que introdueixen.

1. La «Crònica dels Comtes de Barcelona e dels Reys d'Aragó» o «Gesta Comitum» (s. XIV)

El Prof. Alturo ja s'ha referit de manera competent a la historiografia de l'època comtal. Així i tot i a fi de lligar caps i iniciar el tema tenint en compte el precedent més rellevant, em referiré *passim* a l'obra que prepara el camí a les quatre grans cròniques: l'anomenada *Gesta Comitum* o *Crònica del Comptes de Barcelona e dels Reys d'Aragó* (s. XIV).

Aquesta crònica, considerada com una de les pedres angulars de la nostra historiografia, i on ja «es manifesta la consciència d'una identitat catalana» (Phillipp-Sattel 1998: 222), es conserva en llatí i en català i ofereix en la breu introducció —que, per cert, manca en dos dels millors còdexs— un bon ressò de quins podrien ser els objectius de la historiografia oficial:

Aquest llibre mostra veritat, (1) del primer comte de Barcelona e de tots los altres qui són venguts après d'ell, e de l'ordonament de tots los comtats qui són en Catalunya, (2) e·ls noms e·ls temps d'aquells qui ho han tengut los uns après dels altres; (3) el regisme d'Aragó com vench e com fo ajustat ab lo comtat de Barcelona; (4) e dels fets recaptoses e grans e nobles qui són estats feyts per comtes e per reys en lur temps (Ed. Barrau-Massó 1925: 119).

Si fixem l'atenció en els punts i en els mots subratllats, és prou evident la voluntat d'oferir: 1) una versió veraç de la formació i organització dels primers comtats catalans, en especial del de Barcelona; 2) de traçar la línia successòria; 3) de referir-se a la dinastia aragonesa *ante unio-nem*, a fi d'explicar com es va arribar a aquesta unió; 4) de condensar la narració en uns protagonistes: els governants, i llurs gestes.

Val a dir que l'estructura del llibre, sembla que bastit a força de successives addicions, s'adiu tan bé amb aquest programa que és possible de sospitar que el pròleg fou redactat *a posteriori* per un compilador prou conscient del fet que manejava materials molt diversos acumulats en diverses etapes a l'entorn d'un nucli original —els primers capítols— que crida de seguida l'atenció tant per l'estil com pel contingut.

Així, la nostra crònica resumeix la durada del regnat (*tench lo comtat... X anys*), les qualitats morals, en especial les virtuts militars, la generositat i la cortesia (*fo molt bo d'armes; fo molt valerós e molt larch; ...bon d'armes, cortès e larch*), i qui fou el successor (*(E) après X/ d'ell*). L'esquema i la intenció —que correspondrien als punts 1, 2, 4, indicats més amunt— són, més o menys desenvolupats, els dels crònicons, genealogies i obituaris, on hom anotava de forma succinta el més essencial que podia interessar a la posteritat. No debades la crítica ha establert una relació entre aquesta crònica i els crònicons de Ripoll, monestir fundat per Guifré i custodi de les despulles i de la memòria dels comtes cerdans que tant exaltaren i ennobliren aquell famós centre cultural.¹

Aquesta relació apunta naturalment a una possible motivació del primer compilador, un clergue relacionat amb Ripoll interessat en el manteniment i increment del patronatge reial (d'ací l'èmfasi en la generositat o llarguesa), i a recordar la importància històrica del monestir. Això explicaria també que la veritat mostrada en llatí i en romanç sigui una veritat oficial que disculpa i exonera i en alguns casos, com el de Ramon Berenguer IV (p. 130-35), pel qual el cronista mostra especial predilecció, esdevé panegíric. Tanmateix, només en els capítols 25, 26 i 27, els tres darrers del text català, dedicats, respectivament a Alfons I el Cast (p. 135-8), Pere I el Catòlic (p. 138-42) i Jaume I (p. 142-4), l'obra pren una certa volada i s'organitza en una narració més consistent. El text llatí s'allargassa en realitat fins al regnat de Jaume II († 1311), i és del tot evident l'interès de l'autor d'aquesta prolongació de fer destacar la importància del regnat de Pere el Gran, al qual dedica proporcionalment moltíssim espai (p. 61-93) i que sembla ser considerat com a culminació dels precedents. Això és una característica d'altres obres, ja que, com tindrem l'oportunitat de comprovar, no solament la història té tendència a repetir-se; també els historiadors es repeteixen els uns als altres, si bé modificant, poc o molt, la seva manera d'interpretar o de presentar uns mateixos fets.

Com ja hem avançat, el to marcadament apologetic i de lloança gairebé generalitzada dels monarques fa pensar que el llibre tenia caràcter més aviat oficial, com ho demostra el luxe de dos dels manuscrits on es conserva copiat, també dipositaris d'altres textos de gran rellevància nacional com els *Usatges*.

Vet ací una petita mostra del text, relativament breu, que la GC dedica a Jaume I el Conqueridor :

b. Iste dominus rex Iacobus fuit armis strenuus, curialis, largus, benignus, pius et qui ab inimicis obtinuit in multitudine proeliorum (p. 57) .

b.' *Aquest fo bo d'armes, cortès e larg, benigne, piadós e qui hac victòries de moltes bayles* (p. 143).

1. Les citacions precedents es poden veure a les pàgines 122, 125, 135, 138, i moltes d'altres. Vegeu la important introducció on hom afirma que l'autor de la traducció catalana «era... un home d'església nascut a Ripoll», com ho provaria el seu interès pel monestir i el coneixement que en mostra (p. 71 LII-LIII). Sobre la tradició historiogràfica de Ripoll consulteu Miquel COLL I ALENTORN, «La historiografia de Catalunya en el període primitiu», *ER*, 3, 1951-2, p. 139-96 (p. 187-94).

c. Hic nobilis Iacobus rex ab aetatis suae flore usque ad uitae terminum persecutus est continue Christianae fidei inimicus; iudicio iustus, consilio prouidus, probitate conspicuus, statura procerus, armis strenuus, Sarracenis per omnia odiosus, christianae fidei, ut praedicatur, propagator, Deo et suis amabilis, gratus omnibus (p. 60).

c' [om]:

d. [E axí complidament conquestes totes les fronteres de sarrahins, roman a tant noble senyor e rey de fer tots temps laors e gràcies a Déu [...], qui ordonà e volch tan bon rey ésser, e li donà cor e volentat e poder de comensar, continuar e acabar tants de bons fets com dessús són dits e mols d'altres qui serien molt loncs d'escriure] (p. 143-144).

Tot i que breus, els fragments triats permeten fer-se una idea d'alguns punts dignes d'assenyalar. En primer lloc, de quina manera fins i tot en els capítols finals més llargs i descriptius encara hi ha fragments on és detectable la intensitat lapidària, a la qual hem fet esment més amunt, de la síntesi molt concentrada, precisa i acumulativa de les qualitats del monarca. Concisió característica dels cronicons, que la llengua llatina tendeix encara a subratllar i que el català expressa amb remarcable fidelitat, incidint finalment en una posterior lloança, amb tendència a la divisió binària (*laors e gràcies, ordonà e volch*) i trimembre (*cor e volentat e poder de comensar, continuar e acabar*). Tal intensitat contrasta amb l'estil més aviat breu i puntual de la narrativa dels *bons fets* o *Gesta* del rei (essencialment les conquestes de Mallorca i València & 3-5) que descriu el text, i que, en efecte, *serien molt loncs d'escriure* si l'obra hagués acabat d'apartar-se de l'estructura típica dels annals, de la qual en el fons roman subsidiària per la sobrietat i eixutesa dels seus apunts. I és que a mesura que el text original s'expandeix, o alternativament, es complementa amb materials precedents, es crea una clara dicotomia entre l'estil dels capítols inicials i el dels finals, molt més descriptius.

En tot cas, pel que diu el cronista, resultava prou evident que els *bons fets* o *gesta* del bon rei en Jaume, propagador de la fe, i les seves *victòries de moltes batayles* contra els sarraïns, eren ja percebuts com un material historiogràfic de gran potencial èpic. Potencial que aprofitava de ple l'anomenat *Libre dels Feyts*, la primera gran crònica catalana, centrada, precisament, en la figura excepcional del gran rei conqueridor.

2. *Libre dels Feyts* o *Crònica* del rei Jaume I el Conqueridor (s. XIV)

En efecte, si jutgem pel mateix títol, la intenció d'aquesta crònica és resumir i transmetre a la posteritat una relació de les *gesta*, o sigui dels *fets* [...] *que són estat feyts* per Jaume I, que ell mateix dictà en presència i potser amb la col·laboració, més aviat passiva, d'un grupet dialogant de persones afins (Asperti 1983; Pujol 1996). És evident que el llibre té un to sincer de confessió personal, que l'ús constant del plural majestàtic fa més palès, i que inclou la descripció de molts temes secrets o referits al terreny de la més estricta intimitat del monarca, que ell, pel mer fet de recordar-los, objectivitza i converteix en rellevants (Asperti 1983: 277). Això,

més que no en una crònica basada en les dades i dates puntuals de documents o cròniques precedents, converteix el llibre en una excepcional autobiografia, qui sap si bastida a partir de models musulmans preexistents (Burns 1984), però certament narrada i pensada des d'una oralitat determinant del seu evident caràcter literari (Pujol 1991).

L'*incipit* del llibre, que funciona com a *tema* del pròleg articulat a manera d'un breu sermó, que cal llegir sencer amb deteniment, ens recorda que els fets que s'hi narren donen testimoni de la fe, que sense obres és morta i que, per això, les obres o els fets del rei proven que aquest va tractar sempre d'adequar els seus actes a la voluntat divina, d'acord amb les seves profundes creences o sentit transcendent de la vida, transformant així la historiografia en un llegat (LLEIXAM) o testament exemplar de l'heroi (Schlieben-Lange 1979: 536), convertit en narrador de la pròpia vivència, perquè «ell és la història» (Cingolani 1985: 116) i perquè, en el fons, la considera excepcional i paradigmàtica (4: *e per dar exempli [...] que facen lo que nós havem feyt*):

Il a) Retrau mon seyor sent Jacme (1) que *fe* sens obres morta és [Jac 2, 17, 20] . Aquesta paraula volch nostre Seyor *complir en los nostres feytz*. E jassia que la *fe* senes les obres no vayla re, can *abdues són ajustades*, fan fruyt, lo qual Déu vol reebre en la sua mansió. (2) E ja fos açò que'l començament de la nostra naxença fos bo, en les obres nostres havia mester *mellorament*, no per tal que la fe no fos en nós de creure nostre Creador en les sues obres, e a la sua Mare pregar que pregàs per nós al seu car Fiyl que·ns perdonàs lo tort que li teníem. On, de la fe que nós haviem nos aduyx a la vera salut. E quan (3) nostre Seyor Jhesu-christ, que sab totes coses, sabia que la nostra vida s'alongaria tant, que fariem *ajustament de bones obres ab la fe que nós haviem*, feya'ns tanta de gràcia e de merçè, que per peccadors que nós fóssem de peccats mortals ni de venials, no volch que nós preséssem onta ne dan que vergonya·n poguéssim aver en cort ne en altre loch; no volch encara que moríssem tro açò haguéssem *complit*. E és tanta la merçè que él nos feya, que tota hora·ns feya honrar de nostres enamichs, de feyt e de paraula, e·ns donà en nostra vida salut en nostra pressona, en semblança de pare que castiga son fiyl. Car diu Salamó que qui perdona a son fiyl les vergues de castigament, que mal li fa [...]E membra'ns bé una paraula que·ns retrau la sancta Scriptura, que diu: *Omnis laus in fine canitur*, que vol dir aytant que la meylor cosa que l'hom pot haver sí és a la dereria dels seus ayns. (1) E la merçè del Seyor de la glòria ha feyt a nós en aquesta semblança, perquè·s *cumple* la paraula de sent Jacme; que a la derreria de nostre ayns volch *complir que la obra s'acordàs ab la fe*. E nós esgardan e pensan qual era aquest món en lo qual los hòmens viuen humanament e con és petit aquest segle e frèvol e ple d'escàndel, e con l'altre ha gloria en sí senes fi, e nostre Seyor con la dóna a aquels qui la volen haver ni la percaçen; e esgardan encara con és gran lo seu poder e petita la nostra flaquea, e coneguem e entenem per veritat aquest mot que diu la Escripura: *Omnia pretereunt preter amare Deum*, que vol dir aytant que totes les coses del món són trespassadores e que·s perden, sinó solament la amor de Déu. E nós, conexén que aquesta era la veritat e l'àl, monçònega, volguem la nostra pensa e les nostres obres donar, e pensar e dreçar las manamens de nostre Salvador, e leixam les vanes glòries d'aquest món per conseguir al seu regne. Car Él nos diu en l'Avengeli: *Qui vult post me, abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me*. E vol

dir en romans qui qui vol venir après d'Él *leyx la sua voluntat per la sua*. (3) E membra'ns encara a nós les *grans gràcies que Ell moltes vegades nos havia feytes* en temps de nostra vida, e majorment a la derreria dels nostres dies, *volguem deixar la nostra voluntat per la sua*. (4) E per tal que·ls hòmens coneguessen e sabessen, can hauriem passada aquesta vida mortal, *ço que nos hauriem feyt ajudan-nos lo Seyor poderós*, en qui és vera trinitat, *lexam* aquest llibre per memòria. E aquels qui volran hoir de *les gràcies que nostre Seyor nos ha feytes e per dar exempli a tots los altres hòmens del món, que façen ço que nós havem feyt*: de metre sa fe en aquest Seyor qui és tan poderós (1, 1, 5-6).

Si fixem de prim compte l'atenció en aquest pròleg hi trobem uns punts molt ben relacionats: 1) La subordinació dels *fets* del rei descrits en la crònica a la *fe* del monarca, de la qual són alhora fruit i testimoni. No poden, doncs, desvicular-se de la Providència, és a dir de la gràcia i la voluntat divines, sense les quals mai no haurien pogut acomplir-se (1). El llibre és essencialment una *gratiarum actio*, una acció de *gràcies* per les *grans mercès* rebudes (noteu la incidència dels lexemes *gràcia* i *mercè*, 2, 3 i 4), a les quals el monarca va correspondre amb una vida posada al servei de Déu.

El pròleg ens presenta el rei En Jaume com un un home de pregones conviccions religioses, capaces de convertir les flaqueses humanes (els *pecats mortals* als quals no deixa d'al·ludir!) en testimonis de la misericòrdia divina (la qual cosa ofereix una certa garantia d'objectivitat). També el presenta com un cavaller del tot identificat amb l'esperit de croada representat pel crit tradicional «Déu lo quer» (*Deus vult*). La voluntat divina s'ha manifestat a través de les obres del rei, en especial la guerra contra els infidels vista com un *opus Dei* o *obra de Déu*. Basta fixar l'atenció en la presència del verb VOLER (*VOLC*) del text prologal, emprat en el mateix sentit en la resta del llibre.

Noteu també el grau positiu que atorga al seu reial llinatge, que assoleix, tanmateix, un nivell superlatiu de qualitat, en el seu mateix *curriculum* o fets excepcionals, aconseguits gràcies a una opció personal d'amar i seguir Déu (2 i 3), i que enalteixen així encara més la noblesa rebuda dels seus antecessors .

2.1. El pròleg com a nucli semàntic del sentit providencial de la Crònica jaumina

Tot i que no manca qui pensa que aquesta mena de sermó prologal, abrandat de sentiment cristià, és un afegit posterior producte d'una ment teològica molt més preparada que la del monarca (contrasteu ara Riera 1982 amb Pujol 2001), si ens prenem la molèstia d'examinar-lo de prim compte en relació amb la resta del llibre, constatem que concorda plenament amb unes constants que marquen la tònica general i el sistema de valúes del conjunt de l'obra jaumina, i que, en definitiva, se'ns revela del tot representatiu de la mentalitat del monarca, tal com ell mateix es volia presentar a la posteritat.

El rei centra l'atenció en allò que considera d'importància cabdal. No pretén contar-ho tot

amb documentada puntualitat cronològica. De fet, l'única data que apareix en tot el llibre, la de la conquesta de València (& 289), celebrada tradicionalment el 9 d'octubre, s'ha demostrat errada, ja que pot documentar-se en realitat el 28 de setembre (17 de Safar. Ubieto 1976: 636). Opera, doncs, una tria personal molt selectiva dels temes que pretén destacar d'acord amb l'enfocament providencialista (FE, PROESA, EXEMPLARITAT PERSONAL), a partir també de criteris de qualitat i, segurament, d'operativitat narrativa:

E, quan aquest libre és aital, que coses de menuderies no y deu hom metre, lexiam-nos de comptar moltes coses [...] i volem dir les majors [...] mas de les coses que foren grans e bones, d'aqueles volem tocar e parlar (& 270).

La biografia del rei és presentada al llarg de l'obra com excepcional i no mancada de trets miraculosos que recorden els de l'hagiografia tradicional plena de portents *ab incunabulis*, (*sembla obra de Déu & 5*), començant per les circumstàncies de l'arranjament del matrimoni de la seva santa mare, venerada a Roma com a santa (*E esguardat, aquels qui veurets aquests scriptura, si aquesta cosa és miraculosa [...] E per açò és obra de Déu & 7*); la manera també casual del propi engendrament (*volch, nostre Seyor que nós fossem engendrats & 5*). Quan el reial nadó és introduït en l'església de Sta. Maria, hom hi cantava un tedèum. Quan poc després el porten a un altre temple, hi entonaven el *Benedictus*, un cant profètic de redempció i de predestinació que el rei relaciona ací amb la seva persona, i del qual trobem ressons en altres llocs del llibre (& 562).² Són elements casuals, que el *jo* de la crònica interpreta com a pronòstics positius (*nostra mare fo [...] molt alegra d'aquestes prenòstiques, ibid.*). Considera també com un miracle que estant en el bressol la Providència el salvés d'un atemptat (*nós jaén en lo breçol, tiraren per .^{ra}. trapa sobre nós un cantal, e caech prop del breçol. mas nostre Seyor nos volgué estorçe que no moríssem & 5*).

La primera gran gesta jaumina, la conquesta de Mallorca, té també un inici no menys providencial, ja que el rei remarca que la reunió dels barons del regne s'esdevingué *menys de cort*, sense convocatòria prèvia per a tractar el tema (*E volch nostre Seyor que, meyns de cort, que nós no havíem manada, foren ab nós la major partida dels nobles de Cathalunya & 47*). La ma-

2. Cf. amb els versets següents del text del *Benedictus* o *Càntic de Zacaries* (Lc 1, 68-79), cantat en la litúrgia de les Laudes: 66 *Benedictus Dominus Deus Israel, / Quia visitavit, et fecit redemptionem plebis suae [...]* 69 *Et erexit cornu salutis nobis: In domo David pueri sui. [...]* 71 *Salutem ex inimicis nostris, / Et de manu omnium qui oderunt nos [...]* 76 *Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis: / Praeibis enim ante faciem Domini parare vias ejus [...]* 78 *Per viscera misericordiae Dei nostri: / In quibus visitavit nos, oriens ex alto. 79 Illuminare hiis qui in tenebris et in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis. : Beneït sigui el Senyor, Déu d' Israel! Ha visitat el seu poble i l'ha redimit. 69 Fa que s'aixequi un salvador poderós / a la casa de David, el seu servent, / 71 Així ens salva, alliberant-nos dels enemics, / de les mans dels qui ens volen mal, [...]* 76 *I a tu, infant / et diran profeta de l'Altíssim, / perquè aniràs al davant del Senyor, / a preparar el seus camins. [...]* 78 *per l'amor entranyable del nostre Déu. / Perquè ens estima, ens visitarà un sol que ve del cel, 79 per il·luminar els qui viuen / a la fosca, a les ombres de la mort, / i guiarà els nostres passos per camins de pau . Faig servir la versió de la Bíblia de Montserrat, Andorra, Casal i Vall, 1986/4, p. 2130-31, destacant en cursiva les lloances més pertinents a una voluntat d'assimilació propagandística d'un missatge profètic.*

teixa informació que Pere Martell li donà sobre la illa també és introduïda des d'aquest enfocament providencialista (*E ço que Déus vol no pot negú desviar ni tolre, e plaer.vos ha, e tindrem per bo que vós aqueia yla conquerats*), en un discurs que recorda moltíssim el pròleg, tant pel tema com per l'estil, ja que té la mateixa forma de sermó breu, encapçalat per un tema que és una petició d'ajuda i consell a Déu (Pujol 2001: 155), que el rei pronuncia davant la cort :

Illumina cor meum, Domine, et verba mea de Spiritu Sancto: On, nós pregam a nostre Senyor Déu e a la Verge sancta Maria[...] que nós puxam dir algunes paraules que sían a honor de nós e de vós, qui les escoltarets [...] Car nós volem parlar de bones obres, car les bones obres vénen d'él e són; e aqueles paraules que nós vos direm seran-ho. E plàsia a él que nós els puxam adur a acabament. Certa cosa és que'l nostre naximent se féu per vertut de Déu que nasquem en aquest món. E quan nós vos dixésem les condicions ni les maraveyles que foren al nostre naxement, grans serían, mas lexar-nos em[...] e vinguem entre vós jove, de jovén de .VI. anyns e mig, e trobam Aragó e Catalunya torbats [...] E aquest mal nós no podem adobar sinó per dues maneres, ço és, per voluntat de Déu que's endreç en nostres afers, e que començem tals coses, e a vós e a no és, que a él vinga de plaer...» (& 48).³

És ací evident la reincidència en temes que ja coneixem, com ara el de la remarcable autoconvicció reial en una mena de predestinació divina que el marcava ja des dels orígens i el de les *bones obres* que només procedeixen o poden ser inspirades i acomplides per voluntat divina. Aquests conceptes reben una unànime acceptació dels presents, en especial, i com era de preveure, de l'alt clergat. El rei, autor de la crònica, té bona cura que els representants de l'alta clerecia i els barons reunits reiterin un rere l'altre, de manera suficient, llur plena identificació amb el projecte reial, i que la conquesta de Mallorca era ja prevista com un do de Déu; alhora que subratllen la identificació de la voluntat del rei amb la voluntat divina en paraules tan semblants en el registre emprat com en el contingut:

Nostre Seyor, qui és seyor de vós e de nós, vos ha mes en voluntat d'aquests bona paraula que vós nos havets dita. E plàcia a él que nós puscam respondre en tal manera, que vós puscats complir vostra voluntat a honor de Déu de de vós (& 49: En Berenguer Girart).

[...] aquest feyt de que vós nos avets parlat, de conquerir lo regne de Maylorques, qui és dins mar, que'ns serà major honrament qui si'n conqueríets .III. en terra [...] e profir-vos que yo e mon linyatge vos hi irem servir [...] *tro que Déus vos haja donat la yla de Maylorques*» (& 50 : Guillem de Muntcada).

3. Em sembla oportuna la suposició que aquesta fórmula inicial fos un text oracional usat pels predicadors abans del sermó. De fet, el sentit és semblant al fins ara emprat abans de començar l'ofici diví. L'estil es repeteix en els discursos de l'arquebisbe de Tarragona (& 52) iniciat amb paraules de Simeó *Viderunt oculi mei salutare tuum*, referides a la redempció del món i que estableixen una hiperbòlica comparança entre aquella gran gesta divina i la proposada pel rei. Vegeu la nota precedent. Seguidament parla el bisbe de Barcelona, que fa servir com a tema: *Ecce Filius meus dilectus, qui in corde meo placuit*, paraules de Déu Pare referides al Crist. S'estableix així de bell nou una semblança entre el Fill de Déu i el monarca: «E aytal semblança pot hom fer de vós, qui sots fiyl de nostre Seyor, quan volets perseguir los enemics de la fe e de la creu» (& 53).

Nostre Seyor, qui us féu, volch que vós fosses nostre seyor e nostre rey, e, pus a él plach, bé deu plaure a nós e a mi de tot en tot [...] pus Déus volch que yo fos del vostre linatge. La obra és bona per aquesta raó, car és obra de Déu, e qui ab Déu fa ses faenes, no les pot mal fer (& 51: Nuno Sanxes).

Barons, no és ara ora de lonch sermó a fer, que la manera no·ns ho dóna car *aquest feyt en què el rey nostre seyor és, e vosaltres, és obra de Déu, que no és pas nostre*. E devets fer aquest comte: que *aquels qui en aquest feyt pendran mort, que la pendran per nostre Seyor, e que hauran paradís hon auran glòria perdurable* (& 62: Berenguer de Palou, bisbe de Barcelona).

Seyor, a Déu graïm [...] *la bona voluntat que Déu vos ha donada*, e havem fiança en nostre Seyor que vós la acabarets *a vostra volentat* (& 54: Pere Grony) .

El bisbe de Barcelona, en el sermó previ als primers combats amb les hosts del rei moro de Mallorca, torna a recordar els mateixos punts (& 62). Aquesta constant identificació amb la voluntat de Déu, que es fa encara més palesa quan l'heroi narrador ens revela el seu íntim diàleg amb la divinitat a través de breus textos oracionals, on demana ajuda en el to directe de la pregària, i on de fet torna a remarcar la identitat d'interessos entre ell i Déu, quan li diu:

Seyor [...] jassia que la ajuda vostra hajam sentida del nostre [naximent entrò a ara, e ajats-nos honrats dels nostres mals hòmens[...] ajudats-me[...] que tan *bon feyt* con yo he començat no·s pusca perdre, car *no·l perdria jo tan solament, mas vós lo perdriets majorment; car jo vag en aquest viatge per exalçar la fe que vós nos havets donada e per baxar e per destruir aquels que no creen en vós* (& 57).

Vet ací una altra prova de la fe personal del monarca, que com hem vist és morta sense obres, posada al servei de la fe de Jesucrist, és a dir de la religió cristiana. Això explica (almenys en part, ja que cal tenir en compte la seva arrogància reial i cavalleresca i el seu alt sentit de la pròpia vàlua) que el rei accepti sovint el risc contra el parer dels qui l'aconsellen, com en el cas dels *nauxers* que preveuen el perill d'una tempesta. Jaume els replica:

E nós anam en est viatge *en fe de Déu e per aquels que no·l creen*; e anam sobr-éls per . II . coses: o per convertir-los ho per destruir-los *e que tornen aquel regne a la fe de nostre Seyor*. E, *pus en nom d'él anam, havem fiança en és que nos guiàrà* (& 56).

Situació que es repeteix en un altre viatge per mar iniciat *a pesar dels mariners* una nit *escura e torbada* i on el mal temps es convertí sobtadament en bonança:

Sí que dix En Berenguer Sesposes que *tant nos amava Déus, que en galotxes poríem passar la mar*, que nós cuydàvem haver mal temps: 'E vós havets aytal temps com galees armades demanen; e par que Déus fassa per vós'. E nós dixem-li que *tal Seyor servíem, que no cuydàvem fallir en res que faéssem en nom d'él* e que li ho graïem aytant com podíem ni sabíem (& 116).

En el setge de Borriana el rei arriba a oferir el cos a les fletxes enemigues, ja que té por d'haver d'abandonar el setge a causa de les reticències dels seus nobles, i prefereix fer-ho

nafrat que patir la vergonya d'haver de retirar-se. Fins i tot en aquest cas, que hom podria atribuir a arrogància, es mostra convençut que gaudia d'una especial protecció divina:

E creats en veritat que .II. vegades nos descobrim tot lo cors, per tal que'ls de dins nos ferrissen, per ço que, si a levar-nos aguéssem del seti, que dixéssem pel colp que nós havíem pres nos en levàvem. Mas nostre Seyor Jhesuchrist sap les coses con se deuen fer e con deu ésser: e aquels qui ben vol fa'ls fer lo meylor; e aytal se fes a nós, que no volch que preséssem mal ni colp, e preseem la vila (& 174).

La idea que la conquesta és empresa per servir Déu és també un tòpic que l'autor posa en boca dels membres més influents del seguici reial, i en la del mateix monarca :

Barons, tuyt som venguts aquí per a servir Déus [...] per pendre Maylorques (& 78: Don Nuno).

Vós, seyor, passàs aquí, e nós ab vós, per servir a Déu (Ibid.: Ramon Alaman).

[...] la manera era nostra de venir en aquesta terra per servir a Déu e per conquerir-la, e que complit havia nostre Seyor la nostra voluntat (& 79: el rei).

Per això el rei fa callar els qui ploren i fan dol per la mort d'En Guillem i En Ramon de Montcada, que és presentada com un martiri al servei de Déu:

Barons, aquests rics hòmens són morts en servey de Déu [...] no és mester que negú faça dol ni plor, & 68. Ço que Déus vol ordonar a fer, avé que s'a a complir[...] aquels qui morts són han més de terra que nós, que han la glòria de Déu (& 79) .

El *servitium Dei* és un tema clau del llibre, especialment reconegut pels homes d'església. Així el bisbe de València, quan després de la conquesta Jaume enuncia el seu propòsit de poblar-la de cristians, li respon:

e dix que fajà grans gràcies a nostre Seyor e a la sua Mara del bon propòsit que'ns havia donat; e que nuyt hom no havia servit a nostre Seyor tan bé, pus aquesta voluntat havíem, com nós; e que per tot lo món seria nostre nom recomptat (& 366) .

Totes les batalles són precedides de missa i comunió i comencen en nom de nostre Senyor Déu i al crit *Santa Maria*, a vegades repetit fins a *trenta vegades o pus* (& 84. Cf. amb & 183 i & 218). En un moment de dubte de les tropes cristianes, el rei s'adreça directament a la Verge:

E, quan nós vim que ells no's movien, vench-nos gran pensament, car éls no complien el nostre manament. E tornam-nos a la Mare de Déu e dixem: 'E Mare de Déu Seyor, nós venguem aquí per ço que'l sacrifici de vostre Fiyl hi fos celebrat; pregats-lo que aquesta honta no prengam jo ni aquels qui serven a mi per nom de vós e de vostra car Fiyl (& 84).

L'oració és premiada per la victòria, aconseguida, a més, amb la miraculosa ajuda de Sant Jordi (*cavaller blanch ab armes blanques*).

Quan ha d'abandonar Mallorca el rei plora i s'exclama :

Car creats en bona fe que no haurà saó del món, de dia ni de nuyt, que la major partida del nostre pensament no sia de vosaltres. E, *pus Déus nos ha feyta tant de gràcia que·ns ha donat regne dins en mar, ço que anch rey d'Espanya no poch acabar, e que hajam nós aquí hedificada església de nostra Dona sancta Maria e tantes d'altres que hi haurà, que sapiats que no us desempararè. E ploram nós.*

I acompleteix la seva paraula de no abandonar mai al seu destí aquell bell i excepcional regne dins mar. Quan li arriba notícia que està en perill de ser reconquerit pel rei de Tunis, reacciona de seguida i abans d'embarcar-se manifesta:

Car la meylor cosa que féu hom .C. anys ha, volch nostre Seyor que nós la faéssem quan presem Maylorques; e, pus Déus la'ns ha donada, non la perdrem per perea ne per cordia (& 108).

Després de la posterior conquesta de Menorca, aconseguida amb escassíssims recursos, fa aquesta anotació, on els fets del rei són vists en agraïda relació amb els de Déu que l'ha creat:

E acabam aquests .II. feyts en aquest viatge ab .III. galees, per ço can playa a aquel Seyor que·ns havia feyts (& 120).

Aquest sentit transcendent de la vida impregna per complet les accions del monarca, el qual atribueix a inspiració divina alguns del ardots, com el de fer retornar a la vall l'aigua d'una font o torrent que els sarraïns havien desviada (*E Déu donà'ns .I. pensament que nós faéssem tornar l'aygua e'l val & 73*). Arriba a influir el mateix llenguatge de la crònica, on es fa Déu responsable de l'abundància de les riqueses que els cristians saquegen a cor què vols (*E vejats com ho aguisà nostre Seyor: que tots los de la ost trobaven tant que pendre, que la .I. no havia contrast ab l'altre & 88*).

Hi ha fragments on aquest sentiment s'expressa de manera colpidora, com en l'impressionant *memento mori* que Jaume I adreça al rei de Navarra, que sol·licitava el seu suport contra els castellans. Una vegada més la tesi reial és que la vida té sentit com un seguit de bones obres al servei de Déu, per guanyar mèrit i bona fama:

Ben sabets vós, rey que nosaltres, reys, no levam més d'aquest món, quan ve a la ora de la mort, sinó sengles lançols, mas que són de meylor tela que los de la altra gent. Mas açò·ns roman per ell, per gran poder que havem que·n podem servir a Déu e lexar bon preu per les bones hobres que farem, e si en est segle no las fem, no venrà altre temps que les puxam fer (& 147).

Aquesta confiança en l'ajuda divina, perquè els seus fets són els de Déu, mai no l'abandonarà i torna a ser ben present durant la conquesta de València. Quan topa amb les primeres dificultats serioses d'abastament de les tropes i hom li recomana abandonar l'empresa en espera d'una millor avinentesa, el rei actua de bell nou mogut pel sentit providencial de la tasca que Déu li ha encomanada:

Responem-vos en esta manera: *que nostre Seyor nos ha feit molt de bé e molta de merçè en nostra jovent, e les coses que havem començades, havem gitades, la merçè de Déu a bon cap.* E que en nostra ninea hajam pres .i. regne que és sobre mar e que siam entrat e'l regne de València la primera vegada que ho anch hi entré [...] e d'aquí'm leu per haver que jo'n prena, creets bé que no u faria (& 167) .

Això es repetirà en nombroses circumstàncies, on la voluntat del rei, que com veiem acaba identificant-se amb la voluntat divina, s'imposa a la dels *pus savis hòmens que nós havíem en nostres regnes*, que no li ofereixen el consell i suport que ell volia:

[...] con nós havíem esperança que'ns conortassen, e éls nos desconortaven. *Mas nostre Seyor nos donà gràcia pel bé que nós havíem de fer en les altres coses que venien a enant, en guisa que presam poch les lurs paraules e desdèyem-les[...]* e que aquesta vegada provaríem en totes guises si la poríem tenir, *pus Déus la'ns havia dada;* e que no'ls pesàs que aquesta vegada no'ls creuria d'aquest conseyl (& 181).

És al guiatge o protecció divina que atribuirà les victòries (*tant érem guiats per nostre Seyor & 212*), mogudes *en nom de nostre Seyor* (& 256), i per això fa cantar el tedèum després de la decisiva batalla el Puig (*i amb el bisbe i els canonges ferem cantar Te Deum laudamus, & 219*).

Sempre que ocupa una ciutat important hi fa *edificar església de nostra dona sancta Maria* (& 450) en acció de gràcies. Té un toc personal molt emotiu la narració que fa la *persona* reial de la visita que va fer a l'església que havia fet dedicar a la Verge en la ciutat de Múrcia, acabada de conquistar, que permet fer-se una idea del caràcter del rei:

E quan vim l'altar e'ns acostam a ell, *pres-nos tan gran devoció de la gràcia e de la misericòrdia que Déus nos havia feyta per prechs de la sua Mare [...]* E nós, abraçats ab l'altar *ploram tant fort e tant de cor, que per anadura d'una gran milla no'ns poguem partir d'aquel plorar ni de l'altar.* E faem cantar *Veni Creator Spiritus* e puy's la missa de *Salve Sancta Patrens* (& 451).

Aquesta voluntat divina és reconeguda fins i tot pels mateixos musulmans, de manera que el providencialisme cristià del rei coincideix en el fons amb el pregon fatalisme dels moros, els quals atribueixen el seu tràgic destí als superiors designis de Déu (*ben coneixien que nostre Seyor volia que nós haguéssem la terra & 249*). El rei musulmà de València accepta *que les coses havien a venir a açò que Déus vol* i arriba al punt de dir al rei En Jaume:

que volia saver de nós que volíem fer en aqueles coses que Déus havia ordonades que vinguessen sobr-éls; per què's pregava molt que nós [no] encobrissem nostra volentat (& 276).

Situació que mostra que el narrador opera el procés d'identificació de la seva pròpia voluntat amb la voluntat divina, a fi de tornar a projectar-la després una i altra vegada sobre els oients o lectors com a privilegiat instrument d'aquella voluntat superior. D'aquesta manera anul·la i supedita per complet la voluntat del rei moro vençut. Això queda ben documentat en les paraules que Jaume adreça al pobre Çeyt Abuceyt (o Çahèn en altres manuscrits):

que nós érem venguts en aquel logar, e que Déus nos havia guiats en totes aqueles coses que nós havíem començades tro en aquest dia, e que les havíem acabades, e que pus nós érem aquí, que aquest era nostre propòsit e cor: que negun temps no partíssem d'aquí tro haguésem València (& 277) . E pus Déus volia que nós la haguésem, que él no havia a voler (& 278).

Jaume aprofita al màxim aquesta lògica providencialista i la fa servir també per convèncer l'alcaid del castell de Xàtiva:

mas, pus Déus volia que nós fóssem rey del regne de València, e que Xàtiva era lo pus noble loch que y fos [...] que ell ho devia voler (& 350) .

La conquesta de València és interpretada pel rei com una nova mostra d'especial predilecció divina. I així ho comunica, no sense ironia i amb especial goig, als nobles envejosos als quals, en una magistral jugada diplomàtica, havia amagat el seu pacte secret amb els moros valencians:

[...] dixem-los com nostre Senyor nos havia feytes moltes gràcies e entre les altres havia'ns feyta ara una que nós e ells li devíem molt grayr, e, cant en aquest bé nostre havien gran part, volíem-los-ho fer saber, per que se éls se n'alegrassen: que València era nostra. E [...] perderen les colors, així com si hom los hagué ferits endret del cor [...] E dix l'arquebisbe de Terragona: 'Açò és hobra de Déu' [...] E dix En Ramon Berenguer d'Àger: 'Molt devem grayr a nostre Seyor la amor que us mostra, car ço que vostre liynatge e vós havets desitjat, e que ara's cuple per vós, molt ho devem grayr a nostre Senyor (& 281).

Un altre episodi interessant des d'aquesta perspectiva providencialista és el que explica la petició d'ajuda que fa Jaume I a les corts catalanes i aragoneses per poder acudir en suport del seu gendre, el rei de Castella amenaçat pels musulmans. El rei hi torna a al·legar el gran amor i gran honor que li ha fet Déu en les conquestes de Mallorca i València (& 388) i arriba al punt d'acceptar el paper messiànic de salvador de les Espanyes, quan insereix en la seva crònica una pretesa visió —d'altra banda ben característica de la tradició escatològica d'un sector d'aquell orde— d'un franciscà navarrès que pretén que un àngel del cel li havia revelat en somnis que:

creés per cert que .l.rey los à tots a restaurar e a deffendre aquel mal que no venga en Espanya. E demanà' aquel frare [...] qual rey seria aquell, e ell respòs que:l rey d'Aragó que ha nom Jacme (& 389).

2.2. El concepte feudal del judici de Déu

I de la mateixa manera que el rei té fe en Déu, es mostra també fidel a la seva paraula i als seus vincles de parentesc i de vassallatge. Els musulmans, que el tenen per bon senyor de la pròpia gent (& 121), creuen en ell i l'accepten també amb molta facilitat com a senyor mitjançant pactes que el rei respecta fins que els considera trencats unilateralment per l'altra part. Jaume mostra tenir un pregon sentit de la justícia, que va naturalment unit al concepte de la justícia divina. El seu concepte plenament medieval del judici de Déu plana també per tota la crònica.

Ja al principi d'aquesta la mort del seu pare en la crucial desfeta de Muret (1213) és vista des d'aquesta crua perspectiva feudal. El seu pare va perdre la batalla perquè havia jagut amb una dona i estava en pecat mortal (*E per lo mal ordonament e per lo peccat que era en ells, hac-se a vençre la batayla* & 9).

La idea que Déu ajuda els bons i els que tenen raó és consubstancial a l'esperit del llibre, i justifica les victòries reials, tant en les guerres contra els infidels com en la primera etapa de lluites contra una noblesa díscola. El rei mostra la seva total convicció i s'expressa amb extraordinària contundència en algunes frases que ell mateix devia considerar memorables i per això fa constar en el seu llibre:

Don Pero Pomar, nós som rey d'Aragó e *havem-lo per nostre dret, e aquests qui vénen contra nós són nostres naturals e fan ço que no deuen*, per ço quan se vénen combatre ab nós. *E nós tenim dretura, e éls han tort; e Déus ajudar-nos n'è*. E nós no lexarem la via meys de mort (& 29) .

En unes justes contra cavallers sarraïns valencians, Jaume s'admira que un dels seus homes, carregat de pecats, hi volgués participar. Dóna per fet que serà vençut. I així és de fet:

E nós dixem-li *que·ns maraveylàvem molt d'él, con podia demanar junta hom qui era tan peccador con ell e de ta mala vida, que paor nos dàvem que· fóssem escarnits* [...] E junyí ab lo sarraí, e *l sarraý enderrocà'l* (& 274) .

Era, doncs, lògic que el rei tingués també por que Déu no el castigés pel pecat principal que li recriminaven els seus confessors, i que devia portar dins la consciència, per molt que es manifesti convençut que la seva relació amorosa amb la seva amant, Dona Berenguera, era del tot natural. Evidentment aquesta relació extramatrimonial no deixava de preocupar-lo, ja que ultra ser la causa d'una possible condemnaió eterna, podia afectar el resultat de batalles decisives.

Aquest sentiment tan íntim d'un home que se sent pecador, ens el desvetlla el rei cronista en el c. 426, donant detalls ben personals del diàleg que va tenir amb el dominicà amb qui es va confessar abans de lluitar amb els moros d'Oriola:

[...] i demanam frare Arnau de Segarra, qui era prehicador, e dixem-li que volíem prendre penitència d'ell; e ell dix que diguésem. *E nós dixem-li que a nostre Seyor no li cuydàvem tenir altre tort per què nós deguésem ésser perdut, sinó tan solament de Dona Berenguera; e nós havíem en cor d'ésser ab ella meyns de peccat, així com hom deu ésser ab sa moler*; e ell sabia ja que nós havíem propòsit de conquerir Múrcia e tot aquell regne, e *aquela mercè que nós fajèm de conquerir aquel regne e tornar a christians, que·ns valria e aquest peccat que no·ns tenria dan en lo dia de la batayla*. E d'aquest peccat li demanam que·ns des penitència; e ell dix-nos que peccat mortal era gran cosa, mas que ab aquela fe entrariem en la batayla, que exeriem de peccat mortal o per una guisa o per altra; *que serviríem tant Déu en aquel dia e en aquela conquesta que·ns perdonaria*, car d'als ós no havíem mala volentat a negú, e a ell bastava. E dixem-li nós que·ns donàs la sua benedicció, que a Déu nos comanaàvem; e féu-ho (& 426).

El text és prou revelador de l'estira-i-arronsa mental del rei amb un Déu amb el qual sembla voler intercanviar favors, i que espera o desitja que li perdoni un pecat que no sent com a tal, a canvi del nou reialme que està a punt de conquerir.

Un altre passatge interessant en el mateix sentit és el de la croada jaumina a Terra Santa, frustrada per una terrible tempesta (Hauf 2003: 331-333), que el rei interpreta com una mostra de la voluntat divina (suposadament enutjada pel ja esmentat concubinatge reial). L'episodi prou que demostra el caràcter del monarca, tallat tot d'una peça, el qual argumenta de la manera més natural que si Déu no li ha concedit bona mar i les tempestes li han ocasionat nombroses pèrdues de persones, naus i cavalls és perquè a Déu no li agrada la seva participació en la reconquesta de Terra Santa :

[...] *pus ell [Déu!] no·ns dóna lo vent on nós devíem anar, que·ns semblava que a ell no playà. E dixem que veéssem si·ns meyloraria nostre vent e, si ho faÿa que anàssem o, si no, que no podíem forçar nostre Seyor (& 488) [...] que, si ell tenia per bo lo passatge nostre, que ell lo·ns lexàs complir (& 489).*

Nós no sabem què parlaran les gents, mas *nostre Seyor sab que nós ne fom forsats, e·n som, d'aquesta cosa, e anch res del món no·ns pesà pus ne tant (& 491).*

I és que el concepte feudal de Déu és un trasllat de la idea del manteniment de la justícia com a prerrogativa i obligació fonamental de la reialesa (tal com trobem arreu del llibre i com podem veure exemplificat en el cas de la comtessa d'Urgell, N'Arambiais, on hom recorda per tres vegades al rei: *Car Déus vos ha mes en son loc per tindre dretura & 34. Cf. amb & 35 i & 36*). També en el pacte amb els navarresos contra els orgullosos castellans dóna per segura la victòria *car nós tenim dret, e éls tort (& 147)*.

Resumint: no cal dir que, tractant-se de l'autobiografia d'un gran cabdill militar, les *gesta* són en general de caràcter bèl·lic, narrades sempre per un protagonista que s'adelita a remarcar, arreu, arreu, quan i com havia sabut imposar el seu bon judici, i de quina manera els esdeveniments acabaren donant-li la raó (& 80, 82-83, 89, 90-91, 162, 175, 181, etc). El llibre és ple de verbs d'acció i salta als ulls una considerable presència de FAEM («Faem armar, cridar, demanar, llevar l'àncora, faem manament, fo nostre acord que feésem, etc.»), prou reveladora de qui tenia tothora el control de la situació.

Però és també cert que, a mesura que hom va penetrant la psicologia no gaire complicada del monarca, hom resta convençut que, tal com ens assegura l'autor del pròleg, la grandesa dels fets exposats es fonamenta en una constant acceptació de part del rei d'un control superior, la qual cosa, almenys des de la perspectiva del seu temps, fa exemplars les seves accions.

El missatge del llibre és en el fons la continuació escrita del missatge oral que el monarca trasmet al seu hereu Pere el Gran, i el llibre es tanca circularment amb conceptes prou similars als continguts en el pròleg:

[...] *dixem-li les paraules dejús dites: primerament, en qual manera nostre Seyor nos havia honrat en aquest segle e especialment sobre nostres enemichs; e en qual manera nostre Seyor*

nos havia feit regnar al seu serviy pus de .LX.ayns, més que no era memòria ne trobava hom que regun rey [...] hagués tant regnat e que amàs sancta Església [...] E tot açò regonexiem que·ns era vengut de nostre Seyor Jhesuchrist e car nós per la major partida, nos érem esforçat de seguir la sua carrera e·ls seus manaments. E ell que degué pendre exemple de nós quant açò (& 562).

Tot plegat, el cronista acompleix a la perfecció un dels requisits més importants dels assenyalats per Pérez de Guzmán, o sigui el del coneixement o experiència personal viscuda, sovint intransferible, dels fets narrats. La discreció i natural saviesa que demostra l'autor és ben notable. Si exceptuem la tendència a considerar com a presagis d'una certa predestinació divina certs signes casuals o qualche visió en somnis, no es pot dir que assimili faules ni meravelles estranyes. Tampoc el podem acusar de falsificar els fets narrats, tret d'algunes escasses omissions potser deliberades, com, p.e., la seva poc airosa relació amb Sant Lluís de França i la seva renúncia a defensar els seus drets a Occitània.

A més, la seva narració està específicament destinada a estimular els actes valerosos i la memòria dels qui van fer *notables e memorables fechos [...] con grandes peligros de sus personas [...] en defensión de su ley e [...] utilitat de su república [...] e onor de su linaje*, que diria Fernán Pérez de Guzmán. Sembla, doncs, que l'única objecció que podria fer-hi l'historiador castellà que hem fet servir com a punt de referència crítica és que qui centra per complet l'atenció en la pròpia lloança, difícilment pot ser objectiu.

Aquesta objecció el monarca tracta d'obviar-la referint els seus fets als fets del Déu que l'ha fet, al qual volen donar lloança. Una tècnica que repetirà Pere el Cerimoniós, i que no és necessàriament, com veurem, cap garantia d'humilitat ni d'objectivitat, si bé en el cas del rei En Jaume detectem una bona fe que atempera el sentit massa personal de la lloança subjectiva. I, en efecte, el resultat obvi de la lectura completa del text, com ja havia anticipat molt bé el prologuista, és i vol ser l'exaltació i enaltiment del monarca i la glorificació de la seva memòria entre els seus successors, que s'agradaven de llegir aquest llibre de lo «bon rei En Jacme...», i el fan servir de model.⁴

D'altra banda, convé recordar que, com en el cas precedent de la *Gesta*, un monestir, el de Poblet, «en lo qual monestir jau lo molt alt senyor en Jaume», tingué cura de copiar el millor manuscrit conservat i que hom va fer-ne enllestir també la corresponent versió llatina, la de Fra Pere Marsili, que és ja una vertadera crònica, i on encara és molt més palesa la intenció oficiosa de lloar el difunt i de conservar-ne la bona memòria.⁵

4. El qualificatiu és de Ramon MUNTANER, *Crònica*, c. 7, ed. Josep Maria de CASACUBERTA i Miquel COLL I ALENTORN, Barcelona, Barcino, 1927, l, p. 17: «Que, aitant com lo món dur, se dirà 'lo bon rei En Jacme d'Aragon'». Pere el Cerimoniós conta en la seva *Crònica*, ed. Ferran SOLDEVILA, *Les Quatre grans Cròniques*, Barcelona, Selecta, 1971, p. 1086-1087, que s'agradava de llegir aquest llibre: «Encara no érem gitats e legiem lo llibre o Crònica del senyor rei En Jacme, tresavi nostre».

5. Vegeu el Ms. 1 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, assequible en edició facsimilar, *Libre dels feyts del rey En Jacme. Edición facsimilar del manuscrito de Poblet (1343)*, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1971, amb un interessant pròleg de Martí de RIQUER, p. 5-19. La versió llatina de Marsili es conserva en el Ms. 64 de la mateixa biblioteca. Vegeu *La crònica latina de Jaime I*, ed. de María de los Desamparados MARTÍNEZ SAN PEDRO, Almería, 1984.

3. La Crònica de Desclot (s. XIV)

Pel que fa a *lo libre qu'En Bernat Desclot dictà e escriví*, o segona de les grans cròniques, tracta també *dels grans feyts e de les conquestes dels nobles reys que hac en Aragó qui foren del alt linyatge del comte de Barcelona»* (Pròleg). En realitat, aquests nobles monarques són Jaume I i els dos Peres, i la desproporció entre els capítols dedicats a Pere el Gran i als seus antecessors justifica l'*explicit* del Ms. copiat per Coll i Alentorn i omès en l'edició Soldevila, on es parla ja de *lo llibre del rei En Pere, dels bons feyts d'armes que ell féu sobra sarrahins e altres gents, e com morí* (c. 168). De manera que la història és en realitat una introducció a la de Pere el Gran (1276-85), presentat com un model de cavallers (*qui fo lo segon Alexandri per cavalleria e per conquesta*, Pròleg) com bé prova el capítol 104, que descriu el famós desafiament amb Carles de França i la perillosa anada del rei Pere a Bordeus. La major part dels capítols (del 51 al 169) són dedicats al rei Pere, amb una especial atenció a les campanyes de Tunísia i Sicília, que ocupen 93 dels 95 capítols, centrats en els quatre anys precedents a la mort d'aquell monarca (1281-1285).

De bell nou la historiografia es concep com una narració de les *gesta* reials, si bé Desclot, en calcar una famosa frase de l'evangelista Sant Joan (19, 35) i dir: *E d'açò fa testimoni cel qui açò recompte en aquest libre, que vahé* (c. 159 i 167), avala i potser sacralitza una mica el seu testimoniatge. Desclot tracta de definir el rei Pere a través de les seves accions, el que ell féu i el que féu fer als altres (*E lo rei féu endreçar, preparar, fer, ajustar, repicar*, etc.) ; accions que contrasten amb els mots buits del seu principal antagonista, Carles d'Anjou (*eyl dirà so que.s volrà e nós farem so qui.ns serà honor*, c. 100) i perfilen una fesomia molt positiva del monarca, que hom ha considerat ja com a mediatitzada o influïda per la perspectiva literària d'un historiador que treballa ja com un artista de la paraula (Elliot 1983 i 1984).

La sobrietat de l'estil i la proverbial discreció i de l'autor, que mai no sol ficar cullerada, produeixen un efecte d'objectivitat que, comptat i debatut, resulta una de les armes propagandístiques més eficients i subtils, puix que fins a un cert punt aconsegueix de dissimular la intenció de celebrar la glòria del sobirà regnant, dins del marc, sovint llegendari, de la tradició dinàstica. Que el llibre anava primordialment destinat al mateix rei i als *defensores* podria, potser, indicar-ho un dels velats consells que se li escapen gairebé sense voler al prudent secretari en parlar de les relacions amb Sancho de Castella i de la difícil situació d'Aragó, col·locat entre dues grans potències: *Per que tot rey e tot seyor de terra se dou gardar* (c. 76).

Malgrat la incidència en el miraculós engendrament de Jaume I (c. 4) i en la llegenda del comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya (c. 7-10. Rubió 1932; Ferrando 1996), destinada a reafirmar els drets de la Casa d'Aragó a Provença, aquest llibre porta l'empremta d'un professional de la ploma, la documentada objectivitat del qual en bona part sembla basada en l'observació personal. Pel que fa als afers sicilians, pren fonament en una intel·ligent i sistemàtica utilització dels llibres de l'escrivà de ració, de cartes i dels dietaris i llibre de ruta del rei. El seu to mesurat contrasta moltíssim amb el subjectivisme entusiasta de Muntaner, i alguns dels

seus capítols serveixen per a omplir llacunes evidents d'aquest en el tractament de certs temes conflictius, tals com la lluita entre Pere i Jaume III de Mallorca (c. 134, 138).

4. La *Crònica de Muntaner* (s. XIV)

Hom ha dit que el llibre de Muntaner, igualment destinat a magnificar el casal d'Aragó, té com a protagonista la «dinastia en tant que representa l'estat expansionista mediterrani» (Sobré 1978: 76) i ha considerat l'historiador empordanès com una espècie de Xenofont català. En realitat, el llibre és més aviat l'autobiografia o memòries d'un home d'acció que té molt a contar, perquè ha tingut unes vivències extraordinàries.

Els 51 capítols (que formen el nucli central i potser primigeni del llibre. Keighthley 1979; Zimmermann 1987) sobre l'expedició dels catalans a Grècia tenen un extraordinari valor documental, ja que són un necessari complement d'allò descrit per historiadors grecs, com ara Paquimeres (Rubió 1927). La crònica, si és que resulta escaient tal denominació, cosa que hi ha qui posa en tela de judici (Cingolani 1985; Varvaro 1986, amb una argumentació força coincident), és la més llarga de totes les conservades, i certament la que narra gestes més exòtiques. Es llegeix com una novel·la on «els esdeveniments passen davant dels nostres ulls com si es tractés d'un roman protagonitzat per un heroi modèlic» (Badia 1993: 23). De fet, és una de les peces historiogràfiques literàriament més considerades arreu del món, perquè Muntaner té fust de novel·lista: sap contar històries i vincula constantment els oients al seu projecte narratiu, dialogant amb ells, cridant-los l'atenció i mostrant clarament l'entusiasme de les seves conviccions i l'absoluta confiança en la causa que defensa d'una manera no gens innòcua, amb l'evident intencionalitat política de presentar una imatge del tot positiva del Casal d'Aragó, i «de crear i viure els mites d'una nació» (Cingolani 1985: 100), al temps que ridiculitza els tradicionals enemics d'aquesta, en especial els francesos i el papa Martí IV (que era francès).

Muntaner fa servir el *topos* del *Somnium* per justificar l'escriptura del llibre, reconta una visió qui sap si inspirada en la del franciscà navarrès que descriu el *Libre dels Feyts*, on, com hem vist, també apareix un àngel, en forma d'home vestit de blanques vestidures (& 389). És a instàncies d'aquesta veu celestial que ens fa present del seu text com si fos una mena d'exvot en acció de gràcies pels favors rebuts de la Providència durant la seva llarga i accidentada vida d'aventures al servei de la dinastia que vol exaltar (*és raó que faça moltes gràcies a nostre senyor ver Déu e a la Verge madona santa Maria..., de la gràcia e de la mercè que m'ha feita*. Pròleg).⁶

6. Vet ací el text complet d'aquest important document: «En nom de Nostre Senyor ver Déus Jesucrist e de la sua beneita mare, madona Santa Maria, e de tots los seus beneits sants e santes, amén.

Per ço que (1) deute és que cascun deja retre gràcies e mercès a Déu e a la sua beneita Mare, de la gràcia e mercè que li fa, e encara que no la deja tenir cel·lada, (2) ans ho deu manifestar per ço que cascun ne prega bon exempli e s'esforç de bé a fer e a dir, car segurament pot tenir cascun per veritat que qui bé fa ne pensa ne tracta, Déus li en ret

L'autor, evocant la paràbola evangèlica (Mt 5,15; Lc 8,16; 11, 33 ; Mc 4, 21), no vol tenir amagat el llum de la seva vasta experiència personal i es presenta com a predestinat pel mateix Déu per a recontar la *Gesta Dei per Catalanos* (a Déu plau que tu recomptes aquestes aventures e meravelles com és altre no és viu qui ho pogués així ab veritat dir c. 1). Segons ell, el seu text acompleix alhora una funció teòrica, transcendent, i una de pràctica o exemplar. Ambdues intencions es confonen i combinen, puix que es proposa de *comptar d'açò que en mon temps s'és fet* com a prova de l'ineluctable judici de Déu, que fou qui va determinar la conquesta de Sicília pels catalans (c. 60, 61-76) dant-los la victòria com a recompensa.

Els futurs monarques faran bé d'aprendre i de recordar la lliçó de la «història (*per ço que qualche sia rei d'Aragon, que s'esforç de bé a fer e a dir e entenent les gràcies que Déus ha fetes en aquests afers que [...] tu recomptaràs, a ell e a les sues gents, e que pens que de bé en mellor iran tots temps mentre ells vullen en veritat e en dretura metre e dependre son temps, e que veja e conega que a la dretura ajuda tots temps Nostre Senyor. E qui ab veritat guerre-*

bon mèrit, e si fa lo contrari, esper que contrari li vendrà, si doncs no se n'esmena en així que el mal, aitant con pusca, faça tornar en bé, con a Déu res no pot ésser amagat. E plau-me de una paraula qui notòriament se diu en regne de Sicília que diu, con la u se contrasta ab l'altra: Or laixa anda a fide, que Deus te vida. E així cascun farà que sabi que vaja a fe, que Déus lo veu; que a Déu no pot ésser res amagat.

E per ço com, entre els altres hòmens del món, *jo Ramon Muntaner, nadiu de la vila de Peralada e ciutadan de València, (1)* és raó que faça moltes gràcies a Nostre Senyor ver Déu e a la Verge madona Santa Maria e a tota la cort celestial, de la gràcia e de la mercè que m'ha feita; de molts perills que m'ha gítats he escapat: així, de trenta dues batalles entre de mar e de terra en què són estat, e de moltes presons e turments qui en ma persona són estats donats en les guerres on io són estat, e per moltes persecucions que he haüdes, així en riqueses com en altres maneres, *segons que avant porets entendre en los fets qui en mon temps són estats.*

E segurament que io m'estegre volenters de recomptar aquestes coses, (2) mas covén-me a fer que ho deja recomptar, e assenyalamment per ço que cascun entena que en tants perills negú no poria escapar sens l'ajuda e la gràcia de Déu e de la sua beneita Mare. Per què, vull que sapiats que con io isquí del dit lloc de Peralada, que no havia encara onze anys complits, e con fiu aquest llibre e el comencé el quinze dia de mais de l'any de a encarnació de Nostre Senyor Déu Jesucrist mil e tres cents vint e cinc.

E estant jo en una alqueria mia per nom Xilvella, que és en la Horta de València, e dormant en mon llit, a mi veng en visió un prohòem vell vestit de blanc qui em dix: Muntaner, lleva sus e pensa de fer un llibre de les grans meravelles que has vistes que Déus ha fetes (1) en les guerres on tu és estat, com a Déu plau que per tu sia manifestat (2) E vull que sàpies que per quatre coses senyaladament t'ha Déus allongada vida e t'ha aportat en bon estament e t'aportarà a bona fi. De les quals quatre coses és la primera con tu has tengudes moltes senyories així en mar com en terra on pogres haver fet més de mal molt que no has. La segona és per ço con jamés no has volgut guardar a negun que en ton poder fos ne sia vengut, mal per mal, ans molts hòmens de gran afer són venguts en ton poder, qui t'havien molt de mal fet, qui cuidaven ésser morts con venien en ta mà, e tu llavors feies gràcies a Nostre Senyor de la mercè que et feia, (1) e *lla on ells se tenien per pus perduts, et els reties a Nostre Senyor ver Déu pròpiament*, e els delliu-raves de la tua presó, e els ne trameties en llurs terres salvament e segura, vestits e aparellats segons que a cascun se pertanyia. La terça raó és que a Déu plau que tu recomptes aquestes aventures e meravelles con altre no és viu qui ho pogués així ab veritat dir (2). *E l'altra és per ço que qualche sia rei D'Aragon, que s'esforç de bé a fer e a dir entenent les gràcies que Déus ha fetes en aquests afers que tu recomptaràs, a ell e a les sues gents, e que pens que de*

ja e va, Déus lo exalça e li dóna victòria c. 1). Tant és així, que per a ell resulten objectius identificables la glòria de Déu i la del casal d'Aragó, constant beneficiari passat i present i de l'ajuda divina (*Aquest llibre senyaladament se fa a honor de Déu é de la sua beneita Mare e del casal d'Aragó c. 1; ... basta que parle de la matèria per què aquest llibre se fa: ço és a saber, de la honor e de la gràcia que Déus ha feta ne fa al casal d'Aragó c. 23*).

Serveix també el text per a fomentar la cohesió interna entre les distintes branques de la dinastia, sovint amenaçades per conflictes interns (llegiu el c. 292 amb el famós exemple de la mata de jonc); objectiu al qual se sacrifiquen els fets històrics capaços d'enterbolir la visió idealitzada que hom proposa constantment al lector.

No menys important és la tradicional funció d'encomiar el monarca. Es destaca que va saber sortir triomfant d'una pugna contra les dues grans potències del seu temps: *contra l'Esgleia, qui és tot lo poder de crestians, e puis contra la casa de França, qui és pus antiga casa de reis qui sia en crestiandat* (c. 37). Muntaner vol fer arribar una discreta però molt clara amo-

bé en mellor iran tots temps mentre ells vullen en veritat e en dretura metre e despendre son temps, e que veja e cregia (3) que a la dretura ajuda tots temps Nostre Senyor. E qui a veritat guerreja e va, Déus lo exalça e li dóna victòria, e que ab poques gents fa vençre e destruir moltes qui ab supèrbia e malvestat van e es fien més en llur poder que en lo poder de Déu (4) . E així, per aquesta raon, lleva, e comença ton llibre e ta història, als mills que Déus te aministrarà.

E jo con açò hagí entès, desperté'm e cuidé trobar lo dit prohóm, e no em trobé gens, e sí em fiu lo senyal de la creu en mon front e lleixé'm als cuns dies que vulguí res d'açò començar. E altre dia en aquell lloc mateis, en visió jo viu lo dit prohóm qui em dix:

—O foll! què fas? ¿Per què menysprees lo meu manament? Lleva e fe ço que io t'he manat; e sàpies que si ho fas, que tu e tos infants e tots tots parents e amics n'hauran bon (5) mèrit de Déu per l'afany e treball que tu ne passaràs; encara n'hauràs mèrit de tots lo senyors qui són eixits ne són en l'alta casa d'Aragó.

E sí pensà a senyar e beneir mi e ma muller e mos infants, e anà-se'n.

E jo aitantost comencé aquest llibre, lo qual prec a cascuns que creguen que per cert tot és així veritat com ho oiran, e no hi posen dubte negun. E tota hora que oiran les batalles e faits d'armes, vaja-los lo cor que totes les victòries estan tan solament al poder e a la volentat de Déu, e no en poder de gents (4).

E sàpia cascun que io no trop ne pusc pensar que la companya qui en Romania ha durat, de catalans, que per als hi haja durat com per dues coses les quals han tots temps haüdes e encara han, ço és: la primera que anc victòria haguessen no reputaren jamés a llur bondat, mas tan solament al poder de Déu (4); e l'altra, que tots temps volgren que justícia se tengué entre ells (6). E aquestes dues coses tenien tuit generalment en llur volentat, del menor al major.

E així, per amor de Déu, a vosaltres, senyors qui aquest llibre oirets, vaja-us lo cor en aquestes dues coses senyaladament. E així com vos vendrà davant, metets-ho en obra, e Déus adreçar n'ha mills vostres fets. Car qui pensa lo poder de Déu e pensa lo poder nostre, lleugerament pot pensar que no és als mas Déu e el seu poder (4). Con, aquest llibre senyaladament se fa a honor de Déu e de la sua beneita Mare e del casal d'Aragó (7) [...].

E per ço començ al fet del dit senyor rei En Jacme con io el viu, e senyaladament lo viu que jo era fadrí. Dit senyor rei [anà] a la dita vila de Peralada, on jo nasquí, e posà en l'alberg de mon pare, En Joan Muntaner, qui era dels majors albergs d'aquell lloc e era al cap de la plaça.

E per ço recompte aquestes coses que cascun sàpia que io viu lo dit senyor rei e que pusc dir ço que d'ell viu e aconseguí, que d'als jo no em vull entremetre sinó de ço que en mon temps s'és fet (8) [...]

nestació al Papat, que ha comès l'error tàctic de combatre el successor del sant rei Jaume (c. 6, 32, 36, 52, 56, etc.).

Resta encara el natural desig de l'autor de donar a conèixer els seus mèrits de guerra a fi d'obtenir no solament la glòria, sinó també el favor dels monarques als quals va dirigit el llibre i als quals no s'està de donar nombrosos consells: *E així, senyors d'Aragó e de Mallorca e de Sicília qui eixits e sóts deixendents d'aquest senyor rei En Jacme [...] estats ab bon cor* (c. 6); *E plauria'm fort que el senyor rei d'Aragó posàs son cor en ço que io li diré [...] Per què, senyor fets ço que faria bon aministrador* (c. 36). En altres ocasions deixa entendre que també enclou entre els seus lectors una minoria selecta dels *defensores*: [...] *e açò vull contar per tal que reis e rics-hòmens ne prenguen bon eiximpli* (c. 242 i 71) ; *per què los admiralls e los capitans; per què negun cavaller* (c. 134, etc.).

Com a cavaller, Muntaner perpetua la memòria dels fets heroics d'altres cavallers (*Per què io no us parle res d'afers que a mi esdevenguessen, si no fossen fets qui es faessen per senyors* c. 255), mots que no podien resumir millor el pregon sentit èpic d'aquesta crònica, i com ja hem vist, el de bona part de la historiografia catalana medieval.

En definitiva, Muntaner no solament defensa la tesi que *la gràcia de Déu és e deu ésser ab tots aquells qui deixenduts són del senyor rei En Jacme* (Pròleg), sinó que imita el rei En Jaume en la forma de tractar d'objectivitzar unes vivències subjectives i, el que és més, es mostra del tot identificat amb el sentit espiritual i exemplar del testament o llegat jaumí, les principals premisses del qual —acció de gràcies, concepte de providència (Gomis 1991) i de la justícia divines, funció de les bones obres, etc.— defensa i manté amb absoluta convicció, tot i que moltes de les accions narrades són en realitat la descripció puntual d'una consistent operació de rapinya sobre un territori sistemàticament devastat.

Hom ha dit, no sense raó, que Muntaner està «més a prop de la literatura que no de la història» i que pel seu limitat enfocament, «ingenuïtat històrica» i «meravellosa capacitat d'estar d'acord amb ell mateix», la seva obra «no respon a les aspiracions objectivitzants d'un historiadore modern, ni tan sols al del seu coetani Desclot» (Badia 1993:24-26).

Però és evident que Zurita donava gran importància a una de les qualitats essencials de Muntaner, que Pérez de Guzmán també hauria destacat: el seu caràcter testimonial i l'altíssim nivell d'informació de primera mà que tenia quan parla d'allò que havia presenciat personalment:

Tuvo este autor grande noticia de las cosas grande noticia de las cosas de aquellos estador por el tiempo que residió en ellos con la Compañía de los catalanes [...] no sé yo que aya autor que assí lo escriba tan en particular, ni nuestro ni estrangero (lib. VI, c.19).

Autoritat que li nega per complet, quan parla de coses on no fou present (*en las cosas en que él no se halló, hay muy gran descuido*, lib. IV, cap. 112) .

L'altre evident punt flac d'aquest llibre tan engrescador seria l'evident desig de *conplazer e lisonjar*, i de centrar-se només en els aspectes positius que més podien afalagar un reial lector.

5. La Crònica de Pere el Cerimoniós (s. XIV)

De la propaganda més entusiasta i desbordada passem en la *Crònica de Pere el Cerimoniós* a la manipulació refinada i subtil, a la documentació minuciosa posada al servei de la raó d'estat i de l'ambició personal d'un rei de tremp absolutista i despòtic, que s'agrada de ser i de sentir-se el centre del poder i que lliga i subordina la cultura a aquesta ambició i al prestigi de la monarquia com institució.

Si ens atenem a la intenció del *Llibre en què.s contenen tots los grans fets qui són entrevinguts en nostra Casa, dins lo temps de nostra vida*, el pròleg és certament molt rellevant. El sobirà presenta la seva història a manera d'un sermó, i desenvolupa *per conclusionem* el tema *Non nobis, Domine, non nobis sed nomini tuo da gloriam* (Ps. 115, 1: *No ens doneu a nosaltres la glòria, no ens la doneu, Jahvè; doneu-la al vostre nom*) mitjançant tres proposicions rimades: *Domine: La divinal... creat; da: sia atribuït e dat; gloriam: pel bé reebut vol que Déu sia lloat*, fonamentades en les corresponents autoritats.⁷ D'aquestes proposicions la tercera sembla la més

7. *Non nobis, DOMINE, non nobis, sed nomini tuo DA GLORIAM*. Psalm. CXIII.

Aquestes paraules nós, En Pere [...] pròpiament podem pendre en lo començament d'aquest llibre, en lo qual se contenen moltes gràcies que el nostre Creador nos ha fetes per la sua infinita misericòrdia e bonea, a aportar les dites paraules a nostre propòsit.

Nós prenem tres proposicions, les quals aportaran les paraules a nostre propòsit per manera de conclusió [...]:

La *divinal* excel·lència per sa suficiència fa e mantén tot *creat*; [=DOMINE]

Gran és doncs congruència que a l'alta potència sia *atribuït e dat*: [DA]

(1) La reial presidència pel bé reebut ab clemència vol que Déu *sia lloat*. [GLORIAM] [...]

4. La terça és: la reial presidència pel bé reebut ab clemència vol que Déu sia lloat. Lo seny de la veritat és aquest, que *nós dit rei En Pere d'Aragó*, qui som posats presidents e regidors en lo dit regne *per los dons diverses e gràcies multiplicades que havem reebudes en la nostra vida de la supernal clemència, pietat e bondat, volem tot atribuir a Déu e El lloar, com no hi ha res de part nostra, mas solament de la bondat divina*. E açò si guardam los grans fets qui són estats en lo regne d' Aragó en temps nostre, com (2) així com altre David [...] *en lo temps del nostre regiment, quaix continuadament, coltell d'enemic, o d'estrany o de vassall, o privat, no és partit de la nostra Casa [...] no solament havem haüdes guerres ab los reis qui han veinat ab nós e han los regnes contiguus ab lo d'Aragó, mas encara ab lo nostre poble propi [...] la misericòrdia del Senyor ha delliurats nós e nostres regnes de la mà de tots nostres desenemics*. Per què podem nós dir ab David [...] *Dominus eripuit me de ore leonis e de mano ursi*, com Déus nos ha delliurat de la mà del rei de Castella, qui era lleó devorant per sa mala condició e propietat, e per son senyal, com en sa bandera fa lleó, e de la mà de l'ors, qui és animal immunde e significa persones envejoses e malicioses [...] Com, doncs, aquestes gràcies, e moltes e diverses altres hajam reebudes de la bondat divinal, pròpiament Ell ne devem lloar [...] dient les paraules primeres del tema: *Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam*.

5. En les quals paraules són mostrades dues coses, ço és, molt evident cognició de humanal fragilitat [...] com *nós, dit En Pere d'Aragó, havem aquesta conixença clara e evident de nós e dels altres purs hòmens, que no som bastant quant és de part nostra, a algun bé [...]* E per açò havem ésser per Ell guiats e endreçats, e, per tal, a Ell deu ésser donada la glòria e honor [...].(1)

Nós, doncs, rei, per la sua gran e llarga pietat, regnant en lo regne d'Aragó, qui havem reebudes diverses gràcies, e *multiplicades en nostra vida, de la bondat infinida del nostre Creador, havem pensat e proposat que aquelles hajam o dejam en escrit posar e fer-ne llibre, no pas a jactància nostra ne lloar, (3) mas per tal que els reis, succeïdors nostres, (5) lligent en lo*

important. El rei Pere volia que el seu llibre, almenys a primera vista, fos com els de Jaume I i de Muntaner, una acció de gràcies a Déu *per los dons diversos e gràcies multiplicades que havem reebudes en la nostra vida* (Pròleg, 4), i les citacions bíbliques o autoritats emprades criden l'atenció sobre temes cabdals del llibre: les guerres i conflictes interns que plagaren el seu regnat (c. 3-6), i dels quals fou alliberat (*eripuit me*) com altre David, mercès a la providència divina, *com llargament se conté en lo procés del present llibre*. El rei ens vol fer creure que no féu escriure la crònica *a jactància nostra ne llaor*, sinó a fi que els seus hereus *prenguen exempli*, admirant la bondat i misericòrdia divines, puix que la fe i la confiança en Déu converteixen les tribulacions i els perills en glorioses victòries.

Com sabem, això ja eren tòpics de la historiografia jaumina, però el lector atent guanya aviat la impressió que la humil antítesi del tema: *No a mi Senyor, sinó a Vós*, és, en realitat un miratge, o pura ficció, ja que ben mirat la divina Providència no és altra cosa que un instrument del tot subordinat al *nós* autocràtic i cínic del sobirà. Resulta, doncs, que el llibre és un sermó, però un sermó d'autopropaganda dedicat a ensenyar al poble els tradicionals *vitia et virtutes*: els vicis dels enemics, en particular els de Jaume III de Mallorca, els dels membres de les Unions, i els de Pedro de Castella, degudament confrontats amb les virtuts del monarca, en especial la seva prudència i cautela o *bon consell*.

La Crònica ens presenta sovint el rei fent ajustar *los savis de nostre Consell* (c. 3/182-3) i topeu sovint amb els mots *Consell/consellar i acordar i concordar*. Així, a més de repartir potser la responsabilitat de certes accions, es creava renom d'assenyat enfront d'un adversari imprudent i arrauat: el malaurat monarca mallorquí, que el cronista ens presenta cridant com un boig: *Eu hai haüt mal consell. Eu hai perduda ma terra* (c. 3/5).

I precisament perquè Pere III està convençut que els *feys* se subordinen a la raó d'estat i a una justícia transcendent que controla ell mateix i que atribueix a Déu són tan contínues les referències a la Providència al llarg de l'obra, i el monarca no amaga del tot les seves crueltats, (si bé sembla evident que, com ha apuntat Hillgarth 1993: 63-68, el rei exagera, adapta, distorsiona i manipula hàbilment la realitat d'acord amb la seva conveniència). Se subratlla així més l'estructura lògica del text que no la religiositat del sobirà, el qual al final, a més a més, farà seva la més alta prerrogativa divina en afirmar, dut del seu caràcter meticulosament venjatiu: *Nullum malum impunitum, nullumque bonum irremuneratum i Mihi vindicta* (c. 4/63).⁸

dit llibre, oint que diverses perills e multiplicades guerres de poderosos enemics nostres, per ferma esperança e fe, ab paciència ensems, que havem haüda en la gran bondat e misericòrdia del nostre Creador, havem passats e som-ne estats deliurats ab gran honor e victòria, prenguen eiximpli (4) *que, en llurs tribulacions, deuen esperar e confiar en lo llur Creador*, de qui vénen tots béns, victòries e gràcies, e suportar e soferir les dites tribulacions ab gran paciència que fa, segons mossèn sent Jacme en la sua Canònica, la obra acabada e perfeta. E Déus, qui a aquells qui en Ell confien no sap defallir, *per la sua alta e infinida bondat e pietat, deliurar-los ha d'aquells, així com nos ha deliurats moltes e diverses vegades, (4) segons que davall en lo present llibre se conté llargament, segons diverses edats, nostres afers e guerres, los quals són partits per capitols*.

8. La primera sentència és de St. AGUSTÍ, *Enarrationes in Psalmos, Enarratio in Ps. 118, Sermo 23,3* (PL 37, col. 1567). Es repeteix en altres textos historiogràfics com ara *La fi del comte d'Urgell*. La segona en un text de St. Pau, Rom. 1,19.

Segons el pròleg, el llibre va destinat als fills del rei i als seus *succeïdors*, de manera que, com els textos precedents, seria una narració *de domo sua* (*dels grans fets... de nostra Casa*, c. 1/39), *pro domo sua*.

I tanmateix, atès que el rei Pere féu tot el possible a nivell diplomàtic i mitjançant campanyes de predicació intensiva en les esglésies dels territoris usurpats per eliminar d'arrel les simpaties que inspirava la víctima, no cal dubtar que el seu llibre, en particular el c. 3, on es fan servir materials extrets del *Procés* legal que el mateix rei fa fer instruir al monarca mallorquí (vid. C. 56, 64-66, 122, 140, 159, 163 i 185), era una arma més de la propaganda política (*E, per tal que pus complidament sia vista la raó...*, c. 3/1) que va fer desplegar per totes les troncs dels seus dominis i dels del vençut monarca mallorquí. És, doncs, un brillant document del pensament o mentalitat «d'una personalitat històrica de cabdal importància[...] i constitueix una obra única en l'Europa occidental del segle XIV» (Hillgarth 1993: 79).

6. La *Crònica dels Reis d'Aragó e Comtes de Barcelona* dita de Sant Joan de la Peña

En més d'un sentit aquest text complementa els de la famosa *Historia Gothica*, la *Gesta Comitum* i d'altres fonts precedents, que el rei adapta i fa posar al dia d'acord amb els postulats de la seva política oficial basada en la imposició d'un concepte molt elevat de la importància de la funció del sobirà i de la mateixa història.

Si és cert, com sembla, que la carta dirigida pel mateix Cerimoniós a l'abat de Ripoll al·ludeix a la tramesa d'aquesta crònica,⁹ tindriem fins a un cert punt ben especificades de boca del mateix rei les raons que l'impulsaven a fer custodiar el llibre, raons tanmateix que delaten la intencionalitat del text. Són les següents, que copio per punts: 1. *Per tal com lo monestir de Ripoll és dels pus solemnes e antichs*; 2. *Volem que en lo dit monastir sia haüda memòria dels reys d'Aragó e dels comtes de Barchinona*; 3. *E per ço com aquí no són ten complides ne ten ben ordenades les cròniques dels dits reys e comtes com són en un libre que nós havem fet e tret de diverses cròniques e istòries entigues, las quals contenen veritat*; 4. *Per ço a vós tremeitem traslat del dit libre, pregant-vos que.l dit libre estigüe en tal loch que memòria sia haüda d'aquí avant dels fets damunt dits*.

9. Segons E. GONZÁLEZ HURTEBISE, «La crònica general escrita por Pedro IV de Aragón», *Revista de bibliografia catalana*, 4, 1904, p. 188-214 (p. 190-191). Vegeu-ne l'edició enllestida per Amadeu SOBERANAS I LLEÓ, *Crònica general de Pere III el Cerimoniós dita comunament Crònica de Sant Joan de la Peña*, Barcelona, Alpha, 1961, i l'edició crítica que el mateix autor en preparà com a tesi doctoral: *La crònica de Sant Joan de la Peña. Materials per a la seva edició*, Barcelona, 1973, Universitat de Barcelona. La versió llatina la publicà Antonio UBIETO ARTETA, *Crònica de San Juan de la Peña*, Valencia, 1961, «Textos medievales», núm. 4. L'edició de Tomás XIMÉNEZ D'EMBÚN, *Historia de la Corona de Aragón*, Zaragoza, 1876, conté els textos llatí i aragonès.

Com que és també documentat que el rei havia tramès exemplars de la versió llatina al monestir de Poblet i a la catedral de València, resta confirmat el ja tradicional vincle entre la historiografia catalana i els centres monàstics encarregats de custodiar i difondre la veritat oficial registrada en les tres llengües oficials de la Corona: el llatí, l'aragonès i el català. En aquest sentit, aquí, com en la *Gesta comitum*, són força abundoses les al·lusions a la munificència règia, primer envers el monestir de Sant Joan de la Penya i després envers Ripoll, com és ara: *li plagués enriquir lo dit monestir [...] E donà'ls e atorgà'ls un terme apellat Espelunca* (c. 11); *e féu moltes gràcies a Sant Joan de la Penya* (c. 19); *e deicà lo monestir de Ripoll [...] e aquell enobleí de moltes heretats e bastí l'esgleia* (c. 28), etc.

Queda clar, a més, que l'enaltiment del monestir és contemplat pels reis com un acte de glorificació de la mateixa corona i, en definitiva, de llurs pròpies persones, puix que no sol manca la referència al caràcter de panteó reial: *adugueren-lo al monestir de Sant Joan de la Penya, e soterraren-lo denant l'altar de Sant Joan* (c. 17); *E fou sebellit en lo dit monestir de Ripoll* (c. 25). Res no té d'estrany, doncs, que un rei tan conscient del seu paper com desitjós de justificar-se davant la posteritat, volgués beneficiar-se del sistema.¹⁰

7. Les Històries e conquestes dels Reis d'Aragó e dels Comtes de Barcelona de Pere Tomic (s. xv)

El volum de Pere Tomic té un gran interès, per quant sembla reflectir un important canvi de perspectiva pel que respecta a la intenció.¹¹ Tomic vol connectar les gestes dels reis i les glòries del país, és a dir la història oficial, a la història i les tradicions de la noblesa catalana en general i a la dels seus protectors, els Pinós i Mataplana, en especial.

Tomic es presenta com a *petit servidor del noble e magnífic Baró e monsenyor mossèn Galçeran de Pinós* (p. 10) i sembla voler captar la benevolència de Dalmau de Mur, a qui dedica l'obra, i de tota la seva poderosa nissaga. Per afalagar els seus senyors tracta de fer veure de quina manera llurs predecessors participaren sempre de forma activa en els fets de més transcendència i exalta així la funció i el sentit de la cavalleria catalana fins al punt de posar gairebé la història del país al servei de la glòria i dels interessos d'una casta.

Hi ha en el llibre una temptativa de justificació del feudalisme català i, entre altres coses, l'autor ens assabenta que les baronies de Montcada, Pinós i Mataplana són fundacions de Carlemany (c. 23). A partir del c. 24 no n'hi ha gairebé cap on no es faci esment d'algun Pinós acompanyant els comtes (c. 35), rebent-ne mercès o castells (c. 32, 34), participant en les conquestes de Mallorca, Almeria, València (c. 35, 36, 39) o en les guerres d'Itàlia (c. 42, 44).

10. Pel que explica Soberanas en la seva tesi, la transmissió d'aquesta obra és força complicada. N'hi ha una versió extensa i una altra amb supressions que afecten alguns capítols com ara els 17, 18, 19, 20, 23, al·lusius a Castella i que no degueren agradar al rei.

11. He fet servir l'útil edició facsímil amb un índex de noms, enllestit per J. SÁEZ RICO, València, 1970, «Textos medievales», núm. 29.

L'autor mai no deixa passar l'avinentsa d'allistar els noms dels cavallers que més es distingiren en cada regnat, i sol cloure cada capítol amb una relació deis nobles morts, i també de tot allò que ara encabiríem en les «notes de societat», com els matrimonis i les successions, que constituïen la clau deis poderosos lligams familiars i que permeten de fer-se una bona idea de l'estructura de poder de l'aristocràcia. Som informats, per exemple, que Jaume «el Just» es va casar amb Elisenda de Montcada, filla de Berga de Pinós, i que un Galceran de Pinós s'uní en matrimoni amb una filla borda de Sanç de Mallorca (c. 42). Guanyem també una idea de com era de densa la xarxa que unia entre si els Montcada, Cardona, Queralt, de Ballera, de Castre, Rocabertí, Melany, de Tramaset, etc. (c. 45).

Allò que més crida l'atenció en aquest text és que per primera vegada la historiografia no se subordina per complet als interessos de la dinastia, o personals d'un monarca, sinó que esdevé instrument de propaganda d'uns ideals i d'un estament ja bastant amenaçats (vegeu la referència als «remenses», c. 24).¹² Això permet d'establir una interessant comparació entre el llibre de Tomic i un altre text historiogràfic que n'és gairebé una còpia directa.

8. El *Recort* de Gabriel Turell (s. xvii?)

Turell, o qui en realitat fos el vertader autor d'aquesta obreta historiogràfica publicada amb tots els honors com un clàssic del s. xv, i ara considerada, amb raó, com una falsificació del s. xvii (Riera 1993: 460-2), plagia sense manies l'obra de Tomic, que retallà ací i allà, bé que eliminant-ne alguns capítols (c. 1-2: 33),¹³ o integrant-ne molts d'altres en unitats més breus (c. 3-4 : 2 ; c. 18-21: 34-5).

12. Un altre text on es fa, almenys aparentment, l'apologia de la noblesa és el *Sumari de la població de Espanya i de les conquestes de Catalunya* d'un tal Berenguer de Puigpardines (S. xv o xvii?), on l'autor vol glorificar el seu cognom i es manifesta preocupat pels canvis socials que afecten el seu estament: «Majorment perquè vea que en son temps van preterint los linatges de gent d'estat de la terca, per ço que molts gentils hòmens per no tenir eretatges se entren per habitar en les ciutats [...] e renuncien a gentilesa fent-se ciutadans, joristes hi escrivans e encara menestrals e altres vils oficis, fins a col·tivadós de lurs pròpies mana». Vegeu Felipe BENICIO NAVARRO, «La Crònica de Berenguer de Puigpardines», *Revista de ciencias històriques*, 2, 1881, p. 326-79 (p. 340). Hi ha ara l'edició de Joan IBORRA, *Sumari d'Espanya*, València, 2000, 2 vls., Universitat de València, «Fonts històriques valencianes», núm. 3. Jaume RIERA I SANS, «Falsos dels segles XIII, XIV i XV», dins Rafael ALEMANY, Antoni FERRANDO i Lluís B. MESEGUER, eds., *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991*, PAM, Barcelona, III, p. 327-491 (p. 456-60), opina que: «només superficialment sembla d'interès nobiliari. En realitat és un al·legat dels drets de la corona de França sobre Catalunya, com si ja estiguessin reconeguts al segle XII». Segons aquest savi historiador, «la crònica de Puigpardines és, ha de ser, del segle XVII» (p. 459).

13. Edició d' E. BAGUÉ, Barcelona, 1950, «ENC» núm. 67. Indico entre parèntesis el capítol de l'original de Tomic i, seguit de dos punts, la corresponent adaptació de Turell.

En general es pot dir que segueix de manera bastant servil l'estructura i el text del model, sense que, a primera vista, sigui evident cap pla o intenció nova en els afegitons distribuïts al llarg de l'obra (c. 14-6, 23, 30, 35, 40, 50, 62-3, 66, 71, 78, 82 117). Allò que més contrasta amb el model copiat és el desinterès de Turell per la informació sobre la noblesa, acumulada per Tomic a l final de cada capítol.

Turell sembla voler donar un nou sentit i una nova intenció al llibre que plagia. El seu suposat propòsit és, en primer lloc, de deixar ben clara la vinculació de Catalunya i de les seves institucions a la França catòlica de Carlemany, que considera lliure de la nefasta influència d'arabs, jueus, i fins i tot dels gots.

Aquesta exaltació racista i religiosa (*Car la casa de França és la font clara que sutzura en si no mostra: catòlica té la creença, no comporta testimoni en la sua fe, jueus e moros de son regne té lançats [...] E aquesta nostra terra de Cathalunya se alegra de tu ésser poblada* c. 43) és un evident atac contra els castellans representats per la nova dinastia, però implica també una evidentíssima voluntat d'acostament a França.

Com que la llibertat i la grandesa de Catalunya es fonamenten en aquells nobilíssims orígens, és evident que Ferran d'Antequera *rey ab pactes elegit [...]*;— *Es tengut servir les libertats* (c. 11). Ací rau, a primera vista, la clau de la reelaboració que fa Turell del llibre de Tomic. Però en realitat una redacció elaborada en ple segle XVII només cobra ple sentit, com bé explica Riera (1993: 461-462), quan hom tractava de justificar una annexió de Catalunya a França amb motiu de «l'obediència prestada pels estaments de Catalunya a Lluís XIII».

Turell afirma les llibertats catalanes i el superior *pedigree* dels catalans davant un monarca castellà, indirectament titllat de moro o de jueu. És més : Turell escriu com a *ciudadà honrat de Barcelona* que era, i s'identifica amb el *conseller en cap*, En Ramon Dezplà, el qual s'havia oposat al nou rei en defensa dels privilegis de la ciutat, és a dir, de les llibertats dels seus ciutadans i de tot un sistema polític de velles arrels històriques.

No s'està de comparar aquests ciutadans lliures amb el mateix monarca castellà: «*D'aquests ciutadans de Barcelona és lo stat tal, que ancara rey no.l té [...]* E són la conservació dels privilegis de Cathalunya. Car vist és, en les corts e altres parts, que tostemps la ciutat de Barçelona fa servir les coses. *Aquestos no són solament ciutadans, mas cavallers en lo viure, e representen los senats de Roma*» (c. 62).

Vet ací, doncs, que un mateix text s'adapta, amb lleugeres variacions, a una intenció i a una mentalitat ben diverses i passa a ser instrument de propaganda dels poderosos burgesos de Barcelona que s'ufanaven de tenir *privilegi de poder portar or e fer tots actes com los verressors* (c. 63), competien amb la noblesa i no temien el rei.

Curiosament, aquests burgesos que s'havien oposat a Jaume d'Urgell pensant que un rei elegit *per pacte*, com Ferran, seria més fàcil de manipular d'acord amb llurs interessos, havien topat amb la decidida voluntat absolutista del castellà. Tanmateix el refús a aquell absolutisme castellà acaba de fet convertint-se en un instrument de propaganda destinat a supeditar Catalunya a un altre absolutisme: el francès!

La temàtica ens porta encara a un altre «fals» que convé llegir conjuntament amb l'adaptació que el suposat Turell va fer del text de Tomic.

9. *La fi del Comte d'Urgell o Escriptura privada* (s. xvii?)

Aquesta narració, que Riera atribueix a Jaume-Ramon Vila (s. xvii) i que és considerada ara com una reelaboració, plena d'interpolacions, d'una breu crònica anterior conservada parcialment (1465-1472? Batlle 1999 i 1997), fou fins fa ben poc acceptada com una creació del s. xv, malgrat els perspicaces avisos d'un expert tan qualificat com Giménez Soler (1899:1-9; 1930: 353, citat en l'importantíssim treball de Riera 1993: 450-456), que ja copsà que es tractava d'un pamflet anticastellà molt posterior als fets que pretén descriure.

Allò que confegia especial interès a aquesta obra, que es llegeix com una novel·la gòtica *avant la lettre*, és precisament el fet, ja de si força sospitós, que contesta, en nom de l'estament popular, les tesis de la noblesa i dels ciutadans, suposadament representades pels dos llibres anteriors.

L'anònim autor de *La fi* acusa per activa i per passiva de traïdors els ciutadans i els cavallers. La seva aparent intenció és tractar d'establir una relació de causa i efecte entre la terrible crisi de la guerra civil de 1458-79 i la injustícia comesa en el «Compromís de Casp», on Catalunya va trair-se en abandonar el Comte d'Urgell a la seva dissort.

La causa qui.m ha mogut en scriure tan llarga e tan diffusament aquesta gesta, és estada perquè més fàcilment se puxe veure e verificar lo que damunt proposí, com diguí que lo peccat que la pàtria e lo rey no rebujaren cometre e perpetrar per la destructió e mort de aquest comte, és causa principal per la qual nostre senyor Déu nos ha donada e.ns done aquesta fort plaga de guerra qui és sobre nosaltres. Car, certament, ell fou venut [...] E la sua justítia [...], fo axí mateix venuda (ed. de Salas Bosch 1931: 97-98).

Tornem a la vella idea del judici de Déu i al vell *dictum* llatí de la *Crònica de Pere el Cerimoniós*, o sigui: «Cap mal sense punició, cap bé sense remuneració». Un cop més la historiografia es posa al servei de la propaganda i un cop més hom tracta d'aprofitar el sentit providencial de la història. Les malaurances del present són conseqüència d'un passat també determinant d'un futur amenaçador.

La tesi, repetida arreu, és que «aquest flagell de aquesta fortunal guerra [...] és estat donat per *vindicta* de la mort e de la destructió del dit comte [...], la qual, a tracte dels ciutadans de Barcelona qui llavors éram, ab tanta iniquitat e crueltat fou feta» (p. 11). Hom assegura que els ciutadans de Barcelona i de Lleida causaren l'enderrocament de la nació catalana per defensar llurs mesquins interessos de classe. Traïren així llurs mateixes essències, puix que la missió de la Generalitat era la *deffensa de llur gran llibertat e de tot lo Principat* (p. 99), i sense el suport material de la Generalitat, representat per la famosa bombarda que tirava bé *Ill quintàs* (p. 99), Ferran no hauria vençut la contesa. Una vegada coronat mostrà aviat que *volia ésser rey libero e franco* (p. 50-1), burlant així la confiança dels ciutadans, humiliats per l'arrogància dels castellans.

La noblesa rep un tractament semblant. L'autor la fa responsable de la seva total decadència, que contrasta amb la passada magnificència. En passar revista a les casades catalanes, enclosa *la casa del noble en Bernat de Pinós, qui llavors se parificave al stat de un comte* (p. 126), acumula en forma d'adjectius i superlatius les fortunes del passat i les misèries del present i vol que hom *no oblit de la grandíssima culpa, desidia i pusillanimitat del stament de la milícia e dels nobles altres senyós de aquest principat* (p. 123). Segons argumenta, com que el comte d'Urgell *fos lo cap, après la casa del rey, de la nobilitat de aquest principat* (p. 124), en fer-li traïció, l'aristocràcia es va traïr ella mateixa. Uns i altres —si bé la iniciativa es carrega a la Generalitat— *permeteren, rompre e trençar aquella incorrupta e sancta línea masculina, introduynt en lo imperi sement strany e nació bàrbara* (p. 138).

Els mals d'una Catalunya sotmesa, el s. xv, a la *sement bàrbara* castellana es demostren, doncs, una excusa, per incitar espiritualment el país agreujat pels atropellaments i crueltats comesos en ple s. xvii per les tropes castellanes de Felip III ! (Riera 1993: 455).

Conclusions

En resum: la historiografia medieval catalana és, en primer lloc, hereva de la funció informativa, eminentment pragmàtica, dels crònicons, genealogies i obituàries, que la lliguen a uns centres monàstics, Ripoll i Poblet, dipositaris de la memòria i de la tradició dinàstiques. La majoria de textos més antics palesen la intenció de recordar els FETS, *qui són estats feyts per comtes e reys*. Bons fets, grans fets, fets *recaptoses* [...] e *nobles* o en altres paraules que tradueixen el llatí *Gesta (Comitum o Regum)* i són un possible indicatiu de la importància dels textos 1 i 2: *fets qui es faessen per senyors*. Allò que hom vol subratllar de les gestes és llur valor exemplar d'ensenyament moral i pràctic.

La historiografia coincideix així amb altres gèneres medievals com l'hagiografia, l'èpica, la predicació, els anomenats *Specula Principum* i la tradició clàssica i bíblica, en postular la necessitat d'aprendre la lliçó exemplar d'uns models manllevats de l'antigor. Com que els textos historiogràfics són enllestits pels reis, o per encàrrec directe de reis, i van dedicats a reis presents o futurs i a llur entorn, la tria d'uns models pertanyents a la pròpia nissaga, a més de reforçar el sentiment de prepotència i l'esperit de casta d'un clan predestinat, explica el to familiar de testament d'alguns dels llibres i el seu to providencialista.

Hom pretén, se'ns diu, *mostrar veritat*, però el control directe i sovint personal del monarca regnant fa que aquesta veritat degeneri fàcilment en vivència carismàtica, apologia, legitimació o descarada propaganda. Aleshores la general acceptació del principi augustiniana de la història com a manifestació de l'ordre, del judici i de la providència divinals fornirà al poder establert una arma tan subtil com eficaç de justificació política.

Caldrà esperar el pas al segle xv per començar a detectar un marcat canvi d'intencionalitat, possible indicatiu d'un canvi d'estructures. Una obreta com la de Tomic adquirirà connotacions

ben diverses segons que sigui la noblesa o la burgesia (seria el cas del *Recort* de Turell, plagiar de Tomic), la que reivindicui per a si la participació en les *gesta* de la reialesa.

Però aquest salt aparentment tan obvi amaga ja el parany d'una interessada i hàbil manipulació! Tant en el cas de Turell, com en les obretes posteriors que hem revisat, la historiografia ja no solament esdevé un mer instrument oficiós de propaganda, sinó que és, a més, una pura ficció, una arma sofisticada de control i pugna polítics basada en la manipulació dels fets. Només emmiralla, i encara d'una manera molt indirecta, les tensions d'un país que lluita per defensar la seva identitat, entre dues grans potències que tracten d'assimilar-lo.

Així, un altre text ben curiós, *La fi del comte d'Urgell*, que hom solia considerar obra del xv, però possiblement molt posterior en la seva versió definitiva, és una mescla de pamflet, de sermó i de novel·la gòtica *avant la lettre* (de la historiografia a la novel·la, com bé ho prova el *Tirant*, només hi ha una passa!), per allò mateix que es fa portaveu de l'estament popular sense rebutjar, però, el sentit providencial de la història, tracta de projectar el passat en un present i en un futur crítics, i arriba ja a acusar els estaments aleshores protagonistes de la historiografia: rei, nobles i en particular l'element nou, la poderosa burgesia, d'haver traït miserablement, en el Compromís de Casp, les essències històriques del país, assolat pels castellans i vinculat de soca-rel, i ací rau l'evident parany, a la casa de França!

La perspectiva d'una matisada evolució es demostra més aviat un perillós miratge i no va en realitat més enllà de la interessada inclusió, operada per Tomic, dels *defensores* en el programa més o menys gloriós de les gestes reials.

Cal acceptar que la historiografia catalana, a causa dels condicionants d'un patriotisme mautentès que tendia a emplenar buits i a no acceptar algunes veus crítiques ben documentades considerades hostils a la causa del catalanisme, i els posteriors entrebancs i ruptures causades per la barbàrie de les guerres, va pecar, tot plegat, d'ingènua a l'hora de donar per autèntiques obres historiogràfiques del s. xv alguns textos elaborats en ple s. xviii amb una manifesta voluntat de donar gat per llebre i d'embolicar la troca a fi d'influir l'opinió pública.

Si bé és cert que els nostres textos medievals són obres de propaganda destinades a enaltir els nostres reis des d'una visió providencialista, en general van ser escrits per persones acostades als fets que hom hi narra, i ultra el seu evident interès literari i de volgudes llacunes o errors, hom en pot extreure i n'ha extret un ric cabal d'informació ben vàlida i pertinent.

Això contrasta moltíssim, com hem vist, si exceptuem el text de Tomic, amb les altres obres que fins fa poc hom considerava producte del s. xv i que s'han demostrat escrites per patriotes o erudits poc escrupolosos o a sou (*sin vergüeña?*), que tractaren de fer passar com a veritat la moneda falsa de la mentida.

L'experiència d'aquesta sèrie d'obres que s'han demostrat *mintrosas e falsas* ens obliga a reformular l'escèptica pregunta de Pilat: *quid est veritas?*, i a replantejar-nos des de la mateixa història el sentit i la vertadera dimensió dels textos historiogràfics com a creació retòrica i com a arma política i de propaganda.

Bibliografia

- ASPERTI, Stefano (1982): «Indagini sull' *Llibre dels feyts* di Jaume I: Dall'originale all'archetipo», *Jb*, 33, p. 269-285.
- (1983): «Il re e la storia: Proposte per una nuova lettura del *Llibre dels feyts* di Jaume I» *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte*, 3, 4, p. 275-296.
- (1984): «La tradizione manoscritta del *Llibre dels feyts*», *Romanica Vulgaria*, 7, p. 107-167.
- BADIA, Lola (1993): «Veritat i literatura a les cròniques medievals catalanes». A: *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València/Barcelona, PAM, «Biblioteca Sanchis Guarner», núm. 25, p. 19-38.
- BARRAU-DIHIGO, Lluís i MASSÓ TORRENTS, Jaume (ed.) (1925): *Gesta comitum Barcinonensium, textos llatí i català*, Barcelona, IEC.
- BATLLE, Maria del Mar (1997): «*La fi del comte d'Urgell*: un text escrit en dues etapes», *Els Marges*, 58, p. 93-100.
- (1999): *Patriotisme i modernitat a la «La fi del comte d'Urgell»*. Una aproximació a les fonts de l'obra, l'anònim autor i l'historiador Jaume Ramon Vila, Barcelona, PAM.
- BRUGUERA, Jordi (ed.). Vid. Jaume I.
- BURNS, Robert I (1967): *The Crusader's Kingdom of Valencia: Reconstruction on a thirteenth Century Frontier*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2 vol.
- (1981): «Vida espiritual de Jaume I el Conquistador», dins *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, Tres i Quatre, «Biblioteca d'Estudis i Investigacions», núm. 3, p. 3-49.
- (1984) «The King's autobiography: The Islamic connection». A: *Muslims, Christians and Jews in the Crusader Kingdom of Valencia*, Cambridge, Cambridge University Press.
- CINGOLANI, Stefano Maria (1985) : «*Jo Ramon Muntaner*. Consideracions sobre el paper de l'autobiografia en els historiadors en llengua vulgar». A: *Miscel·lània Badia i Margarit*, Abadia de Montserrat, III, p. 95-125 i *ELLC*, 11.
- (2000) «Memòria i estratègies comunicatives al 'Llibre' del rei Jaume I», *RC*, 150 (abril), p. 106-132.
- COLL I ALENTORN, Miquel (1951-1952): «La historiografia de Catalunya en el període primitiu», *ER*, 3 (1951-2), p. 139-96.
- CORTADELLAS I Vallès, Anna (2001): *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó (Segles XIII-XVI)*, Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, «Textos i estudis de cultura catalana», núm. 79.
- DEYERMOND, Alan D. (ed.) (1996): *Historical Literature in medieval Iberia*, Londres, Queen Mary and Westfield College, Department of Hispanic Studies, «Papers of the Medieval Hispanic Research Seminary», núm. 2.
- FERRANDO, Antoni (1996): «Fortuna catalana d'una llegenda germànica: el tema de l'emperadriu d'Alemanya falsament acusada d'adulteri». A: Axel Schönberger i Tilbert Dídac Stegmann (ed.), *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Frankfurt am Main, 18-25 de setembre de 1994*, II, p. 197-216.

- ESPADALER, Anton Maria (1997): «El retrat del rei en Jaume a la Crònica de Bernat Desclot». A: *Estudis Joan Veny*, I, p. 63-69.
- (1998): «Ramon Muntaner, exemple, servei i aventura» *RC*, 133 (octubre), p. 94-107.
- Gesta Comitum*. Vid. Barrau.
- GOMIS I ALEPUZ, Miquel Àngel (1985): «El providencialisme en la Crònica de Ramon Muntaner». A: Antoni FERRANDO i Albert HAUF (ed.), *Miscel·lània Joan Fuster, Estudis de llengua i literatura*, III, Barcelona, PAM, p.67-84.
- GONZÁLEZ HURTEBISE, E. (1904): «La crónica general escrita por Pedro IV de Aragón», *Revista de bibliografía catalana*, 4, p. 188-214.
- HAUF, Albert (1986): «Més sobre la intencionalitat dels textos historiogràfics catalans medievals». A: *Medieval and Renaissance Studies in honour of Robert Brian Tate*, Oxford, The Dolphin Books, p. 47-61.
- [Entrades sobre historiografia catalana medieval] (1993): *Grundriss der Romanischen Literaturen des Mittelalters, La Littérature Historiographique des Origines à 1500, Tome 2 (Partie Documentaire)*, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter, p. 167-77; 185-90; 193-6; 198-206; 220-33; 247-8; 251-8; 265-8; 281-98; 302-6.
- (2003) «Història versus literatura: Apunts sobre Rodes, Grècia i l'Orient en textos catalans medievals». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (ed.), *Els Catalans a la Mediterrània Oriental a l'Edat Mitjana*, Barcelona, IEC, Secció Històrico-Arqueològica, «Sèrie Jornades Científiques», núm. 11, p. 327-357.
- HILLGARTH, Jocelyn N. (1992-1993 [1993]): «La personalitat política i cultural de Pere III a través de la seva crònica», *LiL*, 5, 7-102.
- HOMET, Raquel (1995): «El discurso político de Pedro el Ceremonios». A: Nilda GUGLIELMI-Adeline RUCQUOI (ed.), *El discurso político en la Edad Media*, Buenos Aires, Primed i CNR, p. 97-115.
- (1997): «Monarquía y expansión en la historiografía catalana: La Crònica de Bernat Desclot». A: Laura BALLETO (ed.), *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Età Moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, 2 vol., Gènova, Glauco Brigati, «Fonti e studi», 11, p. 479-550.
- JAUME I. BRUGUERA, Jordi (ed.) (1991): *Llibre dels fets del rei En Jaume*, Barcelona, Barcino, «Els nostres clàssics, B», núm. 11, 2 vol.
- KEIGHTLY, R. G. (1979): «Muntaner and the Catalan Grand Company», *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, 4, 1, p. 37-58.
- MADRENAS TINOCO, Dolors i RIBERA LLOPIS, Juan M. (1995): «Episodis narratius en la cronística de les literatures peninsulars». A: JUAN PAREDES (ed.), *Medioevo y Literatura. Actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Granada, 27 de septiembre-1 octubre 1993)*, Granada, Universidad de Granada, III, p. 147-160.
- MARSILI, Pere (1984) : *La crónica latina de Jaime I*, Ed. de MARÍA DE LOS DESAMPARADOS MARTÍNEZ SAN PEDRO, Almería.
- MIRET I SANS, Joaquim (1918) : *Itinerari de Jaume I*, Barcelona, IEC.

- NICOLAU D'OLWER, Lluís (1926): «La Crònica del Conqueridor i els seus problemes» *EUC*, 11, p. 79-88.
- PÉREZ DE GUZMÁN, Fernán (1965): *Generaciones y Semblanzas*, ROBERT B. TATE (ed.), Londres: Tàmesis Books, «Serie B-Textos», núm. 2.
- PHILLIPP-SATTEL, Sabine (1998): «Les tradicions textuales en el pas del català a l'escriptura. L'exemple de la historiografia». A: JOAN MAS, et al. (ed.), *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre de 1997*, Barcelona, PAM, I, p. 203-225.
- PUJOL, Josep Maria (1991): *'Sens' i 'conjointures' del Llibre del rei En Jaume* (Tesi doctoral, Universitat de Barcelona), 2 vol.
- (1996): «The 'Llibre del rei En Jaume': A matter of style». A: DEYERMOND, Alan (ed.), *Historical Literature...*, p. 35-65.
- (2001): «¿Cultura eclesiàstica o competència retòrica? El llatí, la Bíblia i el rei En Jaume», *ER*, 23, p. 146-172.
- (En premsa) «Jaume I, rex facetus: Notes de filologia humorística», *ER*.
- RIERA, Jaume (1982): «La personalitat eclesiàstica del redactor del *Llibre dels feits*», *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón: Jaime I y su época*, vol. 3-5, Saragossa, Institución Fernando el Católico, p. 575-589.
- (1993): «Falsos dels segles XIII, XIV i XV», dins RAFAEL ALEMANY, et al. (ed.), *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991*, PAM, Barcelona, III, p. 327-491.
- RIQUER, Martí de (1964): *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel, 3 vol., III.
- «Jaime I el Conquistador, autor del *Llibre dels feyts*». A: *Llibre dels feyts del rey En Jacme. Edición facsímil del manuscrito de Poblet (1343) conservado en la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, Barcelona, Universidad de Barcelona, p. 5-19.
- (2000): *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona, Quaderns Crema, «D'un dia a l'altre», núm. 7.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1927): «Paquimeres i Muntaner». A: *Memòries*, I,5, fasc. 2, Barcelona, IEC, Secció Històrico-Arqueològica, Institució Patxot, p. 3-30.
- RUBIÓ, Jordi (1987 i 1911) : «Consideraciones generales acerca de la historiografía catalana medioeval y en particular de la Crònica de Desclot». Ara dins *Història i Historiografia, Obres de Jordi Rubió i Balaguer*, Barcelona, PAM, VI, p. 124-192.
- (1987 i 1932): «Les versions catalanes de la llegenda del bon comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya», *EUC*, 17, p. 250-287. Ara dins *Història i Historiografia, OJR*, VI, p. 268-316.
- SCHLIEBEN-LANGE, Brigitte (1979): «Zu den Intentionserklärungen der vier grossen katalanischen Chroniken», *EUC*, 23, p. 533-541, *Miscel·lània Ramon Aramon i Serra*, I.
- SOLDEVILA, Ferran (1971): «Prefacis a les *Quatre grans Cròniques*», dins JAUME I, DESCLOT, Bernat, MUNTANER, Ramon, PERE III: *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, p. 9-126.

- SPIEGEL, Gabrielle M. (1997): *The Past as Text: the Theory and Practice of medieval Historiography*, Baltimore, Johns Hopkins University.
- TATE, Robert Brian (ed.): Vid. Pérez de Guzmán.
- UBIETO ARTETA, Antonio (1976/2): *Orígenes del Reino de València: Cuestiones Cronológicas sobre su reconquista*, Valencia, Anúbar.
- VARVARO, Alberto (1986): «Il Testo Storiografico come Opera Letteraria: Ramon Muntaner», dins *Symposium in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona, Universitat de Barcelona i Quaderns Crema, p.403-415.
- ZIMMERMANN, Michel (1987): «Orient et Occident dans la Chronique de Ramon Muntaner: A propos de l'expédition de Romanie», *Le Moyen Age*, 95, 202-235
- WARD, Aengus (ed.) (2000): *Teoría y práctica de la historiografía hispánica medieval*, Birmingham, University of Birmingham.

Resum

Reflexions sobre la historiografia humanística en l'àmbit català al segle XVI. Els historiadors i llur extracció social. Història i poder. El nou concepte d'«ars historiae»; els límits imprecisos i polèmics entre poesia, filosofia i història; el concepte de «veritat» i la difícil frontera entre història i retòrica; el sentit de la utilització indiscriminada de mites i llegendes. L'aparició de nous interessos: etimologia, geografia, antiquària, història eclesiàstica, estratègia militar, biografies de personatges cèlebres. Balanç general.

Abstract

Reflections on humanist historiography in the context of XVIth century Catalonia. Historians and their social background. History and power. The new concept of *ars historiae*; the imprecise and controversial boundaries between poetry, philosophy frontier between history; the concept of «truth» and the difficult frontier between history and rhetoric; the meaning of the indiscriminate use of myths and legends. The appearance of new subjects: etymology, geography, antiquarianism, ecclesiastical history, military strategy and biographies of famous people. Overall assessment.

El nou concepte d'*ars historiae*

A l'època de l'Humanisme, la història era considerada una disciplina de les humanitats i formava part de la retòrica. Això explica que si bé, en principi, pretenia dir la veritat, també tenia com una de les seves finalitats convèncer el lector d'una determinada veritat que servís favorablement el propòsit de l'historiador. La famosa clàssica definició de la història feta per

Ciceró (al capítol II del *De oratore*): «testimoni del temps, llum de la veritat, vida de la memòria, mestra de la vida, missatge de l'antiguitat», parafrasejada en tots els pròlegs, esdevenia un lloc comú més retòric que no sincer. A partir del segle XV experimentà una renovació a mans dels humanistes, que trobaren a faltar un model metodològic teòric clàssic i hagueren de reflexionar per primera vegada sobre el caràcter i la naturalesa de la Història. Treballaren per a dotar-la d'autonomia respecte a la filosofia i la retòrica i per a definir les seves funcions específiques: la utilitat (havia de moure, ensenyar i delectar) i la veritat, tot garantint la imparcialitat o l'objectivitat de la interpretació dels fets històrics. La narració històrica estava obligada a narrar la successió dels fets, però també a descriure'n les causes i les conseqüències en un discurs tractat (a diferència dels annals i de les cròniques medievals), reconeixent tanmateix que la memòria històrica estava supeditada a molts factors i a les necessitats del poder.

Els historiadors catalans no restaren al marge de tota aquesta problemàtica. L'humanista valencià Joan Lluís Vives publicà una glossa a la famosa definició de Ciceró (*De disciplinis*, 1531) i un tractat (*De ratione dicendi*, 1532) en el qual insistia en la utilitat educadora i exemplar de la història, la seva condició específica de ser vertadera (però que admet alguns ornaments per a fer-la més entenedora), la imparcialitat de l'historiador. Segons ell, tota narració històrica s'ha d'exposar com una pintura, d'una manera gràfica, ja que el nom prové de la veu grega *isorein* que vol dir «veure»; s'ha de respectar la cronologia dels fets per tal de clarificar-los i perquè puguin respondre a la definició de «llum dels temps».

Altres historiadors no arribaren a construir una *ars historiae*, però sí que ens en donaren, breument i esporàdica, la seva opinió. La idea que la història era inferior a la filosofia i a la teologia persistia ja que venia fonamentada per l'organigrama universitari. El canonge i mestre en teologia valencià Pere Antoni Beuter, al pròleg de la seva *Crònica de València* (1539), es creu en la necessitat de justificar la seva activitat historiogràfica contra els que murmuraven: «dient ser cosa baixa per a teòleg ocupar-se en històries», al·legant que és igualment necessària per a la bona interpretació dels textos bíblics. I per primera vegada en l'àmbit català, s'aventura a donar unes pautes per a trobar la veritat davant de fonts contradictòries basant-se en escriptors clàssics com Plini però també en Annio de Viterbo, el falsari italià del segle XV famós precisament per les seves invencions sobre l'antiguitat hispànica. L'erasmisme reconegut de Beuter el situa en la línia de Joan Lluís Vives.

El canonge barceloní Francesc Tarafa expressa encara el 1553, en el seu pròleg a la *Crònica de la província de Catalunya*, el concepte més tradicional d'història com a font de saber i delectació: «com lo saber, la cognitió de la història aporte y dóna delectatió de l'ànimo y molta utilitat».¹ En la mateixa línia, l'impressor també barceloní Jaume Cortei, que firma la dedicatòria de l'edició de la *Crònica* de Ramon Muntaner el 1562, després de recordar que el prestigi de tota ciència li ve del *profit* i del *delit* que aporta, considera que si

1. Francesc TARAFÀ, *Crònica de la província de Catalunya*, BC. Ms. 497; BNM, Ms. 1880. Vegeu-ne més informació a E. DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans*, I, Barcelona, 1998, p. 200-203.

«legim atentament los llibres dels antics i moderns *filòsofs*, i per a la recreació particular escudrinyam les falagueres invencions dels poetes, quant ab més compliment trobarem tot açò junt en la història!»

En canvi, el notari valencià Martí de Viciana (*Tercera parte de la Crónica de Valencia*, 1563) insisteix en l'autonomia de la història respecte a les altres ciències i abandona el concepte central de la utilitat:

«Las otras artes y ciencias cada una tiene un blanco e fin a que se encamina: la historia todo lo comprehende y es práctica y exemplo de los efectos de las otras; la historia no tiene los intereses de las otras ciencias porque por si sola se sigue; *no se pretende en ella otro premio sino saber*, sola ella puede vivir sin las otras».

Viciana era un notari i això explica, potser, que estigui al marge de la utilitat pedagògica i exemplar que caracteritza els altres historiadors.

Història i poder

Els historiadors que no estaven exclusivament vinculats a l'ensenyament universitari de les humanitats, per a viure, posaven el seu saber al servei dels poderosos, de la monarquia o de les institucions forals, tot fent seva, per tant, la famosa definició de Maquiavel «*historia ancilla scientiae politicae*». D'aquí que al costat de les tradicionals cròniques oficials de regnats apareguin, com un fenomen nou, una sèrie d'històries territorials, de regnes, de ciutats, costejades per les corts generals o pels municipis respectivament. Els que podríem anomenar historiadors-polítics, ja no només els italians, sinó els de tot Europa, es cregueren obligats a enaltir els estats o municipis, cercant en els propis orígens històrics aquest enaltiment. Lluís Vives clamà contra aquest tipus d'història escrita amb una clara finalitat política: «feina d'advocat», dictaminà, «i no d'historiador».

Si tenim en compte aquesta actitud primordialment política al servei de la monarquia, de l'aristocràcia, o de les institucions ciutadanes o representatives, podem entendre que l'historiador-polític recorregués a qualsevol artifici per a afavorir allò que pretenia il·lustrar (discursos, diàlegs, reflexions, llegendes), però no d'una manera indiscriminada, és clar. Recorria o rebutjava les llegendes, per exemple, segons si les considerava útils o bé innecessàries o inoportunes. És una tria que no té res a veure amb l'esperit crític, o amb la veritat, sinó amb la política. Per això els historiadors-polítics del Renaixement ens aporten una informació valuosa, no sobre la realitat històrica en si, sinó més aviat sobre el concepte que tenien o pretenien difondre d'aquesta realitat: justificació del present, determinació del passat, projecció cap al futur.

Els humanistes historiadors eren persones que coneixien una art, la de l'anàlisi dels fets, i la sabien presentar d'una manera convincent. Això els donava una arma poderosíssima i els prínceps veieren en ells els perfectes creadors de la fama, de la seva fama, de la fama de les seves gestes. Amb els seus escrits podien crear opinió pública i aquesta acon-

seguia una difusió fins aleshores no sospitada gràcies a la impremta. La fama traspassava fronteres i els historiadors, conscients d'aquest poder, esgrimiren les seves armes a un nivell més ampli, no només com a justificació del poder al qual estaven adscrits sinó també en un combat que podríem anomenar supranacional, d'abast europeu. Un combat que ara qualificaríem de «patriòtic».

Els historiadors i llur extracció social

Ja hem dit que la història formava part de l'ensenyament de la retòrica i, per tant, del curs propedèutic de les humanitats. Això vol dir que, en principi, els historiadors sortien de les files dels estudiants universitaris, batxillers o mestres d'arts i, és clar, dels que havien prosseguit estudis superiors de dret, de medicina i, en especial, de teologia. Això explica l'elevat nombre d'historiadors eclesiàstics, tant regulars com seculars, en especial canonges i bisbes. També alguns nobles s'afegiren al conreu de la història, ja que, si bé no assistien a les aules universitàries, estudiaven amb preceptors particulars; però el seu interès se centrava sobretot en l'estudi de la genealogia i de les gestes dels avantpassats de la família. Tot i amb això, les humanitats eren el camp propi dels ciutadans honrats i cavallers que des del final del segle xv formaven, de fet, un sol grup dirigent urbà. Els estaments populars se'n trobaven marginats amb una sola excepció, la d'alguns notaris, que avesats, per ofici, a donar fe d'esdeveniments coetanis, i a cercar papers justificatius en els arxius, engruixiren les files d'historiadors, especialment com a cronistes o dietaristes.²

Amb tot, el conreu de la història no era pròpiament una professió. Alguns batxillers trobaren, tanmateix, alguna oportunitat en el món editorial, gràcies a la revisió i traducció de textos, pròlegs o estudis introductoris en els quals podien fer gala dels seus coneixements. És el cas del batxiller Juan de Molina a València, o del mestre Martí Ivarra a Barcelona, que tingué cura d'escriure la continuació de les *Històries e conquestes* de Pere Tomic (1534), un balanç extraordinàriament lúcid. Els encàrrecs de les institucions (municipis, generalitats o corts generals) eren una altra font d'ingressos. En canvi, la monarquia, que en èpoques anteriors tant havia intervingut en el finançament de llibres (cas d'Alfons el Magnànim), ja era una possibilitat pràcticament inexistente. Catalunya no aconseguí al llarg del segle xvi el càrrec de cronista reial com existia a Castella. Alguns virreis, com els ducs de Calàbria a València, exerciren el mecenatge, però no en el camp de la història. En canvi, el dels nobles fou una altra sortida i persistí, però molt vinculada als estudis geneològics i a les alabances familiars. I això ens porta al tema de la llibertat de l'historiador o més aviat de la manca de llibertat.

2. Eulàlia DURAN, «L'aportació dels notaris a la historiografia catalana», *Actes del I Congrés d'Història del notariat català*. Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 321-331.

Veritat i ficció

La història era considerada una *narració elegant i persuasiva*. Aquesta elegància provenia del seu caràcter retòric (perquè havia d'ensenyar, però també delectar i moure), però es distingia de la retòrica per la seva recerca de la veritat i per l'intent d'esquivar tot partidisme. La narració històrica estava obligada a narrar la successió dels fets, però també a descriure'n les causes i les conseqüències en un discurs ornamentat.

Els historiadors destacaven la veritat històrica, fer reviure el passat i el mestratge que aquest podia aportar. Amb tot, no existia cap model teòric clàssic i els humanistes historiadors hagueren de reflexionar per primera vegada sobre el caràcter i la naturalesa de la història que la diferenciés de la filosofia i de la poesia. Al costat dels temes universals abstractes de la filosofia, al costat dels personatges universals creats per la ment del poeta, hi havia el món dels temes universals «vers» de la història, expressats a través de personatges o fets verídics.³

Calia, és clar, garantir la veritat i això féu emergir un nou factor: la necessitat de l'aplicació de l'esperit crític com a mesura imprescindible per a un bon coneixement del passat. És el que aportà l'humanista italià Lorenzo Valla, al famós proemi a la seva *Història del rei Ferran de Nàpols* (1445).⁴ quan reclamava per a la història una capacitat crítica per a distingir el que era fruit de les passions, dels errors, de la vanitat o de la credulitat dels contemporanis. Tanmateix no qüestionava la utilització d'ornaments retòrics per a fer més comprensible la pròpia veritat.⁵ Tampoc no ho qüestionà l'humanista valencià Joan Lluís Vives, tot i que insistia en la utilitat educadora i exemplar de la història, a més de la seva condició específica de ser vertadera.

Veritat i ficció continuaven, doncs, entreteixides. L'impressor barceloní Jaume Cortei, que firmà la dedicatòria de l'edició de la *Crònica* de Ramon Muntaner el 1562, després de recordar que el prestigi de tota ciència li venia del profit i del delit que aportava, afirmava que la història superava tota altra ciència tant per la seva utilitat com per la seva honesta voluptat. Perquè, afegia:

«si ... legim atentament los llibres dels antics i moderns filòsofs i, per a la recreació particular, escudrinyam les falagueres invencions dels poetes, quant ab més compliment trobarem tot açò junt en la història!»⁶

3. Eulàlia DURAN, «L'humanisme català i la cort de Nàpols», dins Maria-Àngels ROQUE, ed., *Estètica i valors mediterranis a Catalunya*, Barcelona, Proa (La mirada social), 2001, p. 51-60.

4. Laurentius VALLA, *Historiarum Ferdinandi Regis Aragoniae*, Paris, 1521, Reimpresió facsímil d'aquesta edició, pròleg i índexs de lloc i de persones per Pedro LÓPEZ ELUM, València, 1970 (Textos Medievales, 41), p. 17-22.

5. Mariangela REGOLIOSI, «Lorenzo Valla e la concessione della storia», dins *La storiografia umanistica, Atti del Convegno Internazionale di studi, Messina 22-25 Ottobre 1987*, II, Messina, Editrice Siciana, 1992, p. 549-571.

6. Eulàlia DURAN, Josep SOLERVICENS, eds., *El Renaixement a la carta*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, 1996, p. 132.

De la mateixa manera el poeta mataroní Joan Pujol defensà el 1573 la utilització de «ficcions poètiques» en el seu poema èpic, pretesament verídic, sobre *La batalla de Lepant*:

«hi trobaran algunes ficcions poètiques y altres coses que devien a la veritat, emperò si bé seran mirades y advertidas, veuran que són per més ornament de la obra y que per axò no's dexa l'orde del verdader succés del que en ellas tracta.»⁷

Per commoure el lector els historiadors recorrien, per tant, com a recurs retòric, als diàlegs, les arengues, les cartes, les oracions, els mites i, també, les llegendes. Entenem per llegenda tot relat considerat com a verídic (amb independència que ho sigui o no realment) que presenta una acció localitzada en l'espai i en el temps i que és construïda entorn d'un heroi amb nom propi.⁸

La funció de les llegendes

La utilitat de les llegendes en els textos historiogràfics és diversa. Podia servir simplement de *parèntesi* en un discurs o sermó per no cansar el lector o l'auditori. La *dramatització* d'un fet podia ajudar a commoure el lector i aconseguir així la seva complicitat o persuadir-lo. Podia servir d'*exemple* a seguir, com en el cas dels sermons. Podia incorporar miracles i fets extraordinaris per aportar un major carisma, o diàlegs, arengues, epístoles, oracions, mites per donar-li un major dramatisme. Les llegendes històriques, tanmateix, acostumaven a tenir, sobretot, una utilitat política. Els historiadors no qüestionaven la veracitat de les llegendes, sinó només la seva utilitat.

Un exemple representatiu d'aquesta actitud és la de l'arxiver barceloní Pere Miquel Carbonell que criticà la difusió de la *llegenda d'Otger Cataló i dels nou barons*, llegenda que servia per a explicar una de les etimologies de la paraula «català» i «Catalunya». El cas és que Carbonell reivindicava una nova etimologia, l'anomenada neogòtica, que considerava que els termes «català» i «Catalunya» provenien més aviat dels gots:

«fins al temps de Carolo Calvo emperador, no legim aquests noms de catalans sinó que dita provincia se nomenà ... *Hespanya gòthica*».⁹

Considerava que aquesta nova etimologia era més útil i estava, a més, en sintonia amb el major predicament que anaven adquirint els gots com a origen de les dinasties comtals catala-

7. Joan PUJOL, *La singular y admirable victòria que per la gràcia de N.S.D. obtingué el Sereníssim senyor Don Juan d'Àustria de la potentíssima armada turquesca*, Barcelona, 1573, p. 13; Joan PUJOL, *Obra poètica*, ed. Karl-Heinz ANTON (edició normalitzada), Barcelona, Edicions 62 (Antologia Catalana), 1970, p. 15.

8. Josep A. GRIMALT, «La catalogació de les rondalles de mossèn Alcover», *Randa*, I, 1978, p. 12.

9. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, ed., Agustí ALCOBERRO, I, Barcelona, Ed. Barcino (ENC), 1997, p. 117.

nes, com ja ho eren també de les monarquies castellanques. Era un camí difós, pel que fa la historiografia catalana, pel cardenal Joan Margarit i que tindria una llarga fortuna.¹⁰ Es tractava de confirmar l'herència goda com a justificació de l'anomenada reconquesta del territori peninsular dominat pels musulmans. Per tant, Carbonell menyspreava la llegenda d'Otger Cataló no per la seva falsedat sinó per la seva inutilitat i possiblement per la seva perillositat, pel fet que les vel·leïtats franceses d'apoderar-se de Catalunya basant-se en uns possibles drets d'iniciativa en la conquesta contra els musulmans s'havien activat de nou durant la Guerra contra Joan II. Res a veure, doncs, amb l'esperit crític.

Un altre exemple el devem al donzell tortosí Cristòfor Despuig,¹¹ que desestimà la *llegenda dels reis mítics* hispànics inventada per Annio de Viterbo, que feia retrocedir els orígens genealògics dels monarques hispànics a uns sis-cents anys abans de la fundació de Troia, i que coneixia bé per haver-la publicat Pere Antoni Beuter.¹² En canvi, repregué llegenda de *Túbal* com a primer poblador de la Península ibèrica que s'instal·là, segons ell, a Tortosa. Aquesta versió li era més útil.

Com es gestaven les llegendes? Sovint, el procés seguit era similar a l'utilitzat en la redacció dels textos historiogràfics. És a dir, els historiadors copiaven i adaptaven com ho feien amb els textos narratius històrics en general.¹³ En alguns casos, algunes llegendes medievals foren enriquides amb passatges nous inspirats a vegades en altres llegendes foranes i reelaborades en el seu conjunt. Aquest seria el cas de Pere Antoni Beuter, el forjador de la llegenda de *Les Quatre barres de sang*, que amplià i adaptà d'una llegenda relacionada amb el llinatge castellà dels Córdoba, inclosa al *Nobiliario vero* d'Hernán Mexía, publicat el 1492 a Sevilla.¹⁴ O el d'Onofre Manescal, que incorporà al seu *Sermó*, predicat a Barcelona el 1597, una nova versió narrativa pretesament des d'una òptica musulmana, de l'episodi més o menys llegendari *De la pèrdua d'Espanya*, publicada per Miguel de Luna el 1592. Manescal la traduí i adaptà al seu sermó, sense esmentar-ne l'autor. Explica la conquesta musulmana, amb un to narratiu de ficció, de manera molt minuciosa i complexa (ocupa nou folis) com si es tractés d'un llibre de cavalleries, amb incorporació de cartes i de tota una sèrie d'extensos episodis novel·lescós.¹⁵

10. R. Brian TATE, «Margarit i el tema dels gots», *V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Andorra 1979, PAM, 1980, p. 151-168.

11. Cristòfor DESPUIG, *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, ed. Eulàlia DURAN, Barcelona, Curial, 1981, p. 142-145.

12. Giovanni NANNI, *De primis temporibus et quatuor et viginti regibus Haspaniae et eius antiquitate*, Roma, 1498 dins *Comentaria*, dedicats als Reis Catòlics. Represa per Pere Antoni BEUTER, *Segunda parte de la Coronica general de España y especialmente de Aragón, Cataluña y Valencia*, València, 1551.

13. Anna CORTADELLAS I VALLÉS, *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Curial/PAM, 2001.

14. Martí de RIQUER, *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona, Quaderns Crema, 2000, p. 28.

15. Miguel de LUNA, *Historia de la conquista de España y guerras de las Arabias que se causaron por fin y muerte de Miramamolín Jacob Almançor, entre el rey Abilgualit Abnenacre y Abraham Elancari, sus hijos y los demás alcaydes sus vassallos que se rebelaron con sus reynos en España y África y otras partes*, 1592. N'hi ha edició facsímil amb estudi introductori de Luis F. Bernabé Pons, Granada, 2001.

La tria d'aquesta versió promusulmana no era fortuïta; intentava ser una tercera via en l'explicació dels orígens cristians de Catalunya. Poc abans, el catedràtic de teologia de la Universitat de Barcelona Francesc Calça havia iniciat una nova versió que havia de substituir la quatrecentista d'Otger Cataló i alhora desbancar la tesi neogoda difosa per Pere Miquel Carbonell. L'exposà en una galeria de retrats dels sobirans catalans que la Generalitat encarregà al pintor italià Filippo Ariosto el 1587. L'interès primordial d'aquestes galeries, que estaven de moda arreu, a Toledo, Madrid, Saragossa, València, era l'exaltació monàrquica. Calça, com a encarregat de les obres d'ampliació de l'edifici de la Generalitat, inaugurà la llista —i això era una novetat— amb un quadre amb quatre reis moros, potser com un paral·lel amb l'escut de Sobrarb. El fet provocà una gran polèmica i l'oposició de la Generalitat, que obligà el pintor a substituir els reis moros per reis gots, com dictava aleshores la doctrina oficial. Sembla que el motiu principal de l'opció de Calça era evitar el perill que la tesi neogoda fos utilitzada per potenciar encara més la tendència expansiva del centralisme castellà per proporcionar-li arguments legitimadors. Els musulmans i els francesos no eren, en canvi, un perill aleshores imminent, després de la victòria de Lepant. La tria de Manescal possiblement obeïa a la mateixa intenció. Però la temptativa no tingué cap futur.¹⁶

Podem dir com a conclusió que les llegendes continuen essent utilitzades pels humanistes del segle XVI, amb una finalitat política o patriòtica o com a ornament. Que en general no les inventaven sinó que les copiaven de relacions més antigues i les ampliaven amb informació d'altres llegendes, a vegades foranes. Que aquesta utilització no té res a veure amb l'esperit crític ni amb la falta d'esperit crític. La seva veracitat no era posada en qüestió, només la seva utilitat. I finalment, que possiblement l'èxit d'aquest gènere té a veure amb l'interès dels humanistes i en general dels homes del Renaixement per la filosofia popular, per recollir i col·leccionar refranys o contes populars, novel·les, tornades populars que eren glossades i literaturitzades. Les llegendes podien tenir per a ells la mateixa funció.

Noves temàtiques emergents

Les èpoques històriques que suscitaren més interès foren l'antiguitat, l'època clàssica grecollatina i l'època coetània. Seguint les pautes clàssiques, els orígens dels països van donar lloc a una història mítica i llegendària; tots volien tenir la seva mitologia entroncada amb la clàssica, però també amb la bíblica. Herois clàssics com Hèrcules lluitaven al costat de fills de Noè; herois troians fugitius arribaven no només a Itàlia sinó a França, com els gals. Era evidentment l'època més propícia a la imaginació, per la manca de fonts documentals, però que proliferà durant més d'un segle. No tenia res a veure amb la credulitat o amb la falta de rigor crític. De fet,

16. Galdeano Rodolfo CARRETERO, *La serie iconográfica de los monarcas de Cataluña-Aragón de Filippo Ariosto para el Palau de la Generalitat (1587-1588)*. Treball d'Iniciació a la Recerca dirigit per Joaquim Garriga, Girona, 2002. inèdit.

el que es pretenia era demostrar que l'època preromana havia estat una època brillant i que els pobles titllats de «bàrbars» pels humanistes italians tenien unes arrels almenys tan antigues i civilitzades com aquells d'arrels romanes, si no més. És el que féu l'humanista italià Annio da Viterbo en inventar-se una sèrie de reis mítics hispànics descendents de Noè.¹⁷

L'època clàssica fou el següent centre d'atenció. El període atribuïa una preeminència a Itàlia i els altres països europeus es veieren amb l'obligació de reivindicar les pròpies arrels romanes. D'aquí també l'atenció gairebé desmesurada que adquiriren la conquesta romana, la romanització i també la cristianització. Els historiadors disposaven ja de fonts escrites, les clàssiques, depuraven els textos, estudiaven les fonts del dret romà, i això portà a l'estudi de fenòmens altres que no els combats gloriosos: les institucions, l'organització imperial, l'economia, la moneda, les ciutats, l'oci, els cirks, els amfiteatres, els temples... Els vestigis arquitectònics n'eren una comprovació irrefutable.

L'època medieval fou la gran oblidada i menyspreada, almenys teòricament, i sobretot pels humanistes italians. De moment es produí una revaloració dels anomenats pobles bàrbars: gots, francs, germànics, etc., que proporcionaven unes característiques peculiars a cada nació naixent i acabaven, en alguns casos, desbancant els noms romans en la designació d'aquestes nacions, com en el cas de França per Gàl·lia o d'Anglaterra per Britània. En el cas de la Península Ibèrica aquest període florent no tingué una continuïtat com a la resta d'Europa: la invasió i el domini musulmà representaren un trencament total. La història medieval es convertiria, des de l'inici, en la història de l'anomenada «reconquesta», que tindrà com a finalitat demostrar la inexistència d'aquest trencament pel fet que els diferents reis hispànics procedien directament dels darrers reis gots. En aquest combat hi participaren totes les corones hispàniques. Però des del punt de vista d'avanç en l'estudi de l'època, aquest fou minúscul fins a la segona meitat del segle XVI. La pauta establerta per Ximénez de Rada serví, mentrestant, de marc inalterable a les cròniques medievals i els humanistes tardaren a plantejar-se nous marcs i a utilitzar noves fonts arxivístiques.

L'època contemporània tornava a tenir més interès. Les Germanies, per exemple, donaren lloc a una proliferació de cròniques, de lloances de la noblesa, del bàndol vencedor, equiparat als herois clàssics. En el cas de Catalunya, el compromís de Casp i la guerra contra Joan II al segle XV també foren explicats des d'òptiques contradictòries, en primer lloc des de la dels vencedors i, més tard, també, des de la dels vençuts. Des del punt de vista historiogràfic és una època efervescent i creadora de cròniques, memòries, dietaris, lliure de les pautes establertes tradicionalment. Darrerament els dietaris han estat objecte de diversos estudis: dietaris públics institucionals com el de la Generalitat, dietaris municipals, conventuals, privats, i han aportat una gran riquesa informativa complementària a la documentació oficial.¹⁸

17. *Annio da Viterbo: documenti e ricerche*, Roma, 1981.

18. Laia MIRALLES i JORI, «La visió dels ciutadans: els dietaris personals» dins *La Barcelona ideal i la Barcelona real en la cultura literària de l'edat moderna*. Curs organitzat per l'AHCB, 2003 (en premsa)

D'altra banda, l'interès pel món clàssic, pels seus escriptors, per la seva organització pública, pel seu dret i per les seves festes, potencià un tipus d'història, circumscrita sobretot a l'estudi de l'antic imperi romà, de tot l'imperi romà, fet que eixamplava els horitzons més enllà d'Itàlia per tota l'Europa romanitzada. Aquest interès es veié afavorit no només pel coneixement de nous i millors manuscrits, sinó que es fonamentà en els vestigis arqueològics i, en general, en les antiguitats de l'època clàssica grecoromana (monuments, inscripcions, monedes) com a nova font d'informació. Un cas especial fou evidentment el de Roma, per la gran quantitat de vestigis clàssics visibles a la ciutat que atragueren l'atenció dels historiadors interessats per l'època clàssica i potenciaren els estudis arqueològics o de les antiguitats clàssiques grecoromanes. L'òptica no tenia ja res a veure amb el gènere dels *Mirabilia Urbis Romae* tan popular entre els pelegrins medievals. Els vestigis eren ara estudiats com a documents històrics, no com a objecte de meditació religiosa. És el que coneixem per erudició antiquària, que aportava a la història noves fonts per a l'estudi que complementaven les fonts literàries i jurídiques.

L'estudi de les antiguitats esdevingué així una especialització de la història, en limitar-la a la recerca de l'autenticitat del fet i de la fidelitat de la seva relació. Fou el tipus d'història que interessà sobretot els estudiosos del dret romà i els filòlegs. La filologia, la jurisprudència i la història es complementaven en la interpretació de les antiguitats, sobretot pel que fa a l'organització política, les bases constitucionals, les seves expressions legals, les cerimònies públiques i les festes, el sistema administratiu, l'organització dels exèrcits, l'estratègia militar, el desenvolupament de les poblacions, els temples, la religió, les cerimònies, la forma de vida... Aquest millor coneixement de la vida clàssica servia també per a la interpretació dels textos jurídics antics que els historiadors antiquaris glossaven amb gran erudició.

Un aspecte a destacar és que l'estudi de les antiguitats no tenia fronteres: totes les inscripcions, els monuments, les monedes tenien la mateixa importància per al coneixement del món grecoromà, de l'imperi, i tota informació era útil vingués d'on vingués. Això vol dir un interès general per *totes* les inscripcions o monedes conegudes. D'aquí la necessitat de fer repertoris generals d'abast europeu, fet que obligava a un continu intercanvi d'informació entre els diferents estudiosos. Disposem, per tant, de manuscrits que són veritables corpus d'inscripcions llatines compostos a base de repertoris anteriors i treball d'investigació directa i per tant nova. Aquests repertoris, contínuament copiats, corregits i ampliat, donaren lloc a un ingent intercanvi epistolar entre els recopiladors que aporta una rica informació sobre la forma de treballar d'aquests estudiosos.

Alguns antiquaris es limitaven a recollir informació epigràfica o numismàtica; aquests generalment eren d'una categoria social inferior a la dels historiadors que utilitzaven aquesta informació com a font per a compondre edicions de textos jurídics, històries de l'època antiga, tractats sobre la Roma antiga. I no cal dir tot vestigi arquitectònic romà (teatres, amfiteatres, circs, temples, etc.), que fou objecte d'una nova mirada.

Per la seva banda, els nous filòlegs hi trobaven informació verídica sobre els noms i pre-noms, sobre els topònims, en especial sobre la identificació dels antics topònims que aparei-

xien citats pels clàssics amb les noves poblacions, que proporcionaven la demostració del pas de la romanització a la localitat. Aquesta nova eina, no sempre era utilitzada amb tot el rigor necessari, perquè els havia de servir per a prestigiar el propi territori en un moment d'eclosió de les nacionalitats. Vol dir que no estaven lliures de mòbils que podríem designar com a patriòtics, ja que no s'estaven de manipular, si calia, les fonts en interès local.

Haurem de tenir en compte, per tant, l'existència de dos corrents més o menys antagònics, un d'uropeu que abastava tot el món romà com una sola unitat, i un altre de «nacional» o local que subdividia aquest món a tenor de la realitat coetània. El món romà aconseguia, tanmateix, unir-los a tots.

Hi havia, però, també un aspecte que diferenciava les dues tendències, l'estil; els antiquaris científics utilitzaven un estil summament planer al servei de la claredat i de la veritat; els antiquaris historiadors, en canvi, estaven subjectes a les lleis de la retòrica i aquestes no eren tan estrictes amb la veritat. I requerien, d'altra banda, un procés narratiu que no podia ser interromput amb minuciositats tècniques. Això va portar a destriar la informació: en les cròniques generals utilitzaven l'epigrafia i la numismàtica com de passada, i en especial des del punt de vista etimològic i, a part, publicaven catàlegs d'inscripcions o de monedes com a complement de les cròniques. Ambrosio de Morales ho descriu clarament:

«Esto del tratar las antigüedades es una manera de doctrina llana, clara y toda sencilla, y sin ningún levantamiento en el decir. Y es muy contrario lo de la historia, que requiere gravedad y dulzura en el decir, que, ayudando a la verdad, para que mejor se parezca y comprenda, la hermostee y aderece dignamente con magestad.»¹⁹

Vegem ara, de manera sumària, l'aportació catalana a aquesta nova ciència. El naixement és, com és habitual, poc precís. És arriscat assegurar quin és el primer nucli català: Tarragona, per la profusió de ruïnes romanes, Barcelona, València? Comencem, encara que potser arbitràriament, per Barcelona, perquè almenys hi podem establir un contacte real, documentat, amb Roma, que podria haver exercit de nucli impulsor del nou interès.

El capdavanter en fou el canonge barceloní Jeroni Pau (v. 1458-1497), considerat el primer humanista català pur, que visqué a Roma del 1475 al 1492 al servei del cardenal Roderic de Borja, després papa Alexandre VI. Era jurista, historiador i poeta, i l'ambient que respirava a Roma degué afavorir la seva sensibilitat pel món que li obrien les inscripcions romanes. La seva obra més representativa en aquest sentit és la famosa epístola titulada *Barcino*, publicada a Barcelona el 1491.²⁰ Hi féu reviure els llinatges il·lustres de la Barcelona romana a partir de les inscripcions que coneixia i recopilava amb l'ajuda del seu cosí l'arxiver i historiador barceloní Pere Miquel Carbonell. L'habilitat amb què Pau ressuscita les famílies romanes barcelonines de-

19. Ambrosio de MORALES, *Las Antigüedades de las ciudades de España*, Alcalá de Henares, 1575. Pròleg.

20. Edició del text llatí i de la versió catalana a cura de Mariàngela VILALLONGA, 1986, p. 291-311. Aporta nombroses notes i bibliografia.

mostra el seu coneixement de l'epigrafia de la ciutat i de la vida en el món romà en general. Per la seva banda, Pere Miquel Carbonell copiava en un manuscrit, conservat actualment a Girona, inscripcions de tot Europa, especialment catalanes i italianes; Pau li n'enviava des de Roma. Pere Miquel Carbonell (1434-1517) seria així un dels primers antiquaris que coneixem. Tanmateix, no es limitava a les inscripcions romanes; també li n'interessaven d'altres de posteriors i, igualment, recollia epigrames coetanis fets pels seus amics.²¹

Coneixem també el dinàmic ardiaca major de la Seu de Barcelona, el barceloní Lluís Desplà (1444-1524) que reuní, al pati d'ingrés de l'anomenada Casa de l'Ardiaca, una cèlebre col·lecció d'escultures i inscripcions romanes que anaven apareixent a Barcelona.²² Però la seva actuació té un caire més de col·leccionista d'antiguitats, en el sentit actual del mot, que no d'estudiós d'aquestes. Aquest afany de decorar els jardins, les façanes i els patis amb antiguitats fou un costum que s'estengué al llarg del segle XVI. Seria el cas del vicecanceller Miquel Mai a la seva casa de la Portaferriça,²³ o, com veurem, el de l'arquebisbe de Tarragona Antoni Agustí. Aquesta moda proporcionà, si més no, prestigi a la ciència epigràfica i assegurà la conservació d'algunes peces.

Però és clar que la ciutat que sobresortia a la Corona d'Aragó fou Tarraco, Tarragona, per la quantitat i qualitat de vestigis romans que contenia. L'efervescència epigràfica hi és present ja a la segona meitat del segle XV. Coneixem els reculls d'inscripcions locals del jurista Onofre Comes,²⁴ del jurista tortosí Francesc Vicenç (mort el 1523), vicari general del bel·licós arquebisbe de Tarragona Pere d'Urrea (1445-1489) i president de la Generalitat de Catalunya (1494-1497);²⁵ o el de Joan Ermengol.²⁶ Són repertoris que tingueren bona difusió almenys a Itàlia, on foren copiats i incorporats en repertoris de més abast.

Ben segur que València i Sagunt foren objecte igualment de recerques epigràfiques perquè algunes inscripcions figuren en posteriors repertoris, però en desconeixem els primers recopiladors. Coneixem, però, l'interès pels vestigis romans valencians que el canonge, teòleg i historiador Pere Antoni Beuter (1490/95-1554) inclogué en la seva *Primera part de la Història de València* publicada en català el 1538, ampliada i reeditada en castellà el 1546, el 1563. Aquestes edicions i reedicions, que incloïen unes setze inscripcions llatines de València, Alacant, Sa-

21. M. Antònia ADROHER BEN, «Estudios sobre el manuscrito Petri Michaelis Carbonelli Adversaria. 1492 del Archivo Capitular de Gerona», dins *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, CSIC, vol. XI, 1956-57, p. 109-162.

22. Agustí DURAN SANPERE, *Barcelona i la seva història*, III, Barcelona, Curial, 1975, p. 359.

23. Agustí DURAN SANPERE, *ibidem*, p. 348.

24. Ponç cita en el capítol III del seu *Libro de las grandezas de Tarragona* un «quaderno viejo donde havia más de treynta piedras escriptas y el que las escribió desía que eran de Tarragona» del qual no diu l'autor, que potser podria ser Comes.

25. Aquest recull podria trobar-se al final del ms. citat de Wolfenbüttel, que conté també part del *Llibre d'epigrames* de Lluís Ponç d'Icard.

26. Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 9913, *Adversariae. Inscriptiones Tarraconensium monumentorum collectae ex ipsis saxis ab Johanne Hermangolio Tarraconensis*.

gunt, Tarragona i Barcelona, expliquen que Beuter figuri en tots els corpus d'inscripcions del segle XVI, tant italians com hispànics. I no podem oblidar Honorat Joan (1507-1566), preceptor del príncep Carles i bisbe d'Osma, autor del recull *Libro de inscripciones del rey Felipe*, on recollí més de seixanta inscripcions entre les quals n'hi havia de València, de Sagunt, però sobretot d'Extremadura, Andalusia i Portugal.

Els anys quaranta signifiquen un pas important per a la ciència antiquària europea en general i hispànica en particular perquè s'hi fan les primeres grans compilacions d'inscripcions i hi apareixen els primers grans humanistes. Funcionaven diversos focus de recepció, còpia i difusió: Roma era evidentment el més important i hi participava activament per aquests anys, entre 1540 i 1560, l'humanista i historiador del dret Antoni Agustí quan era auditor de la Rota (1544-1555). A la seva residència romana es reunien antiquaris italians i hispànics per tractar, segons l'humanista flamenc Andrea Scott:

«de las antigüedades de Roma, de las inscripciones, medallas i sucesos antiguos, de la historia literaria latina i griega, de la secular i eclesiástica, de todas las artes i ciencias i de quanto podía alimentar un ánimo generoso».²⁷

El seu coneixement dels antiquaris italians el convertí en pont entre els hispànics i els italians i ell mateix intervingué en la confecció d'un corpus d'inscripcions romanes.²⁸ En ser traslladat a Lleida com a bisbe i després a Tarragona continuà amb el seu interès per les inscripcions romanes i sobretot per la numismàtica. I sabem que tenia almenys trenta-una peces amb inscripcions a l'hort del seu palau arquebisbal de Tarragona, que pretenia convertir en una vil·la romana.²⁹

El cercle d'Antoni Agustí també estava en estreta relació amb Jerónimo Zurita, però disposava d'altres vies per recollir inscripcions. Citem, en primer lloc, l'humanista valencià Pere Joan Nunyes (1522-1602), catedràtic de filosofia neoaristotèlica a les universitats de València, Saragossa i Barcelona, que li enviava còpia d'inscripcions de Morvedre i de Barcelona.³⁰ És el cas del també tarragoní Lluís Ponç d'Icard (1518-1578), el seu contraparent, doctor en drets i oficial de la cúria de Tarragona, autor del *Libro de las grandezas de Tarragona* que Agustí féu editar a Lleida el 1572, en el qual inclogué algunes inscripcions romanes tarragonines. Preparà durant anys un *Llibre d'epigrames* i féu arribar a Antoni Agustí més de seixanta inscripcions romanes tarragonines per tal que en corregís la transcripció. Agustí utilitzà aquestes còpies i les passà a

27. Antoni AGUSTÍ, *Diálogo de las medallas, inscripciones y antigüedades*, Tarragona, 11587; versió italiana, 1617, pròleg d'Andreas Schott.

28. *Inscriptiones in laudem antiquorum Imperatorum et aliorum virorum illustrium*, que s'ha conservat a la Biblioteca Universitat de Barcelona, Ms. 858.

29. SÁNCHEZ REAL, 1987, II, p. 495-506. De les trenta-una peces, nou segueixen *in situ*, tretze són al Museu de Tarragona, les altres s'han dispersat o perdut.

30. Carta des de Saragossa l'11 de setembre de 1566. Francesc MIQUEL ROSSELL, «Epistolario de Antonio Agustín, Ms. 53 de la BUB», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XIII, 1937-40.

amics seus italians i castellans, un d'ells Ambrosio de Morales, que les publicà el 1575, primera gran relació d'inscripcions romanes hispàniques que passà a la impremta.³¹ L'obra de Ponç d'Icard restà manuscrita. A la seva mort, el 1580, consta en el llibre d'actes del capítol de Tarragona que es prengué l'acord de crear una comissió «ad recuperandos libros autoris quondam Ludovicus Pons de Icart».³² La comissió no evità que el manuscrit original es fragmentés i es dispersés.³³ Per la seva banda, l'antiquari belga Antoni Povilló copià el manuscrit que li havia estat facilitat per Antoni Agustí a Tarragona el 1585.³⁴

També del cercle de l'arquebisbe fou l'humanista heterodox d'Ulldecona Pere Galès o P. Miralli Galesii, com firmava a vegades,³⁵ relacionat amb molts humanistes catalans i europeus com el jesuïta belga Benedetto Egio, especialitzat en epigrafia grega.³⁶ L'altre gran humanista i amic d'Antoni Agustí fou l'historiador aragonès Jerónimo Zurita (1512-1580), que aglutinà al seu entorn els antiquaris, la majoria castellans: Florián de Ocampo, Honorat Joan, Ginés de Sepúlveda, Gaspar de Castro, Ambrosio de Morales. Amb l'ajuda d'aquests copià, sovint personalment, tots els reculls d'inscripcions que pogué aconseguir. El voluminós recull esdevingué un veritable corpus dels coneixements sobre la matèria.³⁷

El millor coneixement del món antic obrí noves perspectives als historiadors catalans, que intentaren aplicar aquest tipus d'informació als temps coetanis. Això ajudà a l'aparició de noves disciplines com la geografia, l'economia, l'etimologia aplicada sobretot als antropònims i als topònims, les biografies de persones rellevants en les lletres —no només per les armes—, l'epigrafia, la descripció de les institucions públiques, les institucions eclesiàstiques etc. I, és clar, com hem vist, l'antiquària. Totes elles foren incorporades pels historiadors i el costum es generalitzà.

31. Ambrosio de MORALES, *Las Antigüedades de las ciudades de España*, Alcalá de Henares, 1575.

32. Arxiu Municipal de Tarragona, *Llibre d'actes del Capítol*. Determinació del 29 de febrer de 1580.

33. Una primera part conservada a la Biblioteca de Catalunya, ms. 1779 i una segona part formant part d'un volum miscel·lani, a la Biblioteca alemanya de Wolfenbüttel descrit per Josep Vives, 1950: 426, núm. 9. Un manuscrit existent a la Biblioteca d'El Escorial, ms T.III.24, que comprèn la transcripció d'una seixantena d'inscripcions en un volum de 46 folis, ha estat considerat com a part del *Llibre dels epigrames* de Ponç d'Icard per Josep M. MASSÓ, «Notes per a una biografia de L. Pons d'Icart», *Treballs canongins*, vol. I, 1985, p. 92-93.

34. *Antiqua Veterum monumenta [...] seu totius antiquae urbis tarraconensis Epigrammata*, Biblioteca Reial de Bèlgica, ms. 3821. N'hi ha una còpia microfilmada a la Biblioteca de Catalunya (inv. 741, microfilm rotlle C-217).

35. M.H. CRAWFORD, «Benedetto Egio and the Development of Greek Epigraphy», dins *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-reform*, The Warburg Institute, University of London, 1993, p. 147.

36. Galès proporcionà a Egio el llibre *Epigrammata antiquae urbis* publicat a Roma el 1521 i aquest se'n serví per a les seves pròpies anotacions.

37. Malauradament, en morir Zurita el 1580 els seus papers es dispersaren. Però la sort volgué que la major part fossin recollits pel baró de Guimerà Gaspar Galceran de Castre-Pinós de So i d'Aragó (1560-1638), ascendit a comte de Guimerà el 1599; ell és qui reuniria, de nou, tota la informació en l'anomenat *Codex Valentinus. Inscripciones de memorias romanas y españolas antiguas recogidas de varios autores*. Per a més informació, Helena GIMENO PASCUAL, *Historia de la investigación epigráfica en España en los siglos XVI y XVII a la luz del recuperado manuscrito del conde de Guimerá*, Saragossa, Inst. Fernando el Católico, 1997.

Pel que fa la geografia, n'és un exemple primerenc el del canonge barceloní Francesc Tarafa (v. 1495-1556) amb el seu diccionari historicogeogràfic en llatí, *De Hispaniae situ, provinciis, populis, urbibus, oppidis, fluminibus, tribus et promontoriis dictionarium*, publicat el 1552,³⁸ o el *Lexicon latino-catalanum* d'Antic Roca, adaptació del *Diccionari* de Nebrija amb incorporació de noms geogràfics i de persones. Caldria afegir encara *Les il·lustracions del comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent* del notari rossellonès Francesc Comte i, sobretot, la *Descripció natural... de Catalunya*³⁹ del jesuïta Pere Gil, escrita ja al final de segle.

L'epigrafia fou una altra disciplina assimilada pels historiadors. L'arxiver i historiador barceloní Antoni Viladamar (v. 1529-1585) incorporà a la seva *Història general de Catalunya*, que deixà inacabada, les dades epigràfiques proporcionades per Florián de Ocampo i sobretot per Ambrosio de Morales i per Lluís Ponç d'Icard;⁴⁰ l'historiador Jeroni Pujades (1568-1635), autor de la famosa *Crònica universal del principat de Catalunya* el primer volum de la qual fou publicat el 1609, seguint la pauta de Jeroni Pau, en la part destinada al període romà (toms II i III de l'edició de 1829-32) utilitzà fonamentalment com a font les inscripcions romanes i els monuments. Posa èmfasi en les famílies catalanes de l'època basant-se primordialment en les inscripcions. Coneixia evidentment els repertoris a l'ús. Pujades no es limità a reproduir les inscripcions ja divulgades, sinó que ell mateix en cercà i en trobà d'inèdites. Se n'ha conservat un esborrall d'inscripcions, autògraf.⁴¹ Coetani de Pujades fou Rafael Cervera (mort 1633/38), ciutadà honorat de Barcelona i adscrit al govern municipal en diferents càrrecs. És autor d'uns *Discursos históricos de la fundación y nombre de... Barcelona*, en dos volums, acabats d'escriure el 1633, en els quals, en tractar el període romà (folis 168-192), utilitzà amb profusió les fonts epigràfiques en les seves argumentacions.⁴² Cervera féu la història dels llinatges romans de Barcelona seguint el mètode de Jeroni Pau i incorporà noves notícies ja que estava al corrent dels corpus d'inscripcions locals i italians.

38. *De Hispaniae situ, provinciis, populis, urbibus, oppidis, fluminibus, tribus et promontoriis dictionarium*. Sobre una no existent versió catalana, tradició provinent d'una mala interpretació de Pujades, 1609, cf. Eulàlia MIRALLES/Maria TOLDRÀ, «La tradició manuscrita de l'obra de Francesc Tarafa: biblioteques de Barcelona», *Anuari de Filologia*, vol. XX, secció C, núm. 8, p. 43-78.

39. *Libre primer de la història catalana en lo qual se tracta d'història o descripció natural, ço és de coses naturals de Catalunya*, escrit el 1600, publicat per Josep IGLÉSIES, *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*, Barcelona, 1949 amb la transcripció del text.

40. Eulàlia MIRALLES i JORI, *Història general de Catalunya, Edició i estudi*. Tesi doctoral inèdita llegida el 2001 (en premsa).

41. *Inscriptiones sacrosanctae antiquitatis Cathaloniae a variis scriptoribus excerpte et partim proprio labore acquiret et volumine hoc congeste. Per Hieronimum Pujadas, decretorum doctorem Barcinone ac in regio senatu Principatus Cathaloniae causarum patronum* El manuscrit es conserva a la Biblioteca del Seminari de Girona (ms. 16). Agraïxo a Eulàlia Miralles que me n'hagi passat la informació.

42. N'hi ha una còpia manuscrita tardana a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, ms. III. L'original és a la Biblioteca Nacional de França, ms. esp. 121-122.

Algunes de les inscripcions les transcriu directament ell i, per tant, l'obra esdevé una font a tenir en compte en la fixació dels corpus actuals.

Al País Valencià la tradició de recollir inscripcions també perdura. Sabem que el noble Francesc Llançol de Romaní (València, segle XVI) recorregué Espanya per formar una copiosa col·lecció d'inscripcions⁴³ i escriví unes *Colectáneas de las piedras y ríos de España*, publicades per Llorenç Palmireno en el seu *Vocabulario del humanista*, 1569. I que el dominic valencià Vicent Justinià Antist (1544-1602) recopilà un total de cent cinquanta inscripcions llatines del regne de València (1575), copiades potser d'un manuscrit anterior.

També els historiadors en feren ús. És el cas del cronista Rafael Martí de Viciàna (1502-1582), que creà un nou sistema d'exposició històrica. Emprengué una extensa crònica general del regne de València, escrita en català, però publicada després en castellà en quatre volums entre 1564 i 1566. Hi treballà durant més de quaranta-vuit anys. El volum I contenia la història de la ciutat de València amb la seva descripció i institucions (no se'n conserva cap exemplar). Els volums II i III són dedicats respectivament a les famílies nobles valencianes i a la descripció geogràfica del regne de València. El IV era dedicat a les Germanies. Viciàna utilitzà amb profusió fonts arxivístiques de ciutats, castells, viles i esglésies, bibliografia particular i informació ocular de primera mà. Aquest esquema seria seguit per Gaspar Escolano al regne de València, per Pere Gil i Onofre Manescal a Catalunya i per Joan Binimelis per al regne de Mallorca.

Gaspar Escolano publicà a València el 1610 la seva *Década primera de la Historia de Valencia* en dos grans volums. Utilitzà amb profusió inscripcions romanes i monedes, però el seu interès per les inscripcions és ja històric, com a font d'informació de l'època romana, de les persones il·lustres, dels càrrecs, etc. Això l'obligava a estudiar cada inscripció amb totes les variants publicades per altres autors i a depurar la lectura amb esperit crític i informació general. Amb ell, tant l'epigrafia com la numismàtica entraven definitivament a formar part de les disciplines auxiliars de la història.

Al llarg del segle XVII l'interès per les restes arqueològiques continuà. Per una banda, la recopilació d'inscripcions i monedes copiades i recopiades sens fi, corregides, traduïdes: fins i tot els nobles s'hi adheriren. De l'altra, la utilització d'aquestes fonts per historiadors i juristes per fer reviuir les persones il·lustres, les institucions, l'oci en l'època romana. Inscripcions i monedes («letreros» i «medallas», com en deien) havien esdevingut un element fonamental i modern que traspassà els límits de la historiografia.

En resum, al llarg del segle XVI, els historiadors anaren definint la història com a disciplina independent. La manca d'historiadors àulics donà l'oportunitat de desviar-se del marc monàrquic cap a un marc territorial. Donaren així ocasió al naixement de noves disciplines com la geografia, l'economia, la geneologia, l'epigrafia i a l'aparició d'historiadors que es desvincularen cada vegada més de la retòrica i posaren les bases de la moderna historiografia.

43. Així consta en el pròleg a l'edició de 1792 de *Las antigüedades* d'Ambrosio de Morales.

Resum

La valoració de la historiografia del Barroc per part dels estudiosos actuals té, més aviat, uns tons pejoratius. Aquest seria un període d'estancament o d'*impasse* historiogràfic entre els impulsos renovadors de l'Humanisme i el criticisme modern de la Il·lustració. Una etapa que, fins i tot, almenys per a alguns estudiosos, no tindria una personalitat historiogràfica pròpia, i que, en tot cas, caldria considerar com una mena d'apèndix decadent de la historiografia humanista.

La nostra aportació pretén exposar les dissemblances i els límits de la historiografia catalana del Sis-cents: combinació d'erudició i falsejament documental, atracció pels orígens remots però creixent interès pels temps presents. Per, tot seguit, analitzar les causes d'aquests contrastos i remarcar d'altres trets característics que acaben de donar una personalitat diferenciada a aquesta etapa historiogràfica: paper primordial del discurs històric en la construcció del pensament polític de l'època; acreixement de l'activitat historiogràfica; proliferació d'acadèmies i cenacles erudits; major difusió dels textos històrics; substitució del llatí pel català i castellà en la tractadística històrica, etc.

Abstract

Current historians evaluate the historiography of the Baroque in rather pejorative terms. It is seen as a period of stagnation or historiographical *impasse* between the renovating airs of Humanism and modern critiques characteristic of the Enlightenment. A period that even, at least for some historians, does not have its own historiographical personality and should be seen as a kind of decadent appendix to Humanist historiography.

Our contribution aims to show the contradictions and limits of seventeenth-century Catalan historiography: a combination of erudition and falsification of documents; an attraction towards remote origins, yet growing interest in the current period. We then go on to analyse the

reasons for these contrasts and highlight other characteristic features of the history practised of this period that give it a particular personality: the primordial role of historical discourse in the construction of political thought; the growth in historians' activity; the proliferation of learned societies and scholarly groups; greater dissemination of historical texts; replacement of Latin by Catalan and Castilian in historical writing etc..

1. Una etapa historiogràfica menystinguda

La valoració de la historiografia del Barroc per part dels estudiosos actuals té, més aviat, uns tons pejoratius. Hom ha interpretat que l'absolutisme i el «tancament ideològic» del segle XVII van aturar els corrents renovadors emergents del Renaixement.¹ Així, la història humanística, basada en la idea del valor crític del coneixement del passat, que haurien conreat i propugnat a Itàlia autors com Lorenzo Valla, Nicolau Maquiavel, Francesco Guicciardini o Francesco Patrizzi, va derivar, a finals de la centúria del Cinc-cents, en una *ars historica* preocupada sobretot per la dimensió retòrica del discurs i per l'artificiositat estilística del text.² També a França restarien frenats els prometedors impulsos de l'anomenada escola de la «història perfecta» de La Popelinière, Étienne Pasquier i Jean Bodin, impulsos historiogràfics que han estat glossats com uns antecedents truncats del modern criticisme de la Il·lustració.³

Pel que fa a l'àmbit català en concret, el judici negatiu és també conclouent. Antoni Rovira i Virgili ja va interpretar que els *Anales de Catalunya* de Narcís Feliu de la Peña eren un reflex de la decadència del segle XVII català, en tant que representaven un retrocés respecte al nivell historiogràfic assolit un segle abans per la *Crònica Universal* de Jeroni Pujades.⁴ Més recentment,

1. Aquesta línia interpretativa desdenyosa amb la historiografia del Barroc es pot apreciar, per exemple, a Eduard FUETER, *Storia della storiografia moderna*, Milà, Ricardo Ricciardi, 1970, on no es considera que el Barroc tingui una etapa historiogràfica pròpia; o a Josep FONTANA, *La història dels homes*, Barcelona, Crítica, 2000, p. 69 ss. Una valoració més matisada a Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Invitación a la Historia. La historiografía, de Herodoto a Voltaire a través de sus textos*, Barcelona, Labor, 1993, p. 121 ss., amb abundant bibliografia. D'altres guies sobre els estudis disponibles sobre la historiografia barroca a Fernando SÁNCHEZ MARCOS, «Historia e historiadores en la Europa de los siglos XVI y XVII: Panorámica bibliográfica», *Pedralbes*, 7, 1987, p. 29-41; Jean-Michel DUFAYS, «Théories et pratiques de l'historiographie à l'époque moderne. État de la question», a Chantal GRELL i Jean Michel DUFAYS (Eds.), *Pratiques et concepts de l'histoire en Europe. XVè-XVIIIè siècles*, París, Presses de l'Université de Paris-Sorbone, 1990, p. 9-41.

2. És fonamental al respecte el llibre d'Eric COCHARANE, *Historians and historiography in the Italian renaissance*, Chicago, University of Chicago Press, 1981.

3. Vegeu George HUPPERT, *L'idée de l'histoire parfaite*, París, Flammarion, 1973; i Donald R. KELLEY, *Foundations of the modern historical scholarship. Language, law and history in the French Renaissance*, Columbia University Press, 1970. Una visió menys complaent de la «història perfecta» a Arlette JOUANNA, «Histoire et polémique en France dans la deuxième moitié du XVI siècle», *Storia della Storiografia*, 2 (1982), p. 57-75.

4. Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Edicions Pàtria, 1922, on s'afirma que «històricament, els Anals de Feliu de la Peña tenen menys vàlua que la Crònica de Pujades», p. 49.

Ramon Grau ha abundat en aquesta opinió, tot apuntant que el bagatge metodològic dels dos autors citats era essencialment el mateix, i que si els *Anales* de Feliu de la Peña podien ésser considerats inferiors a la *Crònica Universal* de Pujades això era degut al fet que el balanç historiogràfic del conjunt del Sis-cents va ser decebedor. Segons Ramon Grau, «la nòmina d'autoritats falses i el nombre de polèmiques viciades havien augmentat de manera significativa i, per tant, l'exercici historiogràfic eclèctic, sense garbell crític, era cada cop més difícil i més i més estèril i desorientat».⁵ És a dir, el «garbuix de l'erudició barroca», lluny de fer avançar, va fer retrocedir la disciplina històrica.

En definitiva, l'època del Barroc —que *grosso modo* circumscrivim cronològicament al segle XVII— seria un període d'estancament o d'*impasse* historiogràfic entre els impulsos renovadors de l'Humanisme i el criticisme modern de la Il·lustració. Un període que, fins i tot, almenys per a alguns estudiosos, no tindria una personalitat historiogràfica pròpia, i que, en tot cas, caldria considerar com una mena d'apèndix decadent de la historiografia humanista.⁶

Amb aquest tipus de valoracions, no és estrany que els feixucs tractats històrics del segle XVII hagin patit d'una certa indiferència o desinterès, i que molts dels seus autors siguin encara avui dia uns perfectes desconeguts.

Davant aquest panorama, en aparença tan poc engrescador, vull recordar, primer, que per qualsevol període històric —el Barroc inclòs—, l'anàlisi de com s'elabora i es manifesta la visió del passat és una via privilegiada per a comprendre l'univers mental dels seus homes, com també per a captar la seva escala de valors socials i polítics. Per tant, independentment de la vàlua científica de la producció historiogràfica, aquesta té, per a tots els períodes, un interès indiscutible per a l'historiador del present.

Segonament, sense voler desmentir radicalment aquesta visió tan poc falaguera dels cronistes i tractadistes del Barroc, crec que hi ha elements per fer judicis més matisats sobre la historiografia d'aquest període i no condemnar-la directament a la foguera.

Així, a nivell ideològic, si bé és cert que majoritàriament la historiografia del Sis-cents mostrà una forta dependència de les monarquies absolutes i de la institució eclesiàstica, també ho és que el constitucionalisme polític i els valors de llibertat defensats pels revolucionaris anglesos, catalans o napolitans de mitjan segle XVII trobaren en les construccions historicomítiques del passat uns referents fonamentals per rebatre les pretensions de l'absolutisme reial o per oposar-se als atacs que amenaçaven les identitats nacionals de les seves comunitats polítiques.

5. Ramon GRAU, «Les batalles de la historiografia crítica», a AA.DD., *Història de la cultura catalana III. El Set-cents*, Barcelona, 1997, Ed. 62, p. 163-188. La citació a p. 169.

6. Informació biobibliogràfica dels principals historiadors i cronistes del Barroc es pot trobar a Felipe MATEU i LLOPIS, *Los historiadores de la Corona de Aragón bajo los Austrias*, Barcelona, S.A de la Horta de l y E, 1944; i a les entrades del *Diccionari d'Historiografia Catalana* dirigit per Antoni SIMON I TARRÉS, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

Semblantment, és innegable que les disputes historiogràfiques de l'època continuaven mediatitzades per les baralles preminencials sobre l'«antiguitat» i la «religiositat», qualitats que continuaven essent els valors històrics més preuats i reivindicats per les nissagues, ciutats o comunitats polítiques; com també és cert que els historiadors del Barroc foren incapaços de desempallegar-se de la corrua de mitologies que farcien llibres i opuscles. Indubtablement, l'afany merament compilador i escassament crític envers la tradició i els autors considerats autoritat fou un límit no superat per la historiografia del Barroc. Tanmateix, hi hagué alguns esforços remarcables de recopilació documental i bibliogràfica. Així mateix, hom pot apreciar un creixent interès pel coneixement històric dels temps més recents. La millor organització dels arxius o la consolidació del gènere dels dietaris —institucionals o privats— són igualment símptomes de l'esforç per oferir instruments per al coneixement històric.

Altrament, resulta clar que en aquest segle estem lluny de la professionalització dels conreadors de la història (els quals són essencialment juristes i eclesiàstics), i que la penetració social de la disciplina és encara socialment restringida. Tanmateix, cal fer notar que durant la centúria del Sis-cents la dedicació a l'erudició històrica deixa de ser individualitzada en multiplicar-se els cercles, cenacles i acadèmies que facilitaven l'intercanvi i la polèmica cultural. També cal apuntar que, tal com passa en altres àmbits del saber, durant el segle XVII es produeix un retrocés del llatí en favor de les llengües modernes com a vehicle transmissor del coneixement històric, alhora que els avenços imparables de la cultura de l'imprès en van facilitar la difusió en uns nivells molt superiors als d'èpoques anteriors.

Interpreto que aquests elements ajuden a definir una etapa historiogràfica amb personalitat pròpia, i que ara intentarem examinar en l'àmbit cultural català.

2. Contrastos i dissemblances. Entre l'erudició i la falsificació. Entre l'atracció pels orígens remots i l'interès pels temps presents

Una característica fonamental de la historiografia del Barroc són determinats contrastos i dissemblances que es mostren d'una manera molt accentuada i que, almenys aparentment, poden resultar paradoxals.

Aquesta és una època d'erudits i cercadors d'arxius. Molts historiadors del Sis-cents es van preocupar per confegir compilacions de manuscrits, per fer registres de diplomataris o també per salvar i ordenar els fons documentals d'institucions diverses i tenir-ne cura. Tanmateix, el segle XVII es caracteritza també per una extraordinària proliferació de falsificacions bibliogràfiques i documentals, i pel manteniment, si no ampliació, de les tradicions i autoritats fantasioses sobre el passat del món antic i medieval.

Així mateix, l'observador de la historiografia barroca pot veure una contraposició entre un creixent interès i conreu per la historiografia coetània (visible entre altres coses en la multiplicació de «relacions de fets» i dietaris privats i institucionals), i el manteniment de l'«antiguitat»

com a valor històric fonamental. Els historiadors i cronistes del Barroc continuaren maldant, com els seus predecessors del Renaixement, per fer recular tant com fos possible els orígens de les ciutats, nacions o nissagues objecte de les seves cròniques, circumstància que els forçava a cercar connexions inversemblants amb el que deien les fonts o les antigues tradicions del món grec, hebreu o romà. L'art de l'especulació, la retòrica literària o, simplement, la invenció van arribar en alguns casos a nivells d'autèntica filigrana.

D'aquesta combinatòria d'erudició i falsejament documental i també d'atracció pels orígens remots i interès pels temps recents n'oferirem alguns exemples.

El jurista Jeroni Pujades (Barcelona 1568-Castelló d'Empúries 1635)⁷ va remuntar-se a la creació del món per encetar la seva *Crònica Universal del Principat de Catalunya*.⁸ Pujades va ser incapaç de desfer-se de les «indoctes faules i fingides trobes» que ell mateix en el proemi del primer volum de la seva crònica prometia eliminar. Aquesta crònica és farcida dels llegendaris reis peninsulars, dels mítics fundadors de les ciutats catalanes, dels inventats cabdills de la resistència indígena contra romans i cartaginesos, o de les suposades vingudes dels apòstols introductors del cristianisme a Catalunya i Espanya.

Tanmateix, la labor de recercador de Pujades és notable. Acudeix a la numismàtica i a l'epigrafia per il·lustrar la història d'Empúries o d'Ilerda. Així mateix, per preparar la segona i tercera part de la crònica (que cobreixen el període que va de la conquesta musulmana del 714 fins a l'any 1162), Pujades va aplegar una gran quantitat de documents d'arxius del Principat, del Rosselló i del Llenguadoc que, copiats en tres volums, són coneguts com *Flosculi*.⁹ També, aquest advocat mig barceloní, mig empordanès, va compondre un dietari personal on recollí un embalum força impressionant de dades i notícies coetànies, així com diversos documents, cartes i impresos.¹⁰ L'objectiu fonamental d'aquest dietari era disposar d'informació suficient quan arribés el moment d'escriure la història del seu temps en la *Crònica Universal*, la qual Pujades va concebre com un monumental projecte al qual dedicaria tota la vida.

7. Sobre Jeroni Pujades i la seva obra, vegeu Rafel TORRENT, «La Crònica de J. Pujades», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, I, 1962, p. 51-99; Agustí DURAN i SANPERE, «Jeroni Pujades» a *Pels camins de la Història*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, 1973, p. 87-88; Josep M. CASAS i HOMS, «Introducció» al *Dietari de Jeroni Pujades*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, vol. I, 1975, p. 11-65; Miquel PUJOL i CANELLES, «Aportació a la biografia de Jeroni Pujades. Una biblioteca particular de començament del segle XVII», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, XVIII, 1985, p. 99-247; Agustí ALCOBERRO i PERICAY, «La pagesia a l'obra de Jeroni Pujades, jurista i historiador», *L'Aveng*, 115, 1988, p. 18-23; i James AMELANG, «El mundo mental de Jeroni Pujades» a Richard L. KEGAN i Geoffrey PARKER (eds.), *España, Europa y el mundo Atlántico*, Madrid, Marcial Pons, 2001, p. 279-298.

8. La primera part de la Crònica fou publicada l'any 1609 a Barcelona per l'impressor Jeroni Margarit. La segona i tercera parts —redactades en castellà—, restaren inèdites durant molt de temps. Només en el segle XIX, Fèlix Torres Amat, Albert Pujol i Pròsper Bofarull tingueren cura de l'edició completa de les tres parts (Barcelona, 8 vols., 1829-1832).

9. Els volums es conserven avui dia a la Biblioteca Nacional de París, catalogats amb els números 234, 238 i 239 del fons Baluze. Aquest aplec documental fou donat a conèixer per Alfred MOREL-FATIO, «Flosculi», *Revista de Ciencias Históricas*, II, 1881, p. 51-57.

10. Vegeu els annexos als quatre volums del *Dietari* publicats per Josep M. CASAS i HOMS (1975-76).

Aquesta tasca erudita és també característica de molts altres historiadors del Barroc.¹¹ Així, per exemple, Jaume Ramon Vila (Barcelona 1570-1638),¹² prevere de la catedral de Barcelona i apassionat heraldista, va realitzar una important tasca de recopilació de fonts, ordenant copiar i encapçalant amb breus pròlegs la *Gesta Comitum Barchinonensium*, les cròniques de Bernat Desclot, del rei Jaume I o *La fi del comte d'Urgell* entre d'altres.¹³ Així mateix, aquest clergue erudit també va confeccionar un dietari personal que comprèn els anys 1567-1601.¹⁴

A més, a voltes, l'interès erudit ultrapassava l'àmbit de les fonts històriques estrictament catalanes. Així, una lectura atenta de *l'Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos* de Francesc de Montcada i Montcada (València 1586-Goch, Renània 1635),¹⁵ permet constatar el coneixement entre els cercles intel·lectuals de l'època del llegat cultural de l'hellenisme —sigui en el vessant de la Grècia antiga, sigui en el del món bizantí.¹⁶

Armats amb aquesta erudició, molts autors expressen la voluntat de depurar la història de les faules i les llegendes que la poblaven; tanmateix, la historiografia del Barroc es mostra en el seu conjunt impotent per a fer-ho. Així, Gaspar Escolano (València 1560-1619), en les seves ambicioses i inacabades *Décadas de la historia de la insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia*,¹⁷

11. Recordem que l'esforç per a la compilació de fonts bibliogràfiques i documentals tindria en el segle XVII fites prou remarcables: *De re Diplomatica* (1681) de Jean Mabillon, la *Bibliotheca Hispana Nova* (1672) de Nicolás Antonio; o la *Byzantinae historiae scriptores*, iniciada per L. Labbé l'any 1684.

12. Sobre Jaume Ramon Vila i la seva obra, es pot consultar: Josep M. ROCA, *En Jaume Ramon Vila: heraldista català de començaments del segle XVII*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1918; del mateix autor, «Més dades biogràfiques d'en Jaume Ramon Vila», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 12-13, 1927, p. 295-318; Josep PICH i Antoni SAUMELL, «Jaume Ramon Vila i la defensa de la Historia de Catalunya i del català a principis del segle XVIII», *Recerques* 32, 1995, p. 71-77; Mar BATLLE, *Patriotisme i modernitat a la 'Fi del Comte d'Urgell'*, Barcelona, PAM, 1999; i Jesús VILLANUEVA, «Observacions sobre 'La fi del Comte d'Urgell': datació, Transmissió manuscrita, contingut ideològic», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19, 2000, p. 611-635. Aquest darrer autor ha esclarit convincentment la controvèrsia sobre l'autenticitat o falsedat del text 'La fi del Comte d'Urgell' (per a alguns estudiosos el falsari seria Jaume Ramon Vila). Jesús Villanueva ha demostrat que aquest seria un document de la segona meitat del segle XV i del qual J. R. Vila només féu una còpia (l'any 1624), basada en d'altres còpies llavors en poder de Rafel Cervera i Joaquim Llätzer Bolet.

13. Una relació de les còpies de manuscrits que encarregà Jaume Ramon Vila a Mar BATLLE, *Patriotisme i modernitat...*, p. 119-120.

14. El dietari de Jaume Ramon Vila correspon al ms. B-100 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB).

15. Sobre aquest diplomàtic i militar, tercer marquès d'Aitona i gran d'Espanya, vegeu T. COLOM de BOTERBERGE, *El escritor Don Francisco de Moncada, diplomático en Alemania y Flandes*, Tesi doctoral, UB, 1976.

16. Francesc de Montcada utilitza entre d'altres els historiadors G. Paquimeres, N. Gregoràs, L. Klalkokondilis i N. Coniates. Vegeu Xavier BARÓ, «La presència del llegat grec en la Catalunya Moderna: Francesc de Montcada i la 'Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos'», *Pedralbes*, 18-1, 1998, p. 475-482.

17. Les *Décadas* foren concebudes com un projecte historiogràfic de gran abast que, una vegada acabat, tindria tres grans blocs de deu llibres cadascun; d'ací el títol de la crònica d'Escolano. Tanmateix, el cronista valencià només arribà a publicar un volum (València, 1611), però de més d'un miler de pàgines. Vegeu Pau VICIANO, «Mirar el passat amb ulls barrocs: l'Edat Mitjana en la crònica d'Escolano», a AA.DD., *Cabanilles i el Barroc valencià*, València, Saó, 1999, p. 119-127.

impugna i desemmascara alguns mites i llegendes del passat valencià, alhora que introdueix en el seu relat referències sobre la vida social, cultural i econòmica, cosa que atorga a les *Décadas* un toc de modernitat historiogràfica. Tanmateix, Escolano continua fent un tipus d'història essencialment providencialista i no es pot desempallegar de determinades fabulacions, cosa que Francesc Diago li retraurà als seus *Anales del reyno de Valencia*.¹⁸ Però, al seu torn, el dominicà Diago —autor format en la tradició criticista del Renaixement, i que es convertí en un nexe d'unió entre les escoles historiogràfiques de Barcelona i València— fou incapaç d'evitar que la seva obra restés lliure d'alguns crònicons i documents falsos que circulaven en aquells segles.

Semblantment, en l'àmbit illenc, la *Història general del regne de Mallorca* de Joan Baptista Binimelis (Manacor 1539/40-1616), primer intent de realitzar un relat cronístic del regne de Mallorca, incorpora nombrosos elements de la mitologia bíblica.¹⁹ Així, per exemple, Binimelis, per tal d'argumentar l'antiguitat i, per tant, el superior prestigi de la nació mallorquina, defensa que Túbal, fill de Noè, poblà Mallorca abans d'arribar a la Península Ibèrica. L'obra de Binimelis fou rebutjada pels mateixos jurats illencs que la hi havien encarregada i restà inèdita. L'excessiva credulitat i les forçades instrumentalitzacions mitològiques de l'historiador manacorí sembla que foren una de les causes d'aquest silenciament.²⁰ Tanmateix, la *Historia General del Reino Baleárico* de Joan Dameto (Palma 1554-1633), continuada per Vicenç Mut (Palma 1614-1687), que pretenia esmenar les insuficiències de la *Història* de Binimelis, tampoc no se n'escapà completament, i, ja en el segle XVIII, Bonaventura Serra i d'altres il·lustrats mallorquins criticaren la veracitat de diverses dades i d'esdeveniments que contenia l'obra de Dameto.²¹

Com a darrer exemple d'aquestes dissemblances de la historiografia del Barroc —que combina erudició i mitologia, culte al passat antic i interès pels esdeveniments més recents—, incapaç, en definitiva, de trencar amb les pràctiques precientífiques de la disciplina històrica, podem posar els *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Peña (Barcelona s. XVII-1712).²²

18. Els *Anales* de Diago es publicaren a València per l'impressor Pere Patrici Mey l'any 1613.

19. L'original en llengua catalana de la *Història* de Binimelis fou compost l'any 1593, però no arribà a la impremta i es perdé durant el segle XVII; només se n'han conservat algunes còpies incompletes. El mateix Binimelis, però, en féu l'any 1601 una traducció al castellà, que tingué diverses còpies al llarg dels segles XVII i XVIII; una d'aquestes, l'efectuada per Guillem Terrassa, fou editada l'any 1927. Vegeu Eulàlia DURAN, «Joan Binimelis i la seva Història de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49, 1993, p. 485-494; i AA.DD., *Joan Binimelis, historiador de Mallorca (1539-1616)*, Palma. Societat Arqueològica Lul·liana, Museu de Mallorca, 1994.

20. Gabriel ENSENYAT, «Quina acceptació tingué la *Història del Regne de Mallorca* de Joan Binimelis», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49, 1993, p. 497-510.

21. La primera part de la *Historia* de Dameto fou publicada l'any 1633. La segona, completada per Vicenç Mut, s'estampà a Palma en la impremta dels hereus de Gabriel Guasp. Vegeu Jaume SALVÀ, «El cronista Dameto. Adiciones a Bover», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 38, 1987, p. 167-184.

22. Els *Anales* de Feliu de la Peña foren publicats a Barcelona l'any 1709. N'existeix una edició facsimilar publicada per l'editorial Base (Barcelona, 1999) amb un estudi introductor de Jaume SOBREQÜÉS. Vegeu també Eulàlia DURAN, «Narcís Feliu de la Peña, historiador i polític», *Afers*, 20, 1995, p. 73-86.

Indubtablement, aquest advocat, historiador i decidit partidari austriacista, no fa cap intent sistemàtic per esportar els elements mítics i llegendaris de la història de Catalunya. Ben al contrari, no dubta de servir-se'n quan li permeten reforçar les línies argumentals i els eixos ideològics bàsics de la seva obra (patriotisme català i continuïtat dinàstica fins a Carles d'Àustria). Així, per exemple, en la dedicatòria del primer volum dels *Anales*, Feliu es vanagloriava que Catalunya hagués estat escollida entre totes les províncies com «la primera de la Gentilidad»; aduint, a l'hora d'enaltir l'antiguitat cristiana de la nació catalana, que el primer gentil que va rebre la fe fou «Cayo Cornelio, que confessó a Jesús por verdadero Dios estando en el santo patíbulo de la Cruz», el qual era català.

Cal remarcar que, després de la *Crònica* de Jeroni Pujades, tota la mitologia antiga dels reis d'Espanya (des de Túbal fins a Abidis), creada per Anno Viterbo, havia començat a ser qüestionada o obviada —almenys en determinats aspectes— per cronistes com Francesc Diago, Esteve de Corbera o Dídac Montfar, i resulta sorprenent la seva recuperació per Narcís Feliu de la Peña en els seus *Anales*.²³ L'explicació d'aquest «retrocés crític» es trobaria en el fet que Feliu de la Peña va adreçar la seva obra a un públic castellà i cortesà per defensar les tradicions catalanes, en un moment de tensió bèl·lica i política, però també ideològica i nacional. Probablement, a través d'aquesta mitologia antiga, aquest ardit partidari austriacista pretenia mostrar els antics lligams que Catalunya mantenia amb la resta de les nacions hispàniques, i, d'aquesta manera, afavorir la causa de Carles d'Àustria en el conflicte peninsular de la Guerra de Successió espanyola.

Tanmateix, el discurs històric de Feliu de la Peña no és superficial, ni tampoc és mancat de recerques arxivístiques ni de la utilització de variades fonts manuscrites i impreses. En el primer volum dels *Anales* va utilitzar sobretot la *Crònica* de Jeroni Pujades, la *Cataluña Ilustrada* d'Esteve Corbera, el *Jardín de María* de Narcís Camós, la *Crisi de Cataluña* de Manuel Marcillo i la *Marca Hispanica* de Pèire de Marca. En el segon volum se serví sobretot dels *Anales* de Jerónimo Zurita i de diverses cròniques medievals (Muntaner, Desclot, la de Jaume I i la de Pere el Cerimoniós), que aprofità a través de les obres de Pere Miquel Carbonell o Francesc de Montcada. El tercer volum revela la consulta de fonts arxivístiques (documentació de l'Arxiu Reial, Arxiu Municipal de Barcelona i altres arxius locals), i també de cròniques i dietaris manuscrits (els diaris de Miquel Parets, Frederic Despalau i Francesc Ferrer). A més, féu servir, encara que no les va citar, obres polèmiques i, fins i tot, contràries al seu ferm austriacisme, com ara la *Noticia de Cataluña* de Francesc Martí Viladamor, un dels textos bàsics de la revolució catalana de 1640 contra Felip IV de Castella. Altrament, als capítols finals del tercer volum (concretament d'ençà la relació del setge de Barcelona de 1697), l'obra de Feliu de la Peña deixa pròpiament l'estil d'uns annals i es transforma en una relació o memòria d'un temps viscut en què, de vegades, l'autor apareix com a protagonista; és el cas del relat sobre la conspiració austriacista del 1704, a resultes de la qual Narcís Feliu de la Peña seria empresonat. Malgrat

23. Cf. Jordi CORTADELLAS, *La història antiga i la historiografia catalana*, 3 vols., Tesi doctoral, UAB, 1991. Vegeu vol. I, p. 154 ss.

aquest to més pròxim a un dietari que no pas a uns annals, el text de Feliu de la Peña és molt informatiu, ple de detalls i de llistes de noms (de militars, de partidaris felipistes i austriacistes, etc.), i constitueix encara avui dia una font bàsica per a l'estudi de la Guerra de Successió i els seus antecedents.

3. Els límits de la historiografia del Barroc. Les seves causes

Quines foren les causes d'aquestes dissemblances? Per què les potencialitats de l'erudició barroca foren en gran mesura desaprofitades? Per quina raó l'augment de la nòmina d'historiadors i cronistes, la proliferació d'acadèmies i cercles erudits, i la major circulació dels textos històrics no foren elements suficients per fomentar un rigorós esperit crític?

Entenc que els límits de la historiografia del Barroc tenen dos tipus de causes principals. La primera és que dita historiografia no va assolir una metodologia capaç d'alliberar el discurs històric del llast precientífic que impregnava la cronística de l'època (providencialisme, tradició mitològica, autoritats espúries, etc.). La segona és la forta utilització del discurs històric com a «arma política» per part dels poders establerts (Corona, Església, Diputacions, Consells municipals, etc.), els quals actuaren sovint com a mecenes, promotors i censors de la producció historiogràfica. Aquesta circumstància impel·lia els erudits a cercar uns «resultats» prefixats i a entrar en batalles «preeminencials» o «legitimistes» on totes les armes eren emprades, fins i tot la d'ordir falsos documents o crònics capaços d'avaluar les tesis pròpies.

Els proemis i prefacis dels tractats històrics, així com la correspondència mantinguda entre els membres dels cercles erudits, i entre els historiadors i els seus mecenes, són una bona font per avaluar els paràmetres metodològics de la historiografia sicientista.

Esteve de Corbera (Barcelona 1563-1633),²⁴ l'autor de la *Cataluña Ilustrada*, tractat geogràfic, històric i institucional que pretenia vindicar les grandeses de la monarquia catalana, va mantenir amb Ramon de Guimerà i Tamarit, comte de Guimerà, una correspondència erudita amb motiu d'escriure Corbera unes *Consultas historiales de D. Gaspar de Galcerán de Gurrea y de Aragón* (1623), sobre els antecedents històrics d'aquesta nissaga nobiliària.²⁵

24. Sobre Esteve de Corbera i la seva obra: J. REIG VILARDELL, *Esteve de Corbera. Apuntaciones biográficas*, Barcelona, Fidel Giró, 1892; Fernando SÁNCHEZ MARCOS, «Historiografía e instituciones políticas en la Cataluña del siglo XVII. El caso de la *Cataluña Ilustrada* de Esteve de Corbera», *Pedralbes*, 13-II, 1993, p. 547-556; del mateix autor, «La concepció de España como realidad plural en la historiografía catalana del Barroco: algunas aportaciones» a Pablo FERNÁNDEZ ALBADALEJO (ed.), *Monarquía, imperio y pueblos en la España Moderna*, Alacant, Caja de Ahorros del Mediterráneo, 1997, p. 781-792.

25. Sobre Ramon de Guimerà i els Guimerà (descendents dels Alemany, que es consideraven vinculats a la llegendaria jerarquia feudal catalana d'Otger Cataló i els Nou Barons de la Fama), vegeu Eva SERRA, «Els Guimerà, una noblesa de la terra», *Recerques*, 23, 1990, p. 9-36. La defensa del mite d'Otger Cataló per part d'Esteve de Corbera agafa encara més sentit pel patronatge que rep d'aquesta nissaga nobiliària.

Les missives entre el comte i el ciutadà honrat de Barcelona doblat d'historiador ofereixen informació substancial sobre la concepció de la història que tenia Esteve de Corbera. Aquest expressa amb nitidesa la voluntat d'establir un relat del passat lliure de qualsevol fabulació: «el sujeto de la Historia es la verdad pura y libre de fingimientos, como un espejo claro».²⁶ Corbera, amb l'afany de superar les insuficiències de la historiografia humanística del segle anterior, propugna un esforç de recerca més exhaustiu de les fonts, una «averiguación» que, segons deia l'autor de la *Cataluña Ilustrada*, «en tiempo de nuestros aguelos no se reparava tanto en ella, y aora vemos en muchos autores de aquella edad algunas facilidades que devieran escusarlas». I, a continuació, en referir-se a l'obra que Guimerà li havia encarregat i que es remuntava al passat medieval dels comtes de Ribagorça, Corbera explicitava que els tres fonaments o mitjans més segurs per reconstruir la història d'aquesta nissaga nobiliària es trobaven en els «escritores clásicos y aprovados, las inscripciones de piedras y epitafios de sepulturas, y en privilegios y escrituras auténticas».²⁷

Tanmateix, els criteris rigorosos de Corbera es diluïen quan es tractava de refer el pretèrit més antic. Aquest ciutadà honrat barcelonès —que emparava la veracitat de les vingudes a Catalunya de Carlemany i Otger Catalò, tot defensant Tomic de les escomeses crítiques de Pere Miquel Carbonell—²⁸ asseverava el següent sobre el tractament històric dels temps més remots:

«No todas las historias pueden tener una misma certeza, basta en algunas que él que las escribe dé la razón qual la matéria de que tratan la requiere. Y assí en las muy antiguas, cuya averiguación de suyo es dificultosísima, no se han de pedir demostraciones, que por imposibles vienen a ser escusadas. Las conjeturas y argumentos probables, la voz común, la tradición continuada y las memorias que dexaron los pasados, suelen suplir estas faltas, y asiguarnos de las dificultades que en ellas se ofrecen».²⁹

L'acceptació de la tradició o de la veu comuna com a fonts del passat antic era un forat prou ample i flexible per on llegendes, mitologies i falsificacions podien escapolar-se al sedàs de la crítica. D'altra part, això també era una via útil per als cronistes entestats a enlairar el prestigi de la nació, la ciutat o la nissaga objecte de la seva història, car hi trobaven una via d'especulació que gairebé no tenia límits i que, d'altra banda, era utilitzada per molts d'altres coetanis.

Altrament, l'exercici de l'historiador del Barroc era extraordinàriament mediatitzat pels sentiments patriòtics i els interessos politicoinstitucionals. L'esperit patriòtic envers una ciutat o nació es troba darrere l'impuls de moltes plomes de cronistes siscentistes. Així, per exemple,

26. Biblioteca Nacional de Madrid (BNM), ms. 7377. Carta d'Esteve de Corbera a Ramon de Guimerà, Barcelona, 24 de setembre de 1624, fol. 203.

27. *Ibid.*, Esteve de Corbera a Ramon de Guimerà, Barcelona, 4 d'octubre de 1624, fol. 215.

28. Sobre l'oposició entre les obres de Pere Tomic i Pere Miquel Carbonell, vegeu Agustí ALCOBERRO, «Medievals i moderns. El debat historiogràfic en la Catalunya del segle XV», *Afers*, 19, 1994, p. 537-554.

29. BNM, ms. 7377, Esteve de Corbera a Ramon de Guimerà, Barcelona, 24 de setembre de 1624, fol. 207.

Joan Binimelis fa constar al pròleg de la seva *Història del regne de Mallorca* que l'acceptació de l'encàrrec que li feren els jurats mallorquins d'escriure una crònica del regne era deguda al deure que li imposava el sentiment patriòtic:

«Entre altres obligacions que tenim los hòmens, una y no de las menors, és la que tenim a nostra pàtria y solàs a hont nasquiram y començarem nostros primers dias; y arriba a tant este amor y obligatió, que si se offerex, estam obligats a perdre sa vida per ella».³⁰

També, el notari públic i escrivà de la ciutat de Barcelona Esteve Gilabert i Bruniquer (Granolers 1561-Barcelona 1641), al pròleg de la seva *Relació sumaria de la antiga fundació i cristianisme de la ciutat de Barcelona* (1630), explicitava que havia estat l'amor a la seva ciutat natal el que l'havia portat a «veure, legir y scriure (que és lo talent que Déu me ha dat) cosas que poguessen ésser en benefici de la ciutat»; i, en definitiva, a compondre aquella obra «certificant ab molts veras que ma intenció en estas cosas no tira a altro blanc ni interès que el bé de ma pàtria Barcelona».³¹

Finalment, Esteve de Corbera, a la seva *Cataluña Ilustrada*, assenyalava amb precisió quina era la importància i quin era l'objectiu de les reivindicacions envers el passat català:

«Pero el daño que las historias que tenemos, aunque generales de las Españas apenas tratan desto (es refereix a les gestes dels avantpassats catalans) y con ser hombres graves y eruditos los que las escribieron, pasan por nuestras cosas con más cortedad que si fuéramos estrangeros (...) Buelvan nuestros naturales que tienen partes y caudal para ello por la reputación de su patria. Offendanse de tanto sielencio donde era tan justa, y tan devida la alabança. Conozcan las otras Naciones que tenía Cataluña Principios y hazañas gloriosíssimas con que ilustrar sus escritos, si huviera en los Autores deseo de alabar com devían la Antigüedad y la grandeza de su Monarquía».³²

Al patriotisme confessat (local o nacional) de molts autors s'hi afegien els afanys legitimadors de les institucions i les necessitats d'aquestes de trobar en la història arguments per a les batalles jurídiques i ideològicopolítiques que sovint les enfrontaven. Tot això va constituir un estímul per a la recerca, producció i divulgació històriques, però també un obstacle per a avançar cap a un relat històric científic.

Els estrets vincles entre poder polític i producció historiogràfica en l'etapa barroca resten ben palesos si observem la gran incidència del patronatge institucional en l'encàrrec, censura, edició i divulgació dels grans textos d'aquesta etapa historiogràfica. Així, per exemple, el grandios projecte de Gaspar Escolano *Las Décadas de la historia de la insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia* fou assumit el 1604 per les corts valencianes, que atorgaren a Escolano un

30. Citat per Eulàlia DURAN, *Joan Binimelis ...*, p. 487.

31. Esteve GILABERT I BRUNICHER, *Relació sumaria de la antiga fundació y cristianisme de la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Impremta La Renaixensa, 1885, amb pròleg de F. Maspons i Llabrés. La citació a p. 10.

32. Esteve de CORBERA, *Cataluña Ilustrada*, Nàpols, 1678, p. 4.

sou de cent cinquanta lliures anuals, a més de costejar la impressió de l'obra. També una Junta de Braços de 27 de novembre de 1630 va acordar la publicació de la *Cataluña Ilustrada* d'Esteve de Corbera, tot aconsellant als diputats i oïdors del General que «fossen servits manar mirar la obra de que.s parla en la dita proposició per las personas que paraxerá a ses señories y censurada aquella, la manen a imprimir a costes del General».³³ Tanmateix, com és sabut, la *Cataluña Ilustrada* d'Esteve de Corbera no arribà llavors a ser editada. Una comissió d'informadors formada per Tomàs Roca, Frederic Meca, Dídac de Rocabertí, Agustí Pexau i Felip Vinyes havia estimat, el desembre de 1633, que amb la història d'Esteve de Corbera «reb Catalunya notable il·lustració y que serà bé, per a que vinguen a notícia de todas las naciones del món, se imprimescan, en nom i a profit dels hereus de dit Corbera, als quals manen donar vostres senyories de pecunies del General una quantitat considerable per a que los hereus puguen fer imprimir dits llibres».³⁴ Però, sigui per manca de compliment d'aquesta subvenció o per desinterès dels hereus d'Esteve de Corbera —traspasat aquell mateix any 1633—, la *Cataluña Ilustrada* restà inèdita. Com és sabut, només fou impresa l'any 1678 gràcies al patrocini del jurisconsult Rafael Vilosa. La tutela i l'empara institucionals també les veiem en la *Crisi de Cataluña hecha por naciones extranjeras* publicada pel jesuïta Manuel Marçillo (Olot 1656-la Seu d'Urgell 1694) per encàrrec dels consellers de Barcelona,³⁵ obra que volia ser una vindicació de Catalunya i dels catalans davant les esteses opinions que, després de la Guerra dels Segadors, els acusaven de deslleials i rebels envers els monarques.

Aquest paper de *sponsor* i *ensor*,³⁶ exercit pels poders institucionals (sigui la Corona, les Diputacions, l'Església o els municipis), s'intensificà en moments de guerra o conflicte. La Guerra dels Segadors és un bon exemple, tant d'aquest patronatge institucional com de la intensa utilització de la història —sigui del passat més remot o dels temps més presents— com a arma ideològica, politicojurídica i propagandística.³⁷ Així, la *Proclamación Católica* de fra Gaspar Sala i Berart (Saragossa 1605-Barcelona 1670) va ser encarregada pels consellers de la ciutat de Barcelona a aquest famós predicador de l'orde dels agustins amb l'objectiu de compel·lir Felip IV perquè reconduís la nefasta política del comte-duc d'Olivares envers Catalunya. Els consellers de la Ciutat Comtal van pagar per la publicació de les cinc edicions que es feren de la *Proclamación Católica* a Barcelona els anys 1640 i 1641 unes 1.000 lliures per als impressors i unes 700 lliures per a paper, a més de les despeses de l'enviament dels exemplars. El llibre va ser

33. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol V, Barcelona, 1999, p. 352.

34. *Ibid.*, p. 464.

35. De la *Crisi de Cataluña* de Marçillo n'hi ha una edició de l'any 1684 sense peu d'impremta. L'any 1685, l'impressor Mathevad en féu una altra estampació.

36. Manllevo l'expressió de J. KLAITS, *Printed Propaganda under Louis XIV: Absolute Monarchy and Public Opinion*, Princeton, 1976, p. 8.

37. Una panoràmica general a Antoni SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, PAM, 1999, p. 163 ss.

aprovat el 4 d'octubre de 1640 en una sessió del Consell de Cent, un acte, però, merament formal, car en aquella data ja estava imprès.³⁸

Així mateix, la implicació de les institucions catalanes en l'edició de la *Noticia Universal de Cataluña* de l'advocat Francesc Martí i Viladamor (Puigcerdà 1616-Perpinyà 1687) fou total. El manuscrit de l'obra fou presentat al Consell de Cent per la Junta General de Braços, i el consistori barceloní n'ordenà, el 26 de novembre de 1640, una impressió de tres mil exemplars, els quals van sortir publicats el dia 21 de desembre d'aquell mateix any. Prèviament, però, el Consell de Cent va comissionar una junta de quatre persones, les quals foren designades per la vint-i-quatre de guerra, per fer una revisió del text. I tot i que la dita junta acceptà la tesi més polèmica de Martí i Viladamor —el caràcter electiu de la monarquia a Catalunya des del temps de Carlemany—, no deixà de fer algunes observacions perquè s'hi rectificassin alguns detalls.³⁹

Les «guerres de paper» amb material històric foren especialment virulentes en aquest segle ple d'hostilitats armades, revoltes i revolucions, i els seus protagonistes no dubtaren a utilitzar arsenals espuris. Sobretot, d'ençà les dècades finals del segle XVI, s'escampen falsos crònics i documents, textos mistificats que servien per a gloriar-se de fills il·lustres, per a certificar l'antiguitat d'ordes religiosos, per a reclamar pretesos drets dinàstics o per a defensar l'existència d'unes antigues constitucions.⁴⁰

La historiografia catalana no va escapar de la temptació d'aquestes manipulacions del passat. Així, el clergue eivissenc Antoni Nobis (un nebulós personatge pel que sembla originari del Rosselló i que va canviar el seu nom per Antonio Lupián de Zapata) es va inventar el crònic d'Haubert i molts d'altres documents i genealogies.⁴¹ Però, sens dubte, fou el frare mínim Joan Gaspar Roig i Gelpí (Blanes 1624-Manresa 1691) qui amb la seva gran erudició va arribar a unes cotes més altes en l'art de la deturpació documental. Roig i Gelpí, en les seves polèmiques històriques amb José Ibáñez de Segovia, marquès de Mondéjar, i amb el cronista reial José Pellicer i Tovar (un altre conspicu falsificador), ja es va empescar vers el 1668 el crònic llatí de Llibertat. Les contradiccions d'aquest text feren que la seva falsedat fos ràpidament descoberta. Però, entre 1672 i 1675, Roig i Gelpí va ordinar el *Llibre de Feyts d'Armes de Catalunya* de Ber-

38. Antoni SIMON I TARRÉS i Karsten NEUMANN, «Estudi introductorio» a Gaspar SALA, *Proclamación Católica a la Magestad Piadosa de Felipe el Grande* (1640). Edició facsimilar de l'editorial Base, Barcelona, 2003, p. 29-30.

39. Sobre les deliberacions del consistori barceloní per a la publicació de l'obra de F. Martí Viladamor vegeu Basili de RUBÍ, *Les corts generals de Pau Claris*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, 1976, p. 272, nota 18; Celestí PUJOL I CAMPS va reproduir al *Memorial Histórico Español*, vol. XXI, Madrid, 1889, p. 27 ss, la deliberació del Consell de Cent del 26 de novembre de 1640 que tracta sobre la publicació de la *Noticia Universal*.

40. Vegeu José GODOY ALCÁNTARA, *Historia crítica de los falsos cronicos*, Madrid, Alatar, 1981 (la primera edició és de 1868); i Julio CARO BAROJA, *Las falsificaciones de la historia (en relación con la de España)*, Barcelona, Seix Barral, 1992.

41. Antoni Nobis es va inventar un crònic d'un suposat mossàrab sevillà d'origen alemany (Haubert) que havia viscut a finals del segle IX. El fals crònic d'Haubert el va publicar el 1667 —any que va morir Nobis—, fra Gregorio Argaiç a la seva *Población eclesiástica de España*.

nat Boades, pseudocronicó medieval que enganyà moltes generacions d'estudiosos fins que, a la dècada dels anys quaranta del segle xx, Miquel Coll i Alentorn demostrà la seva impostura, tot aprofundint en les conjectures al respecte que anteriorment havia fet A. Giménez Soler.⁴²

La gènesi i l'objectiu de la falsificació són prou il·lustratius de la tensió de la historiografia del Barroc. El frare mínim blanenc, doblat d'historiador i de falsari, es mostra en el conjunt de la seva obra com un gelós i ardent defensor de les tradicions històriques catalanes. Roig i Gelpí va disputar amb Pellicer i Tovar per tal de salvaguardar el «honor de nuestra nación»,⁴³ car a la *Idea del Principado de Cataluña* (1642), i en altres obres, el «zoilo escritor» aragonès havia titllat de falsos els privilegis de Lluís el Pietós i Carles el Calb i havia negat la vinguda a Catalunya d'Otger Cataló i també la de Carlemany; unes negacions que també s'havia atrevit a fer el marquès de Mondéjar en algunes cartes i obres manuscrites.⁴⁴

Aquesta polèmica erudita, a banda de manifestar una covada animositat personal entre els seus protagonistes, revela unes fortes tensions «patriòtiques» o «nacionals». Així, als seus *Anales de la Monarquía de España*, José Pellicer acusava Roig i Gelpí de ressuscitar les tesis històriques subversives de la revolució de 1640 i, també, de falsificar crònics per inventar o mantenir una mistificada tradició històrica catalana. Però el mateix Pellicer no va dubtar a empescar-se un còdex perdut on restaria demostrada la buscada antiga constitució espanyola, la «ley fundamental de las Españas» que dotaria de legitimitat la unitat política i legislativa peninsular. El còdex inventat per Pellicer faria al·lusió a la conformació, després de la «pèrdua d'Espanya» a mans del musulmans, d'una «lliga catòlica» o «lliga dels Pirineus» que, integrada per asturians, lleonesos, aragonesos, navarresos, gallecs i catalans, va transferir el poder a un nou príncep i va constituir una indivisible unitat política de sobirania.⁴⁵ Per la seva banda, Roig i Gelpí, davant les escomeses que posaven en entredit diverses grandeses del passat català, va voler fabricar un suport documental que les fes inqüestionables. Aquest era el principal sentit i objectiu del *Llibre dels Feys d'Armes de Catalunya*.

42. Miquel COLL I ALENTORN, «El problema de l'autenticitat del *Llibre de Feys d'Armes de Catalunya*», pròleg al volum Boades, *Llibre de feys d'Armes de Catalunya*, Barcelona, Barcino, 1948, p. 11-89, reproduït a *Historiografia*, Barcelona, Curial-PAM, 1991, p. 431-468.

43. Gaspar ROIG I GELPÍ, *Carta apologética por la entrada de Carlos el Grande en Cataluña*, dedicada a Josep Galcerà de Pinós, que va ser publicada al final del *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona, 1678. La citació a p. 2. De fet, però, la primera rèplica de Roig i Gelpí defensant l'entrada de Carlemany a Catalunya, ja l'havia donada en el capítol segon del *Tratado de las excelencias y antigüedades del Priorato de Santa María de Meyá en el Principado de Cataluña*, Girona, 1668. Sobre aquesta polèmica vegeu Jesús VILLANUEVA, *Los orígenes carolingios de Cataluña en la historiografía y el pensamiento político del siglo XVII*, treball de doctorat, UAB, 1994, p. 137 ss.

44. Concretament, el marquès de Mondéjar havia escrit una carta al frare jerònim Hermenegildo de san Pablo sobre aquesta qüestió, que aquest va publicar a la seva *Defensa por la religión gerónima de España y su antigüedad*, Saragossa, 1672, p. 518-525. El marquès de Mondéjar també va negar les entrades d'Otger Cataló i Carlemany a la seva *Historia de los Condes de Barcelona*, que va deixar inèdita. Una còpia d'aquesta obra es pot consultar a l'AHCB, ms. B-4, fols. 1-141, còpia que fou ordenada per Pau Ignasi de Dalmases.

45. José PELLICER, *Anales de la Monarquía de España después de su pérdida*, València, 1681. Segons fabula el cronista aragonès, el còdex li havia estat robat del seu estudi l'any 1663 juntament amb d'altres documents.

4. Entre l'Humanisme i la Il·lustració. El Barroc, una historiografia de transició?

La historiografia del Barroc presenta, al costat de les dissemblances i límits fins ara descrits, uns altres dos trets característics que acaben de definir aquesta etapa historiogràfica.

El primer —en bona mesura conseqüència de l'estreta relació, ja comentada, entre historiografia i poders institucionals— és el paper primordial que jugà el discurs històric en la construcció del pensament polític de l'època. El segon és l'important volum que agafa l'activitat historiogràfica i la major penetració social d'aquesta. Aquests caràcters de la historiografia barroca els podem apreciar a través de fets prou diversos, com serien: l'acreixement de la nòmina d'historiadors i cronistes; la multiplicació d'acadèmies i cercles erudits; l'avenç de les llengües modernes substituint el llatí com a vehicle d'expressió escrita de les obres històriques; l'aparició de tallers publicístics que, especialment en moments de guerra o conflicte, divulguen, utilitzen o manipulen els fets del passat llunyà o els del més rabent present; o la proliferació de gasetes, avisos i opuscles de tota mena amb tiratges propis d'una «cultura massiva».

Els forts vincles entre poder i historiografia, juntament amb el fet que la història era indistintiblement considerada a l'època com la millor guia per a trobar les regles del bon govern polític, van fer que el discurs històric impregnés poderosament el debat ideològicopolític del Barroc en totes les seves dimensions.⁴⁶

Indubtablement, en el que s'ha anomenat «segle de l'absolutisme» es van produir obres com el *Discours sur l'histoire universelle* (1681) de Jacques-Bénigne Bossuet, en què, a través d'una visió providencialista de la història, es legitimava la monarquia absoluta francesa com a hereua de l'imperi cristià de Constantí. Així mateix, autèntics equips de cronistes a sou fabricaren noves mitologies per a glorificar els monarques i les dinasties, i també prepararen el terreny, amb documents i especulacions, per a justificar conquestes i annexions territorials.⁴⁷

Aquest, però, és també el segle en què les rèpliques constitucionalistes a les tendències absolutistes agafaren una gran força política i intel·lectual. A Anglaterra, Holanda o Catalunya, el pensament juridicopolític que propugnava la defensa d'unes «llibertats» individuals i col·lectives trobà en la història un fèrtil camp on la tradició del passat servia per a argumentar les noves aspiracions del present.

46. Tal com apunta Modesto Santos López, per a la majoria dels tractadistes polítics del Sis-cents, la història es converteix en «escuela de la política». Vegeu «Experiencia e historia en el pensamiento político español del siglo XVII», a Javier PEÑA (coord.), *Política y modernidad. Concepciones de la política en la España moderna*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2000, p. 105-125; la citació a p. 121.

47. Per al cas mateix de la França borbònica, vegeu Orest RANUM, *Artisans of glory. Writers and historical thought in seventeenth-century France*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1980; François LAPLANCHE i Chantal GRELL (eds.), *La monarchie absolutiste et l'histoire en France. Théories du pouvoir, propagandes monarchiques et mythologies nationales*, París, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1987.

Així, dins el ventall de les teoritzacions constitucionalistes, l'elaboració i difusió de les tesis juridicopolítico-populistes van anar sovint lligades a unes construccions historicollegendàries que avalaven l'existència d'uns pactes fundacionals demostratius de la sobirania popular; una mena d'«antiga constitució» que calia preservar o restaurar en el cas que hagués estat vulnerada.⁴⁸

A Catalunya, tal com han demostrat les indagacions de Jesús Villanueva, el mite fundacional populista de la *res publica* catalana va ser recreat a finals del segle XVI a partir d'un nou relat sobre els orígens medievals de Catalunya.⁴⁹ Els episodis historicollegendaris dels Nou Barons de la Fama, o la desvinculació de Guifré el Pelós dels reis francs i les seves campanyes d'alliberament de Catalunya del jou musulmà, havien servit al pensament polític català medieval i renaixentista tant per argumentar la independència del príncep català del domini imperial, com per bastir la tesi corporativista que presentava els orígens de Catalunya com una empresa comuna entre el príncep i els súbdits. Però, a finals del segle XVI, quallà una nova versió històrica segons la qual, després de la caiguda de la monarquia visigòtica, els cristians antecessors dels futurs catalans havien emprès pel seu compte i sense ajut de cap príncep la reconquesta del país ocupat pels musulmans i, després, havien sol·licitat la protecció del rei de França, als quals s'havien sotmès en un acte espontani i voluntari. Aquesta nova interpretació es basava en un document fins aleshores ignorat per la historiografia: el precepte de Carles el Calb donat l'any 844 als *hispani* de la Marca Hispànica i conservat en una còpia del segle XIII que encapçala el primer *Liber antiquitatum* de l'arxiu de la catedral de Barcelona.⁵⁰ Com ha precisat l'esmentat Jesús Villanueva, fou l'arxiver Francesc Tarafa el descobridor del precepte de Carles el Calb, encara que no va tenir l'oportunitat d'incloure'l a la seva *Crònica de la província de Catalunya*, perquè aquesta obra no abastà més enllà del període visigòtic. Però la divulgació i la incorporació d'aquest document al discurs politicoideològic es féu gràcies al poeta i historiador Francesc Calça, encara que el document no va ser publicat fins l'any 1603 dins la *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona* de fra Francesc Diago, que sembla que va aprofitar els volums manuscrits de la *De Catalonia* que Calça no arribà a publicar.⁵¹

El precepte, i la nova interpretació dels orígens medievals de Catalunya, aportaven elements d'indubtable transcendència jurídica i ideològica. En primer lloc, es demostrava la «franquícia» original de Catalunya, és a dir, la seva gairebé completa immunitat fiscal que se suposava que

48. Sobre aquest tema vegeu la clàssica obra de John G. A. Pocock, *The ancient constitution and the feudal law: a study of English historical thought in the seventeenth century*, Cambridge, 1957; d'aquest fonamental estudi n'hi ha una edició de l'any 1987 (Cambridge University Press) notablement ampliada. També Glenn Burgess, *The Politics of the Ancient Constitution: An Introduction to English Political Thought 1500-1800*, Basingstoke, 1992.

49. Jesús Villanueva, *Los orígenes carolingios de Cataluña...*; del mateix autor, «Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 69-70, 1994, p. 75-87.

50. Una edició moderna d'aquest document es pot trobar a Ramon d'Abadal i Vinyals, *Catalunya Carolíngia II. Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona, 1926-52, p. 422-425.

51. Cf. J. Villanueva, *Los orígenes carolingios de Catalunya...*, p. 16-27.

continuava vigent. En segon lloc, es provava l'autonomia judicial que Catalunya sempre havia tingut, gràcies al respecte de la legislació visigoda per part dels reis francs. Finalment, es mostrava el veritable origen del règim pactista català, ja que es podia recórrer tant a la tesi de la continuïtat goticista —segons la qual el pactisme català derivaria del règim de corts de la monarquia visigoda—, com a la tesi dels pactes «constituents» amb els reis francs. Es tractava, doncs, d'una visió clàssica de la teoria popular de l'estat, amb una vindicació de la llibertat primigènica de la comunitat prèvia a la constitució del poder reial i que subsistia un punt aquest poder reial havia estat constituït. També, el nou relat històric comportava la condició de respecte a les lleis pròpies per haver estat resultat d'un pacte de lliurament i, per tant, l'origen d'un poder reial limitat o, fins i tot, el fonament d'una monarquia electiva.

La majoria d'historiadors del cercle erudit barcelonès dels anys vint del segle XVII (Jeroni Pujades, Jaume Ramon Vila, Rafel Cervera, Esteve de Corbera), així com nombrosos juristes que participaren en les polèmiques jurisdiccionals que les institucions catalanes mantingueren amb la corona durant les dècades anteriors a 1640 (Joan Pere Fontanella, Pere Antoni Jofreu o el Felip Vinyes de les disputes del jurament reial de l'any 1622), van fer seva la idea que els privilegis carolingis contenien els pactes fundacionals de la *res publica* catalana.⁵²

Altrament, d'ençà de l'aixecament del 1640, els propagandistes, els teòlegs i els juristes del bàndol revolucionari català van divulgar les tesis populistes i en van extremar les deduccions polítiques per tal de justificar la guerra i la separació de la monarquia espanyola. Especialment fou Francesc Martí i Viladamor, el qual, a la seva *Noticia Universal de Cataluña* (1640) i, sobretot, al *Praesidium inexpugnabile Principatus Cataloniae* (1644), traurà les derivacions polítiques més atrevides d'aquesta construcció historicojurídica populista de l'origen del poder. Martí i Viladamor defensarà l'existència d'un règim polític electiu i, alhora, desenvoluparà una tesi del dret de resistència basada en la defensa del tiranicidi.⁵³

D'aquesta historiografia immediatament anterior i coetània a la revolució de 1640, creiem necessari destacar la plena consciència de la dimensió política del seu discurs històric i la capacitat d'alguns autors per a relacionar les construccions històriques amb concepcions polítiques generals, i també identitarioculturals. Així, per exemple, l'any 1628, el burgès honorat de Perpinyà Andreu Bosc (Perpinyà, segle XVII) va publicar el gruixut tractat historicojurídic titulat *Sumari, Índex o Epítome dels admirables y nobilissims Títols d'Honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya, y de les gràcies, privilegis y prerrogatives, preeminències, llibertats o immunitats go-*

52. Vegeu els estudis de conjunt d'Antoni SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics...* p. 115 ss; i Jesús VILLANUEVA, *El concepto de soberanía en las polémicas previas a la revuelta catalana de 1640*, Tesi doctoral, UAB, 2002; i els estudis particulars sobre autors concrets de Joan Lluís PALOS, *Els juristes i la defensa de les constitucions. Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Vic, Eumo, 1997, especialment p. 139 ss.; i Jesús VILLANUEVA, «Felip Vinyes (1583-1643): su trayectoria política y la gestación de la revuelta catalana de 1640», *Manuscrits*, 17, 1999, p. 307-340.

53. Vegeu Antoni SIMON TARRÉS, *Els orígens ideològics...*, p. 187 ss.; i Jesús VILLANUEVA, *El concepto de soberanía...*, p. 176 ss.

san segons les pròpies y naturals lleis,⁵⁴ que tenia com a objectiu principal l'afirmació i la defensa del règim polític català, de les seves institucions, de la seva constitució jurídica i dels seus privilegis, tot oferint un repertori de referències històriques i legislatives al respecte. Al mateix temps, però —i d'ací ve la seva originalitat—, Andreu Bosc va incorporar a la seva obra aspectes socials i culturals, com la reivindicació de la llengua catalana, especialment del seu ús per a la predicació.⁵⁵

En aquesta obra densa, complexa i no mancada de contradicció, història, jurisprudència i identitat cultural s'entremesclaren sota l'impuls d'un sentiment patriòtic vindicatiu de tot allò que definia i particularitzava la nació catalana. Sentiment que el jurista i historiador rossellonès explicitava al proemi de la seva obra dient: «quant arriba a esta terra un castellà, o de altra nació entès, publica los fets de sa nació al ygal del Pater Noster, y nosaltres ajudam en alçar-les, restant sepultades les nostres».

Tal com hem apuntat anteriorment, el segle XVII és un període en què la producció historiogràfica agafa volum i, a través de la major circulació de l'impres, la història arriba a un públic força més ampli que no pas ho havia fet anteriorment.

Una evidència d'aquesta major activitat historiogràfica és la proliferació d'acadèmies, cenacles i cercles erudits on es mantenien dissertacions i discussions sobre matèria històrica i s'intercanviava correspondència docta. L'exercici de l'historiador esdevé, en definitiva, una activitat cada vegada menys individual i més col·lectiva.

En l'àmbit del Principat, hom pot documentar l'existència, durant la dècada dels anys vint del segle XVII, d'un cercle erudit barceloní integrat per historiadors, advocats i ciutadans honorats com Rafel Cervera, Francesc de Montcada, Didac Montfar o Jeroni Pujades.⁵⁶ En la seva *Cataluña Ilustrada*, Esteve de Corbera els esmenta com els historiadors «presentes que ahora estan actualmente ocupados en estos estudios, honrando con ellos a Cataluña y eternizando sus nombres».⁵⁷ La recopilació de manuscrits, l'afany per assolir un nivell de rigor crític, l'exploració de nous temes i, sobretot, l'orientació cívica i patriòtica de llurs obres foren les seves principals característiques.

Així mateix, després del procés revolucionari del 1640, durant els anys de la unió de Catalunya a França, podem detectar la conformació d'un grup de historiadors que es desenvoluparà

54. Perpinyà, Pere Lacavalleria impressor, 1628. N'hi ha una edició facsimilar de l'editorial Curial, Barcelona-Sueca, 1974.

55. Sobre Andreu Bosc i la seva obra vegeu: Josep Sebastià PONS, *La littérature catalane en Roussillon au XVIIIè et au XVIIIè siècles*, Tolosa-París, Privat-H. Didier, 1929, p. 49-62; alguns aspectes puntuals han estat tractats per Joan TRES, «Aportacions a l'estudi del *Sumari* d'Andreu Bosch. (Justificació de la separació de Perpinyà de la Diputació del General al segle XVII)», *Revista de Catalunya*, 110, 1996, p. 31-43, i Cristià CAMPS, «Andreu Bosch, un defensor de la llengua catalana al Rosselló», *Estudis de Llengua i Literatura catalanes*, XXXIX, Barcelona, 1999, p. 149-156.

56. Vegeu Antoni SIMON TARRÉS i Jesús VILLANUEVA, «El cercle erudit i històric barcelonès dels anys vint i trenta del Sis-cents i la Revolució de 1640», *Revista de Catalunya*, 122, octubre 1997, p. 40-53.

57. Esteve CORBERA, *Cataluña Ilustrada*, p. 6.

sota l'empara del visitador Pèire de Marca, després virrei de Catalunya. Aquest cercle d'historiadors profrancesos era constituït per noms com Joan Lluís de Montcada, Francesc Fornés Dídac Montfar o Josep Jeroni Besora.⁵⁸ Aquests autors van contribuir a reforçar a Catalunya l'«irredemptisme carolingi» impulsat pel ministeri del cardenal Richelieu. A França, el privat del rei Lluís XIII havia mobilitzat un autèntic equip de cronistes (Dupuy, Godefroy, Cassan Mesplède, etc.) amb l'objectiu de cercar proves documentals i arguments històrics dels drets que els monarques francesos tenien sobre els territoris de l'antic imperi de Carlemany.⁵⁹

Amb la intencionalitat política de fer una apologia de la unió de Catalunya a França, aquest cercle erudit progàl·lic del Principat va plantejar una nova revisió dels orígens polítics de la Catalunya medieval, l'eix de la qual era la sobirania francesa establerta pels reis carolingis. L'autor més destacat d'aquest grup d'erudits fou Joan Lluís de Montcada (Barcelona 1585?-1653), que als seus *Annales Cataloniae* feia arrencar del rei Pipí el Breu el domini francès, que ja no seria el resultat de la lliure entrega dels catalans als reis francs sinó fruit de la seva conquesta.⁶⁰ També Dídac de Montfar i Sors (Barcelona 1600?-Terrassa 1652), en la seva *Historia de los condes de Urgel*, prescindia de la teoria de l'entrega espontània i de l'elecció pactada, i explicava que, l'any 768, quan Carlemany va succeir Pipí el Breu, les terres catalanes feien part del llegat: «así en el reino de Francia como también en el Señorío que Pipino tenía en los Pirineos y demás tierras de Cataluña donde vivían los que con Otger habían venido».⁶¹ En definitiva, aquest cercle erudit va oferir a Pèire de Marca, i a la resta d'autoritats franceses, un contrapunt a les elaboracions històriques dels Calça, Bosc, Vila, Corbera, etc., que, tal com hem vist, havien servit per a fonamentar un renovat constitucionalisme català.

A finals del segle XVII, les reunions de cavallers, eclesiàstics i ciutadans honrats que se celebraven al palau de Pau Ignasi de Dalmases, del carrer Montcada de la Ciutat Comtal, van propiciar la creació, el mes de juny del 1700, de l'Acadèmia Desconfiada, antecessora de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.⁶² El seu principal promotor, el noble i diplomàtic aus-

58. Sobre aquest cercle erudit profrancès: Ramon ORDEIG, «Notes sobre les relacions de Pèire de Marca amb la ciutat i la seu de Vic», *Ausa*, 13, 1988, p. 165-191; i Jesús VILLANUEVA, *Los orígenes carolingios de Cataluña...*, p. 106 ss.

59. W.F. CHURCH, *Richelieu and Reason of State*, Princeton, 1972, p. 358 s. Sobre el tractament concret del cas català per part d'aquesta historiografia gal·la, Jesús VILLANUEVA, «Intentos franceses de legitimación de la anexión de Cataluña tras la revuelta de 1640: de Richelieu a Mazzarino», *Pedralbes*, 18-II, 1998, p. 135-144.

60. Joan Lluís de MONTCADA, *Annales Cataloniae*, AHCB, ms. B-185 (període 700-1277); i Biblioteca de Catalunya (BC), ms. 495-496 (període 1278-1405). Són còpies ordenades per Pau Ignasi de Dalmases.

61. Dídac de MONTFAR I SORS, *Historia de los Condes de Urgell*, a CDIACA (Colección de Documentos Inéditos de la Corona de Aragón), t. 9-10, Barcelona 1853, cap. 42.

62. L'activitat de l'Acadèmia restà estroncada el 1703 per les tensions del conflicte successori entre Àustries i Borbons. El 1729 reinicià les activitats i el 1752, gràcies a les gestions de Josep Francesc Mora i Catà, marquès de Llo, Ferran VI n'aprovà els estatuts i l'acollí sota la protecció reial. Sobre la seva història i les seves activitats vegeu Joaquim MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 17, 1917, p. 11-32; Ernest MOLINÉ I BRASÉS, «La Academia dels Desconfiats», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 17, 1917, p. 1-11; Josep Rafael CARRERAS BULBENA, «Constitució y Actes conservades de la Acadèmia

triacista Pau Ignasi de Dalmases i Ros (Barcelona 1670-1718), desplegà una important activitat historiogràfica.⁶³ Dalmases ordenà fer còpia de diversos manuscrits referents a la història de Catalunya; així mateix, a les corts de 1701-1702 rebé el títol de cronista reial del Principat de Catalunya; mantingué correspondència erudita amb el marquès de Mondéjar i amb Nicolás Antonio; reuní una important biblioteca on es trobaven obres com el *Journal des Savants* o el *Diccionari* de Pierre Bayle; publicà una *Disertación por la patria de Paulo Orosio* (Barcelona 1702), on intentà demostrar que Pau Orosi era fill de Tarragona i no de Braga, i deixà inacabada una *Història de Catalunya*.

Però, sens dubte, fou a València on el fenomen de les acadèmies barroques va tenir un desenvolupament més vigorós. Des de l'Acadèmia dels Nocturns de 1591-1594, presidida pel cavaller Bernat Català de Valeriola (València 1568-Lleó 1608), fins a l'Acadèmia Valenciana de 1701-1705, més de 24 cenacles científics, filosòfics, literaris i humanístics poblen l'univers cultural de la València del Barroc.⁶⁴

En les dècades finals del Sis-cents, el moviment dels *novatores* agafa impuls i prepara la fecunda Il·lustració valenciana amb acadèmies com la reunida a les acaballes del segle a l'entorn de Joan Basili de Castellví, marquès de Villatorcas. Aquest cenacle erudit tenia Manuel Martí i Saragossa (Orpesa 1663-Alacant 1637) com a principal animador i també hi participaven cronistes com Josep Manuel Minyana, bibliògrafs com Josep Rodríguez i juristes com Pere Borrull.⁶⁵ La figura del degà de la catedral d'Alacant Manuel Martí exemplifica bé les aspiracions historiogràfiques del moviment dels *novatores*: sòlida formació humanística (especialment en el coneixement de les llengües grega i llatina), esforços per desterrar el ròssec dels falsos crònics, esperit crític no exempt, però, d'un sentiment d'exaltació dels grans fets del passat hispànic, àmplia relació erudita amb altres intel·lectuals espanyols com el marquès de Mondéjar, Nicolás Antonio o Interián de Ayala, i, també europeus, com el juris-

Desconfiada, anomenada també Escola y Acadèmia dels Desconfiats», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 72, 1922, p. 225-254; Martí de RIQUER, «Breve historia de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 25, 1953, p. 275-304; Giovanni STIFONI, *Verità della storia e ragioni del potere nella Spagna del primo '700*, Milà, Franco Angelli, 1989, p. 287-299; James AMELANG, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986, p. 166-174; i Isabel GERMÁN TORRES, «La Academia de los Desconfiados», *Pedralbes*, 13-II, 1993, p. 565-572.

63. Sobre Pau Ignasi de Dalmases i Ros vegeu Pere VOLTES BOU, «Nuevas noticias de don Pablo Ignacio de Dalmases y Ros y su tiempo», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 26, 1954-56, p. 95-136; Encarnación GARCÍA DINI, «Pablo Ignacio de Dalmases y la Academia de los Desconfiados de Barcelona», *Miscellanea di studi ispanici*, Pisa, 1969-70, p. 199-260; i Isabel LOBATO, «Activitat econòmica i actitud política de la burgesia mercantil barcelonina al final del segle XVII: la família Dalmases», *L'Avenç*, 184, setembre 1994, p. 20-23.

64. Pasqual MAS USÓ, «Academias valencianas durante el Barroco» a Evangelina RODRÍGUEZ CUADROS, *De las Academias a la Enciclopedia: el discurso del saber en la modernidad*, València, Alfons el Magnànim, 1993, p. 171-224.

65. Vegeu Pedro ÁLVAREZ DE MIRANDA, «Las academias de los novatores», a Evangelina RODRÍGUEZ CUADROS, *De las Academias...*, p. 163-300.

consult i literat calabrès Gian Vincenzo Gravina o el pare Montfaucon, el creador de la paleografia grega.⁶⁶

La major divulgació i penetració social de la producció historiogràfica és una altra característica de l'etapa barroca. D'entrada, hom pot constatar un clar retrocés del llatí en favor de les llengües modernes com a vehicle d'expressió del cronistes i tractadistes del Barroc. Tanmateix, en el domini lingüístic català hi ha contrastos territorials significatius en la interferència del castellà, així com també matisos cronològics importants en la competència entre ambdues llengües.

Al País Valencià gairebé totes les obres dels principals cronistes del Sis-cents es van imprimir en llengua castellana: els *Anales del Reino de Valencia* (1613) de Francesc Diago o les *Décadas* (1611) de Gaspar de Escolano.⁶⁷ A les Illes, el manuscrit original de la *Història del regne de Mallorca* de Joan Binimelis fou compost en català el 1593, encara que el mateix cronista manacorí en féu una traducció al castellà el 1601; però la *Historia General del Reino Baleárico* de Joan Dameto arribà en castellà a la impremta Guasp, on fou estampada el 1632, com també fou impresa en castellà la continuació que en féu Vicenç Mut el 1650.

En contrast, a l'àmbit del Principat i Comtats, almenys abans de 1640, predomina l'ús del català, encara que amb una forta tensió amb el castellà. Així, per exemple, si la primera part de la *Crònica* de Jeroni Pujades fou escrita i estampada en català l'any 1609 a les premses de Jeroni Margarit, la segona i tercera parts, inèdites fins al segle XIX, foren confegides en castellà. Altrament, l'expansió del castellà en detriment de la llengua pròpia va generar en alguns cronistes una actitud de defensa i glossa de la llengua catalana. Una consciència patrioticolingüística que Andreu Bosc va explicitar als seus *Títols d'Honor* amb aquestes paraules:

«aguere fet una cosa molt condemnada si aguéscrit aquest llibre ab altra llengua que la natural, tant per les raons dites com per les següents. Primerament per seguir les preceptes y enseyansa dels hebreus, caldeus, Foeniceos, Grechs, Latins, Alabes y altres, tots los quals do-

66. Sobre Manuel Martí vegeu L. DE ONTAVILA (Pasqual Boronat), *El deán Martí. Apuntes bibliográficos*, València, 1899; Antonio MESTRE, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del siglo XVIII*, València, 1970, cap. 1 i 2; el mateix A. Mestre ha editat la correspondència entre Martí i Mayans a *Epistolario III, Mayans y Martí*, València, Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva, 1973. Una visió general sobre la historiografia dels *novatores* l'ha ofert el mateix Antonio MESTRE, «Crítica y apología en la historiografía de los novatores», *Studia Històrica*, 14, 1996, p. 45-62.

67. Tanmateix el català és la llengua majoritària dels dietaristes valencians del Barroc: Pere Joan Porcar, Joaquim Aierdi, Ignasi Benevent, Vicent Torralba, Josep Agramunt, etc., amb excepcions de casos com els germans Àlvar i Dídac Vich, membres de l'aristocràcia valenciana, que van usar el castellà per a escriure aquests documents de literatura privada. Vegeu Antoni FERRANDO, «La literatura popularista al País Valencià. El segle XVII», a R. ALEMANY (ed.), *Estudis de literatura catalana al País Valencià*, Alacant, 1987, p. 55-74; Vicent Josep ESCARTÍ, «Els dietaris valencians del Barroc», a AA.DD., *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barroco*, Pàdua, 1994, p. 281-295; i la selecció de textos preparada per aquest mateix autor a *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València, 1998, p. 197 ss.

nan per falta escriure les memòries de llurs terres ab altra llengua que la materna puix la necessitan saber tots los estats, ygnorants i doctes».⁶⁸

La vindicació de la llengua catalana d'Andreu Bosc —i la d'altres autors com Pere Gil o Pere Nicolau—, cal emmarcar-la en una etapa d'afirmació i de reforçament de la idea de Catalunya com a pàtria o nació política. Un enfortiment nacional que constitueix una característica del període històric que va de mitjan segle XVI fins a la revolució de 1640 i en què els factors de tipus politicoinstitucional (dissociació d'interessos entre una dinastia castellanitzada i la comunitat catalana, envigoriment de la Diputació i del Consell de Cent com a institucions representatives de la «terra», etc.), apareixen íntimament entrelligats al desenvolupament d'unes elaboracions culturals de tipus jurídic, històric i lingüístic, que consolidaran les bases per a una idea conscient de nació catalana que arribarà a quallar en determinades elits cultes, però també en sectors socials intermedis d'aquella societat estamental.⁶⁹

Tanmateix, pot semblar paradoxal que, precisament, els textos més emblemàtics de la revolució catalana de 1640 —la *Proclamación Católica* de fra Gaspar Sala i la *Noticia Universal de Cataluña* de Francesc Martí i Viladamor— fossin escrits i publicats en castellà. És més, la *Proclamación Católica*, que gaudí d'una extraordinària difusió arreu d'Europa i que conegué edicions en francès, holandès i italià, no fou mai impresa en català.⁷⁰ Al nostre entendre, l'explicació d'aquesta hipotètica contradicció rau en el fet que, si bé les obres de Gaspar Sala i F. Martí Viladamor tenen un contingut densament històric i jurídic, el seu objectiu i la naturalesa són, però, essencialment politicopropagandístics. Es tracta de productes pensats per a un consum que havia d'ultrapassar les fronteres del Principat; el tiratge i l'afany dels consellers de Barcelona per escampar aquests textos així ho fan evident.

Les cinc edicions que es feren a Barcelona de la *Proclamación Católica* van suposar l'estampació d'un total de 8.000 exemplars; a més, els consellers de Barcelona organitzaren la seva tramesa a Roma, Mallorca, Menorca, Saragossa, València, Nàpols i Madrid.⁷¹ De la *Noticia Universal de Cataluña* de F. Martí i Viladamor sabem que la seva primera edició (desembre de 1640) tingué un tiratge de 3.000 exemplars.⁷² Es tracta de xifres molt considerables, car els textos de propaganda política de l'Europa del segle XVII es movien normalment entre els 500 i els 2.500 exemplars.⁷³ Per arribar mi-

68. Andreu Bosc, *Sumari, Índex o Epítome...*, p. 26. Sobre altres referències d'obres rosselloneses a la defensa del català, vegeu Pep VILA, «La disputa lingüística al Rosselló a través dels prefacis de les obres impreses (1590-1698)», a Albert ROSSICH i August RAFANELL, *El Barroc català*, Barcelona, Quaderns Crema, 1984, p. 631-654.

69. He desenvolupat aquest tema a «Catalunya pàtria dels catalans. Política i identitat en un segle decisiu c. 1556-1640» que correspon al cap. 4 de *Construccions polítiques i identitats nacional. Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol* (en premsa).

70. Antoni SIMON i Karsten NEUMANN, *Estudi introductori*, p. 27 s.

71. Karsten NEUMANN, «La justificación ante el mundo. Difusión y recepción de la propaganda catalana en Europa en 1640», *Pedralbes*, 18-II, 1998, p. 373-381.

72. *Supra* nota 39.

73. Així, per exemple, d'un text com la justificació del Parlament anglès per l'execució de Carles I se n'imprimiren només 2.000 exemplars. Vegeu A. SHARP, *Political Ideas of the English Civil Wars 1641-1649*, Londres-New York, 1983.

llor a un públic extern —al coneixement de les «naciones extranjeras»—, era preferible l'ús de la llengua castellana com a vehicle transmissor de les idees i els arguments dels revolucionaris catalans.

En canvi, gairebé totes les gasetes, els avisos, sermons i altres opuscles i fulletons adreçats essencialment al consum de la gent del Principat foren impresos en català.⁷⁴ La majoria d'aquests textos —una autèntica publicística de guerra— fan al·lusió als esdeveniments contemporanis de la Guerra de Separació que Catalunya mantenia contra Felip IV de Castella, però alguns tenen un contingut històric més ambiciós i entrelliguen els fets coetanis amb referents històrics més reculats. Així, per exemple, en els *Secrets Públics. Pedra de Toch de les intencions del enemich y llum de la veritat*,⁷⁵ fra Gaspar Sala compara els tropells perpetrats pels castellans contra els nadius americans —tot utilitzant profusament *La Brevíssima Relación de la Destrucción de las Indias* de Bartolomé de las Casas— amb la subjugació i conquesta que ara es preparava a Madrid contra els catalans. Els *Secrets Públics* també fan esment a la vinguda a Catalunya de Carlemany i als privilegis de Lluís el Pietós i Carles el Calb per a recordar que, des de feia molts segles, Catalunya era lliure i franca; igualment, Gaspar Sala fa esment de les accions de Guifré el Pelós per a alliberar Catalunya del jou musulmà. Textos com aquest havien d'incrementar l'educació politicohistòrica de les classes mitjanes urbanes i rurals, i àdhuc, d'alguns segments dels sectors més populars de la societat catalana.

En contrast amb la primera etapa barroca, durant la segona meitat del segle XVII, la majoria dels principals textos històrics publicats al Principat (obres de M. Marcillo, G. Roig i Gelpí, N. Feliu de la Penya) ho foren en llengua castellana. En alguns casos, la intencionalitat politico-propagandística del text era, de nou, la motivació adduïda per a usar la llengua de Nebrija. Concretament, Narcís Feliu de la Penya explicava al pròleg del volum primer dels seus *Anales* que, si aquests els va escriure en castellà, era perquè els seus arguments arribessin a un públic estranger i, també, perquè bona part de les envestides que havien tractat de desacreditar la nació catalana, deia Feliu, s'havien publicat i divulgat en aquella llengua: «pero para que se dilaten las noticias, y por los papeles y libros que en la centuria de 1600 se han escrito en idioma castellano, desodorando algunas acciones de Cataluña; deviendo manifestar su equivocación, no puedo escusar la respuesta en la lengua castellana, para que igualmente se entienda el cargo, la defensa, la equivocación y la verdad».⁷⁶

74. Vegeu Antoni SIMON I TARRÉS, *Els orígens ideològics...*, p. 204 ss.; i el corpus d'impresos editat per Henry ETTINGHAUSEN, *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*, 4 vols., Barcelona, Curial, 1993.

75. Aquest opuscle de vint folis fou publicat a Barcelona l'any 1641. N'existeix una edició moderna al volum *Escrips polítiques del segle XVII. Tom II*, a cura d'Eva SERRA, Barcelona, Eumo-Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, 1995. Tanmateix, els *Secrets* de Gaspar Sala és una excepció entre els opuscles «menors» de la «guerra dels papers» de la Revolució Catalana, car fou traduïda al castellà, al portuguès i al francès (per a les edicions vegeu Manuel PALAU DULCET, *Manual del Libro Hispanoamericano*, vol. XVIII, Barcelona, 1966, p. 302); el prestigi com a polemista del seu autor i la penetrant força propagandística de l'obra en poden ésser les causes.

76. En el pròleg dedicat «al lector».

Aquesta explicació no ens pot amagar el retrocés del català en les obres històriques i també jurídiques i politicopublicístiques de la segona meitat del segle XVII que van arribar a la impremta; circumstància no gens aliena a la repressió institucional i política, però també ideològica i cultural-simbòlica, que succeí després del «retorn» de Catalunya a la Monarquia Espanyola de 1652.⁷⁷ El clima desfavorable a la llengua catalana el va explicitar Jacint Ayom, «soldado natural de Cataluña», quan l'any 1674 va reeditar i traduir al castellà l'obra de Domènec Moradell *Compendio de los preludios del arte militar*, que havia estat publicada originalment en català l'any 1640. En el pròleg justificatiu de l'edició i de la traducció, Ayom asseverava:

«De la lengua catalana han fenecido las admisiones y aplausos, no sé si por mal entendida, o mal recibida, sea por lo que fuere, allá los Reyes de Aragón desde que sucedieron al Conde de Barcelona, siempre tuvieron por su naturaleza y antiquíssima patria a Cataluña, y la lengua que usavan era la catalana, todos los poemas que componían assí los señores Reyes como los cortesanos, eran en catalán. Tan trocados miramos los tiempos, que si agora escribiera en lengua catalana, aunque fuese un Salomón, no sería aplaudido».⁷⁸

5. Conclusió

L'apressada panoràmica que fins ara hem traçat de la historiografia catalana del Sis-cents no desmenteix la idea dels límits i llasts que pateix l'erudició barroca: falsificacions, incapacitat per a acabar amb les mitologies antigues, providencialisme, etc. En copsar, però, altres dels seus trets característics (no tant de tipus metodològic o epistemològic, sinó més relacionats amb les motivacions, producció i difusió de l'activitat historiogràfica), hem pogut comprendre millor les causes de les insuficiències d'aquesta etapa historiogràfica. Aquests altres aspectes de la historiografia barroca (forta incardinació del discurs històric en el pensament juridicopolític; dependència dels cronistes i historiadors respecte als poders institucionals; multiplicació de les acadèmies i cercles erudits; avenç de les llengües modernes en les edicions dels textos històrics, i augment dels tiratges i de la penetració social del coneixement històric) tenen, al nostre entendre, una gran rellevància. El paper destacat i a l'alça que juga la història en el món cultural, polític i intel·lectual, ampliant notablement alhora l'impacte social que havia tingut la historiografia humanista dels segles XV i XVI, sotmet al conjunt de l'activitat historiogràfica a una forta tensió. I hom es pot preguntar si sense aquest volum i la rellevància politico-social que va agafar la disciplina històrica en el Sis-cents, hauria estat possible l'atenció crítica de la Il·lustració.

77. Eva SERRA, «Catalunya després de 1652: recompenses, censura, repressió», *Pedralbes*, 17, 1997, p. 191-216; i Antoni SIMON TARRÉS, «Entre la clemència i el càstig. Teoria i pràctica política d'una repressió», *Recerques*, en premsa.

78. La traducció castellana de l'obra de Domènec Moradell, feta per Jacint Ayom, fou publicada a Barcelona l'any 1684.

Resum

M3s enll3 dels noms m3s coneguts de la il·lustraci3 catalana (Maians i Capmany) pul·lula un nombre imprec3s d'erudits afeccionats a la recerca hist3rica que, si 3s que han aconseguit de superar l'ostracisme al qual han estat sotmesos per la historiografia, ha estat sota el model de l'estudi aillat i, sovint, panegirista. A trav3s d'una completa n3mina d'estudiosos de la hist3ria durant el segle XVIII a Catalunya, Val3ncia i les Illes Balears es descriuen els principals cenacles de la historiografia catalana (Oliva, Val3ncia, Acad3mia de Bones Lletres de Barcelona, Universitat de Cervera, Mallorca, Menorca), es ressegueixen els fils de les relacions intel·lectuals i s'avalua la seva producci3 en relaci3 amb els valors caracter3stics de la Il·lustraci3: el criticisme, la ra3 cristiana i la ra3 laica. Aquesta relaci3 d'historiadors, antiquaris, arxivers i polemistes tamb3 inclou aquells que, per causes for3ades o volgudes, van desenvolupar la seva obra fora dels territoris catalans, una conseq38ncia del centralisme borb3nic que executava la captaci3 i el des·terrament en funci3 dels seus interessos pol3tics i culturals.

Abstract

Over and above the best-known names of the Catalan Enlightenment (Maians and Capmany), there were an unknown number of amateur scholars in love with historical research who, if and when they have succeeded in overcoming the ostracism to which professional historians have subjected them, are the paradigm of isolated, and often eulogising, historians. A full list of students of history during the XVIIIth century in Catalonia, Valencia and the Balearic Islands gives us the main centres of the study of Catalan history (Oliva, Valencia, the Academy of Belles Lettres of Barcelona, the University of Cervera, Mallorca, Menorca). Through these one can trace the threads of intellectual relationships and assess the quality of the history written in relation to the Enlightenment's characteristic features: a critical mind, Christian reason-

ning and lay argument. Such a list of historians, antiquarians, archivists and polemicists also includes those who, for voluntary reasons or under obligation, developed their studies outside the Catalan lands. This was a consequence of the centralism of the Bourbon monarchs who enticed or exiled people according to Bourbon political and cultural interests.

Fins no fa gaire, els noms propis de la historiografia catalana durant el segle XVIII eren pocs i, en general, de discreta notorietat. Més enllà dels reputats Gregori Maians i Siscar i Antoni Capmany i de Montpalau només s'intuïa una reduïda nòmina de polígrafs, més o menys conreadors de la recerca històrica i més o menys gregaris d'aquestes dues personalitats.¹ Recentment, però, diversos estudis han revelat l'existència d'un teixit significatiu de producció historiogràfica a Catalunya, a València i a les Illes Balears. Molts d'aquests historiadors han estat rescatats d'un oblit, conseqüència, per una banda, del caràcter promptuari i manuscrit de bona part de la seva producció i, per l'altra, de la particular naturalesa dels seus continguts, massa especulatiu i especiosos per al gust de la historiografia posterior. Davant les dificultats de molts d'aquests treballs per assolir la condició il·lustrada en relació amb els principis de la raó laica i del científicisme modern, la postergació ha estat el seu destí.

Sobre bona part d'aquests recopiladors d'antiguitats, arxivers i erudits del segle XVIII no se sabia gaire més del que havien escrit Fèlix Torres Amat s les seves *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes* (1836), Just Pastor Fuster i Taronger en la seva *Biblioteca Valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días* (1827-1830) i Joaquim Maria Bover de Rosselló en la seva *Biblioteca de escritores balears* (1868). Seguint un plantejament semblant —però temàtic—, el flamant *Diccionari d'historiografia catalana*, dirigit per Antoni Simon i Tarrés,² ha ofert una eina actualitzada i qualificada d'excel·lent servei per als historiadors. Malgrat les inevitables mancances, la nòmina d'historiadors dels Països Catalans que inclou i analitza és la més completa que existeix. Per tant, aquest assaig farà ús d'aquesta obra fonamental, particularment d'aquells autors tractats que van desenvolupar la seva tasca historiogràfica entre el final del segle XVII i el començament del XIX.

Fent passar el *Diccionari d'historiografia Catalana* pel garbell que tria els historiadors que formen part d'un generós segle XVIII, queden retinguts un total de cent noms. D'aquest centenar d'historiadors es poden extreure aquestes senzilles dades: 43 eren originaris del País Valencià; 40 del Principat de Catalunya i 17 de les Illes Balears; gairebé dos de cada tres historiadors eren eclesíastics —en concret, 61—, dels quals 11 pertanyien a la Companyia de Jesús i van ser expulsats a Itàlia el 1767.

1. Javier ANTÓN PELAYO, «La historiografia catalana del siglo XVIII. Luces y sombras de un proyecto ilustrado y nacional», *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 18, 2000, p. 289-310.

2. Antoni SIMON I TARRÉS (dir.), *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

Evidentment, la regularitat d'aquests números amaga una vàlua molt desigual. Per això, es fa indispensable descriure amb particularitat els principals centres de creació i discussió historiogràfica, les xarxes relacionals que van canalitzar les influències i les temàtiques que els autors van utilitzar en les seves obres. Al final d'aquesta exposició es realitzarà una valoració de la producció historiogràfica catalana en relació amb els principis generals de la Il·lustració europea. D'entrada, però, és congruent començar pel País Valencià, el lloc on al començament del segle XVIII el criticisme bibliogràfic es va desenvolupar amb més embranzida.

1. El criticisme del País Valencià al començament del segle XVIII³

El criticisme historiogràfic va arrelar a València gràcies a la llavor plantada per l'alacantí Marnel Martí i Saragossà (1663-1737).⁴ Aquest eclesiàstic, afamat humanista durant els deu anys que residí a Roma, entrà en contacte amb la història crítica europea (Jean Mabillon, Daniel Papebroch, Federico Carlo Gravina, Ludovico Antonio Muratori) i espanyola (Nicolás Antonio, el marquès de Mondéjar i José Sáenz de Aguirre), i es convertí en un aferrissat defensor de la reconstrucció objectiva dels fets del passat mitjançant la certificació autèntica i fiable de les fonts. De fet, era un antagonista de la metodologia escolàstica imperant. La intransigència de Martí en qüestions de crítica històrica, menyspreu d'infundades tradicions i defensa del judici negatiu, no tenia fissures. D'aquesta manera, per exemple, refusava la vinguda de sant Jaume a Espanya o la fundació de l'orde carmelita pel profeta Elies, tradicions pietoses i populars comunament acceptades per la historiografia de l'època. En aquest intent de convertir les investigacions històriques en un procés científic, la crítica toparà amb l'església i l'estat, defensors d'una visió interessada de la història, servil de la devoció popular i de la reputació de la pàtria. Aquesta forma de «catolicisme nacional» era útil per a cohesionar els diferents pobles hispans a partir d'uns presumptes orígens cristians comuns i adient en les reivindicacions regalistes de la monarquia davant la Santa Seu. Amb aquests principis tan fermes i antagonics als de la majoria, els seus projectes van patir nombroses contrarietats i decepcions.

En tornar de Roma, ocupà el deganat de la catedral d'Alacant, però l'ambient ordinari de la vila el desencantà aviat. El 1699 s'instal·là a València buscant caliu cultural i, tot i que la ciutat del Túria no era la del Tíber, hi va romandre fins que el 1707 va ser reclamat a la cort de Felip V. Durant la seva estada a València passà a liderar una tertúlia literària i científica de *novatores* que es reunia a casa del marquès de Villatorcas, on participaven matemàtics com Tomàs Tosca,

3. Antonio MESTRE SANCHIS, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del XVIII*, València, Universitat de València, 2000 (1970).

4. Antonio MESTRE SANCHIS, *Humanismo y crítica histórica en los ilustrados alicantinos*, Alacant, Universidad de Alicante, 1980, p. 14-89 i «Crítica y apología en la historiografía de los novatores», *Studia Histórica. Historia Moderna*, 14, 1996, p. 45-62.

Joan Baptista Corachán i Baltasar Íñigo, juristes com Pere Borrull, bibliòfils com Josep Rodríguez i historiadors com Josep Manuel Minyana. Aquests anys van ser decisius per a la cultura i la historiografia valencianes del començament del segle XVIII. Sota el seu benefactor influx criticista desenvoluparen la seva tasca historiogràfica autors de la talla de Minyana, Segura i, sobretot, Maians.

El frare trinitari Minyana (1671-1730) va ser el deixeble més proper a Martí, amb el qual ja havia entrat en contacte a Itàlia. Quan regentava la càtedra de retòrica a la Universitat de València va ser temptat per Martí perquè es dediqués a l'estudi de la història. Primer estudià el teatre romà de Sagunt i, el 1707, després de la batalla d'Almansa, va iniciar una obra sobre la Guerra de Successió a València justificativa del filoborbonisme de l'aristocràcia valenciana davant l'actitud revolucionària i austriacista de la pagesia. Aquesta obra, titulada *De bello rustico valentino* (publicada després de la mort de l'autor gràcies a les gestions de Maians),⁵ va rebre un assessorament de Martí que, per les seves aspres correccions, va provocar que l'amistat que l'autor li profesava es refredés. En els consells de Martí, però, es proposen plantejaments metodològicament molt il·lustrats: superar l'esquema de la historiografia politicomilitar, conformada a partir d'una simple relació d'esdeveniments, i cercar les profundes causes i conseqüències dels fets i de les accions dels protagonistes, més enllà de les estrictament dinàstiques; la contextualització cronològica en l'exposició dels fets; i la claredat narrativa que ajudés el lector a una perfecta comprensió. El criticisme, la cerca de la veritat i el punt de vista social de l'obra de Minyana la fan molt diferent d'altres cròniques valencianes de la Guerra de Successió, com per exemple, les escrites per Josep Llorenç i de Clavell (1660-1734), Josep Vicent Ortí i Major (1673-1748), Isidor Planes († 1729) i Pere Vicent Sabata i Grifolla (1662-1733).

Un altre historiador que participà de l'esperit crític de la historiografia valenciana al començament del segle XVIII va ser el dominic Jacint Segura (1668-1751).⁶ Vinculat indirectament amb Martí, Segura es marcà com a objectiu ensinistrar els joves en l'esperit crític, pas necessari per a arribar a la veritat històrica. Amb aquesta intenció va publicar l'obra metodològica *Norte crítico* (1733), on donava cita als grans historiadors crítics europeus (Mabillon, Valemont) i espanyols (Nicolás Antonio, Mondéjar i Aguirre) del segle XVII. En aquest tractat desenvolupa la seva crítica contra els escriptors gentils i heretges, els apòcrifs i els falsos crònicons. Atribueix la inversemblança dels falsos crònicons a la passió que genera el patriotisme, tot i que per a valorar determinades qüestions de la història eclesiàstica prefereix un entremig entre la ingènua credibilitat i la despietada hipercrítica. La seva acceptació de les tradicions jacobees, per exem-

5. Modernament editada, José Manuel MIÑANA, *La Guerra de Sucesión en Valencia — De bello rustico Valentino*, introducció, text llatí, traducció, notes i índex de F. Jordi Pérez i Durà i José Me Estellés i González, València, Institució Alfons el Magnànim, 1985.

6. Sobre Segura, vegeu Jaume PASTOR I FLUIXÀ, *Fr. Jacinto Segura (1668-1751): El «Norte crítico» y las polémicas con Sales*, Alacant, Caixa d'Estalvis Provincial d'Alacant, 1986 i Nicolás BAS MARTÍN, «Estudio preliminar» a Jacinto SEGURA, *Norte crítico (1733)*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 2001.

ple, responia a un respecte per la devoció cristiana i el culte sagrat, i també a la pobresa d'arguments dels qui negaven aquest fet, però això per a Segura no implicava cap certesa històrica. El cert és que el mètode crític del valencià era prou sòlid com per a carregar contra certes opinions històriques que Benito Jerónimo Feijoo exposava en el seu *Teatro Crítico*, la qual cosa provocà una polèmica, més presumptuosa que científica, animada pels autors del *Diario de los Literatos de España*.

A partir dels anys trenta del segle XVIII els consells de Martí, Minyana, Segura i Corachán van ser decisius perquè el jove Gregori Maians i Siscar (1699-1781) s'interessés per la història. A partir d'aleshores, l'impuls cultural i historiogràfic del País Valencià va girar al voltant del món intel·lectual del «solitari d'Oliva».

1.2. *El món historiogràfic de Maians*

El retir de Maians a la seva vila natal d'Oliva l'any 1739 fou el resultat de la manca de recolzament que els seus projectes reberen a la cort mentre dirigia la Reial Biblioteca. Maians⁷ havia arribat a Madrid el 1733 fugint d'una turmentosa experiència acadèmica de deu anys a l'Estudi General. Les seves dues principals iniciatives en el camp de la història eren, d'una banda, la propagació del mètode crític a partir de l'edició de les obres dels grans historiadors crítics espanyols (Nicolás Antonio i Mondéjar) i, d'altra banda, la publicació de les fonts originals, bàsiques per a alimentar qualsevol treball autoritzat dels historiadors. Aquesta ambiciosa empresa, plantejada com un projecte de reforma cultural d'Espanya, no va ser compresa ni pel ministre de Felip V José Patiño, ni pels membres de l'Acadèmia de la Historia.

Des d'Oliva va continuar perseverant en els seus projectes, desplegant una apassionada activitat intel·lectual que fluïa a través d'una intensa i constant correspondència amb erudits espanyols i estrangers. La fundació de l'Acadèmia Valenciana el 1742 havia de servir per a impulsar el que no havia estat possible a Madrid. Un dels objectius d'aquesta institució era, com proposava el setè article dels seus estatuts, «la enmienda i perfección de la Historia de España». Per això, eren necessaris mitjans econòmics que permetessin la publicació d'obres crítiques i de fons documentals. Però les coses no van funcionar com Maians pensava. La publicació de la *Censura de historias fabulosas* de Nicolás Antonio al final de 1742, on s'inclouia una introducció i una biografia de l'autor redactades per Maians, va provocar una agra polèmica, sobretot per la crítica que feia el d'Oliva a unes làmines de Granada, fingides al final del segle XVI. Els guardians de les làmines, els membres del capítol del Sacromonte, van protestar a la cort i, fins i tot, van delatar davant el Sant Ofici l'obra editada per Maians. El Consell de Castella va

7. Sobre Maians vegeu Antonio MESTRE, *Influjo europeo y herencia hispana. Mayans y la Ilustración valenciana*, València, Ajuntament d'Oliva, 1987, i Don Gregorio Mayans y Siscar, *entre la erudición y la política*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1999.

atendre l'acusació embargant la *Censura* i altres obres i papers de Maians. Davant això, els membres de l'Acadèmia Valenciana es van astorar i abandonaren progressivament el projecte. Aquesta circumstància va debilitar la vida i les iniciatives plantejades per la institució, la qual, deseparada econòmicament, es va dissoldre el 1751.

Aquestes decepcions no acoquinaren Maians, el qual continuà mantenint una actitud crítica davant els falsos cronicons i les glòries nacionals. La seva postura intransigent vers la falsa pietat i els falsos herois que tutelaven l'església i el govern li va reportar el qualificatiu d'antiespanyol. Tot i la seva actitud foralista (i austriacista), el mètode crític i científic de Maians, molt allunyat de l'estil assagístic que seguïen els autors afrancesats que triomfaven a la cort (Feijoo, per exemple), cercava l'exaltació de la pàtria a partir de gestes febaents i no a partir de «falses glòries», les quals aconseguïen escassa credibilitat als ulls dels historiadors estrangers i, per tant, augmentaven el descrèdit de les ciències i les lletres espanyoles.

Des d'Oliva, Maians deixarà sentir el seu influx crític sobre molts erudits a través de la correspondència. Entre els valencians sobresurten el següents: Vicent Ximeno i Sorlí (1691-1764), l'autor d'*Escritores del Reyno de Valencia*; Josep Teixidor i Trilles (1694-1775), un rigorós erudit capficat en la depuració dels documents i la recerca de la veritat, autor d'*Antigüedades de Valencia*; Tomàs Agustí Sales i Alcalà (1707-1774), cronista de la ciutat de València i fervent polemista de l'obra de Jacint Segura, atret a la crítica històrica gràcies als pacients consells de Maians; Lluís Galiana i Cervera (1740-1771), un dominic afeccionat a l'epigrafia que va plantejar l'edició dels clàssics catalans medievals; Joaquim Marín i Mendoza (1725-1782), un deixeble de la Universitat de València, membre de la Real Academia de la Historia, que publicà una *Historia de la milicia española* i una *Historia del derecho natural y de gentes*; el jesuïta Joan Andrés i Morell, historiador de la literatura; Antonio de Valcárcel, comte de Lumiares (1748-1808), un arqueòleg i eminent numismàtic, autor de *Lucentum, hoy la ciudad de Alicante*; Marià Seguer (1702-1759), un metge i erudit, autor d'*Història anatòmica dels metges espanyols il·lustres*; i un grup d'erudits valencians que s'instal·laren a Madrid en el curs de la segona meitat del segle XVIII, entre els quals destaquen Pérez Baier, Joan Baptista Muñoz, Cerdà i Rico, Cavanilles, Sempere Guarinos i Joaquim Villanueva.

La influència de Maians també va fructificar a Catalunya a través de l'escola ceriverina, liderada pel catedràtic de dret romà Josep Finestres i Monsalvo (1688-1777). La relació epistolar entre els dos intel·lectuals va constituir-se en un fòrum d'iniciatives i intercanvis culturals en el qual també participaren els germans, els deixebles i els amics d'ambdós. En aquestes erudites converses epistolars van col·laborar, entre d'altres, el germà de Gregori Maians, Joan Antoni, destacat historiador; els germans Finestres, Jaume, impulsor dels estudis historicocrítics a Poblet i autor d'una història del monestir en quatre volums, i Daniel, promotor de l'escola d'història eclesiàstica catalana formada a l'entorn dels frares premonstratesos Caresmar, Pasqual i Martí; el jurista Ignasi de Dou i de Solà i els seus fills, també juristes, Ignasi i Ramon-Llàtzer de Dou i de Bassols; el lleidatà Francesc-Xavier Elias, membre de l'oratori de Sant Felip Neri a Barcelona i autor d'obres hagiogràfiques; el jesuïta Nicolau Aimeric, filòsof-humanista, autor de l'epis-

copològic de Barcelona; Antoni Codorniu, jesuïta al col·legi de Girona, el qual subministrà a Maians diverses notícies històriques; Joan Baptista Gener, teòleg-historiador; el canonge Francesc Xavier Dorca, autor d'una història dels sants màrtirs gironins; i Josep de Vega i Sentmenat, autor de diverses obres erudites.

3. Els historiadors valencians a Madrid

La segona meitat del segle XVIII fou un període d'èxode dels erudits i historiadors valencians, bona part dels quals havien iniciat els seus treballs sota la supervisió de Maians. La seducció de la cort va ser conseqüència del centralisme de la monarquia i de la política cultural de l'absolutisme borbònic —sobretot durant el regnat de Carles III—, que va atraure les ments més preclares d'aquests territoris. En erigir-se Madrid en el més important focus de producció cultural d'Espanya (acadèmies, diaris, impremtes, tertúlies, reunions literàries i artístiques, col·legis, encàrrecs oficials), cap allà pelegrinà la major part dels intel·lectuals que volien tenir millors possibilitats d'estudi i publicació, promocionar-se i fer carrera en el món de les lletres. Entre els intel·lectuals que realitzaren el seu *cursus honorum* sota l'ombra de la cort destaca l'hebraïsta Francesc Pérez Baier (1711-1794).

D'orígens humils, Pérez Baier representa la tenacitat en l'estudi, l'ambició politicointel·lectual i l'habilitat per guanyar-se el favor dels poderosos. Quan cursava dret a la Universitat de Salamanca començà una erudita relació epistolar amb Maians, aleshores bibliotecari reial, que es mantindria viva fins a la mort del d'Oliva. Després de regentar la càtedra d'hebreu a les universitats de València i Salamanca, va entrar en els ambients jesuïtics de la cort, a partir dels quals va ser nomenat el 1749 membre d'una comissió d'estudiosos encarregada d'investigar els arxius eclesiàstics d'Espanya. L'objectiu d'aquesta empresa era trobar documents regalistes que afavorissin les pretensions de la monarquia davant les negociacions del nou concordat que es preparava amb la Santa Seu. El treball de Pérez Baier es considerà satisfactori, ja que, el 1752, el rei el premià amb un canonicat a Barcelona i una pensió de 600 ducats. A Catalunya entrà en relació amb el cercle cerverí que dirigia Josep Finestres, però la «pesada» residència del seu càrrec li deixava poc temps per als seus treballs erudits. Aquesta càrrega durà poc. Gràcies als seus contactes a la cort, el 1754 aconseguí una beca per a estudiar a l'estranger. Partí cap a Itàlia amb l'objectiu de buscar documents en arxius i biblioteques, adquirir antiguitats i millorar el seu coneixement en llengües orientals. Amb la caiguda del marquès de l'Ensenada i l'ascens de Ricardo Wall, el 1756, maniobrà amb habilitat i va saber reivindicar el seu nom defensant la cultura espanyola, força menyspreada a la Itàlia d'aquells anys. En aquest sentit s'ha d'interpretar la publicació a Roma de *Damasus et Laurentius hispanis asserti et vindicati* (1756), obra poc crítica però que complagué molt el nou govern, el qual el nomenà visitador del Col·legi Espanyol de Sant Climent de Bolonya. A Roma entrà en contacte amb els homes nous que controlaven la política espanyola (Manuel de Roda) i, a Nàpols, s'apropà a Carles —el futur tercer rei

Carles d'Espanya— gràcies al seu coneixement del grec. Quan tornà a Espanya el 1761, va ser afavorit amb generositat: canonge a la catedral de Toledo i encarregat de redactar un catàleg dels manuscrits hebreus i llatins d'El Escorial. El seu apropament al grup «manteista» que governava li va ser molt útil quan es va decretar l'expulsió dels jesuïtes el 1767: fou nomenat preceptor dels infants reials (1767), canonge ardiaca de València i bibliotecari major de la Real Biblioteca (1783).

La seva activitat com a antiquari i com a historiador va ser molt admirada en el seu temps. Malgrat el compromís amb la crítica històrica, la seva activitat política el va apartar de vegades d'ella. Si, per una banda, va enfrontar-se amb els defensors de l'autenticitat de les làmines i restes arqueològiques descobertes a Granada, i forçà la intervenció de les autoritats en la defensa de la veritat, o va impulsar la reedició de la *Bibliotheca Vetus* de Nicolás Antonio, anotada i enriquida amb un pròleg (1788), per una altra banda, en el seu *Damasus et Laurentius...* reivindicava l'origen espanyol de sant Damas i sant Llorenç, movent-se en el nacionalisme apològic que tant agradava als governants del segle XVIII. En aquest sentit, com assenyala Mestre, la postura de Pérez Baier en matèria de crítica històrica és més política i més laxa si s'escau, sobretot si amb ella veia que podia molestar aquells que detenien el poder.

Gràcies a la seva influència a la cort, però, un grup d'intel·lectuals valencians, integrat per Raimon Magí, Manel Monfort, Cerdà i Rico, Vicent Blasco, Joan Baptista Muñoz i Antoni Cavanilles, entre d'altres, va aconseguir prebendes règies d'una certa alçada. Per aquesta raó, l'hebraïsta es convertí en el director d'aquest grup, de vegades una mica èmul de la influència que continuava exercint Maians des del seu retir.

Antoni Josep Cavanilles i Palop (1745-1804)⁸ és, per sobre de tot, un botànic, però relacionat amb la història gràcies al seu interès per recuperar la tradició científica hispànica. Mentre cursava els seus estudis de filosofia i teologia a València i Gandia entrà en contacte amb Maians i Pérez Baier, els quals exerciren sobre ell una forta influència intel·lectual. Va ser preceptor, catedràtic de filosofia al col·legi de Sant Fulgenci de Múrcia i catedràtic del jardí botànic de la cort. El 1777 es va establir a París en qualitat de mestre dels fills del duc de l'Infantado, nomenat ambaixador a la capital francesa. Hi residí durant dotze anys, vivint l'ambient revolucionari i participant en els bulliciosos cercles intel·lectuals, sobretot els relacionats amb les ciències naturals. Va ser testimoni de la publicació del famós article «Espagne» a l'*Encyclopédie méthodique* (1782), redactat per Nicolas Masson de Morvilliers, on es menystenia l'aportació d'Espanya a la cultura europea. La resposta de Cavanilles a aquesta provocació es concretà en les seves *Observations de M. l'abbé Cavanilles sur l'article Espagne de la nouvelle Encyclopédie* (1784), la primera d'una llarga llista d'inflamades rèpliques nacionalistes dels intel·lectuals espanyols (inclosos els jesuïtes expulsats a Itàlia). Tot i la col·laboració de Joan Antoni Maians en aquesta resposta de Cavanilles, la major part d'aquests assaigs defensius seran titllats pel germà de

8. Sobre Cavanilles, vegeu Antonio GONZÁLEZ BUENO, *Tres botánicos de la Ilustración: Gómez Ortega, Zea, Cavanilles: la ciencia al servicio del poder*, Consejería de Educación. Dirección General de Investigación, 2002.

Gregori d'«oripell», ja que, segons ell, l'única manera de vindicar les glòries d'Espanya era produint obres mestres, dignes de l'aplaudiment universal.⁹ L'historiador que amb més mèrit seguirà aquesta consigna serà Capmany, però Cavanilles participarà en aquesta ingent empresa amb originals contribucions a la historiografia botànica. Les més destacades són les *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia* i el *Discurso sobre algunos botánicos españoles del siglo xvi*.

Joan Baptista Muñoz i Ferrandis (1745-1799)¹⁰ va iniciar-se en el món de les lletres en qualitat de catedràtic de filosofia a la Universitat de València, on manifestà una postura cartesiana i antiescolàstica. Era assidu de la tertúlia literària de Maians quan aquest s'establí a València el 1767. Des d'aleshores va mantenir amb ell una sòlida relació d'amistat i de magisteri que continuà quan, el 1770, es traslladà a Madrid en ser nomenat, gràcies a la influència de Pérez Baier, Cosmògraf Major d'Índies. Els començaments de Muñoz com a historiador, com ha demostrat Mestre,¹¹ van ser orientats per Maians. L'influx crític maiansià flueix a través de la correspondència i l'intercanvi de treballs i es tradueix en el rebuig de qualsevol tipus de tradició òrfena de proves documentals i en la necessitat de publicar documents autèntics i obres fonamentals elaborades amb bona crítica. Aquest objectiu el manifestà clarament per carta a Joan Antoni Maians: «Está en mantillas la historia de España, ni podrá escribirse dignamente si no preceden muchas colecciones de documentos i se publican varias obras inéditas que están batallando con los insectos i las injurias del tiempo».¹² Després de moure molts arxius (fou fundador de l'Arxiu General d'Índies de Sevilla) va escriure una *Historia del Nuevo Mundo* (1793), la qual, al marge de ser una rèplica implícita a la *History of America* de l'escocès William Robertson, va inaugurar les investigacions documentals sobre la història americana.

Francesc Cerdà i Rico (1739-1800)¹³ entrà en relació amb Maians en el transcurs dels seus estudis universitaris a València i, per mediació del d'Oliva, coneixerà el mètode crític contra els falsos crònics i l'humanisme a través de l'obra llatina de Martí. El 1760 es va traslladar a Madrid, on s'integrà en el cercle de Pérez Baier, però continuà mantenint una sucosa relació intel·lectual amb Maians i seguint les seves directrius culturals. En aquest sentit —sobretot després del seu ingrès en la Real Academia de la Historia el 1775— dedicà grans esforços a la publicació i difusió de l'humanisme espanyol i valencià (edició d'obres de López de Sedano, Tomás Antonio Sánchez, Alfonso García Matamoros, Francesc de Moncada, Lope de Vega, Fray Luis de León, marquès de Mondéjar i d'altres).

9. Antonio MESTRE, *Historia, fueros...*, p. 281.

10. Sobre J. B. Muñoz, vegeu Nicolás BAS MARTÍN, *El cosmógrafo e historiador Juan Bautista Muñoz (1745-1799)*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2002.

11. Antonio MESTRE, *Historia, fueros...*, p. 315-324.

12. Antonio MESTRE, *Historia, fueros...*, p. 323. Carta de Joan Baptista Muñoz a Joan Antoni Maians, 10 d'agost de 1782.

13. Sobre Cerdà i Rico, vegeu Ángel GONZÁLEZ PALENCIA, *Don Francisco Cerdá y Rico: su vida y sus obras*, Madrid, Tip. De Archivos, 1928 i Antonio MESTRE, *Historia, fueros...*, p. 325-339 i *Humanismo y crítica histórica en los ilustrados alicantinos*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1980, p. 94-120.

Joan Sempere i Guarinos (1754-1830)¹⁴ va establir contacte amb les influències humanistes quan era estudiant a Oriola i Múrcia. Després d'una breu estada a València com a advocat en pràctiques, passà a la cort el 1780, on exercí de secretari del marquès de Villena, gran amic de Maians. Aïat ingressà en l'ambient social de Pérez Baier i va prendre partit pel grup dels «golilles» o «man-teistes». Va traduir les *Riflessioni sopra il buon gusto intorno le scienze e le arti* de l'erudit italià Lluís Antoni Muratori i, aprofitant el clima apològic de vindicació nacionalista que desfermà l'article de Masson de Morvilliers, va escriure l'*Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores del reinado de Carlos III*. Els sis volums d'aquesta obra, però, a mesura que anaven sortint posaven més en evidència la posició «afrancesada» de l'autor. La seva imbricació amb l'administració de l'estat va convertir Sempere en un regalista militant; per això, les seves obres sobre història econòmica (*mayorazgos* i rendes eclesiàstiques) i sobre la història del dret són una justificació del procés reformista endegat pels il·lustrats i pel primer liberalisme. El resultat d'aquesta postura serà l'anticlericalisme i, com d'altres, el desterrament després de la Guerra del Francès.

Finalment, Joaquim Llorenç Villanueva i Astengo (1757-1837) va ser deixeble a la Universitat de València de Josep Matamoros i de Pérez Baier, els quals seguí en les seves tendències antiescolàstiques i antisuaristes. El 1780 es traslladà a Madrid i s'integrà en el grup que capitanejava Pérez Baier, on desenvolupà una trepidant carrera de càrrecs eclesiàstics que no va finalitzar fins al 1808, quan la volubilitat dels esdeveniments polítics el va col·locar en diverses circumstàncies que van acabar amb el seu desterrament a Anglaterra. En el camp de la història gaudeix del crèdit que li atorga la seva col·laboració en el *Viage literario a las iglesias de España* (1803-1821), una obra de vint-i-dos volums que desenvolupà el seu germà Jaume (1765-1824). Aquesta monumental obra participà de l'esperit il·lustrat de retorn a les fonts originals i d'una clara intenció regalista, una característica de tots els grans projectes oficials del segle XVIII.

4. L'antiquarisme de la historiografia valenciana

Malgrat que a l'àmbit valencià el criticisme va conèixer una notable expansió ja des del final del segle XVII, també hi van exercir durant el segle XVIII una munió d'erudits que, més que historiadors en el sentit modern de la paraula, feien una tasca d'antiquaris, és a dir, eren recopiladors poc sistemàtics de notícies, diplomes, inscripcions, medalles, monedes o troballes arqueològiques, que, sovint, feien servir per a documentar projectes molt ambiciosos que gairebé sempre restaven inacabats i manuscrits. Bona part d'aquests autors eren religiosos solitaris que es dedicaven a la cerca de dades sobre el seu propi orde religiós o escrivien sobre vides de sants, beats i màrtirs locals fent servir un esperit crític proper al *dolor pio* i molt allunyat del judici negatiu. Els antiquaris laics preïen com a marc de referència la seva ciutat o cercaven notícies sobre una temàtica molt concreta i, de vegades, intranscendent. No era estrany que aquests

14. Sobre Sempere i Guarinos, vegeu Juan RICO GIMÉNEZ, *De la ilustración al liberalismo. El pensamiento de Sempere y Guarinos*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1997.

autors —laboriosos, discrets, curiosos, humils, molts d'ells arxivers—, que acostumaven a aplicar una certa crítica documental, actuessin com a subministradors de notícies a d'altres autors de més volada, amb una metodologia i un projecte historiogràfic més sòlid i definit. Les obres d'alguns d'ells, útils catàlegs de documents, encara actuen com a pous d'informació per als historiadors d'avui dia, molts dels quals s'aprofiten del seu treball sense el just reconeixement de dedicar-los una simple citació. La nòmina d'autors aquí inclosos és gran, però podria ser encara més dilatada.

En el cas de València, l'antiquarisme està representat per les següents personalitats: Tomàs Güell (1670-1739?), acurat cronista de fets presents i passats i recopilador de notícies antigues sobre els dominics i sobre València; Lorenzo López (1680-1758), continuador d'una *Historia de la ciudad de Alicante* deutora dels plantejaments de l'autor siscentista Vicente Bendicho; Pasqual Esclapés de Guilló († 1775), erudit i autor d'un *Resumen historial de la fundación y antigüedad de la ciudad de Valencia*; Anselm Dempere i Puig (1727-1799), arxiver del monestir mercedari del Puig, que deixà quaranta volums manuscrits carregats de notícies sobre l'orde de la Mercè; Marc Antoni Orellana i Mojolí (1731-1813), un bon representant de l'erudicionisme local de temàtica heterogènia, crítica fluixa i gust per la digressió, valorat pels seus estudis sobre la història de l'art valencià; Agustí d'Arquers i Jover (1734-1808), mercedari afeccionat a la història, recopilador de materials sobre la història del seu orde, el comtat de Cocentaina, diversos llinatges i l'art valencià; Marià de Madramany i Calatayud (1750-1822), polígraf interessat pels estudis genealògics; Bartomeu Ribelles (1756-1826), dominic, escorcollador incansable d'arxius, copista de documents i autor de molts volums manuscrits sobre diversos aspectes de la història de València; i Vicent Martínez i Colomer (1763-1820), cronista de la Guerra del Francès a València i autor d'una obra sobre l'orde franciscà al qual pertanyia.

5. Historicisme, antiquarisme i criticisme documental a Catalunya

Entre la nòmina d'historiadors del Principat durant el segle XVIII, Feliu de la Penya († 1712?)¹⁵ personifica l'expiració del període cronístic de la historiografia catalana, però no la desaparició de l'historicisme, ja que aquest continuà amb un cert vigor durant la centúria. Durant el Set-cents les obres de Feliu gaudiren d'una notable acceptació entre els intel·lectuals i entre els sectors historiogràfics més populars. De fet, l'historicisme polític va perviure de forma larvada entre els juristes catalans com Francesc Ametller, Josep Francesc d'Alòs o Ramon Llätzer de Dou i, també, una part de la historiografia catalana continuà dins d'una línia encara amb tons molt barrocs.

15. Sobre Feliu de la Penya, vegeu Fernando SÁNCHEZ MARCOS, «Historia y política en el umbral del siglo XVIII los Anales y combates por Cataluña de N. Feliu de la Penya», *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier (Actes du XII Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon. Montpellier 26-29 septembre 1985, vol. 3, Historiographie)*, Montpellier, vol. 17 (1989), p. 133-146; Eva SERRA, «Una aproximació a la historiografia catalana. Els antecedents», *Revista de Catalunya*, 26, gener 1989, p. 29-46 (especialment les p. 31-33); i Eulàlia DURAN, «Narcís Feliu de la Penya, historiador i polític», *Afers*, 20, 1995, p. 73-86.

Un singular continuador del llegat de Feliu de la Peña va ser Pere Serra i Postius (1671-1748),¹⁶ un botiguer de roba afeccionat a col·leccionar antiguitats i a escriure treballs històrics inflamats de patriotisme, austriacisme i fervor religiós. D'entre la seva extensa producció destaca *Prodigios y finezas de los santos ángeles hechos en el Principado de Cataluña*, una obra que investiga la gran quantitat i qualitat dels ministres angèlics que havia produït el Principat, sobretot durant els «temps mitjans». La perspectiva religiosa, el rerefons polític —dirigit a demostrar les particularitats de Catalunya, un país elegit per Déu— i la poca rigorositat en l'aplicació dels preceptes criticistes fan d'aquesta obra —i de bona part dels seus treballs— un epíleg destacat del principis historiogràfics del segle anterior.

Però el barroquisme en la historiografia del Principat no era una singularitat de Serra i Postius. La majoria de les cròniques seràfiques, com la de Francesc Marca († 1791), i les vides de sants, com les d'Eudald Corriols (1739-1809) i Francesc Xavier Fluvià (1699-1783), adoptaven una metodologia i un estil més proper als autors siscentistes que al criticisme característic del seu segle. La mateixa Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, a la qual pertanyia Serra des de la seva creació el 1729, recollia un bon nombre d'erudits i antiquaris que continuaven reproduint els vells esquemes i les antigues temàtiques. Els discursos de bona part d'aquests acadèmics, en principi dirigits a alimentar els dos grans projectes de la institució, la preparació d'una història de Catalunya i la redacció d'un diccionari de la llengua catalana, no van estar a l'alçada del segle. En aquest llistat dels més propers a l'especulació que a la recerca i a la crítica històrica participen individus de segona o tercera fila que l'únic que han deixat són discursos manuscrits. Són exemples d'aquesta inclinació Antoni d'Armengol i d'Aymerich, autor de desenes d'ambiciosos títols sobre la presència dels moros a Catalunya que es resolen de manera precipitada i trivial, i Agustí Lluís Verde i Camps (1694-1777), que es preguntava sobre la llengua d'Hèrcules quan batejà la ciutat de Barca-Nova.

Al costat d'aquests personatges de mètode fluix va florir una tupida xarxa d'erudits que feien una tasca d'antiquari però que aplicaven una vigorosa crítica documental. La primacia de la crítica documental sobre la bibliogràfica a Catalunya, com ha plantejat Ramon Grau,¹⁷ va ser conseqüència, d'una banda, de la riquesa dels arxius catalans i, d'altra banda, de la implantació d'una nova tècnica arxivística durant el segle XVII liderada per Pere de Marca i Étienne Baluze. Els nous principis arxivístics d'origen francès es basaven en una curiosa tasca de recopilació de documents, la publicació dels diplomes i la depuració dels textos.

16. Sobre el barroquisme de la història eclesiàstica i sobre Serra i Postius, vegeu Giovanni STIFFONI, *Verità della storia e ragioni del potere nella Spagna del primo 700*, Milà, 1989 i Antonio MESTRE, «La Iglesia en la España de los siglos XVII y XVIII», a *Historia de la Iglesia en España*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1975, vol. 4, p. 603-604. L'aportació més recent sobre Serra i Postius reivindica la seva relació amb el corrent criticista. José Luis BETRÁN, Antonio ESPINO i Lluís Ferran TOLEDANO, «Pere Serra i Postius y el criticismo historiográfico en la Barcelona de la primera mitad del siglo XVIII», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 10, 1992, p. 315-329.

17. Ramon GRAU, «Els intel·lectuals, entre la Il·lustració i les tradicions nacionals», a Borja DE RIQUER (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, vol. 5, p. 326-343 i «Les batalles de la historiografia crítica», a Pere GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1996, vol. 3, p. 163-188.

Aquesta iniciativa va ser la principal aportació de la denominada «Escola de Bellpuig de les Avellanes»,¹⁸ formada per un grup d'erudits premonstratesos del cenobi de la Noguera. L'impulsor d'aquest projecte historiogràfic va ser Daniel Finestres i Monsalvo (1702-1744), germà de l'humanista Josep Finestres, catedràtic de Lleis de la Universitat de Cervera, i va ser continuat per Jaume Caresmar i Alemany (1717-1791), Josep Martí (1732-1806) i Jaume Pasqual i Corromines (1736-1804). Van ser arxivers que van abocar el seu disciplinat treball a ordenar diferents dipòsits documentals de Catalunya, tant eclesiàstics com municipals; i la seva obra, molt diversa i en gran part manuscrita o perduda, aplega molts catàlegs d'arxius, repertoris documentals (també de monedes o de restes arqueològiques), llistats de noms i referències puntuals. Per causa d'aquesta deixadesa en la redacció d'uns treballs que gairebé sempre es quedaren en esborralls de projectes de major envergadura, les seves investigacions van tenir un ressò molt escàs i, amb la mort dels autors, van passar a l'oblit. De tots ells, el que ha despertat un major interès ha estat Caresmar, per raons diverses i historiogràficament contradictòries: per una banda, en la sempre delicada qüestió de les vides de sants, la seva obra titulada *Sanctus Severus episcopus et martyr*, refutava els dubtes que havia plantejar Gregori Maians respecte a les escasses certeses que existien per vincular sant Sever amb la ciutat de Barcelona; per altra banda, valorant les proves sobre el martiri de santa Eulàlia conclouia, contra la pressió popular, que bona part de la tradició sobre aquesta santa es basava en un text apòcrif del segle XVII. Al marge d'aquesta mostra de rigorisme i laxisme crític alhora en temes d'història sagrada, en qualsevol cas, molt allunyada del racionalisme crític de la Il·lustració, Caresmar també inicià una obertura temàtica vers la història civil. A través de la *Carta al barón de La Linde en la que se demuestra ser Cataluña en lo antiguo más poblada, rica y abundante que hoy y el Discurso sobre la agricultura, comercio y industria* es pot parlar d'un Caresmar receptiu als temes demogràfics, geogràfics, econòmics i, en definitiva, a aquella història més humana, més interpretativa i més burgesa que caracteritzarà els treballs de Capmany. Precisament, el monjo premonstratès col·laborà amb Capmany aportant informació a les seves *Memorias históricas*, les quals, però, mostren unes conclusions diametralment oposades a les tesis que ell defensava en matèria de poblament i riquesa del Principat.

Altres destacats erudits que van desenvolupar una tasca antiquària, més que no pròpiament històrica, van ser Josep de Taverner i d'Ardena (1670-1726), membre de l'Acadèmia dels Desconfiats, el qual, en adoptar el bàndol borbònic durant la Guerra de Successió, va haver d'exiliar-se al nord de França, on portà a terme una valuosa tasca arxivística per tal de documentar la història dels comtats de Rosselló, Conflent i Vallespir; Francesc Xavier Garma i de Duran (1708-1783), director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, membre de l'Acadèmia de Bones Lletres i heraldista, autor de la reputada *Adarga catalana*; el canonge gironí Sulpici Pontich

18. Joan MERCADER, *Historiadors i erudits a Catalunya i a València en el segle XVIII. Caresmar i l'escola de les Avellanes. Mayans, el solitari d'Oliva*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, Episodis de la Historia, 85, 1966; Eduard CORREDERA, *La Escuela Histórica Avellanense*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1971.

(† 1738), arxiver de la seu gironina, incansable recopilador de notícies que, malgrat tot, no va produir cap fruit imprès; Benet Ribas i Calaf (1735-1812), escorcollador de documents antics als arxius de Montserrat, Ripoll i Sant Benet de Bages; el mariner Joan Sans i de Barutell (1756-1822), recopilador d'una valuosa col·lecció diplomàtica sobre la història de la marina; el metge Antoni Bosch i Cardellach (1758-1829), primer arxiver de Sabadell i autor de la primera monografia històrica sobre la vila; i l'argenter Celdoni Vilà i Torroja (1759-1821), custodi d'un ric fons documental copiat de diversos arxius de Reus.

Pel que fa a la crítica bibliogràfica, aquesta no va aconseguir a Catalunya un arrelament tan profund com a València, però els seus principals assoliments van ser gràcies a la seva influència. Segurament la millor combinació entre el criticisme documental i el criticisme bibliogràfic es troba en el projecte metodològic de Josep Francesc de Mora i Catà (1694-1762), marquès de Llo, l'ànima de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona durant les seves tres primeres dècades d'existència. Les seves *Observaciones sobre los principios elementales de la historia* pretenien posar les bases a la tasca històrica que l'Acadèmia s'havia marcat. La primera part segueix la línia de la crítica desenvolupada per l'escola valenciana i la segona és un tractat de paleografia i diplomàtica. Les circumstàncies de la història i dels historiadors que exposa són força il·lustrades fins que s'ha d'enfrontar amb el compromès tema de les tradicions. Aleshores fa una distinció entre les tradicions certes, dubtoses i falses, i entre les primeres inclou la predicació de l'apòstol sant Jaume a Catalunya. Amb aquest exemple es pot notar la distància que hi havia entre el rigor crític del degà Martí o de Maians i el del marquès de Llo.

La influència de Maians es va deixar sentir a Catalunya, però el «seriós criticisme de Maians no preà com calia l'actitud, igualment crítica, de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona»,¹⁹ l'escola historiogràfica de Bellpuig i el cercle cerverí. La crítica de la història eclesiàstica va ser l'aspecte més feble, fins i tot entre aquelles persones que van tenir un contacte més directe amb l'erudit d'Oliva. Ja s'ha fet esment de la controvèrsia entre Maians i Caresmar sobre sant Sever, però la qüestió referent a aquest sant tenia el seu origen en una diferència d'opinions entre el jesuïta Mateu Aimeric i Maians.

Aimeric (1715-1799)²⁰ va ocupar la càtedra de filosofia suarista a la Universitat de Cervera, on establí una profunda amistat amb Josep Finestres. Entre els anys 1763 i 1766 va ser rector del Col·legi de Gandia i de la cancelleria d'aquesta Universitat. La proximitat de la ciutat de Gandia amb Oliva li permeté d'enfortir unes relacions intel·lectuals amb Maians que ja eren molt intenses des de feia anys. El contacte del jesuïta català amb Maians començà arran del projecte del bisbe de Barcelona, Ascensi Sales, de formar un episcopologi de la seu barcelonina. En un primer moment, Sales havia ofert l'empresa a Maians, però aquest s'excusà al·legant

19. Miquel BATLLORI, «València i Catalunya al segle XVIII. Els amics catalans de Gregori Maians i Siscar», *La Il·lustració*, València, Tres i Quatre, 1997, p. 227-257. La citació de la p. 228.

20. Sobre Aimeric, vegeu Antonio MESTRE, *Ilustración y reforma de la Iglesia. Pensamiento político-religioso de Don Gregorio Mayans y Siscar (1699-1781)*, Oliva, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, 1968, p. 72-75.

les seves ocupacions intel·lectuals, tot i que —com explica Mestre— la vertadera raó de la seva negativa era el temor d'enfrontar-se amb tants bisbes falsos. Aimeric, també amb fama de crític fi, es va entregar a remoure els arxius de Barcelona i a cercar notícies en les històries antigues. Maians, per la seva banda, col·laborà estretament en el projecte oferint informacions i corregint els capítols de l'obra que Aimeric periòdicament li trametia per carta. Malgrat l'alt grau de concomitància dels dos erudits, en dues qüestions dissentien: en l'existència de sant Sever, bisbe i màrtir de Barcelona, i en la consideració historiogràfica del jesuïta toledà del segle XVI Jerónimo Román de la Higuera. La primera dissensió és un clar reflex de les diferents actituds adoptades per la crítica respecte de les tradicions històriques. Mentre Maians donava valor a l'argument negatiu, és a dir, aquell que considerava que un fet no documentat legítimament no es podia tenir per cert, Aimeric, en aquest aspecte concret, adoptà una actitud més laxa i, tot evidenciant el seu desapassionament, considerava massa «severitat» deixar els barcelonins sense cap sant Sever quan, en realitat, en reivindicaven dos. El jesuïta basava la seva postura en la tradició recollida pel pare Higuera, mentre que Maians considerava que el pare Higuera havia estat precisament l'inventor d'aquesta tradició. Malgrat aquesta «piga», l'erudit d'Oliva va lloar efusivament l'obra d'Aimeric quan el 1760 sortí del taller de l'impressor barceloní Joan Nadal amb el títol de *Nomina et Acta Episcoporum Barcinonensium*. L'episcopologi, que relacionava i comentava els bisbes que havien ocupat la seu barcelonina des del començament fins a l'any 1759, incloïa una carta de Maians defensant la seva postura sobre sant Sever, la qual cosa va provocar la citada rèplica de Jaume Caresmar, la qual sortí impresa l'any 1764.

D'altres historiadors catalans vinculats amb els germans Maians —formats en el cercle cer-verí i amics d'Aimeric— van ser el canonge gironí Francesc Xavier Dorca i Parra (1737-1806) i el polígraf Josep de Vega i Sentmenat (1754-1831). El primer, autor d'una *Colección de noticias para la historia de los santos mártires de Gerona* (1807), fa servir una rigorosa crítica en la recerca de la veritat, però, com afirma Montserrat Jiménez Sureda, «topà amb la densitat de les seves creences religioses i amb les seves motivacions personals»;²¹ el segon, entre Cervera i l'Acadèmia, va plantejar molts ambiciosos projectes, particularment una història de Catalunya i un diccionari català-castellà, però no en va aprofundir cap. Vega va cartejar-se, sobretot, amb Joan Antoni Maians i, a través d'aquesta correspondència, coneixem les dificultats per tirar endavant aquestes iniciatives culturals, les passes que s'havien de fer per superar-les i un cert desànim vers la situació politicocultural dels territoris catalans. Malgrat tot, el català pot informar el valencià sobre els treballs que al final del segle realitza Fèlix Amat de Palou (1750-1824) i de la gestació del projecte de diccionari d'escriptors catalans que va iniciar Ignasi Torres i Amat (1768-1811) i que, el 1836, conclouria i publicaria el seu germà Fèlix. Aleshores, a Joan Antoni Maians, després de la marxa massiva dels grans estudiosos valencians a la cort, només li restava el plany que comunicava per carta al seu amic català: «Nosotros (los valencianos) no tene-

21. Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, «Francesc Xavier Dorca i Parra», a Antoni SIMON I TARRÉS, *Diccionari...*, p. 424.

mos Vegas, Dous, Dorcas, Caresmar, Capmany, Amat y Codinas, etcétera».²² Capmany, però, tot i que participà en aquest moviment cultural del final del segle a Catalunya, és just reconèixer que va desenvolupar la major part de la seva tasca historiogràfica a Madrid, com els valencians.

6. Antoni de Capmany. Un català a Madrid

Antoni de Capmany de Montpalau i Suris (1742-1813)²³ és considerat el primer historiador «modern» de Catalunya, i un dels pares de la història econòmica. Amb dinou anys, després d'haver cursat els estudis d'humanitats i lògica a Barcelona, va ingressar a l'exèrcit i va deixar Catalunya, a la qual únicament va tornar per passar curtes estades. El seu període de formació relacional, per tant, el va desenvolupar en el sud de la Península i a Madrid. El 1770 deixà la carrera militar i s'instal·là a Sevilla, on entrà en relació amb el grup il·lustrat (i afrancesat) que gravitava al voltant de Pablo de Olavide. Va col·laborar amb Olavide en diversos projectes, particularment en l'erecció de les Noves Colònies de Sierra Morena, però, a partir de 1775, va trencar amb ell i va decidir marxar a Madrid. Instal·lat a la capital d'Espanya, va entrar a la Real Academia de la Historia i va endegar una intensa activitat historiogràfica.

D'entre tots els seus treballs, la seva obra fonamental i màxim exponent de la historiografia catalana del segle XVIII són les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (dos volums en 1779-1781 i dos més el 1790-1792). Les tres parts que conformen aquesta obra —el tràfic marítim, la capacitat naval i la producció artesanal— constitueixen una interpretació sobre el creixement català durant l'època medieval. A més de la renovadora temàtica econòmica, aquest monument historiogràfic combina, com ha definit Pierre Vilar, les quatre qualitats essencials que exigeix una bona obra històrica: rigorositat en la documentació d'arxiu, utilització de la crítica, capacitat de síntesi i bona presentació.²⁴ A més d'a-

22. Citat per Antonio MESTRE, *Historia, fueros...*, p. 278.

23. Sobre Capmany, vegeu Javier ANTÓN PELAYO, «Antoni de Capmany (1742-1813): Análisis del pasado catalán para un proyecto español», *Obradoiro de Historia Moderna*, 12, 2003, p. 11-45 i «El discurs de presentació d'Antoni de Capmany a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1782)», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 19, 2001, p. 163-174; Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «El pensament historiogràfic d'Antoni de Capmany: de la Il·lustració al Romanticisme», *I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1984, vol. 2, p. 589-596, i «Antoni de Capmany: el primer model del pensament polític català modern», a Albert BALCELLS (coord.), *El pensament polític català del segle XVIII a mitjan segle XX*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 13-40; Ramon GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1994; Isabel ROMA RIBES, «Influència de L. A. Muratori en la metodologia crítica de Antoni Capmany», *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 3, 1983, pp. 383-407 i «Muratori y Capmany: de la crítica erudita al análisis histórico», *Pedralbes*, 4, 1984, p. 161-186; Francisco José FERNÁNDEZ DE LA CIGONA i Estanislao CANTERO NÚÑEZ, *Antonio de Capmany (1742-1813). Pensamiento, obra histórica, política y jurídica*, Madrid, Fundación Elías de Tejada y Erasmo de Percopo, 1993.

24. Pierre VILAR, «L'obra de Capmany, model de mètode històric. La història catalana del segle XVIII», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 43, 1933, p. 146-154. Reeditat a *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Barcelona, Curial, 1983, p. 83-90 amb el títol «Capmany i el naixement del mètode històric».

questa obra, des d'un punt de vista historicoeconòmic, va escriure el *Discurso económico-político en defensa del trabajo mecánico de los menestrales y de la influencia de sus gremios en las costumbres populares, conservación de las artes y honra de los artesanos* (1778), on plantejava una tesi econòmica diferent de l'oficialista plantejada per Campomanes i *Cuestiones críticas sobre varios puntos de historia económica, política y militar* (1807).

Sense cap mentor concret en el camp de la història, Capmany sembla ser un autodidacte que participa d'una equilibrada combinació de tres ascendents: l'herència bibliogràfica hispànica que es remunta als *novatores* i arriba fins a Maians; la tradició arxivística catalana que aleshores representava Caresmar; i la influència de l'il·lustrat italià Lluís Antoni Muratori (1672-1751). La influència de Muratori es manifesta en la utilització que féu Capmany de l'obra *Rerum italicarum scriptores*. Davant els problemes que suposava l'aplicació de la crítica històrica en les revisions hagiogràfiques i mogut per un desig de reputar la història d'Itàlia enfront de l'ascendent de les cròniques eclesiaístiques i la dependència dels erudits estrangers, Muratori, vers 1717, es va introduir en el camp de les qüestions més pròpiament civils del període medieval italià. Aquesta opció temàtica va anar acompanyada d'un rigor metodològic que es fonamentava en el pragmatisme documental, en la contemporaneïtat de la font respecte als fets descrits i en l'aplicació de l'argument negatiu i el raonament matemàtic. La sacralitat de Muratori vers el document fa que la seva tasca historiogràfica se circumscriguí a la publicació exacta i cronològica de la massa documental. Aquesta miscel·lània documental va constituir un dels fonaments principals de les *Memorias históricas*, puix que Catalunya, a partir del segle XIII, es va convertir en una competidora de les repúbliques mercantils d'Itàlia. En Capmany, però, els plantejaments merament descriptius de Muratori evolucionaran cap a proposicions dotades de natura analítica, interpretativa i compendiada. En aquesta mutació, els principis historiogràfics de la Il·lustració francesa —i particularment de Voltaire— tindrien un decisiu influx.

Voltaire (1694-1778), sobretot a *Siècle de Louis XIV* i *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, desenvolupà una important tasca de recerca documental, a la qual aplicà els manaments de la crítica per elaborar, després, una exposició sistemàtica, clara, agradable i instructiva als lectors. Per sobre de les vides dels reis i les gestes militars, el seu interès se centrava en els productes culturals de la humanitat (patrimoni material, intel·lectual i moral d'un poble). Aquest coneixement servia per a recuperar o modificar la consciència d'una societat i, a partir d'aquí, transformar el món. A Voltaire l'interessava la història, perquè li servia per a entendre la societat en la qual vivia i, d'una manera especial, els períodes més aptes per a entendre els progressos de la societat europea. Per aquesta raó, interpretava la Història Medieval com la d'una època dominada per la barbàrie, la brutalitat i la ignorància.

És evident que, en aquest últim aspecte, Capmany no combregava amb el francès, però, en la resta, s'acostava molt al seu ideari historiogràfic. El 1782, quan va pronunciar el seu discurs d'entrada a l'Acadèmia barcelonina, va declarar: «Si las leyes y las costumbres, las ciencias y las artes son las partes que constituyen la sociedad civil; la historia de estos quatro bienes hijos de la necesidad de reunir y pulir a los hombres, quan útil no será para instruir la posteridad, y perfeccionar la misma nación, reduciendo a método y cuerpo ordenado esta serie desatada de mo-

numentos, desfigurados unos por la ignorancia, y otros por las calamidades... Una nación, en fin, llena de gloria quando decía y obraba cosas grandes, nunca puede sino ganar mucho en la publicación de su propia historia». Capmany, com Maians, més que apologies contra una Espanya investida en el seu honor, preferia el treball sòlid i objectiu —com les seves *Memorias históricas*. Davant aquells polemistes antiespanyols, respon amb una demostració històrica renovadora: deixa de banda les velles temàtiques polítiques i militars —que quasi sempre pecaven d'exagerades i fabuloses— i revela les virtuts civils i econòmiques de Catalunya durant els segles gòtics. En el pròleg a les *Memorias* exposa la seva intenció que aquest estudi serveixi de model i incentiu a altres províncies d'Espanya, ja que «su publicación hubiera impuesto silencio a la osadía, ligereza o ignorancia de algunos escritores extrangeros que nos colocan en la clase de las naciones donde menos progreso hizo la civilización; o por lo menos nos hubiera dado armas para rechazar los tiros de la calumnia, de la envidia o del desprecio. Entonces se convencería el orbe entero que la gloria de España no estriva sólo en las hazañas puramente militares y en los trofeos sangrientos del furor guerrero».²⁵

7. Els historiadors de les Illes Balears

La producció historiogràfica a les Illes Balears durant la primera meitat del segle XVIII fou exiguua. La principal notabilitat fou el mallorquí Jeroni Agustí Alemany i Moragues (1693-1753), membre honorari de la Real Academia de la Historia de Madrid i autor d'una inacabada *Historia general del Reino de Mallorca*, obra encara útil per a l'estudi de l'època medieval de l'illa. D'altra banda, i des d'una òptica més antològica i memorialística, mereix un esment la crònica dels militars Joan Torrella († 1713) i el seu fill Agustí Torrella (1685-1748), *Olla podrida de varias noticias y algunas particularidades sucedidas exi en Mallorca com en algunas otras parts del Món*, on destaca més la pluralitat d'ingredients que la veritable substància.

Durant la segona meitat del XVIII i els primers decennis del XIX, a les illes de Mallorca i Menorca es va experimentar un notable impuls en els treballs històrics influïts pels principis de la Il·lustració.²⁶ A la illa dels talaiots, un estratègic bastió sotmès al llarg del Set-cents al peculiar domini d'Anglaterra, de França i de l'Espanya borbònica, les excel·lències del «Segle de les Llums» les van patrocinar Antoni Roig i Rexart (1750-1808) i els germans Joan Ramis i Ramis (1746-1819) i Antoni Ramis i Ramis (1771-1840). El 1782, quan Menorca s'integrà inexorablement a l'autoritat de Carles III, es produí un important punt d'inflexió en l'evolució política i cultural de l'illa. El programa reformista que els francesos i, sobretot, els anglesos havien dut a terme en aquest enclavament i la porositat a les influències culturals europees de què gaudien els homes de lle-

25. Antoni DE CAPMANY, *Memorias históricas sobre la Marina, Comercio y Artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, Càmarà Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, 1961 (1779-1792), vol. 1, p. 17.

26. Josep AMENGUAL I BATLE, «La preilustración en los medios eclesiásticos de Mallorca (ss. XVII-XVIII)», *Hispania*, 212, 2002, p. 907-956.

tres menorquins van estroncar-se amb el canvi de sobirania. Un exemple de les conseqüències d'aquesta tornada a la cleda va ser la desaparició de la Societat Maonesa, una entitat constituïda el 1778 sota els especials auspicis de Joan Ramis, que acollia en la seva selecta biblioteca les obres de Voltaire, Gessner, La Bruyère i altres autors de França, Anglaterra i Itàlia. En aquestes circumstàncies, Roig i Joan Ramis van ser atrets per la nova administració i van col·laborar en la tasca defensiva i apologetica de l'aportació espanyola a la cultura europea, enardidament qüestionada per diversos autors francesos i italians durant la dècada dels vuitanta. Així, el *Resumen histórico de Menorca* (1785) de Roig i el *Resumen topográfico e histórico de Menorca* (1787) de Ramis van ser encàrrecs específics de la Real Academia de la Historia, mentre que, en l'àmbit vindicatiu, destaca particularment l'obra de Roig, *Reflexiones crítico-apologeticas sobre algunos escritos relativos a la isla de Menorca y a sus naturales* (1790). Malgrat aquesta voluntat encomiasta de la civilització espanyola, característica d'altra banda de la major part dels historiadors espanyols —inclosos els catalans—, Antoni Roig i els germans Ramis estaven compromesos amb la crítica històrica del segle. D'aquesta manera Roig en les seves *Reflexiones* manifesta les habituals declaracions de principis en aquest punt: «si el alma de la Poesia es la ficción, la primera ley de la Historia es la verdad», però en cap cas qüestiona els principis de la fe i els fonaments del catolicisme fent ús dels paràmetres del racionalisme, del materialisme o del deisme. La seva edició de la Circular del bisbe Sever de Menorca (418) és una bona mostra de rigor històric i, ahora, de compromís cristià. Joan Ramis, en aquest aspecte, adoptà una actitud menys laxa i més propera als fonaments de la raó laica. A més, els dos germans manifesten una clara positura vers els nous plantejaments teòrics de la historiografia burgesa, per la qual cosa centren els seus interessos temàtics en la història civil i econòmica. Joan Ramis és eloqüent quan, en el pròleg de la seva principal obra, *Historia civil y política de Menorca* (1819), confessa el seu interès principal: «En todas estas obras trato de cuanto he podido rastrear relativo a usos, prácticas y leyes de los Baleares, de sus conocimientos en la navegación y comercio marítimo, en la agricultura y otras ciencias, pues de otro modo no sería presentar su Historia Civil». També l'obra més representativa d'Antoni Ramis, *Noticias relativas a la isla de Menorca* (1826-1838), manifesta una inusual preferència per la història econòmica i demogràfica.²⁷

A l'illa gran l'empenta de la historiografia il·lustrada no comptà amb uns representants tan qualificats. Van succeir-se dos grups: els erudits que participaven en la tertúlia que Bonaventura Serra i Ferragut (1728-1784) va impulsar en el seu domicili de Palma i els assistents intel·lectuals de Jovellanos (pres a Mallorca entre el 1801 i el 1808). En el cenecl de Serra, els beneficis que produïen les novetats bibliogràfiques i els contactes epistolars amb Martín Sarmiento, Gregori i Joan Antoni Maians, Enrique Flórez i d'Alambert van incentivar una curiositat enciclopèdica que, malgrat tot, aconseguí millors fruits en el camp de la botànica que en el de la història. Tampoc els animadors locals en matèria d'història del desterrat de Gijón, Josep Barberí i Santceloni (1766-1826), Francesc Tallades i Venrell (1746-1818) i Lluís de Vilafranca

27. Andreu MURILLO i TUDURÍ, «Antoni Ramis i Ramis. L'home, l'obra i l'època», *Revista de Menorca*, 1989, p. 191-204.

(1770-1847), no van assolir fites gaire ambicioses puix que la major part de les seves obres d'investigació romangueren inèdites. Entremig van treballar autors com Guillem Terrassa i Ponç (1709-1778), Jeroni Berard i de Solà (1742-1795), Joan Binimelis i Puig (1756-1826), Ramon Calafat († 1823), Josep Desbrull i Boïl d'Arenós († 1835) i Josep Nicolau Prats i Creus (1750-1823), més valuosos per la seva aportació documental que per les seves qualitats analítiques.

8. Els historiadors jesuïtes dels Països catalans expulsats a Itàlia

L'expulsió dels jesuïtes decretada per Carles III el 1767 va provocar l'èxode d'un bon grup d'homes de lletres, alguns dels quals van desenvolupar una notable activitat historiogràfica en els territoris italians que els van acollir, particularment a Ferrara. Entre els jesuïtes de València cal esmentar Joan Andrés i Morell (1740-1817), amic íntim de Maïans, i Marià Llorente (1752-1816); entre els de Catalunya, Ignasi Campcerver (1722-1798), Francesc Xavier Cerdà i Llampillas (1731-1810), Lluçà Gallissà i Costa (1731-1810) —tots tres vinculats al cercle cerverí dirigit per Finestres—, Francesc Gustà i Salvador (1744-1816), Joan Nuix i de Perpinyà (1740-1783) i Joan Francesc Masdeu i de Montero (1744-1817); i entre els de les Balears, Martí Descatllar i Descatllar (1716?-1799), autor de dos llibres sobre la geografia i la història d'Eivissa i Formentera. També els jesuïtes del Principat, Mateu Aimeric i Francesc Xavier Fluvià, van patir l'exili, però amb la seva marxa es va posar fi a l'activitat historiogràfica que havien realitzat fins aleshores.

Els jesuïtes catalans expulsats a Itàlia van participar de l'interès per la temàtica americanista, de l'orientació apologètica i nacionalista de la història d'Espanya davant les crítiques dels autors europeus i de la crítica furibunda al procés i als efectes de la Revolució Francesa. La principal característica d'aquesta producció historiogràfica és el to polèmic que impera en bona part de les seves obres.

L'interès pels temes americans²⁸ va ser, en part, conseqüència del contacte amb els membres de la Companyia expulsats del Perú i de Nova Espanya. L'aportació catalana en aquesta matèria, representada per les obres de Nuix i Llorente, se suma a la que van realitzar altres jesuïtes espanyols a Itàlia, com Ramon Diosdado Caballero, Juan Celedonio Arteta o Pedro Montegón. L'objectiu prioritari era la reivindicació de la colonització espanyola a Amèrica. Amb aquesta intenció, Nuix, en les seves *Riflessioni imparziali sopra l'umanità degli spagnoli nell'Indie* (1780),²⁹ argumenta arravatadament contra els darrers continuadors de la «llegenda negra», l'escocès William Robertson i el francès Guillem Tomàs Raynal, barrejant consideracions pròpiament americanes amb rèpliques als sempiterns retrets que els europeus feien contra la idiosincràsia dels espanyols. Després d'investir les exageracions formulades per Bartolomé de las Casas i pels

28. Miquel BATLLORI, «El interés americanista en la Italia del setecientos», *La cultura hispano-italiana de los jesuitas expulsos*, Madrid, Gredos, 1966, p. 579-590.

29. A. BENITO Y DURÁN, «La universidad de Salamanca y 'La humanidad de los españoles en las Indias' del padre Juan Nuix y Perpiñá», *Revista de Indias*, 14, 1954, p. 539-547.

qui atribueixen a la crueltat dels espanyols la catàstrofe demogràfica a Amèrica, Nuix manifesta les veritables causes: la inevitable manca de salubritat en el treball de les mines, la falta de geni dels indígenes per a l'agricultura i la indústria, les epidèmies i, per sobre de tot, l'actuació dels estrangers que, obstaculitzant la comunicació i el comerç entre les colònies i la metròpoli, evitaren un major avenç civilitzador. Amb arguments semblants Llorente se sumà a la mateixa causa quan publicà el seu *Saggio apologetico degli storici e conquistatori spagnuoli dell'America* (1804). D'aquesta postura gairebé unànime, el plantejament del matemàtic Ignasi Campcerver representa la principal veu discordant. En considerar en la seva *Cosmografia fisico-storica e stato presente del mondo* (1785) que tots els homes de la terra formen part d'una mateixa espècie (defensa de la tesi monogenista) es veu en l'obligació de censurar el tracte bestial que els espanyols donaren als indis americans durant el segle XVI i, a la vegada, denunciar el tràfic d'esclaus negres africans durant el segle XVIII —el segle de les «llums»—. Per a Campcerver la diversificació en el color de la pell, la forma i els costums dels homes, conseqüència de l'evolució de l'espècie al llarg dels segles, no contradiuen el fet que tota la humanitat tingui com avantpassat l'Adam creat per Déu.

El furor espanyolista dels jesuïtes catalans expulsats a Itàlia, amb molts punts de contacte amb la temàtica americanista, s'emmarca dins el fenomen ja citat que afectà els intel·lectuals espanyols a partir de la dècada dels setanta del Vuit-cents. Davant les interpretacions, considerades injustes i deformades dels autors estrangers respecte de la cultura hispànica, els historiadors espanyols van treballar per contrarestar les crítiques i rehabilitar les glòries del passat nacional. Una de les principals polèmiques va desfermar-se a Itàlia a causa de les tesis de Girolamo Tiraboschi, Saverio Bettinelli, Clementino Vannetti i altres col·laboradors del *Giornale di Modena*, els quals consideraven que la dominació espanyola d'Itàlia havia estat la causa de la decadència de les lletres en aquell país. En contra d'aquesta opinió, Joan Andrés, Francesc Xavier Cerdà i Llampillas i Joan Francesc Masdeu van endegar una tasca proselitista de la cultura espanyola, esforçant-se en la difusió de la llengua i la literatura castellanen a Itàlia: Andrés va publicar *Dell'origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura* (1782-1799); Llampillas, el *Saggio storico-apologetico della letteratura spagnuola contro le pregiudicate opinioni di alcuni moderni scrittori italiani* (1778-1781), i Masdeu la monumental *Historia crítica de España y de la cultura española* (1783-1805), una obra en vint volums que mereix una atenció especial.

La *Historia crítica* de Masdeu³⁰ nasqué com un ambiciós projecte que tenia la finalitat de mostrar i enaltir les coses d'Espanya i alhora «desenganyar» els intel·lectuals italians dels atavismes que els encaminaven a menysprear la cultura espanyola. Per aquest motiu, l'obra es començà a publicar en italià, però, davant l'escàs èxit del primer i del segon volum, abandonà l'edició italiana i es concentrà en l'edició espanyola. Aquesta obra, tan admirada com polèmica

30. Sobre Masdeu, Roberto MANTELLI, «L'ús de la crítica en els escrits de l'historiador català Joan Francesc de Masdeu», *Recerques*, 11, 1981, p. 137-148; «Nationalism, Xenophobia and catalanism in the writings of an Enlightened catholic historian: Juan Francisco Masdeu, S.J. (1744-1817)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 55-56, 1982-1983, p. 209-260 i *The Political, Religious and Historiographic Ideas of Juan Francisco Masdeu, S. J., 1744-1817*, Nova York, Garland, 1987.

—i, de vegades, contradictòria—, guarda moltes similituds amb la història il·lustrada d'Antoni de Capmany, sobretot pel que fa a l'ús de la crítica i a l'ampliació del camp temàtic de la història. El primer aspecte es manifesta en el seu radical rebuig de l'*ipse dixit* —qüestionant, fins i tot, aspectes de les Sagrades Escripures—, en la valoració de les proves documentals mitjançant l'ús de les ciències auxiliars i en la impugnació dels anacronismes, les deduccions interessades i els successos inversemblants a la llum de la raó. Aquesta actitud l'acostà a l'hipercriticisme i, fins i tot, a l'escepticisme històric. Seguint aquest afany de negació i de dubte permanent recusà herois populars com el Cid, Fernán González o la presència de Carlemany a Catalunya. Però la seva militància catòlica i un exagerat patriotisme —que Menéndez y Pelayo anomena «hispanisme», la versió espanyola del gal·licanisme— el van fer alhora molt permisius amb les tradicions pietoses referents a la cristianització de la Península (la vinguda de sant Jaume i sant Pau o l'aparició de la Mare de Déu del Pilar). El segon aspecte significa la participació de Masdeu en una nova concepció de la història, en la qual monarques i batalles competien en protagonisme amb altres temes com el clima, el comerç, els costums, el temperament, la cultura, la població, el govern, l'agricultura o l'artesanía, en definitiva, amb la història civil.

Finalment, també alguns jesuïtes catalans expulsats a Itàlia van traslladar el seu compromís polític, contrari a la democràcia, a la igualtat i al laïcisme que patrocinà la Revolució Francesa, a algunes de les seves obres, les quals eren encesos al·legats contrarevolucionaris i acalorades refutacions contra el jansenisme. Masdeu i Francesc Gustà³¹ van ser els autors més apassionats en aquest punt. És mostra del primer el *Discurso al género humano contra la libertad e igualdad de la democracia francesa* (escrit el 1797), i del segon, *Lo spirito del secolo XVIII, scoperto agl'incauti per preservativo o rimedio alla riduzione corrente* (1790) i *Dell'influenza dei Gianenisti nella Rivoluzione di Francia* (1794). En aquestes obres, l'estil periodístic, polèmic, atractiu i directe es combinava subtilment amb l'erudició històrica. Aquesta «nova forma d'escriure», que tants recels provocava entre l'integriste peninsular, va ser abraçada per aquests autors jesuïtes a Itàlia per combatre la «impietat» amb les mateixes armes dels «impius».

9. Les «llums» de la historiografia catalana del segle XVIII

A nivell teòric, la visió de la història que proposava la Il·lustració es caracteritzava pels següents atributs: l'emancipació del discurs històric de la tutela teològica i providencialista mitjançant l'aplicació de la crítica racional, la preferència per aquells temes «culturals» que van suposar un progrés objectiu en el procés de civilització humana, la utilització dels fets pretèrits com a instrument moralitzador i educador, la cerca d'una síntesi entre la erudició històrica i la filosofia històrica i l'aplicació d'una pauta narrativa acurada i seductora. És tradicional prendre com a paradigma del pensament històric de la Il·lustració la concepció que sostenia Voltaire, tot i que el filòsof-historiador francès mostrava una acientífica indiferència per la tasca erudita i

31. Sobre Gustà, Miquel BATLLORI, *Francisco Gustà. Apologista y crítico*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1942.

una extraordinària confiança en l'ideal filosòfic quan admetia l'existència de lleis naturals que determinaven el decurs de la humanitat. La seva combativa història filosòfica, per bé que no va ser gaire secundada a aquesta banda dels Pirineus, va moderar l'aspror del mètode erudit que havia prevalgut entre la majoria dels afeccionats a les antiguitats. Voltaire va tenir un remarcable ascendent en els historiadors més pròpiament il·lustrats de l'últim terç del segle XVIII, tals com Antoni de Capmany i Joan Francesc Masdeu. La temàtica civil i l'elegància expositiva van ser les principals influències de la història il·lustrada francesa, mentre que el seu vessant filosòfic, en considerar la civilització espanyola com un model contrari al progrés, va ser enardidament contestat. També la historiografia britànica va arremetre contra els punts foscos del passat hispànic (per exemple, William Robertson) però, en aquesta, l'equilibri entre història i erudició, pionerament assolit per autors com David Hume o Edward Gibbon, s'acostava molt al nivell metodològic que, de manera simultània, exposava Antoni de Capmany en les seves *Memorias históricas*. Per tant, la formació de la història il·lustrada en l'àmbit català implica concatenar tres circumstàncies essencials: la genealogia del criticisme, la difícil apologetica Espanya/Catalunya-València i Espanya/Europa i el context econòmic que obrí el camí a les aspiracions dels grups burgesos.

L'arrelament del criticisme documental a Catalunya i la difusió del criticisme bibliogràfic a València van servir per a aïllar i marginar la parcialitat, la vehemència i l'especulació que dominà la historiografia del Barroc. Tot i que van ser nombrosos els historiadors marcats pel signe del segle anterior, sobretot durant la primera meitat del XVIII, la tenacitat de determinades figures va aconseguir la implantació d'una metodologia científica que perseguia la veritat demostrada mitjançant fonts qualificades i documents autèntics. Però el criticisme del Set-cents també tenia uns límits. La integritat i l'asèpsia criticista eren titllades de poc patriòtiques i de poc pietoses si posaven en evidència les «falses glòries» i la «falsa pietat» que l'estat i l'església nacional protegien i promocionaven.

La subjugació de la nacionalitat catalana a la incipient nacionalitat espanyola després de la Guerra de Successió, juntament amb la imposició uniformista i centralista, van provocar una inspecció de la crítica per part del govern i, de fet, una pressió sobre els historiadors que lluitaven per una autonomia de la història. El cas més clar d'assetjament és el que patí Gregori Maians, la postura intransigent del qual li comportà l'acusació d'antiespanyol i la invitació a l'ostracisme. Però el prudent retir del d'Oliva va ser una excepció. Bona part dels historiadors catalans amb més projecció van acabar absorbits per l'administració borbònica: o es van traslladar a la cort o van col·laborar amb els projectes regalistes que promovia el govern. Aquesta actitud, lluny de ser una forma de «traïció» a la seva pàtria, com de vegades alguns han jutjat, va ser una manera de reivindicar la memòria de la nacionalitat catalana, o, com va dir Capmany, «la memoria de nuestra antigua grandeza, de nuestras instituciones políticas y literarias y de nuestra prosperidad pública».³² Una vegada superades les traves de la història eclesiàstica, la força de la història civil catalana trobarà un difícil encaix amb la concepció liberal de la nova història d'Espanya.

32. ANTONI DE CAPMANY, «Discurso pronunciado por Dn. Antonio de Capmany en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona con el día de su recepción», a JAVIER ANTÓN PELAYO, «El discurs de presentació...», p. 168.

Resum

Entre les revolucions de 1835 i de 1868 la cultura catalana, i en especial la historiografia, evolucionà sota la influència predominant del romanticisme. Dins la cultura occidental, el romanticisme, nascut com a revisió crítica de la Il·lustració, va encetar el debat modern al voltant dels límits de la raó i ha donat lloc fins als nostres dies a un seguit de rebrotades (els diversos neoromanticismes), enriquides progressivament pels empelts amb un racionalisme que també ha sabut reaccionar a les crítiques i anar-se fent més comprensiu. Aquesta fecundació recíproca i la persistència del debat entre les dues actituds bàsiques davant la peripècia humana demostra que cadascuna d'elles és portadora d'una veritat profunda (encara que parcial), fet que invalida les desqualificacions mútues encara freqüents. La historiografia catalana dels decennis centrals del segle XIX té una base sòlida en l'obra de Capmany, que és un producte genuí del debat suscitat a Catalunya pels postulats de la Il·lustració, i uns punts febles, que són: la relaxació de la metodologia crítica aplicada a documents i narracions històriques i el mimetisme respecte a les consignes i formes literàries de moda dins el romanticisme europeu postrevolucionari. El context local, marcat per una frustrant transició entre l'Antic Règim i el liberalisme que no desmuntà sinó que confirmà els trets assimilistes i autoritaris de l'Estat espanyol amb base a Madrid, explica, tanmateix, que la historiografia romàntica catalana no sigui una enyorança genèrica de les formes de vida tradicionals malmeses per les revolucions, sinó que tingui com a eix la reivindicació d'un patrimoni nacional específic, ancorat en un esperit de llibertat capaç d'enfrontar-se a les adversitats en el passat i carregat encara de futur.

Abstract

Between the revolutions of 1835 and 1868 Catalan culture, and the study of history in particular, developed under the predominant influence of Romanticism. Within Western culture,

Romanticism, born as a critical reaction to the Enlightenment, opened the modern debate about the limits of reason and has been succeeded by a series of new outbreaks (the various neo-Romanticisms) right down to our days. These outbreaks of Romanticism have been increasingly enriched by grafts of a rationalism that has also known how to react to criticism and has become steadily more inclusive. This reciprocal fertilisation and the persistence of the debate between the two basic attitudes to human vicissitudes show that each of us is bearer of a profound (though partial) truth, which removes credibility from the still frequent mutual attacks. Catalan history in the middle decades of the XIXth century had a solid basis in the work of Capmany, who was a genuine product of the debate that the postulates of the Enlightenment inspired in Catalonia. This also had certain weak points, such as the relaxation of critical methods of examination of documents and historical narratives, and imitation of the slogans and literary styles which were fashionable in European post-revolutionary Romanticism. The local context was marked by a frustrating transition from the *Ancien Régime* to a liberalism that did not destroy the assimilationist and authoritarian features of the Spanish state based in Madrid, but indeed confirmed them. This context explains, too, why Catalan Romantic history was not a general longing for the traditional forms of life damaged by revolutions, but had as its main axis the demand for specific national resources. Romantic history was anchored in a spirit of liberty, able to face the adversities of the past and still pregnant with hope for the future.

Entre els historiadors catalans del segle xx, les obres del romanticisme no han fruit mai d'un gran prestigi, tot i que sempre han estat considerades molt influents o fins i tot determinants del perfil que ha presentat la historiografia al nostre país durant una bona temporada. Jaume Vicens i Vives, que en tenia una imatge pèssima, tendia a allargar el predomini del corrent romàntic fins al seu temps i, més concretament, fins als seus rivals professionals directes, els deixebles d'Antoni Rubió i Lluch. Aquest darrer mestre, tanmateix, no havia tingut pas un concepte gaire més elevat de la historiografia romàntica, que associava també a l'amateurisme; però, per això mateix, ell —catedràtic de cap a peus— se'n deslligava, personalment i més encara com a cap d'una escola de grans ambicions erudites i acadèmiques. De fet, Rubió i Lluch considerava que l'etapa pròpiament romàntica de la historiografia catalana havia estat molt breu, i la fixava entre les revolucions de 1835 i 1868.

La nostra aproximació se cenyeix a aquesta delimitació cronològica estreta, que té moltes virtuts, encara que no ignorarem la influència dels historiadors del segon terç del segle xix sobre autors posteriors, ni tampoc el seu deute envers els antecessors del segle xviii i, fins i tot, envers els escriptors de centúries més reculades. És precisament aquesta qualitat de nexa transmissor entre pràctiques disciplinàries d'èpoques molt diferents allò que fa de la historiografia romàntica un dels fenòmens culturals més transcendents de la Catalunya vuitcentista.

El 1836 va ser editada l'obra *Los condes de Barcelona vindicados* de Pròsper de Bofarull, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i cap visible de l'Acadèmia de Bones Lletres. El 1860 començaren a aparèixer els volums de la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* de Víctor Balaguer. Forma part de la reconstrucció més usual de la història de la historiografia catalana moderna considerar que aquestes dues obres no poden situar-se en el mateix pla; que la primera és una obra de primer rengle, fruit d'una investigació seriosa, mentre que la segona és un treball de mera divulgació, en els confins de la mera literatura i allunyat de les exigències crítiques pròpies de la disciplina. El nostre argument principal s'apartarà d'aquesta estimació tradicional i considerarà que, precisament, la *Historia de Cataluña* de Víctor Balaguer és una conseqüència directa d'un clima cultural creat i estimulat per Pròsper de Bofarull; i no sols una conseqüència, sinó l'obra més ambiciosa i reeixida dins l'estil romàntic afavorit dins aquell ambient. Per aquesta raó, convertim des d'ara l'obra de Balaguer en el punt de referència principal de la nostra dissertació analítica.

El romanticisme, tal com l'entenien els seus conreadors en el ram de la historiografia a mitjan segle XIX, era una fórmula literària. Nosaltres pensem que més enllà d'aquesta opció formal hi havia unes implicacions metodològiques importants, i no totes negatives; però no creiem oportú d'exposar-les altra vegada a nivell teòric en aquesta seu, entre altres raons perquè això ens portaria a parlar de l'historicisme il·lustrat de Capmany, de la seva evolució cap al romanticisme en ple segle XVIII i de la complicada relació entre aquest antecedent i la rebrotada del segon terç del segle XIX. Acceptarem provisionalment aquella percepció ingènua dels joves romàntics de 1840, que pensaven que imitar la prosa de determinats escriptors europeus no tenia gaires implicacions de fons, i preguntar-nos què hi pensaven posar darrere la pantalla romàntica. El romanticisme és un dels paràmetres subjacents a l'obra històrica de Víctor Balaguer i dels seus companys i competidors; quins són els altres?

1. El romanticisme com a opció literària

«...habrá días que mis lecciones parecerán una novela. Sin embargo, protesto desde este instante y afirmo que nada novelesco hallará cabida en mis lecciones. Procuraré amenizar estas cosas como pueda y nada más. Si hay hechos que por sí solos son un cuadro, yo no haré más que ponerle un marco al cuadro. Poetizar, dramatizar un hecho, no es mentir ni anovelar, como no es falsificar un pasaje histórico el que un pintor dé expresión a los rostros, color a los trajes y vida a las personas; como no es destruir un diamante rodearle de un cerco de oro».

Víctor BALAGUER, *Bellezas de la Historia de Cataluña*,
Barcelona, Narciso Ramírez, 1853, vol. I, p. 18-19.

És ben conegut que els historiadors arxivers del segle XVIII van fer *tabula rasa*, que van tallar amb la tradició historiogràfica barroca per poc veraç i van mirar de reconstruir el discurs sobre

el passat de cap a cap i des d'unes bases més pures: a partir sols dels documents autèntics. Tota la historiografia contemporània deriva d'aquesta revolució metodològica, que empeltà l'escriptura de la història en l'arbre de les ciències i del coneixement empíric i la va allunyar de la literatura creativa.

No obstant això, per als historiadors del segle XVIII era clar encara que una via no substituïa completament l'altra; que, per un costat, hi havia l'Erudició, lligada a les normes de la investigació documental i a les exigències del debat sobre la veritat, i per l'altre, continuava existint la Història, com a gènere literari amb les seves regles de composició i els seus models clàssics. Els historiadors arxivers setcentistes mantenien un respecte reverencial per la Història i, en fer ells mateixos Erudició, tenien una consciència aguda de la imperfecció i provisionalitat dels seus productes escrits. Els membres de l'escola de Bellpuig de les Avellanès o Jaume Villanueva, amb la seva prosa instrumental i descurada, presenten de forma molt característica una modèstia literària que, implícitament si no de manera oberta, reclamava la conciliació entre els dos estils en un futur més o menys llunyà. I explícitament, el marquès de Llió i els seus continuadors de l'Acadèmia de Bones Lletres barcelonina miraven de sistematitzar les regles de l'Erudició (de l'erudició crítica arxivística i bibliogràfica) amb la vista posada en la redacció futura d'una Història (d'una història de Catalunya que havia de ser satisfactòria també des del punt de vista de la preceptiva literària).

El lligam entre Erudició i Història auspicat pel marquès de Llió, a mitjan XVIII, s'havia enfortit al segon quart del segle següent a través de la figura de Pròsper de Bofarull, que dirigia alhora les dues institucions: l'Arxiu de la Corona d'Aragó i l'Acadèmia de Bones Lletres. L'Arxiu seguí sota la direcció d'altres membres de la mateixa dinastia erudita fins al començament del segle XX, i els Bofarull continuaren també manifestant-se com a historiadors a través de l'Acadèmia. El projecte d'escriure una història de Catalunya d'estil elegant i amb base documental sòlida mantingué la seva centralitat en aquell ambient, encara que l'edició de la inacabada crònica siscentista de Jeroni Pujades —considerada pels Bofarull com la darrera història general de Catalunya digna d'aquest nom— i l'aparició de la principal obra nova de Pròsper de Bofarull, *Los condes de Barcelona vindicados*, deixaven clar, l'any 1836, que quedava molt de camí abans de poder arribar a la desitjada simbiosi.

El mateix cap de l'escola vuitcentista n'era conscient, de les seves limitacions personals com a narrador i com a constructor, i se sentia una mica com Moisès, que arribà a endevinar els paisatges de la Terra de Promissió sabent que no els havia de trepitjar. El punt fort del primer dels Bofarull era l'erudició: el domini de la documentació reial dipositada en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'expertesa en el reconeixement de documents de l'època medieval i el control de la producció crítica acumulada pels homes de les generacions immediatament anteriors. Però com a la majoria d'aquests darrers, li mancava la capacitat d'escriure per a un públic no especialitzat. Aquesta impotència personal, sumada a l'absència de models clars dins la tradició local, dugué Pròsper de Bofarull a permetre i a estimular,

fins i tot, entre els seus seguidors l'exploració de la faceta literària de la historiografia, en castellà, com a llengua moderna de la cultura superior a Espanya, i en la perspectiva del segle, és a dir segons l'estil romàntic conreat amb èxit per autors alemanys, britànics i francesos.

Entre els joves que respongueren a la crida de Pròsper de Bofarull hem de comptar Pau Piferrer i Jaume Tió, tots dos desapareguts prematurament, i el més tardà Víctor Balaguer, destinat, com és sabut, a una carrera molt llarga. Però potser la figura més significativa del grup és Antoni de Bofarull i de Brocà, nebot de Pròsper i principal col·laborador del cèlebre director de l'Arxiu i de l'Acadèmia. Jaume Tió, Antoni de Bofarull i Balaguer van abordar els temes històrics a través del teatre abans de fer-ho en prosa i de derivar des de l'evocació lliure d'episodis cap a un plantejament sistemàtic. I talment com Piferrer, Balaguer invocà l'autoritat de Pròsper de Bofarull per tal d'assegurar davant els lectors la base seriosa de les seves narracions. La diferència és que Balaguer, arribat a la historiografia en el decenni de 1850, podia afegir com a antecedents immediats els noms del mateix Pau Piferrer, mort el 1848, i d'Antoni de Bofarull, que, amb les seves llegendes històriques i les versions modernitzades de cròniques reials, havia començat ja a acumular prestigi literari i erudit.

Donat que en els anys posteriors al Congrés de Viena l'estil romàntic s'anava imposant a tot Europa, i que els temes històrics formaven una part molt principal del repertori dels grans promotors del corrent des de la darrerria del XVIII, pot semblar inevitable el decantament dels historiadors catalans del segon terç del XIX cap a aquesta manera de fer. L'efecte difuminador del temps transcorregut des d'aleshores els deixa encara més ben encaixats en la seva època, però, mirades les coses amb una mica més de detall, l'opció romàntica presenta caires problemàtics.

Com hem dit, aquells joves manifestaren la seva inclinació estilística en gèneres com la poesia o el teatre abans d'aplicar-la a la prosa històrica. I probablement, l'especialització com a historiadors —especialitat sempre relativa en un medi social de recursos limitats— va derivar de la confluència cronològica entre els seus primers èxits com a literats renovadors i el sentiment de frustració del moviment acadèmic català, lligat per les estipulacions setcentistes sobre forma i contingut. A la vista dels antecedents locals, l'adopció de l'estil romàntic en historiografia apareix més com el resultat de les incitacions d'un ambient acadèmic autocrític que no pas com l'efecte d'una necessitat genuïna dels neòfits.

Conrear un estil ja consolidat no era pas cap problema a la cultura de base clàssica, basada precisament en la imitació, però n'és un de pes (i molt vivament sentit per tots els que s'hi han trobat, aquí i fora d'aquí) quan es tracta d'un moviment estètic que ha fet bandera de la impugnació de totes les regles tradicionals. Què esdevé el romanticisme —la primera formulació clara d'avantguardisme dins la cultura occidental— quan les formes denominades lliures esdevenen una nova regla? Quan les aparents improvisacions poètiques han après a imitar (o a «mimllorar») les improvisacions dels poetes anteriors?

El títol complet de la primera incursió en la narració històrica d'Antoni de Bofarull, l'arxiver, és patètic: *Hazañas y recuerdos de los catalanes, o colección de leyendas relativas a los hechos más famosos, a las tradiciones más fundadas y a las empresas más conocidas que se encuentran en la historia de Cataluña desde la época de la dominación árabe en Barcelona hasta el enlace de Fernando el católico de Aragón con Isabel de Castilla. Obra compuesta a imitación de ciertas baladas que compusieron en alemán Goethe, Klopstock, Schiller, Burger y Korner*. L'obra aparegué el 1847.

En aquell mateix moment, Pau Piferrer anava escrivint el tercer i inacabat volum dels seus *Recuerdos y bellezas de España*, dedicat, bàsicament, a esmenar els «bunyols» —l'expressió és seva— del primer volum, encetat el 1839 i en el qual un jove de vint anys a penes havia imitat irreflexivament els models francesos que els mestres de la historiografia local li havien indicat.

Quan Piferrer va morir, el 1848, agafà la seva ploma un altre jove romàntic, Francesc Pi i Margall, autor fins aquell moment dels textos de la col·lecció *España, obra pintoresca*. L'any 1852, Pi i Margall havia de fer al seu amic Benet de Llanza una confessió esfereïdora: «He escrito sobre arquitectura unos artículos que al mismo tiempo de escribirlos hubiera podido desvanecer de un soplo. Yo he escrito los "Recuerdos y bellezas de España" sin ningún sentimiento hacia lo bello, con un entusiasmo siempre fingido, mintiendo siempre, produciendo por escrito en los demás impresiones que yo nunca he recibido».

Excepció feta —és clar— d'Antoni de Capmany, que escrivia cinquanta anys abans, la inautenticitat sentimental és el pecat d'origen de tots els historiadors romàntics de Catalunya al segon terç del segle XIX. El que els pot diferenciar és l'evolució intel·lectual després d'aquell primer pas en fals. Perquè el romanticisme no era sols una moda literària aplicable a l'escriptura de la història, una recepta prefabricada, sinó que contenia un germen metodològic interessant, encara que eriçat de perills. L'eficàcia divulgadora dels nous productes depenia d'una capacitat d'evocar la peculiaritat dels temps passats i exigia que l'historiador se situés en l'ambient cultural dels seus personatges i fes un esforç per recrear-lo amb detalls convinents. Aquest treball de copsar els trets de mons desapareguts i traslladar-los al relat s'havia de basar (i en aquest punt les lliçons del segle anterior foren irreversibles) en el contacte amb materials genuïns: documents o, almenys, fonts narratives pròximes als fets historiat. La familiaritat amb un ventall ampli de fonts fou sens dubte un element positiu que generà una percepció més aprofundida de la història dins el moviment romàntic.

Els escriptors d'història d'aquell temps van poder aprofitar, sense gens de recança, les llegendes, que havien estat proscrietes pels crítics del segle XVIII com a materials aliens a la història. El romanticisme europeu les va rescatar com a portadores d'una veritat menys concreta que els fets documentables però no menys decisiva per a la interpretació correcta de les accions de les generacions passades: l'esperit del temps. Ara bé, en aquesta reavaluació dels elements mítics, els romàntics —els romàntics catalans almenys— van fer passar la utilitat literària immediata per davant de la necessària datació crítica dels materials. (Diguem de passada que

la recepció acrítica de faules o recreacions històriques molt posteriors als fets de referència, imputable als historiadors de la Renaixença, ha estat la principal falla de la historiografia catalana fins molt avançat el segle xx.)

Cap historiador català va arribar a endinsar-se tant en la metodologia romàntica com predicava Jaume Balmes a *El criterio*, obra que conté una simple però excel·lent lliçó teòrica a propòsit de la relació intuïtiva entre l'historiador i l'home modern amb el passat a través dels documents. Però algunes de les pàgines de Piferrer, a *Recuerdos y bellezas de España*, que extreuen dels monuments arquitectònics un coneixement suggestiu de l'Edat Mitjana són un bon exemple d'historiografia romàntica. El romanticisme de Víctor Balaguer és, en comparació amb el de Pau Piferrer, més superficial, més mecànic, si es vol. És més fals, tanmateix, el d'Antoni de Bofarull, que, tot i la superior base documental dels seus escrits, tingué molta menys intuïció històrica. A la seva obra tardana, acabada i publicada ja fora del nostre període, la *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, escrita justament en resposta a la *Historia de Cataluña* balagueriana, Antoni de Bofarull va abandonar el romanticisme com si fos un fardell inútil, sense haver-ne copsat, després de tantes exploracions, cap virtualitat.

Situat entre el lirisme sistemàtic de Pau Piferrer i el prosaisme recalcitrant d'Antoni de Bofarull, Víctor Balaguer es troba, certament, més a prop del primer que no pas del segon. Fa de mal comparar, tanmateix, l'obra de l'un amb la de l'altre, especialment els *Recuerdos y bellezas* i la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. El programa lliure del viatge pintoresc de Parcerisa i Piferrer pot fer recolzar les recreacions del passat, de forma aparentment casual, en els punts de detall més ben investigats pels seus antecessors erudits. La individualització literària dels episodis permet deixar ben destriat, almenys en aparença, allò que és veritat documentable i allò que és llegenda més o menys antiga. El pla cronològic de l'obra principal de Balaguer no podia defugir, en canvi, la connexió explícita dels diversos elements disponibles, i això en fa més visible l'heterogeneïtat, encara que la matèria primera sigui la mateixa i el nivell de crítica aplicat no sigui gaire diferent.

De fet, resulta a hores d'ara inútil buscar diferències en els materials emprats per Balaguer i per Piferrer, amidar les llibertats que es prengué cadascun d'ells en la glossa «a la moderna» de les fonts narratives, o, fins i tot, discriminar la vàlua estètica dels resultats respectius. L'un i l'altre, com tots els autors de la seva generació, s'expressaven en una llengua que no els era la més familiar ni la de la major part dels documents inspiradors, i això —com van apreciar Rubió i Lluch i els noucentistes— restringia d'entrada el vol de la historiografia de la Renaixença. Assumit el romanticisme principalment com un vehicle funcional per comunicar-se amb el més gran nombre de lectors possible sense complicar-se gaire la vida, el que importa més en analitzar els productes d'aquesta historiografia és allò que cada autor volia transmetre, els objectius ideològics i els arguments que s'hi relacionen, i no pas la forma ni els procediments literaris. I en l'aspecte ideològic, les diferències d'actitud personal foren, no ja molt significatives, sinó veritablement radicals.

2. El liberalisme i l'esllavissament cap al conservadorisme

«Cataluña no puede romper con su historia, con sus tradiciones, con sus recuerdos. Mientras haya catalanes habrá espíritu catalán, y mientras haya espíritu catalán, que es sinónimo de constitucionalismo y de liberalismo, habrá en este país hombres bastante libres y bastante independientes para oponerse siempre con todas sus fuerzas a las demasías de los gobernantes y a la invasión del absolutismo».

Víctor BALAGUER, *La libertad constitucional. Estudios sobre el gobierno político de varios países y en particular sobre el sistema sobre el que se regía antiguamente Cataluña*, Barcelona, Jaime Jepús, 1858, p. 148.

Per als historiadors catalans del segon terç del segle XIX, el romanticisme va ser, d'entrada, un esquer per a atreure lectors; i efectivament, ells van aconseguir d'interessar un públic molt més ampli que en qualsevol etapa anterior. Una certa imatge falaguera del passat compartit esdevingué, des d'aleshores, l'element potser més significatiu del catalanisme (una paraula emprada ja en aquell moment, molt abans de la inflexió obertament nacionalista dels anys de la Restauració). La cultura patriòtica alimentada per la visió del món romàntica era, per definició, una cultura política, que emergia en el context de la revolució i que comportava, d'entrada, pronunciar-se sobre les tesis liberals.

El lligam entre liberalisme i romanticisme a Catalunya ha estat objecte d'un llarg debat. El catalanisme de dreta, triomfador a l'inici del segle XX, va saber implantar la idea que el romanticisme català primerenc i genuí havia estat conservador, i no pas liberal. Però, com hem apuntat, els primers romàntics catalans no en tenien gaire, d'innocència virginal; partien d'un complex tramut d'experiències culturals, treballat llargament a Europa, i enllaçat ja tant amb l'esperit revolucionari com amb el reaccionari. De manera que, aquí, totes les possibilitats eren obertes des de bon començament, i el llevat anticonformista del moviment romàntic podia arrelar amb facilitat damunt dels antecedents locals suscitats per la reacció teòrica contra la violència de l'absolutisme borbònic del Set-cents i en un ambient tan repressiu com el determinat pel recalitrant Ferran VII. La visió interessada i simplificadora del romanticisme català com a propici sempre a la restauració dels valors «tradicionals» —que ja fou impugnada pel mateix Víctor Balaguer a la segona edició de la *Historia de Cataluña* en parlar de la genealogia de la Renaixença literària— es pot donar avui per superada.

És cert, però, que, a diferència d'altres manifestacions culturals del romanticisme, la nova historiografia no arrencà amb les primeres lluites per demolir l'Antic Règim espanyol, sinó quan el punt àlgid de la revolució acabava de passar i començava el llarg predomini «moderat» de l'era isabelina. Per això, els definidors de la cultura històrica del romanticisme català amagaren o desautoritzaren les seves primitives tendències filorevolucionàries com un pecat de joventut i desenvoluparen la seva activitat, la més madura i influent, sota el signe del conservadorisme. Els que havien esdevingut contrarevolucionaris vers 1840 i derivaren cap a posicions conserva-

dores cada cop més fins als temps de la Restauració, influïren poderosament en els intel·lectuals catalanistes de les generacions següents. Amb aquesta herència i amb la perspectiva que dóna el temps, aquella ressaca ideològica ha pogut semblar al catalanisme del segle xx la sòlida pedra fundacional de la Catalunya contemporània i l'opció més correcta davant els nombrosos paranys que tenia plantats el poder central espanyol. Però el seu efecte immediat fou, justament, la desmobilització política i el conformisme davant les successives maneres que adoptava la inèrcia estatal espanyola.

La trajectòria de Pau Piferrer, breu però coincident amb l'agitada experiència dels anys de l'esclat revolucionari i de la ressaca posterior, té molts paral·lels amb la de Manuel Milà i Fontanals, l'estudiós de la literatura medieval. Com ell, va anar de l'entusiasme liberal cap al conservadorisme, primer un conservadorisme militant i finalment un conservadorisme desencantat i escèptic. Val la pena de dir que les successives actituds personals de Piferrer foren una bona adaptació a les possibilitats ofertes als intel·lectuals en aquell arc històric dels anys trenta i quaranta del segle XIX, i que la seva inhibició política final —la de l'inacabat tercer volum de *Recuerdos y bellezas de España*— correspon al moment personal de més capacitat d'aprofundiment historiogràfic.

La inflexió ideològica de Piferrer se sol connectar amb el característic to elegíac de la seva prosa històrica. La deploració d'allò que s'ha perdut irremissiblement harmonitza molt bé amb l'esperit primari de la historiografia com a activitat humana. El record tendeix a ser enyoradís i, en temps de canvis profunds i clarament percebuts per l'escriptor i pel seu entorn social, el conreu de la historiografia pot tenir una funció compensatòria evident, sense que quedin predeterminades, en aparença, les interpretacions. Ara bé, la simple ornamentació de qualsevol temps passat, de tot el passat, equival a una crítica del present, i amb això l'historiador ja ha fet la seva aportació a la política conservadora. Si, a més, el reequilibri social postrevolucionari recupera alguna de les coses que havien estat considerades insalvables en el decurs del tràngol, aleshores haver-les plorat i reivindicat esdevé un gran mèrit. Tot això ha estat molt celebrat per la posteritat neocatòlica (i catalanista, a partir del fort empelt entre els dos corrents per obra de Torras i Bages i el seu cercle) en el cas de Piferrer. Com és sabut, ell no va tenir temps vital per aprofitar els possibles rèdits del seu enginy historiogràfic indubtable i de la seva adhesió a la «causa».

Els límits pràctics de la restauració eren, tanmateix, molt objectius, i són ben visibles a l'obra dels historiadors catalans. Piferrer podia enyorar la teocràcia pontifícia que s'havia expressat en el perfecte art romànic, però en cap cas podia ignorar que havia plogut molt des del segle XII i que l'Edat Mitjana mateixa havia culminat amb l'esplendor urbana de la cultura gòtica i amb l'anunci de la civilització laica moderna, exalçada pels liberals. La percepció de la inevitabilitat aparent de l'evolució universal bloquejava qualsevol intent seriós d'ultrapassar la deploració de les pèrdues sofertes per l'Església i pels altres poders. Com a molt, es podia rastrejar una continuïtat local de les «bones» tradicions. En això consistí l'esforç desplegat per insuflar esperit romànic a la catedral de Barcelona. Arribar a la reconstitució d'una filosofia de la història providencialista havia quedat fora de les possibilitats.

Als membres de la dinastia dels Bofarull, de trajectòria més llarga si no més complexa, la deriva conservadora els portà molt més lluny, però no cap a Bossuet. En el seu cas, el problema religiós ocupà sempre un lloc secundari. La insatisfacció davant el caient centralista del nou Estat constitucional espanyol, viscut molt de prop a causa del seu exercici com a funcionaris de l'administració perifèrica, fou el motor que els dugué a anar-se desentenent dels principis liberals i a concentrar els seus estudis en el procés d'absorció de l'antiga personalitat política de Catalunya per la monarquia hispànica. És una gran ironia que ells precisament, els arxivers catalans eminents, els dipositaris de la tradició crítica establerta al segle XVIII, fossin a causa de l'obsessió per aquell problema polític, els més sensibles a l'encís dels discursos patriòtics coneguts al segle XVII (que, historiogràficament, formen part de la tendència falsària).

Seguint les orientacions del seu oncle Pròsper per aquest camí tèrbol, Antoni de Bofarull anà desenvolupant, des de mitjan segle fins al final de la seva vida, és a dir fins al darrer decenni de la centúria, una visió de la història particular de l'eclipsi polític de Catalunya com el fruit contingent d'un seguit de casualitats, és a dir, com un procés atzarós i de fet intel·ligible. Com que la seva funció reflexiva com a historiador havia quedat delimitada a la peripècia dinàstica local, Antoni de Bofarull estenia el mateix judici escèptic a tota la història universal: passat, present i futur. Difícilment es pot arribar a construir una historiografia sòlida amb una filosofia de la història tan prima, per no dir amb un pensament tan negatiu sobre la matèria i sobre l'activitat mateixa de l'historiador. La fragmentació del discurs a la *Historia crítica* de Bofarull és un bon reflex d'aquesta desorientació. La inoperància reconeguda de la seva deploració per una Catalunya irrecuperable i de perfils mítics, perduda no se sap per què, n'és la conseqüència lògica.

El contrast entre aquesta indolència conservadora i l'optimisme pragmàtic de Víctor Balaguer no pot ser més esclatant. Com és sabut, la vida activa de Balaguer comprèn dues etapes ben diferenciades, separades per la revolució de setembre de 1868. Fins a la caiguda d'Isabel II, fou un escriptor i periodista adepte al progressisme. A partir de 1868, exercí diferents càrrecs polítics. La part més creativa de la seva vida, des del punt de vista historiogràfic, correspon a la primera de les dues etapes, i més en concret es desenvolupà els anys compresos entre 1852-1853, moment d'impartició del curs de divulgació històrica publicat tot seguit amb el títol de *Bellezas de la historia de Cataluña*, i 1865-1866, amb l'edició de *Las calles de Barcelona*, obra que ja té, en bona part, un caràcter de recapitulació.

El context de l'inici de la carrera historiogràfica de Víctor Balaguer és diferent del de Pròsper de Bofarull i, fins i tot, del de Pau Piferrer. El 1845, la revolució jurídica del liberalisme havia quedat estabilitzada i la definició del model estatal que havia de presidir la nova societat havia quedat en mans dels moderats i, darrere d'ells, dels cortesans i líders que continuaven al servei «incondicional» de la dinastia regnant. La teoria i, sobretot, la pràctica política dels primers anys de l'era isabelina van estar marcades per una tendència a la concentració del poder en poques mans que podia invocar doctrines franceses modernes (jacobines o napoleòniques), però que, a Espanya, tenia un fort regust d'Antic Règim, perquè continuava visiblement les

inèrcies borbòniques del segle anterior. Altrament, la centralització s'orientava principalment al drenatge de recursos locals amb destí al poder estatal i no anava acompanyada per una organització eficient de l'administració territorial ni per una distribució equilibrada d'una despesa pública que, en qualsevol cas, havia quedat reduïda a mínims. Res no pal·liava, doncs, la frustració de les esperances que les elits intel·lectuals i polítiques barcelonines i les d'altres ciutats espanyoles havien dipositat en la refundació estatal.

A partir de 1851 mateix, quan el règim hagué d'obrir una mica la mà per encabir la part de l'oposició política situada dins dels confins del liberalisme, les crítiques al model politicoadministratiu novament instaurat s'obriren pas fins a les Corts. El segment progressista del liberalisme, organitzat parlamentàriament com a minoria, féu bandera de la descentralització i, encara que no sempre conseqüent i eficaç, fou amb aquest programa que assolí influència i quotes de poder fins que la involució definitiva del regnat, la posterior a la caiguda del govern llarg de la Unió Liberal, féu poc menys que inevitable una nova onada revolucionària, que esclatà el 1868.

En l'ambient de lluita per un ordre polític liberal no centralista, i més enllà de les peripècies concretes de legislatures, conspiracions i cops d'estat dels anys cinquanta i seixanta, la tasca més important de Víctor Balaguer fou buscar en l'arsenal de la història catalana arguments legítims del projecte progressista, que comprenia no sols un afany de poder sinó també una visió del món, una veritable cultura congruent amb els avenços de la ciència i de la tecnologia. Potser és sobrer recordar la importància de la teoria del progrés com a corrent principal de la filosofia de la història europea i americana entre el segle XVIII i el XX, i que en relació amb ella es definiren les altres propostes d'interpretació, decididament minoritàries sempre al llarg del segle XIX. Però quan traslladem la imatge internacional a la petita escena de la Catalunya de mitjan vuit-cents, el recordatori ens permet d'entendre l'embranchida de Víctor Balaguer i el seu èxit durador enfront d'altres historiadors i intel·lectuals potser amb més pes o representativitat dins de la societat local, però llamentosament conscients d'haver quedat reduïts per la dinàmica històrica universal a la ingrata condició de resistents en un combat perdut des de bon començament.

Val a dir que, per a fer arrelar la idea moderna de progrés a Catalunya, la tradició intel·lectual autòctona proporcionà a Balaguer no sols materials abundants, sinó construccions d'una consistència considerable, susceptibles de ser adaptades amb facilitat a la conjuntura isabelina i vehiculades a través d'un estil decididament romàntic. I no calia que furgués gaire. Podia entroncar directament amb intents recents en la mateixa línia, com és el d'Andreu Avel·lí Pi i Arimon, un erudit liberal mort el 1851, autor de *Barcelona antiga y moderna*, obra apareguda per fascicles i completada editorialment el 1854 gràcies a la cura del fill de l'historiador, Emili Pi i Molist. A través de Pi i Arimon, Víctor Balaguer podia accedir amb comoditat a les fonts doctrinals locals més propícies a l'intent progressista. Entre aquestes fonts, figura en primer terme Antoni de Capmany, un autor reconegut per tothom, però que pot ser llegit de maneres molt diverses, com un apòlogista nostàlgic de la societat estamental i d'un Antic Règim de perfils

idíl·lics, o com un il·lustrat, un teòric del progrés material i precursor del liberalisme, o —en cara— com un proromàntic. A les obres de Pi i Arimon i Víctor Balaguer, més significatiu en cara és potser l'ús intens dels *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Peña —un historiador negligit pels Bofarull—, que, a més de recapitular la important tradició de pensament polític del sis-cents, proporciona una trama molt compacta de la història catalana en un sentit neta-ment protoliberal.

Altres cops, com en el cas de Piferrer, la comparació entre l'obra principal de Víctor Balaguer i la de Pi i Arimon, que adopta l'aparença d'una guia enciclopèdica sobre la capital catalana, és dificultada per l'aspecte formal. L'autor de *Barcelona antigua y moderna*, home d'una generació anterior, molt lligat a l'esperit setcentista, presenta, certament, un equilibri diferent entre els elements romàntics i els de l'erudició crítica. Els recursos romàntics, extrets —de vegades literalment— dels escrits de Piferrer, són utilitzats de manera molt discreta i tan sols per afegir color en algun punt estratègic del discurs. Tot i la vocació en principi popular de l'obra, el to predominant de Pi i Arimon és de severitat erudita i crítica, i no s'hi pot observar la tendència a aprofitar els materials més proclius a les expansions retòriques sense haver mirat d'establir-ne la veracitat. En qualsevol cas, el registre historiogràfic és sempre clar, a causa de la contextualització de les explicacions en un format amb divisions molt tipificades.

Fou Pi i Molist, específicament, qui, en un dels darrers lliuraments editorials de l'obra concebuda pel seu pare, desaprovà les primeres incursions historiogràfiques de Víctor Balaguer des del punt de vista del mètode crític. Però en aquesta censura encertada, a banda d'una certa amargor dictada segurament per l'orgull filial, no s'hi observa hostilitat envers la intenció ideològica de l'autor nou, perquè, evidentment, el credo polític de Balaguer és molt pròxim al de Pi i Arimon.

És cert que, des del punt de vista de l'exercici professional dels historiadors, l'erudició apareix com el nexa principal de caràcter positiu que hi pot haver entre els autors de diferents generacions, i que ja Víctor Balaguer, volent fer-se acceptar, mirava de subjectar-se a la imatge corporativa. Però, en certa manera, va introduir una pista falsa amb la seva al·legació de Pròsper de Bofarull, Pau Piferrer i Antoni de Bofarull com els seus antecedents erudits, feta a l'inici de *Bellezas de la historia de Cataluña*. El que els deu, sobretot, és la legitimació per lliurar-se sense recança al conreu d'una prosa històrica romàntica de vocació popular, perquè l'ús que Balaguer féu de les aportacions erudites d'aquests autors va ser merament passiu. No fou pas una continuïtat en el mètode de recerca ni, molt menys, un aprofundiment, sinó una reproducció literàriament variada. Pi i Arimon, com hem dit, sols utilitzà de manera incidental les aportacions retòriques de Pau Piferrer, i la seva erudició, profunda, és independent de l'autoritat de Pròsper de Bofarull. Però, atès que Víctor Balaguer no va ser mai un investigador, tampoc no seria encertat marcar la seva relació amb Pi i Arimon en aquests termes. El lligam —repetim— és d'una altra mena. Se situa en l'àmbit de la filosofia de la història i de la consegüent tria i lectura dels antecedents locals.

3. El catalanisme o —si voleu— el nacionalisme

«Brillante espectáculo ofrece la Cataluña moderna al examen del observador, y mayor aún y más brillante le ofreciera si la actual centralización administrativa, que convierte a la Corte en opresora de las provincias, como señora feudal de nuestros tiempos, no hubiese en muchas ocasiones privado de protección creando obstáculos a su desenvolvimiento. Gracias a las ideas de libertad que van generalizándose, gracias al triunfo seguro y próximo de ese ejército de pensadores soldados que proclaman como dogma la soberanía nacional, espíritu de nuestras antiguas libertades forales, Cataluña puede contar con un espléndido porvenir. Es acreedora a él por su pasado, por su presente mismo, por la laboriosidad, el valor, la dignidad, la consecuencia, la sensatez y el proverbial y elevado patriotismo de sus hijos. Cataluña ha sido. Cataluña será. ¡Que el supremo autor de todo lo creado conceda a esta tierra la paz, la libertad y la independencia de que sus hijos necesitan para labrar su prosperidad y su dicha!».

Víctor BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, escrita para darla a conocer al pueblo, recordándole los grandes hechos de sus ascendientes en virtud, patriotismo y armas, y para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de glorias pasadas, Barcelona, Salvador Manero, 1863, vol. V, p. 841-842.

Una superfície romàntica i un fons liberal: aquestes són les dues coordenades que emparenten la historiografia de Víctor Balaguer, per exemple, amb la de Jules Michelet. En tractar la matèria, l'historiador català —a diferència del que podia o havia de fer-se a França, amb una tradició de recerca molt més consolidada— no féu gaire cas de les restriccions d'ordre disciplinari. La seva selecció d'elements dins la història catalana respon directament, o bé al disseny didàctic progressista, o bé a l'afany de captar lectors nous, o bé a tots dos objectius sumats. L'erudició crítica aplicada a l'aclariment monogràfic, que és el paràmetre més apreciat sempre per la corporació dels historiadors, queda molt en segon terme —per no dir que és absent— a la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, el cim de la producció balagueriana. I no obstant la inexistència de barreres deontològiques, el discurs de Balaguer, de vegades abandonat a la facilitat de la ploma, de vegades negligint fets que no li convenen, no és fill de la ignorància, i cada vegada ho fou menys. El seu creixement com a historiador —com a historiador filòsof, potser valdria la pena d'especificar— fou molt ràpid.

Als *Recuerdos de viaje* de 1852 —l'obra criticada per Pi i Molist— i a *Bellezas de la historia de Cataluña*, de l'any següent, la faceta estrictament romàntica de l'autor va quedar ja dibuixada amb els seus trets definitius: la celebració de l'època medieval i l'acceptació de les llegendes com a material revelador del caràcter del poble. Però els símptomes d'una consciència liberal ben desperta, discernibles en aquells treballs primerencs, esdevingueren dominants a les obres posteriors al Bienni Progressista de 1854-1856: en primer lloc, a *La libertad constitucional (Estudios sobre el gobierno político de varios países y en particular sobre el sistema sobre el que se regía antiguamente Cataluña)*, obra publicada el 1858, i a la col·laboració amb Lluís Cutchet, el projecte no completat d'una *Cataluña vindicada*, que deixà aquell mateix any el seu

volum inicial i únic; poc després, a la cèlebre *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, publicada entre 1860 i 1863; i, finalment, a *Las calles de Barcelona*, de 1865-1866, obra que comença amb un preanunci de la revolució contra el règim isabelí i amb l'encaix legitimador de la insurrecció imminent amb els antecedents històrics de Catalunya i de la seva capital.

A la darrera de les obres citades, a la segona edició de la *Historia de Cataluña*, ja als anys vuitanta, i en els altres treballs tardans, Víctor Balaguer va saber respondre, amb encert variable però amb domini teòric de les regles de l'ofici d'historiador, als seus crítics locals, com Pau Parassols o Mateu Bruguera, autors pendents de minúcies i vigilants de l'ortodòxia. Però els seus adversaris d'elecció havien estat uns altres. Per un costat, Joseph de Maistre, el vescomte de Bonald i Juan Donoso Cortés, patriarques del reaccionarisme europeu modern i principals i més perillosos impugnadors de la concepció il·lustrada i liberal del món. (Aquests són tres autors encara al·legats amb insistència pels teòrics del feixisme i presents, per tant, en alguns dels debats polítics més transcendents del segle xx.) I per l'altre costat, Balaguer s'enfrontà amb els denominats continuadors del pare Juan de Mariana, és a dir els historiadors d'una Espanya identificada simplement amb Castella i que, a través de la *Historia de España* de Modesto Lafuente (1850-1867), anaven obtenint una bona adaptació del vell discurs als paràmetres polítics del liberalisme triomfant, en la seva variant «moderada». (Com s'ha fet palès recentment, la continuïtat del pare Mariana és ben viva a les institucions acadèmiques de l'Espanya madrilenya.) És aquesta tria d'adversaris la que dona una gran significació a l'esforç de relectura del passat català que féu Víctor Balaguer a les seves obres més ambiciosos, i el que fa que encara conservi interès.

Els historiadors amb base a Madrid, a prop del centre del poder sota els Àustries i els Borbons, van considerar sempre que el fil conductor de la història espanyola passava exclusivament per les terres castellanques o, amb més exactitud, pels avatars de les dinasties que ocuparen successivament el tron d'Astúries, de Lleó i de Castella, hereves dels mítics monarques visigots. La peripècia de l'acumulació de territoris a l'entorn d'aquell nucli de poder fou l'argument principal dels historiadors oficials i oficiosos. La pretesa reunificació (quasi)peninsular sota els símbols de Castella, a l'Edat Mitjana, era vista com el primer i més llarg capítol d'una història que continuava, a l'Edat Moderna, amb l'expansió imperial dels castellans o espanyols pels dos hemisferis.

La refundació constitucional engegada a les Corts de Cadis implicà un gran canvi conceptual en aquesta tradició àulica i una oportunitat de reobrir el procés d'interpretació del passat col·lectiu. Els ideòlegs liberals, d'acord amb el model francès, teoritzaren la unitat d'Espanya, no ja com una monarquia, sinó com una nació, és a dir com una comunitat formada per ciutadans iguals en drets; ja no com un fet determinat per una tradició d'exercici del poder a la península Ibèrica, sinó com un projecte col·lectiu d'institucionalització orientat cap al futur i avalat pel plebiscit de la gent del país en aixecar-se contra l'ocupació napoleònica. I per a fer arrelar aquest projecte liberal i no oferir-lo com una simple imitació d'allò que s'havia fet a la mateixa França, els constituents de Cadis van lligar-lo amb les tradicions espanyoles anteriors a la irrupció de la monarquia absoluta; és a dir, van adoptar una actitud historicista.

En aquesta construcció ideològica, que es manifesta amb nitidesa al cèlebre discurs preliminar de la Constitució de 1812, conflüen estudiosos de diferents parts d'Espanya, però va ser el català Antoni de Capmany qui va aportar-hi l'ingredient més innovador respecte a la tradició historiogràfica lligada fins aleshores a l'exaltació de la monarquia hispànica. L'aportació no tenia res d'especulatiu, perquè es tractava senzillament de contrarestar el discurs centralitzador que venia de Madrid amb l'al·legat d'una altra historiografia oficial, la que havia emanat de la Generalitat i del Consell de Cent barceloní arran del desplegament plurisecular dels conflictes de les institucions catalanes amb els seus reis: els Habsburg, naturalment, els Trastàmara procedents de Castella i, també, abans, els del casal de Barcelona. En efecte, Capmany acudí a Lluís de Peguera i a altres expositors del dret públic català i subratllà davant dels seus col·legues parlamentaris que els antecedents més sòlids de la llibertat retrobada eren les institucions polítiques pròpies dels reialmes de la Corona d'Aragó, amb unes tradicions parlamentàries molt més sòlides que les dòcils Corts de Castella. Capmany retreia la tradició política de Catalunya i els altres estats associats com un patrimoni que podia oferir al conjunt dels espanyols com la base més ferma per a la flamant nació constitucional.

La fama actual de les aportacions de Capmany a la història econòmica de Barcelona i de Catalunya, escrites encara sota l'Antic Règim, és incomparablement superior a la de la contribució historiogràfica al projecte liberal espanyol, feta en el mateix moment de la seva posada en pràctica legislativa. Però, a pesar del criteri dels historiadors del segle XX, la transcendència de l'aportació capmanyiana al pensament polític va ser més immediata i, probablement, la seva influència ha estat més constant, profunda i dilatada. Tot el liberalisme català en procedeix, i Víctor Balaguer, en particular, li deu moltíssim.

Més enllà de la màscara romàntica del discurs històric ofert per Balaguer pels volts de 1860, la seva visió del caràcter català conserva els trets principals de la teoria de Capmany, simplement adaptada al llenguatge constitucional ja consolidat i atenta a les incerteses conjunturals del regnat d'Isabel II i als perills d'un ambient cortesà que havia retingut nombroses inèrcies d'Antic Règim a través del canvi liberal i apareixia com un obstacle i no pas com un instrument del progrés. De fet, l'únic tret diferencial dels catalans actiu en els escrits balaguerians és l'amor incondicional de la llibertat política i la disposició indeclinable a lluitar per a preservar-la tal com era estatuïda en un aparell institucional autòcton que és presentat, alhora, com a expressió fidel de l'essència nacional, en origen, i com a garantia de la seva perennitat a través de tots els tràngols, passats i presents. D'acord amb aquesta interpretació capmanyiana del llegat juridicopúblic català i dels seus efectes socials, el context de civilització del segle XIX atorgava als catalans una missió de lideratge respecte a la resta d'Espanya: arrossegar-la cap al camp de la llibertat i del progrés material i espiritual.

Com en els escrits polítics del seu predecessor il·lustrat, però de manera més insistent encara, en els treballs històrics de Víctor Balaguer l'apologia de Catalunya és indestriable de l'apologia de la llibertat. El passat català hi és rememorat sempre en funció d'aquest valor específicament modern però que és vist també com la substància mateixa de l'epopeia humana i la

causa final de tot el moviment dels segles. És a dir, el viatge retrospectiu de Balaguer no comporta cap evasió dels problemes del present ni el retrobament d'altres valors espirituals, sinó, ben al contrari, la certificació que, en totes les cruïlles històriques de la col·lectivitat catalana, hi ha hagut el mateix compromís de fons amb la força que engendra el progrés humà. Comparades amb la continuïtat del reflex nacional, les diferències entre els segles són vistes com a variacions insubstancials —canvis de paisatge o de decorat, podríem dir—, i en això, Balaguer, no respon gaire als trets prototípics de l'historiador romàntic.

A diferència dels historiadors romàntics conservadors, que es complauen en la imprecisió dels fets i el misteri dels primers segles de l'Edat Mitjana —els de la formació de l'entitat política catalana—, Víctor Balaguer, fidel al seu argument liberal i seguint la petja dels discursos dels juristes, mira de fixar amb tota claredat la llibertat originària de la població autòctona i la preservació d'aquest bé suprem —o de la seva memòria viva— a través de totes les sobirànies. Més que no pas les llegendes pintoresques que amenitzen les pàgines de la seva *Historia de Catalunya*, és crucial per a Balaguer, per exemple, la presentació de les expedicions carolíngies al sud dels Pirineus com l'efecte d'un pacte entre les dues parts beneficiàries de la campanya contra els moros, i de l'entronització de Lluís el Piadós com el resultat d'una elecció lliure dels catalans i no de la conquesta militar franca. La resta de l'Edat Mitjana —feudalisme inclòs— és vista, en conseqüència, com el desplegament d'un sistema polític basat en la primàcia de la llei pactada sobre la voluntat del monarca i en la preeminència creixent de les institucions parlamentàries i de la participació popular en la dinàmica nacional.

Malgrat que aprofita amb brillantesa moltes de les oportunitats literàries que subministren els regnats dels segles XIII i XIV, l'expansionisme mediterrani i les grans cròniques, Víctor Balaguer no situa el clímax històric de Catalunya en aquells temps ni en aquell ordre de fets. Perquè, en efecte, per al seu objectiu eminentment didàctic, l'harmonia entre les forces socials del país i els desigis dels reis del casal de Barcelona —harmonia del tot desitjable, és clar— pertany a un passat ja clausurat; en canvi, el divorci entre els catalans i els seus monarques a propòsit del manteniment del règim de llibertats forma part dels antecedents immediats de la situació contemporània.

Sota l'influència directa dels *Anales* de Narcís Feliu de la Penya, Víctor Balaguer —juntament amb Cutchet primer, i després tot sol— subratllà que els fets més gloriosos de la història catalana eren els tres aixecaments armats de les institucions públiques locals contra els seus reis: al segle XV contra Joan II, al segle XVII contra Felip IV i a l'inici del XVIII contra Felip V. És evident que aquestes insurreccions —al final de les quals la causa catalana quedà sempre vençuda i la llibertat cada vegada en un graó més baix— eren presentades d'acord amb la teoria política de la legitimitat de la rebel·lia contra un poder tirànic. Però Balaguer i Cutchet afegiren al discurs clàssic una segona legitimitació, d'ordre més positiu a la llum de la teoria del progrés. És la reivindicació del valor permanent de l'objecte defensat contra els abusos del poder, a través de l'associació estreta del règim parlamentari català a l'anglès. L'evolució d'aquest darrer, que, a diferència de l'anterior, ha aconseguit sobreviure als embats de l'absolutisme, permetia a Ba-

laguer mostrar que era possible passar de les llibertats medievals fins a la modernitat sense passar per la centralització, ni per l'absorció de tot el poder pels reis, ni per les recaigudes autoritàries jacobina i bonapartista. A través de l'analogia amb el parlamentarisme britànic, els intel·lectuals liberalprogressistes catalans renovaren coherentment el discurs capmanyà i oferiren un altre cop l'experiència de la Corona d'Aragó a la resta de l'Espanya política com un exemple autòcton de transició liberal, més segur i d'efectes més tangibles que el model francès, seguit amb entusiasme i desencert pels governants al servei de la dinastia borbònica.

Al costat de la reivindicació de la història catalanoaragonesa, calia —en els primers moments de l'Espanya constitucional— rellegir la història castellana des de la perspectiva liberal, i més d'un ciutadà procedent de l'àrea aragonesa hi col·laborà. Al poema inconclús *Les Comunitats de Castella*, Antoni Puigblanch —un altre català present a les Corts de Cadis i a les del Trienni Constitucional i originador de la Renaixença segons la visió de Víctor Balaguer— exaltà un cèlebre episodi de lluita per les llibertats tret de la història castellana, i ho féu en una llengua catalana que el poeta veia lògicament condemnada a desaparèixer dins la nova vida nacional del segle XIX. Però entre Capmany i Puigblanch, malgrat la gosadia d'aquest darrer, s'aprecia ja l'erosió del somni constitucional de l'any dotze al llarg del regnat de Ferran VII. Es renuncia a parlar als castellans d'història catalana, i és perceptible l'esforç per autoconvèncer-se que també entre els castellans es pot trobar l'esperit liberal i que l'abandó de la llengua vernacla serà compensat pels avantatges de viure en llibertat dins una nació més àmplia i més forta. La reconducció «moderada» del procés polític després de la flamarada dels anys trenta va comportar, finalment, la renovació de l'hegemonia de la versió castellanista d'Espanya —servida per uns historiadors orientats per l'Acadèmia de la Història— i una reducció dràstica del potencial alliberador de la memòria preservada. L'escàndol promogut en l'ambient polític de Madrid el 1860 per un quadre d'història que glossava també la lluita dels comuners castellans, obra deguda a un pintor valencià, és un bon senyal de la involució política i de la fèrria censura aplicada en historiografia a l'Espanya dominada pel liberalisme més conservador.

Després d'haver estat menystinguts i malmesos institucionalment per les tendències absolutistes de la monarquia hispànica abans i, sobretot, després de la Guerra de Successió, els antics reialmes «perifèrics», presents en el denominat títol llarg dels reis d'Espanya, foren suprimits finalment per la revolució liberal, que els convertí en províncies o els esquarterà entre diferents demarcacions provincials, com fou el cas de Catalunya. En l'ordre del nou Estat constitucional del segle XIX —i en la teoria i la pràctica de les institucions de cultura de dependència estatal—, les històries polítiques d'aquests reialmes ja desapareguts quedaven degradades, amb efectes retroactius, a la condició d'històries provincials, diferents i secundàries respecte a la història general, és a dir la de Castella, o més ben dit la de la Corona de Castella.

Com és natural, aquesta distorsió dels fets —aquesta apropiació il·legítima de la memòria— no va ser mai contemplada amb indiferència pels historiadors catalans, i la polèmica, oberta o en estat latent, ha continuat fins a l'actualitat. L'ambició i l'eficàcia de les respostes donades pels intel·lectuals catalans arran de la implantació del liberalisme foren, però, molt di-

ferents. Algunes d'elles, radicals en l'aferrament a les tradicions, quedaren marginades per la seva oposició utòpica a les realitats de la societat vuitcentista, irreversiblement transformada per les regles liberals. Unes altres restaren presoneres de l'acceptació bàsica de la pràctica de govern dels liberals moderats i no van poder aixecar gaire la veu contra l'acadèmia madrilenya. Sols des de l'oposició d'esquerra a la centralització va poder cobrar significació política nova el record del passat privatiu de Catalunya.

Si arran del 1808 va semblar que la unitat espanyola s'afirmava de manera incontrovertible per la voluntat dels ciutadans de les seves regions, les crisis del regnat de Ferran VII havien produït esquerdes en l'edifici. Així, Puigblanch, des de l'exili anglès, podia pensar en una península Ibèrica dividida en tres estats diferents, sotmesos a influències externes diferents, com a tràmit per consolidar el llegat liberal almenys en el terç nord-oriental, el més avançat. Amb poca diferència, aquesta part «salvable» d'Ibèria coincidia amb els perfils de l'antiga Corona d'Aragó. També Víctor Balaguer i el moviment progressista català de mitjan segle XIX van considerar més forts els lligams entre Catalunya i les altres peces de la Corona d'Aragó que amb la resta d'Espanya. Ho eren, als seus ulls, precisament pel caràcter contractual del vincle, oposat a la dinàmica de l'expansió i la conquesta militar.

Una estratègia compartida pels historiadors catalans de l'etapa posterior a la revolució liberal fou elaborar els seus discursos al voltant de la polaritat passat-present. Més enllà de la pura enyorança del passat, de qualsevol passat llunyà, com a denúncia de l'actualitat prosaica, els romàntics catalans heretaren de Capmany una periodificació clara: el triomf de Felip V el 1714 separava el passat de Catalunya del seu present.

Des del punt de vista del patrimoni institucional autòcton, la frontera és clara, i així ho apreciaren els catalans atents als vaivens de la llibertat; entre els historiadors sensibles a la divisòria hi figura, naturalment, Víctor Balaguer. Les peripècies de l'Espanya vuitcentista afavorien un cert escepticisme, però l'evolució del context europeu feia indubtable, als ulls dels progressistes, el triomf final de la llum, i, per tant, que el futur comportaria la renovació de l'enllaç amb el passat que l'absolutisme havia volgut esborrar.

Per als conservadors com Piferrer o els Bofarull, en canvi, el cop de 1714 era irreversible pel que feia a l'Estat i a la sort de les nacionalitats (nació i Estat eren vistes com a paraules sinònimes). Segons els romàntics conformistes, la llibertat autèntica —la que emanava de les tradicions cristianes— havia desaparegut aleshores per no retornar, perquè consideraven enganyses les promeses del progrés modern i veien el liberalisme simplement com la continuïtat del discurs del poder que havien començat a confegir els monarques absoluts i els seus apòlogistes. I així, resignats amb un descabdellament històric aparentment inevitable, consideraven definitivament clos el cicle vital de la nació catalana, substituït, en el present, per la nova nació espanyola que havia absorbit totes les personalitats nacionals anteriors de la península Ibèrica i illes adjacents, excepte Portugal, és clar.

Seguint la lògica d'una actitud merament defensiva i, per tant, abocada a retrocedir sempre, els mateixos autors —que tan reticents es mostraven davant les oportunitats que ofería el dis-

курс liberal de la nova Espanya— acceptaren sense gaire problema una altra divisòria entre passat i present procedent de la tradició àulica castellana, revalidada sota el domini moderat: la que posava l'èmfasi en la vinculació dinàstica de 1479 entre Aragó i Castella com el retrobament de la vella unitat visigòtica i el reinici de la història unitària d'Espanya després del parèntesi medieval. Els manuals d'història espanyola de Joan Cortada mostren la lògica conjuntural d'aquesta acceptació, perquè, arran de l'assentament del règim liberal moderat, aquella periodificació havia estat entronitzada als programes oficials d'ensenyament. Però l'acceptació de la peripècia dinàstica del darrer segle de l'Edat Mitjana com l'acte fundacional de la nació espanyola moderna desplaçava el centre d'atenció del debat històric, temàticament i cronològicament. No sols equivalia a reconèixer la continuïtat lògica de les accions de la institució de la monarquia al llarg dels segles i a admetre que els moviments de resistència a l'empresa d'aquest agent havien estat contraris al sentit de la història, sinó que diluïa la importància del parlamentarisme antic i modern.

Víctor Balaguer formà part del grup d'intel·lectuals catalans que no va acceptar aquests termes del debat sobre nació i Estat. Paral·lelament a la seva tasca historiogràfica dels anys cinquanta i seixanta, un company polític, Ferran Patxot, dedicava importants energies a l'escriptura de la història general d'Espanya sobre la base de la plurinacionalitat ibèrica. La idea de la conformitat entre la natura dels pobles ibèrics i l'organització confederal és el fil conductor d'aquestes construccions historiogràfiques, que, entre altres coses, ofereixen una solució al problema de la divisió en dos Estats diferents: Espanya i Portugal. Si més no, en posar davant els ulls del lector espanyol l'existència de Portugal, feien palès el taló d'Aquil·les de la teoria d'Espanya com una unitat natural constituïda al voltant de Castella.

Al llarg del vuit-cents, els apoloģistes del poder estatal anaven aconseguint entroncar el seu disseny polític concret amb la teoria del progrés, hegemònica com a filosofia de la història, i presentaven com a eix de la progressió de la civilització europea la constitució d'unitats estatals cada vegada més extenses i amb més concentració de poder. Aquesta línia de pensament tenia un gran sentit en una Alemanya políticament fragmentada i a les portes de la unificació imperial, o en una França que anava aconseguint de llimar les diferències entre les seves regions a base d'un fort aparell estatal. A Espanya, un discurs anàleg podia ser també una expressió dels desitjos dels governants instal·lats a Madrid a l'entorn de la monarquia, però la feblesa interior i exterior de l'Estat restringia força les seves possibilitats d'èxit i de desenvolupament. Amb la seva combinació de romanticisme, liberalisme i nacionalisme, Víctor Balaguer va treballar amb els ingredients ideals per oferir desenvolupaments alternatius i evitar la percepció d'Espanya com una presó de nacions.

Resum

Cal parlar d'un període d'irrupció del positivisme dins d'un continuu historiogràfic català en el qual l'historicisme romàntic ha deixat una empremta essencial. Cal parlar de positivisme historiogràfic per relació al que succeeix a Europa i en funció d'un espai culturalpolític concret com és el català (és el que determina les possibilitats i els límits de l'arrelament positivista a Catalunya). Cal parlar, finalment, del positivisme en funció d'un medi social i professional en canvi accelerat. En un altre pla, convé diferenciar l'empremta positivista (un positivisme pragmàtic de fons romàntic que perdurarà molt temps) d'un període positivista en el qual aquest empirisme i els condicionants que l'envolten són l'element central que defineix la professió i l'obra dels historiadors. Si podem parlar d'un període positivista a Catalunya és en funció d'aquest conjunt de condicionants i de la consciència que en tenen els protagonistes. A la comunicació s'analitzen els límits de la confrontació positivista amb el romànticisme. Sobre aquesta base s'estudia un dels elements que considerem bàsics, això és, la contribució d'aquests primers positivistes a la professionalització, academicisme i institucionalització de la tasca dels historiadors (inclosa la Universitat i amb les revistes històriques com a trets característics). Finalment, es fan alguns comentaris sobre les principals aportacions, amb una menció especial a la seva contribució a la construcció d'una història nacional més ben fonamentada i narrada amb major rigor que l'exposada un temps abans pels romàntics.

Abstract

One must speak of a period in which positivism broke into a Catalan historiographical continuum on which Romantic history-making had left a basic mark. One must speak of positivism in the study of History in relation to what was happening in the rest of Europe and as a function of a concrete political and cultural space such as Catalonia (it is this that determines the possibilities and the limits of positivism taking root here). Finally one must speak of positivism

in a professional and social context which was quickening. On another level, the mark of positivism (a pragmatic positivism with a Romantic background that lasted a long time) should be distinguished from a positivist period in which this empiricism and the conditioning factors surrounding it are the central element defining historians' profession and work. If we can talk at all of a positivist period in Catalonia, it is because of all these conditioning factors and of the main players' awareness of them. The limits of the positivist confrontation with Romanticism are examined in this paper. This leads to study of one of the elements we think basic, i.e. the contribution of these first positivists to making history more professional and an academic discipline taken seriously in institutions (including the University and with historical journals as its main feature). Finally, some comments are made on the main contributions, with special mention of their help in constructing a history of Catalonia as a nation that is more thoroughly based and is explained with greater rigour than it had been previously by the Romantics.

Hem de parlar d'una etapa positivista a l'espai català, però per relació a l'existència d'una escola historiogràfica catalana, amb personalitat pròpia i una evolució parella a la de les escoles circumdants.¹ Així doncs, no podrem perdre mai de vista que la pràctica i el consum històrics s'insereixen en un medi cultural determinat (per sota les tendències generals comunes, caldrà diferenciar bé els elements particulars que caracteritzen cada territori). En el cas de Catalunya Principat, aquest medi estava determinat en molt bona part per un nacionalisme reivindicatiu que des dels seus orígens provincialistes al segle XVIII buscava en la reivindicació històrica (i en la lingüística) el fonament justificatori de les seves estratègies.²

En relació amb el procés de fixació de l'estat nacional i del desenvolupament del nou món burgès industrial i urbà, a cap banda d'Europa el conreu històric no era neutre; però en els espais nacionals reivindicatius com el català, aquesta pràctica esdevenia, sovint i de manera creixent, fins i tot militant. Finalment, doncs, al·ludir directament al positivisme representa fer-ho a la forma de científicisme que sembla respondre de manera fidel a la confiança d'unes burgesies noves que veuen consolidar el seu poder hegemònic a l'Europa occidental des de la dècada dels quaranta del segle XIX: si més no en teoria, aquestes burgesies haurien de representar el públic impulsor i consumidor del treball dels historiadors (i, en principi, Catalunya representa l'espai més característicament burgès de l'Espanya del vuit-cents).

1. Així ho ha acabat de provar (ja els crítics intel·ligents de la Renaixença, com ara el krausopositivista Fco. TUBINO, *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, 1880-1, ja ho havien vist molt clar) el recent *Diccionari d'Historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

2. Vid. AA.DD., *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, desde su fundación en el siglo XVIII*, Barcelona, 1955. En la seva «Breve historia de la Real Academia», Martí de Riquer parla amb certa reticència de l'objectiu fundacional de fer una Història de Catalunya, projectat el 1729 en els prolegòmens institucionals, i reprès el 1836 i el 1854.

Així doncs, el positivisme historiogràfic l'haurem de considerar, fonamentalment, com una aportació metodològica que acabà per influir en la praxi de l'historiador, de manera directa i indirecta, atès que també volia influir en la mentalitat de la burgesia consumidora del seu treball professional. Ara bé, si volem identificar aquestes aportacions de mètode, les que influeixen en la tria dels temes, la manera d'investigar-los i la forma i el lloc on exposar-los amb un període històric d'exclusiu predomini positivista, les coses es compliquen molt. Com a moviment intel·lectual, el positivisme va dialogar amb el romanticisme amb progressiva violència, i no va ser fins al 1857, en morir Comte, que es revitalitzarà (Pierre Laffitte) a París la Société Positiviste fundada el 1848, quan ja es plantejava la seva filosofia i sociologia inicials com una veritable fe, com una creuada contra la pervivència romàntica lligada al plet polític sorgit de les revolucions de 1848.³

A pocs llocs, però, aquesta forma de racionalitat científicista va ni tan sols inquietar el fons historiogràfic aportat pel romanticisme, un complex cultural que és essencialment historicista. Parlar d'una etapa positivista vol dir parlar d'uns historiadors de fons romàntic i de mètode positiu, interessats pel científicisme positivista que sembla imposar-se en els centres culturals continentals fins al punt de rebutjar el no-científicisme, la precipitació exitosa i la no professionalitat dels anteriors historiadors romàntics.⁴

A Catalunya, com en altres indrets on existia una institucionalització cultural acadèmica relativament dèbil, el positivisme va coincidir amb l'actitud intel·lectual institucionalitzadora (part de la sensibilitat regeneracionista que es consolidava en el mateix darrer quart del segle XIX) i s'hi va identificar, i va repercutir en l'àmbit professional, molt més enllà del mètode, com l'impuls decisiu en favor de la professionalitat i la corporativització moderna de l'historiador i de la seva feina.

Així doncs, aquest plet té molt a veure amb la dinàmica culturalpolítica general: es confon amb la polèmica que va sotraguejar el món intel·lectual català el darrer quart del segle XIX, enfrontant els favorables als contradictors del procés de politització del catalanisme (alguns historiadors positivistes s'hi van enfrontar, precisament, en relació amb el rebuig d'una militància que els podia minvar la llibertat acadèmica que consideraven imprescindible). Si ens fixem en les Illes i el País Valencià, també trobem aquesta inicial expressió històrica positivista relacionada amb el renaixement regionalista, molt especialment en el cas valencià, on trobem molts historiadors relacionats amb Lo Rat Penat i amb Constantí Llombart; el que succeeix és que aquesta Renaixença encara no havia arribat a l'estadi de plantejar-se la seva politització.

El final d'aquest període positivista no l'hem de buscar, com a mínim a Catalunya, en el moment en què el mètode sigui substituït per un de nou, per una nova filosofia de la història o pel predomini d'una nova escola. Cal buscar-lo, millor, en el moment de síntesi en què un nou am-

3. Vid l'argument que inspira la veu "positivisme" de l'*Enciclopedia Espasa* (1922).

4. De fet, aquesta inquietud no es va fer evident fins que el positivisme no es va emparentar amb el naturalisme evolucionista de fons darwiniana, a l'inici dels anys setanta.

bient cultural es va assentar amb força (en coincidència del fons romàntic reivindicatiu propi amb l'evolució del neoromanticisme vitalista general de l'Europa finisecular) i va poder recollir els esforços institucionalitzadors en un nou estadi on tenien cabuda (i mercat) els intents historiogràfics nacionalitzadors i els acadèmics.

En definitiva, si hem de parlar d'un període positivista de la historiografia catalana penso que l'hauríem de situar entre el moment inicial en què es va reaccionar per primer cop i obertament contra l'hegemonia cultural i de mercat de la història romàntica i el moment final en el qual cultura i política ja havien consolidat una situació de normalitat en la praxi de l'historiador professional al costat del militant reivindicatiu. En concret, hauríem de parlar d'un «temps historiogràfic», del període que va del 1876-1877 al 1903: de l'aparició de la història general d'Antoni de Bofarull, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña* (1876), feta d'una manera explícita com a rectificació del romanticisme de Víctor Balaguer (1860), i del plantejament de l'accidentat i inconclús curs de Pere Estasén i Cortada a l'Ateneu Barcelonès per explicar-hi la teoria del positivisme (1877),⁵ fins a la convocatòria del Primer Congrés Universitari Català (1903) i la subsegüent posta en marxa dels Estudis Universitaris Catalans, ja en plena fase de «derumbamiento del ideal romántico» de què va parlar Joan Maragall:⁶ tot plegat, una trentena curta d'anys que coincideixen, essencialment i cronològica, amb els del projecte canovista de la Restauració.

A les Illes i al País Valencià, l'impacte romàntic estarà determinat essencialment per l'actuació i màxima influència, respectivament, del menorquí J. M. Quadrado i Nieto (1819-1896) i de Roc Chabàs i Llorens (1844-1912).

Sobre les dificultats d'implantació d'una historiografia positivista a Catalunya

S'han volgut trobar «rastres positivistes» els anys cinquanta del XIX, en declaracions filosòfiques d'un Pi i Margall o en la sociologia estadística de l'urbanista Ildefons Cerdà. Potser caldria parlar de materialisme filosòfic, del reflex progressista de l'ambient científicista ja plenament

5. Vid. Pere ESTASÉN, *El positivismo o sistema de las ciencias experimentales*, Barcelona, s/d. Les conferències o lliçons («Lecturas sobre el positivismo»), quaranta en la planificació inicial, s'havien de fer entre gener i abril de 1877 però van ser suspeses per la Junta Directiva després de la cinquena; Estasén en va fer dues més a l'Acadèmia de Dret i ho va deixar córrer. Pitjor sort va tenir Joaquim M. Bartrina, que no va passar de la primera conferència del cicle «L'Amèrica Precolombina» (22 abril 1877), prohibit per contradir els textos bíblics. Vid. l'excel·lent estudi de S. RIERA TUÈBOLS, «El positivisme científic i la difusió del darwinisme. Les ciències naturals i mèdiques a la Renaixença», dins AA.DD., *Història de la cultura catalana*, Vol. 5 *Naturalisme. Positivisme i catalanisme (1860-1890)*, Barcelona, 1994 p. 115-138. S'hi matissen algunes generalitzacions i imprecisions del ja clàssic Thomas F. GLICK, *Darwin en España*, Barcelona, 1982.

6. Vid. José-Carlos MAINER, «Del corazón a la cabeza: sobre la poesía de Joaquín M. Bartrina», dins Y. LISSORGUES/G. SOBEJANO (coord.), *Pensamiento y literatura en la España del s. XIX. Idealismo, positivismo, espiritualismo*, P. U. Toulouse-Le Mirail, 1998

consolidat a l'Europa del vuit-cents i que tradueix molt bé la moderna sensibilitat naturalista. O potser s'hauria de parlar —per la via de la tentacular influència kantiana— d'una certa voluntat de retrobar la sensibilitat il·lustrada com a model d'enfrontament amb l'ultracatolicisme i el conservadorisme imperants en la cultura oficial⁷ (als cercles crítics i «regeneracionistes» que configurarien la Institución Libre de Enseñanza s'arribaria a parlar de krausopositivisme).⁸

El crític literari Joan Sardà parlava, amb una angoixa vital creixent (molt pròpia del posicionament intel·lectual finisecular), de la persistent «intolerància anticientífica» que s'acostumava a respirar en els medis culturals barcelonins.⁹ Es refereix a una situació persistent, que descriu com a general, i que contribueix a perpetuar la idea d'un món cultural barceloní majoritàriament conservador i catòlic, intransigent davant les innovacions científiques, els canvis radicals, especialment amb el representat pel positivisme, el naturalisme i l'evolucionisme.¹⁰ Des del Sexenni, aquesta crítica havia pres una clara dimensió política, que després de la derrota de la Primera República s'havia desplaçat cap al camp institucional i cultural.

Aquest tarannà ultraconservador i neocatòlic de la cultura oficial catalana es posava com la causa essencial de les dificultats que havien trobat el positivisme i l'evolucionisme per arrelar-se a Catalunya; allora es començaven a banalitzar les dicotomies radicals, amb connotacions polítiques com a rerefons del debat cultural: entre romanticisme i positivisme, entre modernisme i noucentisme; més tard entre marxisme i positivisme «événementiel», etc.¹¹ Finalment, es donava per sobreentès que el grup dels innovadors era una minoria esforçada i sempre arraconada i a la contra, en lluita contra l'abassegador predomini conservador.

No obstant això, des d'abans de l'esclat de la Revolució de Setembre, a Barcelona hi havia un ambient cultural i científic on el coetani impacte europeu del materialisme, de l'evolucionisme i del positivisme despertaven un interès real. Com tots els debats teòrics o filosòfics, amb clares implicacions doctrinals-polítiques, l'incitació pel positivisme de seguida va prendre una forma de polèmica: l'inquiet J. de Letamendi n'és un exemple quan a l'Ateneo Catalán l'abril de 1867 pronuncia la conferència «¿El actual movimiento de las ciencias naturales y filosóficas en sentido positivista, constituye un grave peligro para los principios morales, sociales y religiosos

7. No oblidem que a la seva obra (1834) Larra parlava de positiu al·ludint al segle XIX de la ciència, del racionalisme i d'allò pràctic.

8. Aquest corrent va ser present a Barcelona a través del mestratge d'Eduardo de Hinojosa (1852-1919)

9. Tot i el seu posicionament naturalista (acompanyant J. Yxart), el fons cultural de Sardà (1851-1898) és indiscutiblement romàntic, idealista i contrari al científicisme i al positivisme.

10. A Mallorca, l'aparició de l'obra del per altra banda conservador i catòlic J. M. Quadrado, *Forenses y ciudadanos* (1847) havia comportat la protesta àirada de l'aristocràcia local, que arribà a provocar el momentani apartament de l'autor del seu càrrec d'arxiver de la Diputació.

11. Centrada en la confrontació de 1935 entre Rovira i Virgili i Vicens Vives, però amb referències fins a les darreries del XIX, vid. Jaume AURELL, «Historiadores "románticos" e historiadores "científicos" en la historiografía catalana contemporánea: nacionalismo historiográfico y revisionismo generacional», *Memoria y Civilización*, 3, 2000, p. 237-273.

en que descansa la civilización?»;¹² Letamendi hi considerava el positivisme com una cosa estranya i nociva i el combatia tot i reconèixer, però, la seva importància.¹³

La sensació de crisi general era molt sentida i es va agreujar a partir de 1868. Potser aquest ambient és el que explica que es pogués donar el discurs inaugural de curs a la Universitat de Barcelona, l'any 1870, dictat pel catedràtic de Farmàcia, Frederic Trèmols («Sobre l'harmonia prodigiosa de l'obra de la creació»), on s'analitzava la teoria de l'evolució des de l'origen de la Terra fins a l'aparició de l'home. Però la cosa no va anar més enllà en la Universitat; tot el contrari.¹⁴ Com en tants altres aspectes, el Sexenni havia creat unes condicions favorables per a la difusió de les innovacions científiques. El 1868 apareixerà la primera traducció al castellà del positivista i propagador de l'obra de Darwin, Ludwig Büchner, *Fuerza y materia. Estudios populares de historia y filosofía naturales*.¹⁵ El 1871 Pompeu Gener li tradueix l'obra *La teoría darwiniana*, dins la tribuna dels lliurepensadors catalans *La Humanidad*.¹⁶ Per la seva banda, S. Sanpere i Miquel, un dels destacats introductors del positivisme a l'estat espanyol, traduirà l'obra de Haeckel i d'H. Spencer, el principal creador de la teoria evolucionista positivista (i un dels autors que més influeixen a Catalunya i al conjunt del sud d'Europa en aquests anys).¹⁷ Més tard, Leandre Pons traduirà a les planes del *Diari Català* disset dels vint-i-un capítols del *Journal de Darwin*, sota el títol de «Viatge d'un naturalista al rededor del món, fet a bordo del barco Lo Llebrer des del 1831 al 1836».¹⁸

12. P. Estasén recull amb sarcasme les acusacions al positivisme d'estar en l'arrel de la «desazón, de los contratiempos y el malestar consiguiente a la época moderna que, según se dice, es época de transición», a *El positivismo o sistema de las ciencias experimentales*, ob. cit. p. IX i afegeix que els sacerdots des de les troncs, els savis des de les Acadèmies o els professors des de les càtedres, tots profereixen «apocalípticas maldiciones contra el positivismo moderno», *ibid.*, p. VIII.

13. J. de Letamendi tornaria sobre el tema, amb desqualificacions tan intel·ligents com sovint premonitòries del pensament actual, al discurs inaugural de la Universitat de Barcelona (1878-9). A l'Ateneo Catalán formava part de la Secció de Ciències Exactes, Físiques i Naturals de l'entitat i sobresortia entre el grup dels més oberts, entre un grup on hi havia gent com Illas i Vidal, J. L. Feu, Duran i Bas, Reynals i Rabassa, Girona, Muns, Ferrer i Vidal, Rubió, Permanyer, Lorenzale, Rogent o Milà i Fontanals. Les pugnes doctrinàries es van plasmar en la confrontació entre el conservador *Almanaque Literario del Ateneo Catalán* i, a partir del 1864, l'*Almanaque Democrático* dels Monturiol, Tutau, Suñer i Capdevila, Clavé, etc. Vid. J. CASASSAS, *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*, Barcelona, 1986, p. 29 i ss.

14. Des del camp de la història, les posicions antievolucionistes ferotges les representava Joaquim RUBIÓ i ORS, *El hombre, origen, antigüedad y unidad de la especie humana según la revelación, la ciencia y la historia*, Barcelona, 1883.

15. S'hi afirma, entre altres coses, que «El fundamento real de la democratización de los pueblos es la democratización de la ciencia».

16. Darwin és traduït el 1876, cinc anys després d'aparèixer la seva obra i, segurament, per obra de Joaquim M. Bartrina.

17. Del biòleg darwinista alemany traduirà *Morfología general de los organismos* (1887) i de Spencer, *El universo social* (1883-4).

18. Per a l'origen del positivisme a Espanya, vid. Juan OLABARRIA AGRA, «Positivismo», a Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN/Juan F. FUENTES (dirs.), *Diccionario político y social del siglo XIX español*, Madrid, 2002, p. 552-555

La crisi del Sexenni desfermarà les crítiques envers l'ambient antipositivista general a Espanya, que no permet que el país s'arregleri amb l'Occident desenvolupat. En la creuada en pro del positivisme hi sobresurten joves intel·lectuals, sovint lligats als sectors republicans més moderats, tot i que sigui Valentí Almirall el qui els apadrini des de centres, periòdics i altres iniciatives.¹⁹ El més curiós és que aquestes crítiques coincidiran amb el moment de màxima floridada positivista a tot l'estat i, a Barcelona, amb el moment d'inflexió en el qual la intel·lectualitat positivista republicana moderada, allunyada de la política activa en la majoria dels casos, comença a ser integrada en les corporacions que, com l'Ateneu Barcelonès, havien tingut un predomini conservador exclusiu i sense concessions fins al 1875. La progressiva presència de positivistes a la Junta de l'Ateneu, a partir del 1878, culminarà amb les presidències de destacats companys de corrent, com Juan Tutau, J. Coroleu, J. Ramon Luanco, J. Yxart o J. Pella i Forgas.

Entre els crítics, defensors del positivisme, sobresurt Pere Estasén i Cortada (1855-1913), que va assolir la primera notorietat arran de la polèmica prohibició del seu cicle de conferències sobre el positivisme a l'Ateneu Barcelonès.²⁰ La idea d'Estasén, potser el sociòleg més important de l'Espanya de l'època, era que el positivisme representava la filosofia moderna per excel·lència, sorgida de les matemàtiques, inexorable en les seves deduccions, un sistema que ordena, relaciona, classifica, forma sèries, estableix connexions, que proposa «la universalidad en el campo sociológico», que és filla de l'observació, l'experimentació i l'anàlisi. En conseqüència, pensava Estasén, atacar el positivisme només consistia a fer-lo més poderós. La por conservadora era una postura prèvia i persistent, que veia justificada pel temor a perdre terreny davant la professionalitat amb la qual es presentaven els positivistes.

Al costat d'Estasén, i com ell company de trifulques positivistes a l'Ateneu Barcelonès, el maximalisme d'un positivisme filosòfic el va voler fixar i portar a la pràctica el reusenc Joaquim M. Bartrina (1850-1880). En el seus textos trobem afirmacions: «Com tot, ha anat variant amb el temps el concepte de la història. Fins fa poc s'omplien volums i més volums amb el pretenciosíssim títol de Història Universal, en els que del Univers sols s'ocupaven d'un Planeta —la Terra—, de les espècies zoològiques que sobre d'ella viuen, en descrivien una sola —la humana—, en una sola de ses varietats —la rassa blanca— i encara d'aquesta varietat n'escullien alguns individus extraordinaris —Alexandre, Lleó X, etc— i, per últim, d'aquests individus extraordinaris n'explicaven tans sols alguns fets extraordinaris que realisaren o en que intervingueren».²¹

19. V. Almirall, el 20 de març de 1878 inaugura l'Ateneu Lliure de Barcelona per acollir, sobretot, els positivistes «foragitats» de l'Ateneu Barcelonès. En el discurs inaugural especificarà, molt en l'òrbita de L. Büchner, que «la ciència sense llibertat no serà mai la veritable ciència».

20. La publicació en forma de llibre del cicle de conferències (el ja citat *El positivismo o sistema de las ciencias experimentales*) va acabar de consolidar la fama d'Estasén, que fins i tot arriba a França, en forma de recolzament per part del grup positivista de la revista *La Philosophie Positive*.

21. J. M. BARTRINA, *Obras en prosa y verso*, Barcelona, 1881, p. 55 (edició pòstuma obra de Joan Sardà).

En la seva posterior «Memoria» sobre la Sociedad Cooperativa Mataronense (1878), enuncïava la seva concepció sociohistòrica positivista al·ludint a com les lluites socials eren iguals a les que es produeixen en la naturalesa, amb el resultat de l'aparició d'una classe dominant i d'una classe de «parias dominados», als quals la llei del progrés fa que se'ls hagi de millorar necessàriament la condició, i que es generi d'aquesta manera «un estado social más perfecto, una síntesis superior».²²

Ningú, però, no va ser positivista en el camp de les ciències socials amb aquesta conseqüència doctrinal; i qui ho va voler ser, des del plantejament mateix dels seus treballs (com el cas de J. Balari i Jovany amb la seva teoria de l'etimologia o el de Sanpere i Miquel amb el seu intent d'aplicar a Catalunya la seva concepció de la història universal com la història del progrés), va acabar abandonant l'intent. El positivisme es va consolidar, a la Barcelona dels anys setanta del vuit-cents, en diàleg tens amb el romanticisme predominant i com a resposta a la voluntat de professionalització que s'anava manifestant des de feia temps. El conservador J. Coll i Vehí, a la seva obra *Elementos de literatura* (1857), ja havia parlat de la necessitat d'incrementar la professionalització per la via de sublimar el respecte a «los fueros de la verdad», en la línia de la definitiva separació entre la filosofia, la història i la literatura.

El fons dels plantejaments va continuar essent romàntic sense que ningú oblidés, però, el punt d'arrencada en el set-cents il·lustrat (especialment en Caresmar i en Capmany):²³ Antoni Elias de Molins reivindicava el febrer de 1903 els precedents il·lustrats de la historiografia catalana, en el moment en què havia començat «la verdadera erudición histórica en Cataluña».²⁴ En qualsevol cas, l'esclat romàntic havia aportat la força ideal, voluntarista i heroica en la intenció nacional dels estudis històrics a Catalunya. Però va tenir poc temps cultural, massa intransquil·litat política i un excés de canvis estructurals per a assimilar, per a poder investigar i aportar coneixements nous; va viure de la recerca dels il·lustrats (dels quals extreu la informació bàsica), però va contribuir centralment a fixar una cultura nacional diferenciada.

A les Illes, el sincretisme encara va ser més acusat. Si ens fixem en el cas de J. M. Quadrado, el fet és evident: nascut el 1819 i format en plena vigència romàntica (en relació amb gent com M. Milà i Fontanals o P. Piferrer), fins i tot la seva significació catòlica (en intensa relació amb gent com Balmes, Roca i Cornet o el mateix Joaquim Rubió i Ors) li feia accentuar l'an-

22. *Ibid.*, p. 222-223.

23. La contraposició entre romanticisme i positivisme ja sabem que funciona ben poc. Ho van explicar dient que: «En la seqüència històrica del pensament científico-social europeu, el positivisme adquireix personalitat en allunyar-se del romanticisme i triomfa plenament en retrobar el naturalisme metodològic de la cultura de la il·lustració contra el qual s'havien aixecat els romàntics; però es produeix, d'antuvi, com un desenvolupament sistemàtic de determinades aportacions del romanticisme i, a nivell de la pràctica, resta sempre obert a combinacions amb elements d'aquest darrer moviment». Vid. R. GRAU/M. LÓPEZ, «La gènesi del positivisme historiogràfic: Barcelona revisada (1844-8)», *L'Avenç*, 96, setembre 1986, p. 71.

24. *Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras en la recepción pública de Antonio Elias de Molins el 8 de febrero de 1903*, Barcelona, 1903 (la resposta la farà F. Carreras Candi).

tipositivisme doctrinal. De fet, la seva contribució a la història de Mallorca podríem assimilar-la a la que al Principat realitza V. Balaguer. En el cas de València, tot i que Roc Chabàs nasqués força després (1844), el fons romàntic dels seus plantejaments i temes resulta igualment indiscutible. Les dues personalitats van assumir el positivisme com una forma de treball que s'adequava a la seva dedicació arxivística i a la importància que donaven a les fonts en la seva obra.

Per la seva banda, al pròleg de la seva *Història de Catalunya*, Aulèstia i Pijoan (que podríem posar en la línia del positivisme almirallà) assegura que en els diversos plans que configuren la historiografia catalana del seu moment en sobresurten dos: el romanticisme, l'estímul vital i la literatura històrica com a factor activador de la vida col·lectiva; i el positivisme, en contacte amb els progressos científics del vuit-cents europeu, però que connecta molt bé amb el tradicional pragmatisme català i que permetrà donar coherència al gran impuls historiogràfic romàntic.²⁵

Aquesta funcionalitat romàntica tan gran (la força d'una història-combat abocada plenament al «nou» poble nacional consumidor) va marcar els historiadors, sobretot en aquella part que tenien d'intel·lectuals moderns adscrits al món culturalpolític català de mitjan segle XIX. La «Lección Inaugural» de X. Llorens i Barba en la inauguració del curs universitari de 1854-5 va connectar per primer cop i amb força la institució universitària barcelonina amb les formulacions filosòfiques que Ramon Martí d'Eixalà estava portant al camp de la política nova del conservadorisme barceloní, en un bloc funcional i potent que per primer cop en el segle va donar la sensació de poder neutralitzar les pors i intranquil·litats de la inestabilitat, del desordre, de l'«incendiarisme» i la revolució que tant els interferia com a professionals, com a classe i com a ciutadans: Manuel Milà i Fontanals va ser el responsable de la primera consolidació d'això en el marc de la Universitat Literària de Barcelona. Amb un fons romàntic i un record fonamental pel mestratge liminar d'A. Capmany,²⁶ aquest món cultural conservador es va adaptar de ple al segle del progrés (amb l'ajuda dels pensadors de l'escola escocesa del sentit comú) i posà en marxa una justificació cultural que perviuria fins a les portes de la Guerra Civil i que podríem identificar com el «tradicionalisme evolutiu».²⁷

El primer pas significatiu en la direcció «positivista» que poc després s'acabaria imposant el va fer el reusenc Antoni de Bofarull i de Brocà (1821-1892), intel·lectual d'arrel romàntica (els seus primers treballs són reculls de «proeses i llegendes» relacionades amb els grans reis medievals) i exemple típic dels professionals lligats al desvetllament o Renaixença catalana del vuit-cents: pertanyia a una destacada família d'arxivers lligats a la rica vida de l'Arxiu de la Co-

25. Vid. R. GRAU/M. LÓPEZ, «Lectures d'historiografia catalana», *L'Avenç*, 145, febrer 1991.

26. Vid. G. VIDAL I DE VALENCIANO, *Capmany: apuntes crítico-biográficos*, Barcelona, 1873.

27. He explicat aquesta dinàmica a J. CASASSAS, *Entre Escil·la i Caribdis. El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*, Barcelona, 1991.

rona d'Aragó (s'hi incorporà el 1846) i al grup hegemònic dels membres de l'Acadèmia de Bones Lletres (n'era membre des del 1852), sempre preocupat per la recuperació de la llengua i del passat de Catalunya.²⁸

El seu treball d'història més rellevant, els nou volums de la *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña* (1876-8), el va presentar en diverses sessions de l'Acadèmia de Bones Lletres i en la introducció el va situar en contraposició a i com la superació «positiva» de la història de Catalunya de Víctor Balaguer (1860), que catalogava d'errònia, excessivament narrativa, mancada de rigor, basada en mites i llegendes i no en fets reals, això és, els provats documentalment (de Balaguer diu que dubta que hagi ni tan sols visitat l'Arxiu de la Corona d'Aragó). Al llarg pròleg, Bofarull repeteix sovint la necessitat que «la historia sea una verdad» i, sense abandonar la voluntat interpretativa i valorativa, que s'adscriuï a un mètode: assolir «además de la exposición de los sucesos, la consideración filosófica, la crítica razonada, la emisión de parecer en puntos dudosos, la corrección y enmienda de errores atribuidos a diversos autores y la ilustración del mismo texto por medio de notas y apéndices».²⁹

Amb aquesta voluntat documentalista, que identificava com de servei a la veritat, Antoni de Bofarull es llançà a la tasca ingent d'escriure la «nova» història de Catalunya, de l'època romana a la Guerra del Francès.³⁰ Però el cert és que el resultat serà un conjunt força informe de documents, de lectura pesada i difícil, amb una manca d'estructura interna i deslligada de les aportacions anteriors.³¹ Fins i tot S. Sanpere i Miquel li retraurà que, si volia ser crític conseqüent (es refereix al seu posicionament confrontat amb Balaguer), estava obligat a aportar proves documentals originals sempre, però, que les valorés per relació amb el conjunt del material disponible i les presentés convenientment jerarquitzades. Sanpere pensava que el coneixement jerarquitzat és, precisament, el que caracteritza una historiografia i el que assenyala el camí cap a la moderna professionalització de la tasca de l'historiador.³²

28. En el seu vessant en què la tasca intel·lectual i de professional arxiver-historiador lligava amb el món cultural-polític podem destacar la seva col·laboració de 1854 al *Diario de Barcelona* (entre ells el conegut «Catalanismo no es provincialismo»), que va acabar publicant amb el títol *Estudios históricos* (1855); també la seva col·laboració en la inauguració (amb sessió dedicada a A. de Capmany, del 30/9/1871) de la Galeria de Catalans Il·lustres de l'Ajuntament de Barcelona; finalment, el primer premi en el certamen municipal de 1877, que publicarà amb el títol *Pasado, presente y porvenir de Barcelona*, Barcelona, 1881.

29. Citat per Jaume SOBREQÜÉS, «Les històries generals de Catalunya en el període històric de la Renaixença i el romanticisme (segle XIX)», a AA.DD., *La historiografia catalana*, «Quaderns del Cercle», 6, Girona, 1990.

30. També publicarà *Historia crítica de la Guerra de la Independencia en Cataluña* (1886-7) i deixarà inacabada en morir *Historia de la Guerra Civil de los Siete Años en Cataluña* (1833-40), ambdues més acurades des del punt de vista metodològic.

31. És el que li recordarà A. ROVIRA i VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, Barcelona, 1922; vol. 1 Introducció, destacant que, tot i ser valorable la intencionalitat «nacional» i professional de l'autor, aquest demostra ser un mal narrador, sense capacitat per a jerarquitzar la massa de documents que utilitza, i converteix la seva obra en quelcom d'inaprofitable per al públic.

32. Vid. els comentaris fets per R. GRAU/M. LÓPEZ, «Lectures d'historiografia catalana», *L'Avenç*, 147, abril 1991.

El cert era que, com va reconèixer Rovira i Virgili l'any 1922, la voluntat de professionalització era una de les preocupacions fonamentals d'A. de Bofarull (preocupar-se pels que utilitzaran la seva obra, fins i tot amb finalitats polítiques) i, al capdavant, serà una de les característiques de l'aportació de l'incipient i instrumental empirisme positivista català.

La professionalització de la tasca de l'historiador

En el text ja citat de 1922, Rovira i Virgili destacava l'existència dels «monografistes, els investigadors d'arxius i els arqueòlegs» que a les darreres dècades del segle XIX havien estat els veritables consolidadors de la moderna historiografia catalana. Aquesta consolidació havia estat possible perquè els positivistes de les darreries del vuit-cents varen treballar, malgrat algunes dissensions més aparents que reals, sense trencar amb el corrent d'història nacional endegat per la Renaixença;³³ varen encetar la professionalització moderna de la tasca de l'historiador, i varen fer un esforç molt important en la línia de la institucionalització de l'ensenyança, recerca i difusió de la història catalana, inclosa la Universitat Literària de Barcelona i el contacte assidu dels historiadors d'aquí amb el panorama internacional del moment.

Aquesta professionalització, comuna per altra banda a la que es consolida per quasi tot l'Occident europeu, s'havia de concretar en un predomini generacional, en la quasi imposició d'unes maneres de fer (d'un mètode), en la comuna orientació dels principals portaveus, en la pluralitat i el desenvolupament institucional i, en la cúspide, en l'ordenació de la institució universitària, fixant les piràmides de prioritats i excel·lències dels historiadors més significatius així com el conjunt de coneixements que permetia l'accés a la professió d'historiador.

La persona que acabarà encarnant la direcció d'aquest món professional més ordenat, en el pas del XIX al XX, serà el cap de la moderna escola medievalista barcelonina (de fet, de la primera escola històrica acadèmica a casa nostra), Antoni Rubió i Lluch (1856-1937),³⁴ fill de Joaquim Rubió i Ors i principal deixeble historiador de Manuel Milà i Fontanals.³⁵ És significatiu

33. A. Rubió, el 1913 destaca com l'obra de Pròsper de Bofarull, *Los condes de Barcelona, vindicados* (1836), continua essent una guia segura per als investigadors catalans moderns, atès que les llacunes d'aquella obra les havia omplert la recerca posterior. Vid Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «200 años de Historia de Cataluña en la Real Academia de Buenas Letras», dins AA.DD., *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, desde su fundación en el siglo XVIII*, Barcelona, 1955.

34. El seu mètode de treball, adscrit al positivisme empíric heretat dels seus mestres, el portava a situar cada fet, persona o obra a estudi en relació amb el context de la societat catalana del seu moment i en relació amb la dinàmica de les orientacions historiogràfiques europees. És per això que va destacar sovint l'element de continuïtat historiogràfica a Catalunya, en estreta relació i reflex de la continuïtat del mateix esperit nacional català.

35. De Milà en destaca que, com X. Llorens i Barba, «no es va deixar arrossegar mai pels colossals sistemes que han omplert de passatgera admiració el món científic», a A. RUBIÓ I LLUCH, *Manuel Milà i Fontanals. Notes biogràfiques i crítiques*, Barcelona, 1918, p. 50. Altres apreciacions sobre la cultura universitària de la qual es responsabilitza Milà i Fontanals i que l'influeix poderosament, a A. RUBIÓ, *Discurso en elogio del doctor D. Marcelino Menéndez y Pelayo*, Barcelona, 1913.

que fos Rubió i Lluç el primer a destacar com «Por otra parte, la cultura universitaria, divorciada por lo común en nuestra patria de la realidad, no ha tenido tampoco mayor eficacia que el ilustre senado de la historia nacional en el movimiento general histórico de la península».³⁶

La manca del factor ordenador universitari va donar una importància inicial molt gran a altres corporacions, que varen fer una tasca substitutòria fins, inusualment, molt endavant: a Barcelona, les principals varen ser l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i el continu Ateneo Catalán-Ateneu Barcelonès.³⁷

L'Acadèmia de Bones Lletres va acollir el 1835 les primeres classes en anunciar-se la restauració liberal de la Universitat a Barcelona, fidel al seu compromís fundacional de contribuir al desenvolupament de la cultura catalana, especialment en el camp de la història i de la llengua nacionals: es van posar en funcionament una càtedra d'història d'Espanya «con aplicación particular a Cataluña» a càrrec de J. Martí; una de llengua castellana, que impartia Mariano González; i una de literatura castellana, encarregada a Albert Pujol.³⁸ El remarcable és que, quaranta anys més tard, la institució seguia despertant l'interès dels historiadors, incloent els més joves i moderns, identificats amb la irrupció si més no instrumental del positivisme. El paper substitutori secular que l'Acadèmia havia tingut, especialment en moments ben difícils, el seu lligam amb la Renaixença i la presència entre els seus membres del bo i millor de la intel·lectualitat catalana conservadora feien atractiva la institució com a plataforma des d'on imposar unes maneres de fer noves.³⁹

Que l'Acadèmia volia intervenir de manera activa en l'impuls de la professionalització de la recerca històrica ho il·lustra la decisió de 30 de desembre de 1876, que oficialitza el secretari de la corporació Gaietà Vidal i Valenciano partint de la constatació que «El fomento y protección de los estudios históricos y literarios constituye uno de los fines más importantes de esta corporación»; en conseqüència acorden que: «La Academia protegerá con auxilios pecuniarios a las personas que pu-

36. A. RUBIÓ I LLUÇ, *La escuela histórica catalana*, Barcelona, 1913, p. 128. Es tracta del discurs de resposta al d'inigrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Cosme Parpal, celebrat el 13 d'abril de 1913.

37. A Barcelona va mancar la institucionalització que Madrid tenia a causa de la proximitat del poder: la Real Academia de la Historia (reorganitzada el 1841) i la seva filla, segons el model francès, l'Escuela Superior Diplomática (1856), que al seu torn creará el Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Anticuarios (1858). Cal no oblidar que el decret de reordenació parcial universitària d'Antonio Garcia Alix (1900) introduirà les activitats de l'Escuela Superior Diplomática com assignatures d'història en les facultats de Filosofia i Lletres.

38. Més endavant se n'hi van afegir una d'oratória i una altra de llengua grega; les inicials van funcionar entre el 7/12/1835 i finals de 1837, que van començar les primeres classes pròpiament universitàries. Vid. Martí de RIQUER, «Breve historia de la Real Academia. La Academia de la «Renaixença» (1833-1900)», a AA.DD., *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona desde su fundación en el siglo XVIII*, Barcelona, 1955.

39. Entre 1876 i 1879 hi ingressaran: Andreu Balaguer i Merino, J. Pella i Forgas, Ant. Aulèstia i Pijoan, J. Balari i Jovany i J. Coroleu i Inglada; el 1889 ho farà Antoni Rubió i Lluç i el 1890 Guillem M. de Brocà i, pels volts de 1900, ingressaran els que Ramon d'Abadal denomina els membres de la importantíssima «generació del 1900»: Joaquim Mirret i Sans, Fc. Carreras Candi, Andrés Giménez Soler, Ferran de Sagarra i de Siscar, Eduardo de Hinojosa, Antoni Elias de Molins, Salvador Sanpere i Miquel i Joaquim Botet i Sisó. També n'eren membres J. M. Quadrado, Roc Chabàs i alguns deixebles seus, com J. Rodrigo i Pertegàs.

bliquen, o tenguin dispuestas para su publicación, obras originales, inéditas, reproducciones o colecciones de documentos de reconocida utilidad, relativos a la historia o a la literatura de Cataluña».⁴⁰

A través de les sessions acadèmiques, de les significatives sessions necrològiques, aprofitant les possibilitats de les *Memorias* de l'Acadèmia i, a partir del 1898, del seu *Boletín*, la professió va trobar l'ambient favorable a la modernització dels estudis històrics, al contacte internacional sistemàtic, al desenvolupament de les especialitats i subespecialitzacions (prehistòria, arqueologia, numismàtica, història cultural, institucional, jurídica, religiosa-eclesiàstica, sigil·lografia, etimologia, etc.)⁴¹ i a la consolidació d'uns treballs que desterren la generalització i adquireixen la dimensió de la monografia.

A l'Ateneu Barcelonès, els nous professionals de la història van trobar-hi una Biblioteca i Hemeroteca molt al dia i construïda segons els interessos del propi grup. Destaquem la rapidesa amb la qual hi arribà l'obra del ja citat Spencer, l'autor anglosaxó més traduït a Espanya durant les darreres dècades del XIX, en l'edició anglesa del seu *Tractat de Sociologia* (1873-1881), o la traducció de 1905 de *L'home contra l'estat* (Editorial Joventut). No es pot oblidar l'adquisició simultània a l'aparició de l'obra d'H. Taine, *Els orígens de la França contemporània* (1875), considerada la Bíblia dels estudis positivistes d'història institucional i d'inspiració liberal-conservadora. També disposaven dels 19 volums de les *Obres Completes* d'E. Renan, de l'obra de Cesar Cantú o de la dels grans mestres positivistes italians, Cesare Lombroso o Pasquale Villari, entre molts altres.

Al costat d'aquestes institucions, no podem oblidar-ne d'altres que també contribuïren, encara que en menor grau, a desenvolupar una tasca historiogràfica positivista empírica, jerarquitzada professionalment i lligada a les tendències de fons de l'espai cultural català.⁴² Un dels sectors més significatius va ser el món institucionalitzat de l'excursionisme, on confluïren l'empena romàntica amb la voluntat científicista positivista i on amb les seves sortides, sessions d'estudi, biblioteques, col·leccions i publicacions es va acabar de consolidar la història local, que també arrenca amb força a redós de la florida inicial del positivisme.⁴³ Primer va arrelar entre gent jove, lligada al moviment catalanista, però de seguida es va estendre cap a les capes mitjanes barcelonines i va interessar activament la intel·lectualitat local.⁴⁴

40. Notícia apareguda a la secció «Revista de Academias y Sociedades Literarias» de la *Revista Histórica*, IV, núm. 35, març 1877.

41. Vid. REIAL ACADEMIA DE BONES LLETRES, *Taules de les publicacions de l'Acadèmia (1756-1930)*, Barcelona, 1933.

42. Que la perspectiva i la voluntat institucionalitzadora havien canviat ho demostra el projecte no reeixit d'endegar una Asociación Histórico Catalana (1876), una mena d'acadèmia de la història amb la missió de dinamitzar l'estudi i la difusió de la història de Catalunya i contribuir a superar la pràctica aïllada de l'historiador romàntic. Va néixer com una de les primeres iniciatives de la plataforma Unión de Corporaciones Científicas, Literarias, Artísticas y Económicas de Barcelona (1876-1886).

43. Vid. S. SANPERE I MIQUEL, «Cooperació de les associacions d'excursions en la investigació dels orígens del poble català», *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, 1880. També, J. YXART, «Sociedades de Excursiones», *Revisita de Ciencias Históricas*, 5, 1887, p. 151.

44. Vid. M. de l'A. SAURÍ, *Associació d'Excursions Catalana (1878-1898)*, Tesi de Llicenciatura inèdita, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona, setembre de 1985.

La primera que es creà fou l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876). Entre els fundadors trobem l'historiador catalanista J. Fiter i Inglès (1857-1915), promotor posterior de l'Associació Artísticoarqueològica. En aquesta primera associació excursionista hi trobem col·laborant, entre d'altres, Aulèstia i Pijoan, amb una conferència on va destacar com s'estava culminant la tasca iniciada al segle XVIII pels col·leccionistes, els antiquaris i els naturalistes. Més científica que la primera, entre 1878 i 1898 (encara que força en crisi a partir del 1886), va existir l'Associació d'Excursions Catalana, on van col·laborar bona part dels positivistes, organitzant cursos i seminaris, certàmens i premis, així com seccions estables, artística, literària, lingüística i una de topogràficopintoresca encarregada a M. Massó.

Aquest moviment va ser analitzat per Aulèstia i Pijoan, el qual va destacar com els «homes il·lustrats» l'havien aprofitat per a promoure «la conservación de sus antiguos monumentos y el estudio de sus bellezas naturales», incentivats «por el esplendoroso renacimiento histórico-literario» que s'estava produint a Catalunya. També valorava molt la gran quantitat de memòries que s'hi produïen, les notícies històriques, arqueològiques, artístiques, científiques, literàries, etc. que generaven sobre diverses poblacions i comarques de Catalunya (especialment de la província de Barcelona); també destacava que, si bé la recerca d'informació provenia sovint del pur «entusiasme», el posterior treball de catalogació i anàlisi revalorava molt aquests materials.⁴⁵

El veritablement important, al capdavant, fou que la institucionalització i corporativització moderna van afectar l'encarcarat i controlat sistema universitari. A la primera meitat del segle, la càtedra oficial d'història l'havien ocupada Pere Felip Monlau (1840-4) i després Joan Cortada.⁴⁶ Quan es va desenvolupar la Ley Moyano (9/11/1857) amb el Reglamento Corvera (22/5/1859), si més no es van consolidar les plantilles universitàries i es va poder assegurar un mínim de continuïtat dels ensenyaments: Joaquim Rubió i Ors es va fer càrrec de l'ensenyament d'història en aquesta nova situació (1860-1899) i va assentar les bases de la corporativització acadèmica moderna de la matèria.

Fins al Sexenni Democràtic només existien estudis d'història universal i serà en aquest període que s'inclouran els d'història d'Espanya (que a partir de 1877 passaran a denominar-se d'Historia Crítica de España i a ser completats, a partir del 1880, pels de Geografía Histórica).⁴⁷ Els polítics del Sexenni, tot i la seva profunda convicció estatalista i centralista d'arrel republicana, van fer un esforç de descentralització (permís per a concedir títols de doctor a les uni-

45. A. AULÈSTIA I PIJOAN, «Memorias de la Asociación Catalanista d'Excursions Científiques, ilustradas ab grabats i acompañadas d'índexs analítichs», *Revista de Ciencias Históricas*, II, 1881, p. 598-600.

46. El seu Programa presentat per a concursar a la càtedra de Mitologia i Història (31/7/1846), a Albert GHANIME, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*, Barcelona, 1995, p. 183-189. De fet, serà Cortada el primer que buscarà la modernització dels estudis superiors, d'història, amb programes de conferències, utilització de manuals, etc.

47. Per a les condicions oficials de l'ensenyament universitari de la història a la Universitat espanyola del segle XIX és útil la consulta de Rafael ALTAMIRA, «Direcciones fundamentales de la historia de España en el siglo XIX», a P. RUIZ TORRES (ed.), *Discursos sobre la historia: Lecciones de apertura de curso en la Universidad de Valencia (1870-1937)*, València, 2000, p. 247-281. També, André D. TOLÉDANO, «L'enseignement de l'histoire dans les Universités espagnoles», a P. RUIZ TORRES, (ed.), *ibid.*, p. 283-288.

versitats de província), increment de la llibertat de càtedra i modernització (supressió de les facultats de Teologia, tot i que a Barcelona havia desaparegut anteriorment). Això no afectà en absolut el posicionament neocatòlic de Rubió i Ors enfront del positivisme evolucionista.⁴⁸

En aquest sentit, això no obstant, hem de diferenciar molt bé les polèmiques que transcendien al camp polític i ciutadà de les que es mantenien en l'àmbit acadèmic estRICTE. L'antipositivisme de Rubió i Ors s'emmarcava en un ambient historiogràfic on continuava predominant el contingut fonamental històric romàntic i on se sabia que la història no figurava dintre la cosmovisió del científicisme positivista.⁴⁹

Un altre gir important es va produir coincidint amb l'accés al poder del primer govern liberal de la Restauració (1881), amb la voluntat de superar el desgavell provocat per l'autoritari ministre de Foment Orovio a partir del febrer de 1875. Amb aquest canvi es va consolidar el nou pla d'estudis de Filosofia i Lletres (endegat el 1880) i, amb ell, es va produir el creixement d'aquesta Facultat, en crisi fins aleshores.⁵⁰ En aquesta conjuntura es va produir el relleu de M. Milà i Fontanals, amb motiu de la seva mort el 1884, per Antoni Rubió i Lluch.⁵¹

Poc abans de morir, Milà sistematitzava les diverses formes que creia que podia prendre l'exposició del treball històric: descriptiva o narrativa (història imaginativa, en diu); filosòfica o abstracta (que també denomina història sistemàtica perquè busca l'anàlisi de les causes i les conseqüències) i que considera essencial sempre que no se n'abusi; i pragmàtica o narrativa, amb clares aplicacions pràctiques, ideològiques i polítiques. Aquest mestratge i repercussió cultural-política i universitària varen quedar palesos en els actes commemoratius de la seva mort.⁵² L'acte més significatiu es va produir per iniciativa de la Reial Acadèmia de Bones Lletres i es va realitzar al Paraninfo de la Universitat, amb presència d'autoritats de tot tipus i la del deixeble del finat, Marcelino Menéndez y Pelayo, en representació de l'Acadèmia de la Història. En aquesta sessió es varen llegir fragments de l'opuscle de Rubió i Ors, *Notícia de la vida*

48. El vell Rubió i Ors va contribuir decisivament a la professionalització dels estudis històrics i va ser decisiu en la seva adopció generalitzada com a mètode de treball, tot i criticar-lo filosòficament des de les seves posicions ultracatòliques i providencialistes. La tasca universitària pot quedar reflectida en *Epítome-programa de Historia Universal* (1873-5) i *Lecciones elementales de Historia de España* (1876).

49. El sentit renovador universitari va ser analitzat posteriorment amb força lucidesa per J. DELEITO Y PIÑUELA, «La enseñanza de la historia en la universidad española y su reforma posible», discurs inaugural de curs 1918-9 de la Universidad de València; vid. P. Ruiz TORRES, (ed.), *Discursos sobre la historia*, 2000, p. 143-246.

50. Vid. AA. DD., *L'aportació de la universitat catalana a la ciència i a la cultura*, Barcelona, 1981. Finalment, s'hauria d'esperar el Decret de García Alix (1900) per a veure la creació de la Secció d'Història a la Universitat, amb la qual culminaria aquesta institucionalització acadèmica de la matèria.

51. Vid. Manuel JORBA, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, 1989. La consciència que Milà mateix tenia d'estar realitzant un mestratge i consolidant una escola a J. YXART, «Milà i Fontanals», *La Vanguardia* (9/4/1891), recopilat per Rosa CABRÉ, *José Yxart. Crítica dispersa (1883-1893)*, Barcelona, 1996.

52. Destaquem la sessió necrològica a l'Ateneu Barcelonès (1/6/1885) amb parlament del seu secretari i catedràtic a la Universitat Gaietà Vidal i Valenciano; o l'acte de col·locació del retrat a la Galeria de Catalans Il·lustres de l'Ajuntament de Barcelona (finals de 1888), amb parlament del mateix Vidal i Valenciano.

y escritos de Manuel Milà i Fontanals, i un parlament de Celestí Barallat, secretari de l'Acadèmia de Bones Lletres, on destacava «las tendencias de nuestro movimiento regional, armónico y progresivo y enlazando la tradición de la Academia con las enseñanzas del sabio catedrático de literatura».⁵³

Un darrer fet ajuda a explicar la importància creixent que anava adquirint la Universitat de Barcelona per als estudis històrics. Es tracta de l'obra de J. Balari i Jovany, *Historia de la Universidad de Barcelona*, publicada a l'*Anuario de la Universidad de Barcelona* (1897). Es tracta d'un treball positivista, on s'analitza des de la lluita secular per establir la Universitat a Barcelona fins al seu present, on la tradició d'una històrica universitat catalana compta amb la col·laboració interinstitucional de corporacions com, per exemple, l'Acadèmia de Bones Lletres.⁵⁴ El treball de Balari en superava un d'anterior, obra del catedràtic de geografia històrica d'Espanya, Gaietà Vidal i de Valenciano (1834-1893), *Reseña histórica de la universidad literaria de Barcelona* (1881).

Finalment, al marge de la Universitat però en el centre de la professionalització de l'academicisme positivista barceloní, no podem oblidar la contribució de la «saga» dels Bofarull, els màxims responsables del bon funcionament i la utilització creixent i sistemàtica de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Iniciada amb Pròsper de Bofarull, ja es va consolidar amb el seu fill, Manuel de Bofarull i de Soriano (1816-1898), impulsor de la «Colección de Documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón» (iniciada el 1847) i membre de l'Acadèmia de Bones Lletres. També van destacar el fill de Manuel i també director de l'Arxiu, F. de Bofarull i Sans i, com sabem, el nebot de Pròsper, A. de Bofarull. Bona part de la florida historiogràfica positivista de finals de segle no s'explica sense la influència i la feina d'aquesta família.

Pel que fa al País Valencià i a les Illes, el pes dels arxius en la consolidació positivista va ser d'una importància similar. A Mallorca, Quadrado va posar en marxa i dirigir de 1851 a 1895 l'important Arxiu del Regne de Mallorca, el principal centre de recerca illenc al costat del mutilat Arxiu Capítular de Mallorca, on s'apleguen els fons de les institucions mallorquines des de la conquesta de Jaume I.⁵⁵

A València, Roc Chabàs va fer un important treball arxivístic a la seva etapa alacantina, que més tard culminà a l'Arxiu capítular o Metropolità de València (1892-1903), del qual va sistematitzar els fons. Aquesta tasca, considerada un veritable model, va acabar publicant-la (1903) a la *Revista de Bibliografia Catalana* que dirigia a Barcelona Jaume Massó i Torrents. Aquest

53. Vid. Antonio PALOMEQUE, «Actos de homenaje a la memoria de don Manuel Milà i Fontanals después de su muerte (1884-1912)», *Anuario de Filología*, Universidad de Barcelona, 5, 1979, p. 494.

54. Balari havia substituït el 1881 Bergnes de las Casas en la càtedra de Llengua Grega. Vid. J. CASASSAS, «A propòsit de la Història de la Universitat de Barcelona de J. Balari i Jovany», dins AA.DD., *Història de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, 1990, p. 629-638.

55. J. M. Quadrado va ser des de 1858 personal oficial del nouat Cos Facultatiu d'Arxivers i Bibliotecaris dependent de l'Estat.

món valencià dels arxius va tenir la força (que potser no tenia la mateixa Universitat) de donar forma a l'escola positivista valenciana. En el darrer volum de la seva revista *El Archivo. Revista de Ciencias Históricas*, Roc Chabàs el 1893 la definia, i a més explicitava el que havia de ser la seva contribució: potenciar el treball monogràfic seriós, fonamentar-lo en la recerca de fonts originals, tenir una cura especial en la publicació sistemàtica d'aquestes fonts i convertir la seva feina en la base sòlida i moderna de la nova síntesi de la història de València.

Els portaveus positivistes

L'existència d'un nombre remarcable de publicacions dedicades a la difusió del positivisme indica fins a quin punt aquest corrent havia impactat en la cultura política catalana de les darreries del segle XIX i com s'havia convertit en un element central de les formulacions polítiques que volien enfrontar-se amb la cultura conservadora hegemònica.⁵⁶

Però el que ara ens interessa més és veure com l'esclat del positivisme pragmàtic català va coincidir amb l'aparició d'una sèrie de revistes, específicament d'història, amb el resultat de contribuir centralment al desenvolupament, estructuració interna, professionalització, corporativització acadèmica i connexió interior i exterior de la historiografia catalana. Per altra banda, aquesta consolidació historiogràfica (a mig camí del positivisme i l'idealisme antimaterialista) va coincidir i sintonitzar amb els corrents llatínia i regeneracionista que s'expandeixen per l'Europa del sud en el darrer quart del segle XIX.⁵⁷

La primera a aparèixer va ser la *Revista Histórico Latina*, que a partir del gener de 1875 i sota l'impuls de Pella i Forgas i Antoni Elias de Molins (ajudats pel germà del darrer i per Antoni de Bofarull), quan la revista sembla assentar-se definitivament, va incorporar al títol «Publicación mensual de Ciencias Históricas». Al primer número (1/5/ 1874), l'editorial «A los lectores» afirmava que apareixien, en sintonia amb el que ocorria a Europa, per a mostrar «el desenvolvimiento progresivo de los estudios históricos, especialmente en los pueblos de raza latina, y a la par centro de relación de todos los que con noble entusiasmo se dedican a investigar las huellas del pasado, en todos los varemos del saber humano». Així mateix, des del primer moment van demostrar un gran interès per acostar-se a l'Academia de la Historia, però sense perdre la seva

56. Podem citar, entre les més significades, *El Porvenir* (1876) amb el propòsit de propagar els corrents literaris, artístics i científics moderns i on col·laboren Joaquim M. Bartrina, Pompeu Gener, Pere Estasén, V. Almirall o F. Sunyer i Capdevila. També l'òrgan dels partidaris barcelonins de Castelar, la *Gaceta de Barcelona*, on col·laboren Bartrina, Estasén o Gener. A les darreries del segle sobresurten *L'Avenç* i el seu promotor Jaume Massó i Torrents; la *Revista Blanca*, que indica el predicament que va tenir el positivisme materialista entre els sectors republicans i anarquistes; o les planes culturals de la mateixa *La Vanguardia*, sobretot amb la direcció de Modest Sánchez Ortiz i, ben en especial, de la mà de crítics de l'alçada de Sardà o Yxart.

57. He explicat això detalladament a J. CASASSAS, *Entre Escil·la i Caribdis*, especialment p. 274-301. Una visió interna a LA REDACCIÓN, «Las revistas latinas», *Revista Histórico Latina*, 3, 1 agost 1874.

autonomia, cosa que possiblement va fer que la institució madrilenya no els recolzés mai i, malgrat les gestions de V. Balaguer i de Fidel Fita, mai no els donés cap mena de finançament.⁵⁸

La majoria d'estudis publicats eren d'història, arqueològics, numismàtics o paleogràfics (estudi de les làpides hebrees de Girona, per Fidel Fita) sobre tema medieval o antic (romà), com també d'història i crítica literària (col·laboració de Milà i Fontanals, el 1875 o l'estudi de G. Vidal i Valenciano sobre la Divina Comèdia); d'història de l'art medieval (col·laboració de J. Puiggarí i Llobet); d'història institucional i del dret (J. Elias de Molins, F. Escudero, F. Romero o J. Coroleu), d'història de la taquigrafia (el primer avançament de l'obra de J. Balari, *Taquigrafía de los griegos y romanos*), etc. La revista va incorporar col·laboracions de destacats especialistes de fora de Catalunya (Juan de Arana, Fco. Tubino, M. Menéndez y Pelayo), seccions d'informació estrangera (de l'activitat de la parisenca Acadèmia d'Inscripcions i Belles Arts, de la Biblioteca Nacional de Madrid, del Museu Britànic), de correspondència i obertes a la polèmica (Antoni de Bofarull, J. R. Luanco), seccions bibliogràfiques (sobre publicacions relatives a la història dels «pueblos latinos») o neocrològiques (del destacat arqueòleg francès Ch. Ernest Beulé. Aquesta primera revista ja traduïa la força de les escoles d'història local (el capellà vigatà Pau Parassols Pi, J. Puiggarí, entre altres).

La maduresa d'aquesta revista es va assolir, a partir del gener del 1876 (correspon a l'any III, número 21), amb el nou títol de *Revista Histórica. Publicación mensual de Ciencias Históricas y Bellas Artes* i un escut on, sota la divisa «Rinascitur», apareixia un sol sortint amb unes runes a primer pla. A partir d'ara se n'especifiquen els directors: Antoni Elias de Molins i J. Pella i Forgas. La revista guanya en consistència, nombre i rellevància dels col·laboradors,⁵⁹ les seccions es fan més denses i regulars i s'aprofundeix en la crítica bibliogràfica i en les notícies de la resta de l'estat i de l'estranger.⁶⁰

58. Aquest ambient queda força explicat a la primera part de l'opuscle de J. PELLA, *La crisi del catalanisme*, Barcelona, 1906.

59. Entre els principals: Joaquim Botet i Sisó, , Enric Claudi Girbal (cronista de Girona), Emili Grahit (amb un llarg treball sobre la capitulació de Girona el 1809) i J. M. Pellicer i Pagès, del grup gironí (el juny de 1876 s'inclou una biografia de Narcís Blanch i Illa, membre de l'Associació Literària de Girona); A. de Bofarull, G. Vidal i Valenciano, M. Milà i Fontanals, J. i A. Elias de Molins, F. Maspons i Labrós, J. R. Luanco, F. de Bofarull i Sans, Rafael M. de Labra, Joaquim M. Bartrina, J. Fitè i Inglés, J. Coroleu, J. Pella, Fidel Fita, S. Sanpere i Miquel i, més esporàdicament, M. Menéndez Pelayo, Manel Angelón, Maties Carbó (en nom del Cos d'Arxivers), Llorenç Aguirre (de la Comissió Provincial de Monuments), Juan L. Castrillón o el mateix Victor Balaguer.

60. A la secció «Crònica General», de la qual es responsabilitzen, alternativament, els dos directors. Una mostra representativa (Any III, núm. XXII, març de 1876) on es parla del primer número de la parisenca *Revue Historique* (directors Monod i Fognier); d'un discurs de Foustel de Coulanges a l'Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques de París; del número de gener de 1875 de la *Revue des Deux Mondes*; de l'aparició de l'obra de la comtessa de Gasparin, *Paseo por España*; del Museu Arqueològic de Madrid; sobre l'Acadèmia de Munic; sobre la inauguració a Roma del Museu d'Antiguitats; sobre el programa per a 1876 de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando; del procés de constitució de la Sociedad Libre de Geografía; del programa del certamen convocat per la Comissió Especial del Centenari del rei Jaume I; de l'aparició del llibre d'Odilon Barrot, *Memòries Pòstumes*, interessants, diuen, per a l'estudi de la història contemporània; del sumari del núm. 8 de la *Revue Contemporaine* o el sumari del núm. 30 de la revista literària *Cervantes*.

Els treballs sobre tema medieval continuen essent els més importants; però els arqueològics i sobre tema clàssic guanyen terreny (el maig de 1876 s'inclou un article explicatiu del Museu Arqueològic de Girona). També adquireix major densitat la secció bibliogràfica⁶¹ (que, en ocasions, es completarà amb una secció de «Libros Nuevos», publicats a Espanya, França, Itàlia o Alemanya) i s'introdueix una secció (setembre 1876) de «Revista de Academias Extranjeras», on es parlarà de l'Asociación Francesa para el Adelantamiento de las Ciencias, de la també francesa Sociedad Asiática o dels treballs dels especialistes en la història de l'Índia de l'Acadèmia de Ciències de París.

A partir de 1880 i fins a 1886, a Barcelona va aparèixer la *Revista de Ciencias Históricas*, de fet un anuari del qual va ser l'ànima el seu director, Salvador Sanpere i Miquel.⁶² De fet, es pot dir que aquesta revista manifesta la definitiva professionalització de la història catalana, amb una orientació positivista hegemònica i una aposta per la monografia i uns estudis que fonamentessin històricament i científica el «cas català» com a particularitat diferencial de la dinàmica general espanyola. La consolidació del sector històric i la coincidència amb l'estructuració intel·lectual, professional i política de la campanya en defensa del Dret Civil català varen ajudar a conferir-li un aire inconfusible de solidesa professional i de compromís «regionalista».

Sanpere mateix polemitzà llargament amb els que critiquen que el seu *Orígenes y fuentes de la nación española* (1877) s'hagi dedicat al cas particular de Catalunya i publicat en català: es reclama membre de la comunitat científica internacional, treballador rigorós (erudit) que ha analitzat en profunditat els elements que justifiquen la seva tesi «particularista» (la terra, la raça, el poble, la llengua o els costums); s'estranya, diu, que els seus crítics el vulguin desqualificar per una pretesa militància doctrinal-política que, segons els casos, va de l'ultracatolicisme al federalisme «comunero».

La *Revista de Ciencias Históricas* evidencia fins a quin punt s'han consolidat els estudis històrics a Catalunya. Els camps de treball s'han diversificat molt; entre altres, s'hi publiquen treballs de lingüística i filologia (A. de Bofarull), etnologia (Sanpere i Miquel), cronologia (Joan Seguí), religió i mitologia (Sanpere i Miquel, J. Coroleu), arqueologia (Pere Alsius, Botet i Sisó, F. Martorell i Peña), epigrafia (G. de Sentiñón, Fidel Fita, C. Pujol i Camps), numismàtica (Álvaro Campaner, C. Pujol, A. Elias de Molins), arxivística (Celestí Pujol i Camps, Eduard Tàmaro, E. Claudi Girbal), prehistòria (Manuel Sales, Rafael Blasco, Sanpere, Manuel de Chia) i fins i tot una secció d'indumentària, amb un treball de l'incombustible mossèn Parassols.

61. Per exemple, al núm. 36 (abril de 1877), J. Pella i Forgas ressenya els llibres de Joaquim Rubió i Ors, *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas*, (Barcelona, 1877), i Joan Mañé i Flaquer (ed.), *La Revolución de 1868 juzgada por sus autores: documentos, juicios, máximas, polinodias y desahogos*, Barcelona, 1876.

62. Sanpere havia tingut un paper destacat en moltes iniciatives que aprofundien en la major presència professional i pública (regionalista) dels historiadors positivistes en aquest període inicial de la Restauració. Un exemple destacat havia estat el segon premi en el concurs municipal guanyat per A. de Bofarull i publicat amb el suggerent subtítol *Barcelona: son passat, present y pervenir. Memòria històrica, filosòfica y social*, Barcelona, Tip. «La Renaixensa», 1878.

En la secció de bibliografia hi sobresurten les col·laboracions d'A. Elias de Molins, d'Andreu Balaguer i Merino o Pere Nanot Renart.⁶³ Els treballs històrics generals varen seguir dedicats prioritàriament al període medieval i als treballs monogràfics. El final de la revista va coincidir amb l'aparició, també a Barcelona, de *La España Regional* (1886-1893), dirigida i impulsada per Fc. Romaní i Puigdemolas i J. Pella i Forgas. La seva vocació més interdisciplinària i política (unint el món acadèmic amb el polític «regionalista» i el dels interessos econòmics corporativitzats) impedeix catalogar-la de portaveu històric; però els col·laboradors habituals⁶⁴ i el contingut (especialment la «Secció Històrica») ens obliguen a considerar-la com a peça d'aquesta consolidació positivista finisecular.⁶⁵

En aquest panorama dels portaveus de la història positivista catalana no podem oblidar la *Revista de Bibliografia Catalana* (1901-1907), que impulsa Jaume Massó i Torrents (1863-1943). Massó (l'editor, entre altres, de *L'Avenç*) és un clar exponent positivista i, en aquest camp, un home pont entre la gent del XIX i la del XX. La revista bibliogràfica, pionera a l'estat i fruit de les seves estades a les principals biblioteques europees, va tenir com a precedent l'*Anuari Bibliogràfic Català* aparegut el 1888.

Fora de Barcelona hem de destacar el grup que s'aplegà al voltant de la publicació històrica positivista *Revista de Girona*, portaveu de l'Associació Literària de Girona, el màxim responsable de la qual va ser Enric Claudi Girbal; la revista va aparèixer entre setembre de 1876 i desembre de 1895, i serví d'element aglutinador del que J. Vicens Vives va denominar escola històrica de Girona.⁶⁶

La Revista va publicar treballs d'història, d'arqueologia, de folklore i fins i tot de ciència referits a les comarques gironines; la seva orientació fonamental va ser el positivisme i la temàtica anava de l'Edat Mitjana fins al segle XIX. Entre els principals col·laboradors trobem J. Ametller, Pere Alsius, J. Cortils, Joaquim Botet, Fidel Fita, Emili Grahit, J. Pella i Forgas, Celestí Pujol i J. Narcís Roca i Farreras.

63. Nanot, al tom II, 1881, p. 178-9, fa una crítica de C. Cantú, *Les trente dernières années (1848-1878)*, Paris, 1880. És força dur amb ell, partint de la crítica a l'exitosa i tan traduïda *Història Universal*, on oblidava, per exemple, Títus Livi en la història de Roma, Maquiavel en la d'Itàlia o l'esperit del s. XVIII en la general d'Europa. De l'obra en qüestió en diu que és força superficial, especialment quan parla d'Espanya, a la qual dedica quatre pàgines per a l'important període del Sexenni. Per altra banda, J. M. Quadrado (Tom I, 1880 p. 78) realitza un comentari de l'obra de Bossuet, *Discurs sobre la Història Universal*, del qual assegura que és un dels llibres d'història més llegits.

64. Entre ells citem: Rafael Altamira, J. Balari i Jovany, J. Coroleu, A. Elias de Molins, P. Estasén, J. Fiter, Joan Sardà, Joaquim Sitjar, Terenci Thos.

65. A la secció d'història, Romaní hi publica l'estudi «Antigüedad del regionalismo español»; poc després apareixerà una secció denominada «La Revista del Moviment Regional», completada des de 1890 per una altra, «El regionalisme a l'estranger», exemple de l'interès que està despertant l'estudi de la història dels altres regionalismes europeus.

66. Vid. J. CLARA, «Revista de Girona», a *Diccionari d'Historiografia Catalana*, p. 994. També P. NEGRE PASTELL, «Los historiadores de la primitiva *Revista de Gerona*», *Revista de Girona*, 75, 1976, p. 207-214.

La crisi de la *Revista de Ciencias Históricas* va coincidir amb l'aparició de la barcelonina *La España Regional* (1886-1893). Impulsada igualment per J. Pella i dirigida per F. Romaní i Puig-dengolas, aquesta revista va reunir els principals historiadors positivistes del país. Malgrat no el puguem considerar un portaveu exclusivament historiogràfic, representa la consolidació de la tendència intervencionista política finisecular i, de retruc, marca la fi dels grans portaveus historiogràfics.⁶⁷

Un cas a part l'ofereix la revista *La Renaixensa* (diari a partir del 1881) i la seva editorial. Es tractava, com és sabut, d'una revista general de sensibilització i mobilització catalanista; però el pes dels treballs històrics i el seu arrelament amb el positivisme varen ser fonamentals. Més encara, la revista va voler contribuir a la consolidació de la «nova» historiografia seriosanacional, i va arribar a explicitar que volien contribuir «a que's fassa més fàcil cada dia sa tasca al futur historiador de Catalunya, qui agabellant en una ma los materials dispersos, a còpia de improbas feynas recullits, hi aplique la crítica ab sagacitat y saviesa y depurantne la essència, nos obri de bat a bat las portas del esdevingut, oferintnos en inmensa tela la veritable historia dels nostres avis».⁶⁸

Al marge de les revistes, la proliferació d'editorials i de col·leccions científiques va contribuir decisivament a la professionalització de la història. No podem oblidar l'impuls d'Antonio López i la «Biblioteca Moderna de Ciencias Sociales» que dirigirà Alfredo Calderón (i més tard Santiago Valentí i Camp). Hi apareixeran obres de l'antropòleg italià G. Sergi, de Rafael Altamira, Adolfo Posada, M. de Unamuno, etc. També va existir, des del 1899, la «Biblioteca de Manuales Soler», on apareixen obres de M. Rubió, Zulueta, Altamira, Posada, Odón de Buen, els germans Giner de los Ríos, etc. A partir de 1904 apareixerà la «Biblioteca Sociológica Internacional», de la casa Henrich i Cia., també dirigida per S. Valentí i Camp.

De cara a la difusió del treball dels historiadors positivistes i a permetre que un públic relativament ampli el veiés com un corpus únic i estretament vinculat a la represa catalanista d'aquells anys, una de les editorials de més impacte va ser la de la revista i diari de *La Renaixensa*. Entre els molts treballs publicats podem destacar: Andreu Alfonsello, *Los reys d'Aragó y la Seu de Gerona desde l'any 1462 al 1482* (1873), editat i anotat per Fidel Fita; A. Aulèstia i Pijoan, *Barcelona, ressenya històrica* (1874) i els dos volums de la seva *Història de Catalunya* (1887 i 1889), de la qual parlem més endavant; el volum VI de la «Biblioteca de La Renaixensa», A. de Bofarull, *Lo darrer català* (1880); J. Coroleu, *Documents historichs catalans del segle XIV. Col·lecció de cartas familiars corresponents als regnats de Pere del Punyalet y Johan I* (1889); la

67. A València, Roc Chabàs va animar i dirigir la revista ja mencionada *El Archivo. Revista de Ciencias Históricas* (1886-1893). Escrita bàsicament en castellà, en van aparèixer set volums, amb el comès de difondre materials inèdits d'arxiu (Metropolità de València, Nacional de Madrid i Arxiu de la Corona d'Aragó), publicar estudis històrics monogràfics locals, introduir les subespecialitzacions de numismàtica i epigrafia, i donar cabuda als moderns arabistes valencians, com Pascual Maneu o Julià Ribera.

68. LA REDACCIÓ, «A nostres lectors», *La Renaixensa*, IV, 1874, p. 1-2.

separata de Joan Maluquer i Viladot, *Aborígens catalans* (1880); a més de treballs de J. Fiter i Inglès, Joan Sarda, Joaquim Bartrina, J. Pella i Forgas, etc.

Els positivistes i la seva obra

A certa distància, ja hem vist com Rovira i Virgili parlava d'uns monografistes, investigadors d'arxiu i arqueòlegs que considerava els veritables consolidadors de la historiografia catalana moderna a les darreries del vuit-cents; fins i tot en algun moment els atribuïa un cert compromís catalanitzador i consciència de formar part d'un contínuum historiogràfic català. Per altra banda, ja hem vist com, ells mateixos, a partir d'un moment van sentir la necessitat de desmarcar-se de la improvisació, la manca de fonament i l'excés d'individualisme dels romàntics; i, al seu torn, ja hem apuntat com ells mateixos seran postergats a la categoria de precedent incomplet (per la manca veritable de rigor, per l'adscripció prenatal o per la manca d'instruments i institucions), per part de la gent adscrita al vitalisme cultural del primer nou-cents.⁶⁹

Així doncs, tenim un espai cultural ben delimitat, una activitat professional i una certa consciència de grup, fins al punt que alguns li han volgut atribuir categoria de generació, autodefinida com la dels defensors del rigor històric, del treball d'arxiu com a indispensable per a la publicació del treball històric, del pragmatisme positivista (Ramon d'Abadal parlà de «la moda dominante»),⁷⁰ i defensors de l'acadèmia i de la professionalització institucionalitzada de la tasca d'historiador.

Un altre dels hereus directes d'aquest moment, Ferran Valls i Taberner, el 1929 concretava una llista d'integrants (sovint repetida): Antoni Aulèstia i Pijoan (1848-1908); Salvador Sanpere i Miquel (1840-1915); Josep Coleu Inglada (1839-1895); J. Balari Jovany (1844-1904); Joaquim Botet i Sisó (1848-1917); Manuel de Bofarull i de Sartorio (1816-1892); Fc. de Bofarull i Sans (1843-1938); Josep Puiggarí i Llobet (1821-1903); Ramon de Siscar i de Montoliu (1830-1889); Josep Fiter i Inglès (1857-1915); Antoni Elias de Molins (1850-1909); Victor Gebhardt i Coll (1830-1894); Guillem M. de Brocà i de Montagut (1850-1918). No inclou, entre els destacats: Andreu Balaguer i Merino (1848-1883); J. Pella i Forgas (1852-1918); Pere Estasén i Cortada (1855-1913); Celestí Pujol i Camps (1843-1891); o, ja al límit, però cabdal per a la continuïtat acadèmica del període, Antoni Rubió i Lluch (1856-1937).⁷¹

69. S'ha dit que el positivisme consolida el tic propi de les historiografies petites, segons el qual cada generació «denuncia» els errors i malinterpretacions dels precedents, i són només els de fora que revaloren el conjunt (en el nostre cas, Pierre Vilar, per exemple). Vid. R. GRAU/M. LÓPEZ, «L'escola historiogràfica», dins *L'aportació de la universitat catalana a la ciència i a la cultura*, p. 150.

70. Ramon d'ABADAL, *Balari y Jovany y sus «Orígenes históricos de Cataluña»* (discurs inaugural a la Real Academia de Buenas Letras, 15.1.1961), Barcelona, 1962.

71. Vid. Ferran VALLS I TABERNER, «Els estudis històrics a la Barcelona de 1888», *Revista de Catalunya*, 55, maig-juny 1929, p. 423-425.

Quins trets donen sentit intern a aquest grup i, més enllà, els podrien donar una dimensió de generació? S'ha parlat de generació de 1840, aparentment com una forma nova de denominar el que Vivens Vives catalogava de «generació de la Renaixença» (per l'origen de la publicació catalanista el 1871): gent nascuda entre 1839 i 1849, deia Vicens, catalitzats pel Sexenni i que produeixen el gran desenvolupament cultural durant la Restauració.⁷² Ara bé, si ens fixem en la llista de més amunt, la diferència d'edats és considerable: entre 1816, el més gran, fins al 1857, el més jove, es tracta d'un ventall de 41 anys (tot i que dels 18 que la integren, 8 hagin nascut en la dècada dels 40).

És curiós que fins a Vicens no s'hagués parlat de generació però s'hagués destacat la concentració i un cert aire comú en els individus que desenvolupen la seva activitat principal en aquest darrer terç del vuit-cents. En aquest sentit crec que és millor parlar d'un clima cultural que obligi tothom a seguir unes pautes, unes preocupacions i unes maneres de fer. Aquest clima cultural el caracteritzaria per quatre trets, que comparteixen la quasi totalitat dels citats: l'adopció del positivisme empíric com a mètode de treball, en connexió estreta amb la historiografia europea del moment; la preocupació per a fonamentar la moderna història nacional, en explícit allunyament de la divulgació romàntica; la voluntat de participació en les grans plataformes col·lectives i institucions del moment, com a forma d'acció professional col·lectiva però també com a mecanisme d'ordenació interna del sector (dels 18, com a mínim una dotzena són membres de l'Acadèmia de Bones Lletres i en un moment o altre participen en l'estructura dels Jocs Florals);⁷³ i, finalment, la comuna comprensió de la tasca de l'intel·lectual com una funció crítica que ha de desembocar, en època de canvi, en el seu intervencionisme públic, polític o parapolític, i en el qual el «regionalisme» catalanista és un dels elements cabdals.

En el cas de València, s'ha parlat de la segona generació de la Renaixença, un grup que precisament es caracteritza per la seva adscripció al positivisme com a mètode de treball històric i per la voluntat de fornir els materials bàsics per a construir la moderna història de València. La major part, a més, són deixebles més o menys reconeguts de Roc Chabàs: Lluís Tramoyeres (1854-1920), J. Rodrigo i Pertegàs (1851-1930), Fc. Martí Grajales (1862-1920), J. Martínez Aloy (1855-1924), Pascual Boronat (1866-1908), J. Sanchis Sivera (1867-1937) o el més jove Salvador Carreres Zacarés (1882-1963).

L'obra i les iniciatives de Roc Chabàs van deixar una empremta molt gran; citem la fonamental *Génesis del derecho foral de Valencia* (1902) i *Investigaciones históricas sobre el cris-*

72. Es tracta d'un dels capítols més imprecisos de la seva brillant síntesi «Els canvis generacions i els moviments intel·lectuals», dins *Industrials i Polítics (el segle XIX)*, Barcelona, 1958, p. 187-203. Tot i això, inclou en aquesta generació, al costat dels «grans erudits de la Renaixença» (Coroleu, Pella, Botet o Balari), gent que influeix directament el discurs intel·lectual (Almirall, Torras i Bages, Oller o Collell), cosa que no fa Valls i Taberner en la seva relació.

73. Des de l'Acadèmia de Bones Lletres, A. Aulèstia defensa aquesta necessitat d'institucionalització com a imprescindible per al bon desenvolupament de la disciplina i el 1882 participarà en la citada i frustrada constitució de l'Acadèmia d'Història de Catalunya.

tianismo en Valencia y su archidiócesis, siglos I a XIII (1909). De Tramoyeres sobresurten *Las cofradías de oficios de Valencia* (1883) i *Las instituciones gremiales, su origen y organización en Valencia* (1889). De J. Rodrigo sobresurten els estudis d'història de la medicina medieval; de Fc. Martí, els estudis de periodisme, biogràfics i bibliogràfics; de Boronat, els treballs sobre els moriscos i sobre la dinàmica cultural valenciana; de Martínez Aloy, els treballs d'onomàstica i heràldica.

En el cas de les Illes, l'essencial va ser l'obra de J. M. Quadrado: a part el ja citat, la seva voluntat de connectar amb la història universal, concretat a *Discurso sobre la Historia Universal (continuación del de Bossuet) desde Carlomagno hasta nuestros días* (1881) i la part *Islas Baleares del conjunto Recuerdos y Bellezas de España*, de 1888, que es converteix en punt de referència de la moderna història regional, amb una clara voluntat d'explicar el fonament històric del sentiment de particularitat.

Pel que fa a les principals aportacions d'aquest moment historiogràfic positivista català podríem destacar les següents. De J. Coroleu (en col·laboració amb J. Pella: tots dos es coneixen, precisament, investigant a l'Arxiu de la Corona d'Aragó), *Las Cortes Catalanas*⁷⁴ (1876) (llibre que acaba en el moment de l'abolició borbònica de la constitució catalana)⁷⁵ i *Los fueros de Cataluña* (1878). En aquesta darrera, utilitzant materials de l'anterior i prenent el constitucionalisme com a eix principal, els autors intenten integrar la història de Catalunya en la del conjunt espanyol (que rebutgen, en la línia de Cortada, d'identificar amb l'exclusiu castellà), fent un al·legat contra les posicions centralistes i uniformitzadores (ho fan culminar en la pèrdua de llibertats com el dret i la llengua al segle XIX). Es tracta, però, d'una obra d'intenció didàctica, molt ordenada, i amb una gran vocació de popularització.

Tornant a la pionera *Las Cortes Catalanas*, hem de ressaltar l'impacte que va causar en la crítica: fou valorada tant per la rapidesa com la política del regionalisme la va utilitzar com a font de coneixements, com pel seu valor científic i metodològic. Els mateixos autors la introduïen afirmant, per exemple: «No pedimos, pues, a la historia argumentos en apoyo de ideas preconcebidas, ni tampoco la calificación de hechos recientes, que harto sabemos lo desfigurada que anda por este motivo en nuestros tiempos. Nos proponemos de hacer el análisis y la historia de la institución que más poderío y libertad proporcionó a nuestros antepasados, hoy que tantos consideran como extraordinarias novedades todas las teorías que llevan el sello y traza de extranjera moda».⁷⁶

Del mateix J. Pella hauríem de destacar els quatre volums recopilatoris sobre el Codi Civil, la seva precursora monografia històrica comarcal *Historia del Ampurdán. Estudio de la civiliza-*

74. Destaquem el subtítol «positivista» de l'obra: *Estudio jurídico y comparativo de su organización y reseña analítica de todas sus legislaturas. Episodios notables, oratorias y personajes ilustres con muchísimos documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón y en el del Municipio de Barcelona*.

75. El llibre va tenir molt èxit, va ser promocionat per les Diputacions de Tarragona, Girona i Barcelona i va rebre un ajut força quantiós de l'Acadèmia de Bones Lletres.

76. COROLEU/PELLA, *Las Cortes Catalanas*, Barcelona, 1876, «Al que leyere» (introducció), p. IX.

ción en las comarcas del noreste de Cataluña (1883) i l'anticipada sèrie (a *La Renaixensa*) *Periodisme. Estudis històrics del de Catalunya* (1879), on retreu 188 títols fins al 1868 per intentar demostrar l'existència d'un periodisme català.⁷⁷

També convé citar els estudis numismàtics de Joaquim Botet i Sisó, que culminen en *Les monedes catalanes* (1908-1911). De Josep Balari, *Orígenes històrics de Catalunya* (1899), fruit d'un ingent treball d'arxiu i d'un apriorisme metodològic positivista indiscutible; a la llarga, però, l'obra es perd en un mar d'informacions i notes que fan perdre el fil narratiu i la concepció global que la guia. D'Antoni Elias de Molins, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX* (1889-1895), que, tot i ser criticat, volia representar la consciència de grup i ser continuació del «diccionari crític d'escriptors catalans» dels germans Torres Amat (1836). Potser també s'hauria de destacar, del carlí Víctor Gebhardt, *Historia general de España y sus colonias* (1864), sobretot la seva tercera edició (1873) que feia arribar fins a 1868. De Guillem M. de Brocà, el conjunt d'una obra sovint encara avui per superar, sobre el dret civil català o altres institucions jurídiques, com els *Usatges* o el *Consolat de Mar*. De Sanpere i Miquel, *Orígens i fonts de la nació catalana* (1878), obra típicament positivista, que parteix de la voluntat d'analitzar «seriosament» els trets diferencials històrics, lingüístics, racials, geogràfics, etc. de Catalunya; i *Fi de la nació catalana* (1905); totes dues són obres fruit d'un treball arxivístic molt important on es realitza un salt qualitatiu en el coneixement de les conseqüències de la Guerra de Successió.⁷⁸

Deixem per al final l'obra d'A. Aulèstia i Pijoan, *Història de Catalunya* (1887), perquè sovint se l'ha catalogada de punt d'inflexió, «indicativa del grau de maduresa assolida», pel fet de ser la primera gran síntesi escrita en català i arribar al gran públic, tot desbancant les anteriors síntesis romàntiques.⁷⁹ Aulèstia, que se situa en un camp intermedi entre el proselitisme patriòtic (cal aprofundir en l'estudi històric, diu, «com element d'estudi per resoldre lo gran problema del regionalisme») i la nova professionalitat històrica (comprensió de la tradició de l'escola historiogràfica catalana, rigor metodològic, criteri valoratiu i interpretatiu, etc.), declara que transcendeix el debat lineal basat en els fets politicomilitars per a fixar-se «principalment en lo desenrotll del art, de les ciències, de la producció industrial y del comerç, de les costums i institucions...» (Pròleg). Tot i no aportar documentació nova, Aulèstia va tenir bon criteri per a seleccionar l'existent i enriquir-la amb les aportacions dels estudis monogràfics del moment. El seu fons encara és romàntic, els trets apologetics sovintegen i l'idealisme mou la interpretació d'aspectes de fons (com la visió idíl·lica amb la qual veu el feudalisme), però, tot i això, es-

77. A València, Lluís Tramoyeres es va dedicar a la història de la premsa local, i fou autor d'un important catàleg, *Periódicos de Valencia, apuntes para formar una biblioteca de los publicados desde 1526 hasta nuestros días* (1889).

78. Vid. S. SANPERE, *Fi de la nació catalana*, Barcelona, 2003 (facsimil), amb un interessant estudi introductori de Joaquim Albareda, on s'analitza la biografia intel·lectual de l'autor.

79. Vid. Enric PUJOL, «Fi de segle i avenç científic. La historiografia catalana a la fi del Vuit-cents», *El Contemporani*, 10, setembre-desembre de 1996.

devindrà la millor síntesi per un llarg període, amb la virtut afegida de promocionar l'ús del català en l'alta cultura.

Ja hem apuntat com la voluntat de fer la història nacional moderna era una de les fites que la historiografia catalana compartia amb la resta d'historiografies europees del final del segle XIX.⁸⁰ En el cas espanyol (no oblidem la significació historiogràfica del mateix Cánovas de Castillo), les relacions entre la història i el poder per a bastir aquesta història nacional varen ser creixents, promocionant certàmens, premis, concursos i subvencions, sempre a nivell estatal.⁸¹

Els positivistes hi van fer la seva, alguns fins i tot entrant en l'anàlisi del fenomen nacional, en un circuit que serà molt poc considerat pels historiadors militants del nacionalisme finisecular; altres, com el mateix Pella, amb sèries periodístiques sobre els casos europeus de moviments de reivindicació «regional» (d'importància creixent en la premsa catalanista), com la que realitza a *La Renaixensa* entre 1878 i 1879.⁸²

Potser una de les més interessants, si més no des de la perspectiva de l'aportació positivista, va ser la de Pere Estasén, *El problema de las nacionalidades* (1882), on va analitzar el problema comparant les experiències catalana, europea i americana, tot allunyant-se dels preceptes del nacionalisme cultural germànic i optant per una explicació més renaniana, on la nació quedava definida per «un cert grau de civilització» i voluntat històrica i intersocial d'autogovern. Estasén s'arreglera amb els defensors de la teoria de la diferenciació i no el centralisme com a fonament del progrés (nova economia política), amb el corrent que prima l'heterogeneïtat i la tendència a la individualització dels organismes socials: «el progreso social estriba en que se acentuen los caracteres nacionales».⁸³

80. Citem el cas de Bèlgica, on la Reial Acadèmia havia convocat el 1873 un concurs nacional amb el lema «Explicar el fenomen històric de la conservació del nostre caràcter nacional a través de les denominacions estrangeres»; el guanyà l'historiador romàntic acadèmic Théophile Quoidbach. Contra ell s'enfronta Henri PIRENNE, *La Nation Belge*, Brussel·les, 1899, i, a partir del 1900 comença a publicar la seva *Història de Bèlgica*.

81. Vid, per exemple, Ignacio PEIRÓ, *Los guardianes de la historia. La historiografía académica de la Restauración*, Zaragoza, 1995.

82. El mateix Pella, en col·laboració amb Coroleu i a l'obra ja comentada *Los fueros de Cataluña* (1875) inclourà un capítol titulat «La Nacionalidad» (p. 107-121).

83. Estasén afirma que tots els que s'ocupen dels problemes contemporanis tornen a plantejar-se el difícil problema de les nacionalitats. Vid. ESTASÉN, *El problema de las nacionalidades*, Barcelona, 1882, p. 6. En el fet de primar la qüestió nacional sobre la social coincideix amb A.E. (Antoni Elias de Molins?) quan corregeix F. Crispi dient-li que «la cuestión de las nacionalidades no es más que la cuestión social, de tal manera que Crispi, sin sospecharlo, no ha hecho más que cambiar los términos del problema». Vid. A.E., «El regionalismo en el extranjero» *La España Regional*, IX, V, 1890, p. 234.

Resum

La institucionalització política del primer terç del segle xx, que inicialment es concretà en la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923) i posteriorment en la Generalitat republicana (1931-1939), tingué unes repercussions extraordinàries en l'àmbit de la historiografia. Per primer cop d'ençà del segle xviii hi hagué unes instàncies públiques autòctones que promogueren la creació d'entitats culturals dedicades a l'estudi i a la investigació sistemàtica de la història de Catalunya, entre les quals destaca l'Institut d'Estudis Catalans (1907). La institucionalització mancomunatària consagrà l'hegemonia cultural del noucentisme i, doncs, també d'una historiografia que es basava en els pressupòsits bàsics d'aquest moviment. L'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) i la resistència política i cultural que li féu front comportaren un canvi substantiu que possibilità la proclamació de la República catalana (1931) i el posterior reconeixement d'un govern autònom, la Generalitat de Catalunya. La nova instància de poder comportà també l'ascensió d'un nou nucli intel·lectual (en el qual els historiadors tingueren un paper central), format en la lluita antidictatorial, amb uns propòsits clarament diferents dels que defensaren els seus predecessors noucentistes, per més que alguns d'aquests intel·lectuals i historiadors republicans haguessin participat també del moviment noucentista. Així, emergí una nova concepció, progressista, de la mateixa història, es reforçà l'escrupolositat científica, es partí de nous plantejaments i s'abordaren noves èpoques i nous àmbits d'investigació.

Abstract

The creation in the first third of the XXth century of political institutions such as the Mancomunitat (Commonwealth) of Catalonia (1914-1923) and then the Generalitat under the Republic (1931-1939) had extraordinary repercussions on the field of Historiography. For the first time since the XVIIIth century Catalonia had autochthonous public bodies that promoted

cultural organisations devoted to study and systematic research into the history of Catalonia, most notably the Institut d'Estudis Catalans (Institute of Catalan Studies) (1907). The setting up of the Mancomunitat ensured the cultural hegemony of *noucentisme* and of a study of history based on the fundamental assumptions of the movement. The coming to power of the dictator Primo de Rivera (1923-1930) and the political and cultural resistance to it brought about a substantial change, which made the proclamation of the Catalan Republic (1931) and the subsequent recognition of an autonomous government, the Generalitat of Catalonia, possible. The new organs of power were accompanied by the rise of a new intellectual nucleus (in which historians played a central role), formed in the struggle against the dictatorship, with aims that were quite different from those defended by their *noucentista* predecessors. This was so even though some of these Republican historians and intellectuals had also taken part in the *noucentista* movement. A new progressive concept of history itself emerged, scientific rigour was reinforced, new starting-points were posed and new epochs and areas of research were tackled.

1. Historiografia i institucionalització políticocultural

La institucionalització política del primer terç del segle xx, que inicialment es concretà en la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923) i posteriorment en la Generalitat republicana (1931-1939), tingué unes repercussions extraordinàries en l'àmbit de la historiografia. Per primer cop d'ençà del segle xviii hi hagué unes instàncies públiques autòctones que promogueren la creació d'entitats culturals dedicades a l'estudi i a la investigació sistemàtica de la història de Catalunya, entre les quals destaca l'Institut d'Estudis Catalans (1907). La institucionalització mancomunatària consagrà l'hegemonia cultural del noucentisme i, doncs, també d'una historiografia que es basava en els pressupòsits bàsics d'aquest moviment. L'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) i la resistència política i cultural que li féu front comportaren un canvi substancial que possibilità la proclamació de la República catalana (1931) i el posterior reconeixement d'un govern autonòmic, la Generalitat de Catalunya. La nova instància de poder possibilità també l'ascensió d'un nou nucli intel·lectual (en el qual els historiadors tingueren un paper central), format en la lluita antidictatorial, amb uns propòsits clarament diferents dels que defensaren els seus predecessors noucentistes, per més que alguns d'aquests intel·lectuals i historiadors republicans haguessin participat també del moviment noucentista. Així, emergí una nova concepció, progressista, de la mateixa història, es reforçà l'escrupolositat científica, es partí de nous plantejaments i s'abordaren noves èpoques i nous àmbits d'investigació.¹

1. Una anàlisi més detallada de la historiografia d'aquest període i de la major part del segle xx, l'he fet a *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Catarroja-Barcelona, Ed. Afers, 2003. N'hi ha una versió electrònica més extensa a www.tdcat.cesca.es

2. El noucentisme historiogràfic

Noucentisme i institucionalització mancomunatària han esdevingut sinònims.² Un bon nombre d'historiadors participaren activament en aquest procés i, col·lectivament, arribaren a tenir-hi un paper protagonista. En aquest sentit, només cal recordar que el mateix IEC, fins a l'ampliació de 1911, no fou sinó un centre dedicat a la recerca i divulgació històrica i que, al llarg del primer terç del segle xx, la Secció Històrico-Arqueològica en fou considerada com la secció «fundadora», la que tingué més recursos i la que gaudí de major projecció internacional.³ No ha de sobtar, doncs, que el terme «noucentisme historiogràfic» hagi pres volada aquests darrers temps, en què s'ha pogut abordar, d'una manera més específica i detallada, la història de la historiografia catalana contemporània.

2.1. Característiques generals

A part de la seva vinculació amb el procés d'institucionalització cultural engegat per la Mancomunitat, quines altres característiques serien les pròpies d'aquest corrent? Un dels trets més rellevants fou, sens dubte, aprofundir la línia ja marcada pels seus predecessors positivistes de finals del xix d'unir la reivindicació d'una cultura i una historiografia desprovincianitzada amb una major exigència de rigor científic. Així, la lluita contra la situació de diglòssia i la defensa de la normativa lingüística de l'IEC foren dos punts definitoris del col·lectiu, per bé que es manifestaren de manera molt ambigua encara entre alguns dels membres fundadors. No ha de sobtar, doncs, que aleshores s'explicités més nítidament quin era l'àmbit territorial propi de la llengua i la cultura catalanes, i que un terme com «països catalans» o d'altres de sinònims es trobin sovint en els escrits de l'època —encara que, naturalment, no com a fórmula sistematitzada del concepte, cosa que no es produí fins a l'obra de Joan Fuster. La desprovincianització cultural i el major grau de consciència nacional van dur a una major connexió amb Europa i això alimentà un sentiment cosmopolita. La vocació internacional anà més enllà d'una simple aspiració programàtica i va aconseguir prendre algunes concrecions. De cara a l'exterior, l'Institut d'Estudis Catalans va aconseguir el reconeixement internacional de la comunitat científica catalana com a tal. Una fita (en la qual els historiadors jugaren un paper clau) que s'afirmà amb l'assistència a congressos internacionals i que culminà amb l'admissió de l'Institut a la Unió Acadèmica Internacional (1923). El canvi experimentat en relació amb l'etapa final del segle xix, doncs, fou qualitativament i quantitativament espectacular, però això no ens ha de dur a negligir el fet que alguns punts fonamentals del programa noucentista partien ja del moviment renaixentista de la

2. Vegeu l'apartat «Mancomunitat i noucentisme» que vaig redactar per a A. BALCELLS (dir.), *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Ed. Proa, Barcelona, 1996, ps. 436-438.

3. A. BALCELLS i E. PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. I, Catarroja-Barcelona, Ed. Afers-IEC, 2002.

centúria anterior, com ara la noció d'independència cultural que ja postulà Joaquim Rubió i Ors al pròleg de les seves *Poesies* (vol. I, 1839-41, Barcelona, 1888). Ni tampoc no s'ha de menysprear el fet que el modernisme constituí, durant la darrera dècada del segle XIX, un pas decisiu en l'orientació desprovincianitzadora i cosmopolita, com han remarcat diferents estudiosos, entre els quals Joan Lluís Marfany.⁴ Remarcar aquests elements de continuïtat no rebaixa la importància de la ruptura ideològica del nou-cents en relació amb el vuit-cents i contribueix a evidenciar una altra de les característiques generals del moviment noucentista: el seu antiromanticisme. Efectivament, els noucentistes es definiren també per oposició als seus predecessors romàntics. Així, aprofundiren encara més la crítica iniciada ja pels «positivistes tardans» de les darreres dècades del XIX. Aquesta actitud, enllà de consideracions estrictament estètiques i culturals, responia, en el fons, a una voluntat de fer creu i ratlla amb el que havia estat la política del segle anterior, judicada globalment com un fracàs que culminà amb la pèrdua de les darreres colònies espanyoles el 1898. Naturalment, l'atac implacable als predecessors era també una exigència inevitable si el nou moviment es volia erigir en nova elit intel·lectual. Així, doncs, els historiadors noucentistes tendiren a marcar una divisió taxativa en relació amb llurs col·legues romàntics del segle anterior, que en ocasions esdevingué crítica implacable. La desautorització de Víctor Balaguer fou general, es començà a destriar els elements llegendaris o falsejats de les cròniques medievals i de les principals fonts escrites, i s'inicià una sistemàtica i veritable depuració historiogràfica.⁵ També a diferència de llurs antecessors romàntics i positivistes, els historiadors noucentistes abordaren nous àmbits i períodes d'estudi. El passat medieval es va mantenir encara com l'àmbit d'anàlisi privilegiat, ja que segons la consideració d'Antoni Rubió i Lluch era el «període nacional». No obstant això, també es produí una obertura als temps moderns, que es pot constatar amb l'aparició d'una secció fixa dedicada al període en els *Anuaris* de l'Institut o amb els treballs d'alguns dels membres destacats del grup, com ara Ferran de Sagarra, que centrà molts dels seus estudis en la guerra dels Segadors, en la de Successió i en el conflicte carlí. Així mateix, el conreu de la història de l'art, del dret i de la literatura van experimentar un creixement extraordinari. Pel que fa a l'art medieval, es recuperaren les pintures murals romàniques gràcies a la iniciativa de Josep Pijoan i es va poder elaborar una primera teorització global sobre l'origen del romànic català, obra de Josep Puig i Cadafalch. On els avenços encara foren potser més espectaculars fou en el terreny arqueològic (propiciats pel fet de poder disposar d'importants fons públics per finançar les excavacions), que estimularen l'interès per la prehistòria i el món antic. En poc temps, es van poder conèixer molts períodes del passat més remot que eren completament desconeguts i s'arribà a una sistematització de la prehistòria gràcies a l'obra de Pere Bosch Gimpera (que comprengué no tan sols les terres catalanes, sinó tota la Península ibèrica, Portugal inclòs). Al mateix temps, s'aconseguí un coneix-

4. J. L. MARFANY, *Aspectes del modernisme*, Barcelona, Ed. Curial, 8.ª ed. 1980.

5. Sobre les crítiques fetes a Balaguer, vegeu R. GRAU, «Víctor Balaguer i la cultura històrica dels saltataulells», *L'Avenç*, 262, oct. 2001, p. 27-35.

xement notabilíssim de l'assentament grec d'Empúries, cosa que, com ha remarcat Alexandre Cirici i Pellicer, alimentà «el gran mite noucentista de la Catalunya grega».⁶ De fet, aquest mite tenia molt a veure amb la idea de classicisme, tan grata als noucentistes. Els servia d'inici d'un cicle històric de llarg abast que, com ha remarcat Albert Balcells, partia d'una primera influència clàssica exterior (la Catalunya grega) per culminar, segles després, en una nova classicitat medieval plenament catalana (el domini català de la Mediterrània i, de manera ben significativa, de la mateixa Grècia).⁷ En aquest cicle, el romànic era la primera manifestació d'una cultura pròpia que aleshores ja despuntava i que prengué la seva eclosió amb el gòtic, que s'expandí enllà de la mar. D'ací la consideració del període medieval com a període nacional, és a dir, d'expansió política i cultural, fàcilment equiparable a les idees d'«imperialisme» i de difusió de la «civilitat» pregonades pel nou-cents. Aquest cicle de llarg termini es tancava amb la modernitat més immediata, moment de l'assumpció de la «nova classicitat» defensada pel noucentisme, un cop superades les preteses indeterminacions del vuit-cents i la suposada llarga «decadència» dels segles anteriors (que ha estat impugnada per la historiografia actual).

2.2. Els «noms propis» del moviment

Un cop establerts, a grans trets, els eixos bàsics del noucentisme historiogràfic, quins serien els membres més significatius del grup? Cal advertir, d'entrada, que a l'hora de parlar d'«escola», «corrent» o «moviment» ens movem dins una abstracció i que, per tant, difícilment un determinat historiador «concret» respon plenament a totes les característiques del grup. I encara que n'assumeixi moltes, d'aquestes característiques, en un moment determinat de la seva vida, en d'altres moments anteriors o posteriors pot haver-se identificat amb d'altres corrents ben diferents o haver reeixit a construir una proposta eclèctica i personal.⁸

Havent establert aquesta precisió d'entrada, els noms dels principals integrants d'aquest corrent cal cercar-los, sobretot, en les institucions de caràcter historiogràfic que es fundaren durant tot el període d'hegemonia noucentista, que coincideix (perquè la possibilita) amb el de la construcció de l'estat mancomunitari: fonamentalment l'Institut i els Estudis Universitaris Catalans. Alguns estudiosos, com Ramon Grau, han fet una distinció entre el primer grup dels «mestres fundadors» de les institucions al·ludides (significativament els fundadors de l'IEC) i un altre grup, els seus deixebles, la «segona generació de l'Institut», dita també «generació de la Solidaritat» o «ge-

6. A. CIRICI, «Els estudis sobre art», dins F. SOLDEVILA (dir.), *Un segle de vida catalana*, vol. II, Barcelona, Ed. Alcides, p. 1458-1468.

7. *Història de l'Institut...*

8. La majoria dels noms citats en aquest apartat i al llarg de l'article tenen una veu pròpia al *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, dirigit per Antoni Simon i codirigit per Jordi Casassas i Enric Pujol.

neració de 1917 (segons la definició de Jaume Vicens Vives).⁹ En el primer grup dels «mestres fundadors» cal esmentar: Miquel dels Sants Oliver, Joaquim Miret i Sans, Guillem M. de Brocà, Antoni Rubió i Lluch, Josep Puig i Cadafalch, Jaume Massó i Torrents, Pere Coromines i Josep Pijoan. Pel que fa als deixebles, de la «segona generació de l'Institut», destaquen: Ramon d'Alòs-Moner, Joaquim Folch i Torres, Agustí Duran i Sanpere, Manuel de Montoliu, Jordi Rubió i Balaguer, Francesc Martorell, Ramon d'Abadal, Lluís Nicolau d'Olwer, Ferran Valls Taberner, Manuel Reventós, Pere Bosch Gimpera i Ferran Soldevila. Entre aquests dos grups també s'hi podrien afegir d'altres noms vinculats a l'IEC, com ara Joaquim Botet i Sisó, Ferran de Sagarra i de Siscar o Josep Gudiol i Cunill. Al costat d'aquest blocs d'historiadors professionalitzats, encara caldria consignar també aquells que no tingueren aquesta activitat com a principal, però que feren aportacions substancials a la historiografia. És el cas dels principals dirigents polítics o culturals de la Mancomunitat: Enric Prat de la Riba, Eugeni d'Ors, Jaume Bofill i Mates o Francesc Cambó; i també d'Alexandre Galí. No hi han de faltar tampoc els escriptors, com Lluís Bertran Nadal i Canudas o Agustí Calvet, «Gaziel»; ni, molt menys, pensadors de la categoria de Joan Crexells. Enllà de la lògica de les generacions, el grup d'historiadors noucentistes fou la primera escola historiogràfica catalana que va ésser integrada dins d'un programa cultural de govern autòcton. Gràcies al finançament públic, va poder comptar amb uns mitjans insòlits fins aleshores: institucions pròpies ben dotades, òrgans d'expressió propis, una política editorial precisa, etc..., cosa que va possibilitar que arribés a definir un veritable programa de treball i uns principis metodològics compartits. La seva vinculació amb l'estat regional féu que les seves formulacions anessin molt més enllà dels cercles erudits de Barcelona i s'estenguessin, amb més o menys èxit, arreu dels territoris catalans, fins i tot més enllà de l'àmbit competencial mancomunitari. D'ací que la llista dels que es poden adscriure a un noucentisme historiogràfic no s'hagi de reduir als que operaven a Barcelona o al Principat. Naturalment, la gran ciutat feia de capital: aglutinava gent d'arreu, era la seu de les institucions i dels principals fons bibliogràfics, acollia el que podríem titllar de «nucli dur» de la intel·lectualitat del país, tenia una vida cultural complexa, les redaccions dels principals diaris, etc.... I, naturalment, aquesta capitalitat no afectava només la Catalunya estricta, sinó que s'estenia al conjunt dels territoris catalans. Aquest fet, però, no ha de servir per negligir, com es fa massa sovint, els altres nuclis on despuntaren col·lectius d'estudiosos o individualitats prou notables, com Girona, Reus, Vic, Lleida, Terrassa, Tarragona, Manresa, Castelló de la Plana, València, Mallorca o Perpinyà...

2.3. *L'abast territorial*

Pel que fa a les Illes Balears i Pitiüses, cal remarcar que el contacte amb els nuclis noucentistes fou molt evident, fins al punt que alguns dels noms més destacats arribaren a desenvol-

9. Vegeu la veu «neoromanticisme», dins *Diccionari d'Història de Catalunya*, Ed. 62, Barcelona, 1992.

lupar la seva activitat principal a Barcelona. Entre els més importants cal citar Miquel dels Sants Oliver, Rafael Ballester, Miquel Ferrà, Guillem Forteza, Joan Estelrich, Antoni M. Alcover, Benet Pons i Fàbregues, Lluís Martí, Miquel Bordoy, Joan Pons Marquès, Pere Oliver Domenge, Josep Sureda Blanes... Una estudiosa com Isabel Graña ha parlat d'una «generació del 1917» també entre la intel·lectualitat mallorquina, fortament influïda pel noucentisme i obertament catalanista; un grup que arribà a prendre una concreció institucional: l'Associació per la Cultura de Mallorca (1923), la qual jugà un paper clau en la recuperació de la cultura i la llengua autòctones. Als noms citats encara caldria afegir-hi el puixant nucli d'erudits menorquins, on destaca la figura de Francesc Hernández Sanz. En el cas del País Valencià, també es pot parlar d'un important impacte (més del que s'ha dit fins ara) de les inquietuds noucentistes, que ja havia estat apuntat per Manuel Sanchis Guarner i que s'evidencià amb la creació de noves entitats i revistes com *València Nova* (1906), *Lo Crit de la Pàtria* (1907), *Renaixement* (1908), *Terra Valenciana* (1908) o *Patria Nova* (1915).¹⁰ El fenomen, segons el mateix Sanchis Guarner, «era un reflex del moviment polític de la Solidaritat Catalana, i un ressò del noucentisme, credo intel·lectual i estètic que s'imposava a Barcelona».¹¹ Malgrat la importància d'aquesta nova influència, no fou suficient com perquè es traduís en la constitució, a la capital valenciana, d'una institució d'alta cultura autòctona similar a l'IEC o que articulés la seva tasca amb el programa de l'Institut. En un principi, aquesta havia d'ésser la funció del Centre de Cultura Valenciana, que havia promogut, el 1913, el diputat Joan Pérez Lucia, però l'entitat (fundada el 1915 sota la tutela de la diputació provincial i organitzada per l'historiador Josep Martínez Aloy) mai no arribà a complir una funció similar a l' Institut barceloní, sinó que la seva actuació fou més aviat equiparable a la dels centres acadèmics tradicionals i el seu posicionament sobre el conreu científic amb la llengua pròpia va ésser també ambigu. Naturalment, això no treu que en el centre no hi haguessin, en càrrecs directius, historiadors de gran categoria, com el ja esmentat Martínez Aloy o Francesc Almarche Vázquez; o que comptés també amb d'altres importantíssimes figures clarament partidàries de les aspiracions de nou-cents i, fins i tot, vinculades al mateix IEC, com és el cas de Josep Sanchis Sivera, que fou, sens dubte, la figura principal d'aquest noucentisme historiogràfic valencià. Al marge d'aquest centre, cal esmentar també, a la mateixa ciutat de València, dues altres entitats importants en el camp de la història i l'erudició: l'Acadèmia de Sant Carles de València i la societat de bibliòfils Acció Bibliogràfica Valenciana, però que van complir una tasca més similar a les velles acadèmies que no als propòsits noucentistes. Un altre nucli important seria el dels integrants de les entitats valencianistes de principis de segle, on destacaren Miquel Duran i Tortajada, Eduard Martínez Ferrando, Faustí Barberà, Enric Navarro i Borràs o Jesús Ernest Martínez Ferrando —alguns dels quals, posteriorment,

10. Per elaborar aquesta part dedicada al País Valencià, vaig comptar amb l'ajut de Mateu Rodrigo Lizondo, a qui des d'ací vull agrair la seva contribució.

11. M. SANCHIS GUARNER, «L'evolució de la llengua literària dels escriptors valencians de la Renaixença», *Criterion*, núm. 17, Barcelona, 1963, p. 69.

com veurem, foren els puntals de l'autonomisme republicà—. En canvi, a Castelló de la Plana sí que en aquell període arribà a quallar una institució més afí als principis del nou-cents: la Societat Castellonenca de Cultura, amb personalitats com Àngel Sánchez Gozalbo, Manuel Betí, Joan Porcar o Lluís Revest.

La manca d'una institucionalització cultural ben dotada amb cabals públics que abastés el conjunt del País Valencià i l'absència d'un programa cultural nacionalitzador comú arreu d'aquest territori, derivades de la inexistència d'un govern mancomunal —o la seva decidida inclusió, ni que fos de manera soterrada, dins del desplegat per la Mancomunitat catalana, com succeí amb les Illes o Andorra— i d'una consciència nacional clara per part de la classe dominant (com passava també en el cas mallorquí) fa que, si s'aplica un criteri excessivament rigorista, no es pugui parlar pròpiament d'un «noucentisme valencià» institucionalitzat; però sembla fora de dubte la influència notable que aquest corrent va tenir arreu del País Valencià. Encara que l'impacte es reduí a nuclis culturalitzats i «minoritaris», va jugar un paper decisiu en l'assumpció d'un major grau de consciència nacional, ja que constituí el llevat d'on sorgí el puixant valencianisme autonomista del període republicà. I és que potser fóra excessiu esperar que nuclis com la ciutat de València de l'època poguessin mobilitzar un contingent intel·lectual i humà similar al d'una Barcelona que s'havia erigit, ja aleshores, en un centre puixant de l'Europa mediterrània occidental.

A les terres de la Catalunya del Nord, la constitució de l'estat regional mancomunitari propicià el que es coneix com a «segona renaixença», que es perllongà fins al 1921, malgrat les desavinences sorgides amb el nucli erudit barceloní durant la primera Gran Guerra a causa de l'actitud germanòfila d'alguns dels principals dirigents noucentistes. No ha de sobtar, per tant, que els més destacats historiadors nord-catalans figuressin habitualment en les principals publicacions cultes i fossin inclosos, sovint, dins el conjunt de la producció historiogràfica catalana, fins i tot quan havien escrit els seus treballs en francès. En els anuaris de l'IEC o als *Quaderns d'Estudi*, es troben freqüents referències al *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales*, a la *Revue Catalane* o a l'entitat editora d'aquesta darrera publicació, la Société d'Études Catalanes, que aplegà els intel·lectuals defensors de la història i la cultura autòctones. Tampoc no cal sorprendre's per l'aparició, en les publicacions esmentades, d'articles signats pels més importants historiadors de l'altra banda de l'Albera, com Joan Capeille, Pere Vidal o Josep Calmette. En el camp més específic de la història literària no es pot deixar de citar Joan Amade, Amadeu Pagès i Josep Sebastià Pons. L'impacte noucentista es féu notar també a la Franja de Ponent, ja que un dels historiadors més destacats, Miquel Joan Cabré i Aguiló, es formà, en bona part, a l'ombra de l'IEC, malgrat que després es traslladés a Madrid.

2.4. *Els límits del noucentisme*

Si fins ara hem analitzat l'extensió del moviment, des d'una perspectiva territorial i dels components humans, ens cal també veure'n els límits. En primer lloc els límits cronològics del

que en podríem dir l'hegemonia de la historiografia noucentista. Pel que fa als inicis, ja ha quedat establerta la importància que tingué per al moviment la fundació de l'Institut, el 1907, una data «fundacional» que queda reforçada pel fet que l'any anterior, el 1906, s'inicià l'aparició del *Glosari* d'Eugeni d'Ors, considerat unànimement com el punt d'arrencada del moviment noucentista. El moment precís de davallada del moviment és més polèmic. La data més clara sembla ésser el 1923, quan es proclamà la dictadura de Primo de Rivera, que marcà la fi de la Mancomunitat i la impossibilitat d'aplicar el programa cultural i cívic del noucentisme des d'una instància de poder. Naturalment això no comportà pas el final definitiu de tota expressió noucentista (que encara trobem ben viva en els anys de la postguerra), però sí de la seva hegemonia en el panorama cultural català. Una situació privilegiada que ja havia entrat en crisi, com a mínim, d'ençà del 1917 (data de la mort de Prat de la Riba i de la famosa crisi política i vaguística) i que s'havia fet especialment evident el 1920, amb l'expulsió del principal formulador del moviment, Eugeni d'Ors, dels seus càrrecs a la Mancomunitat. Sens dubte, la clara davallada s'inicià aleshores, per més que, paradoxalment, els anys 1920-23, fossin els de màxima concentració de poder mancomunal gràcies als traspassos de les diputacions provincials.

Una altra «limitació» que cal considerar són els límits de la seva influència en el si de la intel·lectualitat del moment. Naturalment durant el període d'hegemonia noucentista, per més que fos el corrent majoritari, no tot fou noucentisme historiogràfic. Durant tot aquest lapse de temps es desenvoluparen una pluralitat de tendències diverses, les mateixes, aproximadament, que es van donar en les societats europees més desenvolupades de l'època. Així, si en un extrem del ventall ideològic van persistir la vella erudició i concepcions històriques de caire tradicionalista, a l'altre, ja començaren a aparèixer, per exemple, les primeres formulacions d'un marxisme historiogràfic, que no arribà a donar fruits intel·lectuals sòlids fins a la dècada dels trenta.¹²

I encara caldria tenir present una tercera limitació: ¿quan fou el moment que les noves generacions formades en el si del noucentisme començaren un clar distanciament de les formulacions bàsiques del moviment? Joan Fuster va parlar de l'existència d'una nova generació que ell qualificà de «neonoucentista», els membres de la qual s'havien estalviat (per raons cronològiques) l'enlluernament provocat pel *Glossari* d'Ors, se sentiren atrets per problemes i per doctrines molt diferents i criticaren el noucentisme «primitiu» d'haver frustrat o de no haver realitzat el programa que havia promès.¹³

2.5. Els neonoucentistes

El gruix dels components d'aquests «neonoucentistes» provenia del que abans hem anomenat «segona generació de l'Institut». El posicionament contrari a E. d'Ors de la majoria de membres del

12. Una visió més aprofundida d'aquests sectors la vaig donar a *Història i reconstrucció nacional...*

13. J. FUSTER, *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Ed. Curial, 7.ª ed, 1985.

grup durant la «defenestració de Xènius» (és a dir, quan E. d'Ors fou desposseït dels seus càrrecs d'alta responsabilitat cultural dins de l'estructura del govern mancomunitari) revela un punt de ruptura irreversible, que afectava no tan sols l'estricta relació personal que matenien amb el principal formulador del moviment, sinó que afectava també una concepció diferent (i que es revelà antagònica) de la mateixa política cultural i del paper que l'intel·lectual havia de jugar en aquells moments.¹⁴ Per més que molt reveladora, aquesta dissensió no explica, per si sola, la profunditat del canvi que es produí en aquelles dates i en les immediatament posteriors. Cal tenir també presents dos condicionaments històrics fonamentals. Un d'ells és la fractura que entre les elits intel·lectuals va provocar l'intensificació de la guerra social desfermada pels volts de l'any 1920, que —com ha assenyalat Jordi Casassas— és el que, en darrer terme, explica la fundació d'Acció Catalana (fruit de l'escissió del partit fins aleshores hegemònic de tot el procés, la Lliga) i l'aparició de la Unió Socialista de Catalunya.¹⁵ Dues organitzacions on els intel·lectuals professionalitzats jugaren un destacat paper, raó per la qual el citat Casassas les considera com a dos punts de cristallització del que ell anomena «procés d'autocomprensió» d'aquest grup social. L'altre fet històric que marca un punt d'inflexió inequívoc és la supressió de la Mancomunitat feta per la Dictadura de Primo de Rivera. Això no tan sols va provocar que desaparegués la principal plataforma des d'on aplicar el programa del nou-cents, sinó que desfermà en molts intel·lectuals una actitud cada cop més crítica envers l'actuació política que havia conduït a aquella situació. La bel·ligerància anticatalana i antisocial de la primera dictadura del segle xx no va fer sinó aguditzar la posició antitètica d'un col·lectiu no pas neglignible, que va acabar per adoptar una posició decidida de ruptura contra el règim monàrquic espanyol i per configurar l'embrí de l'equip intel·lectual de la Generalitat republicana.

2.6. *Uns noms ben significatius*

Per cloure aquest apartat dedicat al noucentisme historiogràfic, hem escollit uns autors, la trajectòria dels quals ens sembla ben significativa a l'hora d'il·lustrar les diferents evolucions que experimentà el moviment.

Un primer nom és el d'Antoni Rubió i Lluch (1856-1937), màxim representant dels que hem qualificat de «mestres fundadors» de l'IEC. Primer president d'aquesta entitat, impulsor dels Estudis Universitaris Catalans, professor a la Universitat de Barcelona, és sense cap mena de dubte l'historiador català més important del trànsit del segle xix al xx. Fill de Joaquim Rubió i Ors i deixeble de Manuel Milà i Fontanals, féu d'home pont entre la millor tradició erudita de la Renaixença i del positivisme tardà, i les noves generacions sorgides ja en el segle xx. En

14. Per a un balanç general i actualitzat sobre el tema, vegeu l'apartat «L'afer d'Ors, 1920-21», dins *Història de l'Institut...*, p. 101-114.

15. J. CASASSAS, «La configuració del sector 'intel·lectual-professional' a la Catalunya de la Restauració», *Recerques*, núm. 8, 1978, p. 103-131.

aquest sentit, el seu mestratge fou decisiu i per això mereix ben bé l'epítet de «mestre de mestres» que li ha estat aplicat.¹⁶ Naturalment aquesta funció no hauria pogut ésser possible si la seva obra historiogràfica no tingués un gran valor metodològic, heurístic. Es pot dir que, en l'àmbit de la història literària, ell posà les bases de la concepció moderna de la disciplina. Però també féu importantíssimes aportacions en d'altres branques de la historiografia, especialment la referida al període medieval, que ell considerava com el «període nacional» per excel·lència. Pel que fa a la història cultural, els seus dos volums de *Documents per a la història de la cultura catalana mig-eval* (1908-1921) constitueixen encara avui una obra de referència obligada (d'ací la seva reedició actual, del 2000, a càrrec de l'IEC).¹⁷ Fou, però, l'estudi del domini català de Grècia la temàtica historiogràfica a la qual dedicà major nombre d'estudis (més d'una quarantena). Per bé que no arribà a poder redactar la síntesi totalitzadora d'aquest període, sí que reeixí a realitzar el *Diplomatari de l'Orient català* (publicat inicialment el 1947 i reeditat el 2001 pel mateix IEC),¹⁸ on aplegà 717 documents sobre aquest centre d'interès.

Un segon nom és el de Ramon d'Alòs-Moner (1885-1939), que rebé el mestratge directe d'A. Rubió i Lluch i que ja pertany a la segona generació de l'Institut, com la resta dels historiadors que considerarem a continuació. Cal remarcar que R. d'Alòs fou (conjuntament amb Jordi Rubió i Balaguer) el deixeble predilecte d'A. Rubió i el seu hereu intel·lectual.¹⁹ En aquest sentit, és el més acostat als pressupòsits metodològics del seu mestre. D'ací que concedeixi gran importància a la recerca documental, centri bona part de la seva investigació en la història literària, la bibliografia i la historiografia, se cenyeixi al conreu de la monografia erudita i concedeixi una atenció especial al període medieval. Tot i això, la seva concepció sobre la política cultural que calia seguir i sobre la funció de l'intel·lectual era molt pròxima als seus companys de generació «neonoucentistes», fins al punt que ell fou el nou secretari general de l'IEC immediatament després de la defenestració de Xènius. Políticament, tot i el seu ascendent aristocràtic, s'afilià a Acció Catalana. Morí immediatament després del final de la guerra civil.

Un tercer nom és el de Ramon d'Abadal i de Vinyals (1888-1970). Prestigiós medievalista, especialitzat en el període carolingi (i, doncs, en els orígens històrics de Catalunya), la seva trajectòria professional tingué dues parts ben diferenciades, delimitades per l'esclat de la guerra civil del 1936-39.²⁰ Durant l'etapa de preguerra va estar estretament vinculat a l'IEC, institució per a la qual inicià l'aplec i edició dels documents carolingis referits a Catalunya, la *Catalunya*

16. Vegeu l'apartat que li vaig dedicar a *Història i reconstrucció nacional...*

17. En el volum I hi ha una extensa semblança redactada per Albert Balcells, que també fou publicada separatament, en opuscle, el 2001.

18. La nova edició compta amb un orientador pròleg de Maria Teresa Ferrer i Mallol.

19. Gràcies al treball realitzat a casa seva en ocasió de l'elaboració de la història de l'IEC, vaig poder redactar una veu sobre ell per al *Diccionari d'historiografia catalana*. Més recentment, A. BALCELLS li dedicà una extensa semblança: *Ramon d'Alòs-Moner i de Dou. Semblança biogràfica*, Barcelona, IEC, 2003.

20. F. VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política*, Lleida, Pagès Editors, 1996.

carolíngia, que fou l'obra de la seva vida i que constitueix encara avui un dels projectes historigraficodocumentals més importants dels que duu a terme l'Institut. Així mateix fou, junt amb el seu amic F. Valls i Taberner, un dels redactors de l'informe contra E. d'Ors que justificà la seva destitució, el 1920. Durant la segona etapa de la seva trajectòria professional, iniciada a mitjan anys quaranta, continuà amb la seva obra magna i realitzà tot un seguit de síntesis (als anys cinquanta i seixanta) referides al període anterior a l'any 1000 que obligaren a un replantejament radical del període, fins aleshores molt desconegut.

Metodològicament no hi va haver, al llarg de la seva dilatada trajectòria professional, una ruptura amb els pressupòsits de preguerra, per bé que sí que hi hagué un nou enfocament de la seva feina com a historiador, que es traduí en una alta valoració dels treballs de síntesi i en la necessitat d'aprofundir la seva reflexió historiogràfica. Políticament, es formà en les files de la Lliga, fou un membre fundador d'Acció Catalana (1922) i, durant el període republicà, retornà a la Lliga. Exiliat del 1936, donà suport inicial al franquisme, però, desencisat per la dictadura, es convertí en un dels principals valedors d'una restauració monàrquica democràtica i respectuosa amb la reivindicació catalana.

Un quart nom és del de Ferran Valls Taberner (1888-1942), medievalista i estudiós de la història jurídica catalana, que fou responsable de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1929-1936).²¹ Deixeble de Rubió i company d'Abadal, per les raons abans apuntades, cal situar-lo també entre els membres de la «segona generació» de l'Institut. Membre de l'alta burgesia i dirigent de la Lliga, la seva trajectòria política es va moure en el si del catalanisme conservador fins a l'esclat de la guerra, que el va dur no tan sols a donar un suport inicial al franquisme (com van fer la majoria de dirigents de la Lliga), sinó a abjurar del seu passat catalanista i a considerar tota l'obra institucionalitzadora del segle xx com una via errònia. Tanmateix, no sembla que aquest canvi d'ordre polític tingués una traducció clara, d'ordre metodològic, en l'àmbit historiogràfic. La seva proposta historiogràfica, d'arrel noucentista, se situa plenament en l'àmbit de l'anàlisi juridicoinstitucionalista dominant en el període de preguerra. Tant Valls com Abadal són potser els més fidels a un rerefons noucentista pel fet que no es van adscriure al corrent que esdevindrà hegemònic als anys trenta, el dels republicans d'esquerra, que imposaren, com veurem, modificacions substantives als pressupòsits dels seus predecessors

Finalment només caldria esmentar dos noms més. Un, el de Jordi Rubió i Balaguer (1887-1982), fill d'A. Rubió i Lluch i gran continuador de la línia de recerca paterna sobre la història de la literatura catalana. En una dimensió, però, que inscrivía la història literària dins d'una perspectiva nova «d'història cultural» que tenia molt present el desenvolupament general de la societat en què aquesta cultura es gestava (una orientació historiogràfica que prengué força especialment en l'etapa de postguerra). L'altre nom és el de Ferran Soldevila (1894-1971), que analitzarem més detalladament en el pròxim apartat. Deixeble de Rubió i Lluch, jove secretari-

21. Recentemnt ha aparegut la monografia de J. M. MAS SOLENCH, *Ferran Valls i Taberner. Jurista, historiador i polític*, Barcelona, Ed. Proa, 2003.

redactor de l'IEC, coredactor junt amb Valls i Taberner d'una *Història de Catalunya. Curs superior* (1922-23), amic d'Abadal i de Jordi Rubió, de tots els esmentats fins ara és el més clar exponent del bloc d'historiadors i intel·lectuals republicans que passem a considerar tot seguit.

3. Els historiadors republicans catalanistes i d'esquerres

3.1. *Un nou equip intel·lectual*

De la mateixa manera que la institucionalització cultural mancomunària del començament del segle xx suposà la consolidació d'un equip intel·lectual (els noucentistes) que fou el que va menar tot el procés, la nova institucionalització de la Generalitat republicana dels anys trenta també comportà l'articulació d'un equip intel·lectual propi, amb un seguit de característiques compartides i ben diferenciat dels objectius dels seus predecessors. Com havia passat durant l'experiència mancomunada, fou la participació en les instàncies de poder allò que va permetre la cristallització d'un grup i que li va conferir la seva condició de col·lectiu hegemònic. Els anomenem historiadors republicans d'esquerra no tant per l'afinitat personal manifestada envers aquesta posició «esquerrana» per part de cadascun dels seus membres (que varia molt en cada cas), com pel fet que llur actuació va tenir lloc en uns moments històrics marcats per una hegemonia social de les idees d'esquerra. Els partits dominants del republicanisme arreu dels territoris catalans eren d'aquesta tendència i foren ells que promogueren el procés d'institucionalització del nou règim (sovint amb el suport directe o indirecte d'altres grups d'explícita filiació socialista o anarcosindicalista). Un procés que va tenir com a eixos principals la catalanització de masses, la implantació d'uns ideals democràtics radicals (amb molts rampells socialitzants) i la laïcització. No ha de sobtar, doncs, que adoptessin un horitzó historiogràfic nou. Trencaren amb tota concepció elitista i advocaren en favor de l'educació massiva (combinaren l'alta investigació i la divulgació generalitzada); parlaren de sobirans, però no com a encarnació d'un ideal monàrquic, sinó en la seva qualitat de caps visibles d'un poble, d'una nació; valoraren els elements democràtics de la història autòctona no com a nostàlgia romàntica, sinó com a projecció en el passat dels seus ideals immediats; i defensaren aferrissadament la necessitat que els historiadors i els intel·lectuals en general es comprometessin amb el seu poble. I aquest horitzó historiogràfic renovat anà acompanyat també de noves vies d'interpretació, de nous plantejaments.

3.2. *Els membres del grup*

Entre els noms més rellevants del «nucli central» principatí (bàsicament vinculats a partits com Acció Catalana i Esquerra Republicana de Catalunya) es podrien incloure Ferran Soldevi-

la, Antoni Rovira i Virgili, Lluís Nicolau d'Olwer, Josep M. Batista i Roca, Jordi Rubió i Balaguer, Manuel Reventós, Carles Pi Sunyer, Carles Rahola, Rafael Tasis o, fins i tot, Pere Bosch Gimpera (que, tot i que provenia d'una òrbita afí a la Lliga, se'n desvinculà arran de la constitució de la Generalitat republicana). Tots ells i d'altres feien part d'un moviment més ampli que no es limitava només a l'estricta Principat (on, gràcies a l'autonomia, podia disposar d'un tramut institucional propi), sinó que s'estenia arreu dels territoris catalans. ¿On cal situar, si no, els noms de Gabriel Alomar, Pere Oliver, Joan Hernández Mora o Elvir Sans, els integrants de grups com el Partit Republicà Federal de Mallorca i de les entitats culturals com l'Associació per la Cultura de Mallorca (que impulsà un avantprojecte d'estatut d'autonomia), pel que fa a l'àmbit illenc? ¿O els representants del puixant valencianisme polític de l'època, que s'arribà a organitzar en grups com Esquerra Valenciana o el Partit Valencianista d'Esquerra i que, culturalment, fou capaç d'aprovar les «Normes de Castelló» (1932) —que suposaven el reconeixement de la normativa lingüística fabriana— i de generar publicacions com *El Camí* (1932-1934) o *La República de les Lletres* (1934-1936) i entitats com la renovada Agrupació Valencianista Escolar (1931-1936), l'Acció d'Art (1933-1936) o l'Institut d'Estudis Valencians (1937)? Cal tenir ben present, també, que al País Valencià, a mitjan anys trenta, s'havia configurat tota una generació d'intel·lectuals sorgits de la Universitat republicana, molts d'ells promotors de la revista *Acció Cultural Valenciana* (1930), on ja despuntaven els noms de Manuel Sanchis Guarnier, Antoni Igual i Emili Gómez Nadal. La reivindicació autonomista que tots plegats (republicans del País Valencià, de les Illes i del Principat) defensaven era un altre dels trets comuns destacats del grup, la qual cosa implicava l'existència d'un major grau de consciència unitària, encara que la petició d'autonomia no era referida al conjunt de la nació, sinó només reservada per a cadascun dels territoris inclosos a dins de l'estat espanyol.

3.3. *Nous plantejaments, nous àmbits d'investigació*

L'horitzó historiogràfic del grup responia, com ja s'ha dit, a una concepció progressista de la història, a una catalanitat profunda i a una pruija d'escrupolositat científica. Això els va dur a assumir nous plantejaments i a abordar nous àmbits d'investigació. Nicolau d'Olwer va assenyalar que el grup va voler completar les direccions dels seus mestres, als quals retreia d'haver-se dedicat de manera gairebé exclusiva a la història política i haver negligit, sobretot, els temps moderns.²² Així, el període modern fou un dels centres d'interès de la recerca que durant els anys trenta va dur a terme una altra de les seves figures capdavanteres, Ferran Soldevila, i col·lectivament manifestaren també un primer interès per la història contemporània que els convertí en els pioners del conreu de la disciplina. Entre les mostres més reeixides, cal esmentar el lli-

22. L. NICOLAU, «Els llibres. Recerques i comentaris», *Mirador*, núm. 51, gener 1930, p. 4.

bre de Manuel Reventós, *Els moviments socials a la Barcelona del s. XIX* (1926), alguns treballs de Pere Coromines (com *Interpretació del vuit-cents català*, del 1933) o de Carles Rahola (*Estudis napoleònics*, 1938) i la monografia del ja esmentat Soldevila *Història de la proclamació de la República a Catalunya* (apareguda a la *Revista de Catalunya* del maig de 1931). L'obertura de nous àmbits d'estudi no va quedar restringida a l'anàlisi d'èpoques històriques poc treballades, sinó que afectà també el conreu de noves disciplines que aleshores encara no havien arribat a entrar en relació continuada amb la recerca històrica o que tot just començaven a configurar-se. Així, encara que abundessin els economistes doblats d'historiadors, com M. Reventós o P. Coromines, a penes començaven a aparèixer treballs que tractessin la dimensió històrica de l'economia i viceversa. Al marge de les anàlisis dels investigadors influïts pel marxisme (corrent que tot just aleshores, als anys trenta, va prendre volada), ben poques eren les obres que abordaven una anàlisi històrica des d'una clau econòmica, entre les quals destaca *L'aptitud econòmica de Catalunya* (2 vols., 1927-1929), de Carles Pi Sunyer. Al marge de l'economia, ja despuntaven en aquells moments d'altres disciplines que també havien de tenir en un futur pròxim una influència molt gran en l'àmbit històric pròpiament dit. És el cas dels estudis demogràfics i estadístics, que després dels treballs pioners de Josep M. Tallada —autor de *Demografia de Catalunya* (1918) i afí a la Lliga— i de M. Escuder Bartolí, ja comptaven amb una primeríssima figura: Josep Antoni Vandellós i Solà, a qui es pot englobar dins l'equip intel·lectual republicà i que fou l'autor de dues obres fonamentals del pensament demogràfic de l'època: *Catalunya, poble decadent* (1935) i *La immigració a Catalunya* (1935). Vandellós també va ser el promotor, a Barcelona, de l'Institut d'Investigacions Econòmiques (1930) i l'organitzador del Servei Central d'Estadística de la Generalitat (1934-1936), puntals bàsics en el procés d'institucionalització d'aquestes matèries; un procés que, cal dir, a València encara es desvetllà un xic més d'hora gràcies a la creació del Centre d'Estudis Econòmics Valencians (1929), impulsat per Romà Perpinyà Grau. Un altre àmbit especialment conreat aleshores foren els estudis antropològics i etnogràfics, on destacà la figura de Josep M. Batista i Roca. Un esment especial mereix el notable grau de desenvolupament que havien assolit aleshores els estudis geogràfics, en bona part gràcies als treballs de Pau Vila, *alma mater* de la divisió comarcal i destacat impulsor de la creació, el 1935, de la Societat Catalana de Geografia adscrita a l'Institut d'Estudis Catalans. Un darrer element cal tenir ben present: la nova condició de la dona (que aleshores reclamà la seva igualtat legal), ja que influí en la mateixa recerca històrica, com ho evidencia la conferència de F. Soldevila *Les dones en la nostra història* (1936), on responsabilitzà els mateixos historiadors de la flagrant manca de biografies de personalitats femenines rellevants.

3.4. Més noms significatius

Sens dubte l'exponent més important del grup fou Ferran Soldevila, que amb la seva *Història de Catalunya* (editada en 1.ª ed. el 1934-35 i en una 2.ª ed. el 1962-63) arribà a redactar una

síntesi que no tan sols responia a la visió del corrent historiogràfic a què pertanyia, sinó que esdevingué la síntesi de tota una època, fins al punt d'esdevenir la concreció i el símbol de la represa nacional catalana experimentada durant tot el primer terç del segle xx.²³ La fama de la síntesi soldeviliana no tan sols arribà a eclipsar les històries de Catalunya anteriors, sinó també «amagà» moltes de les aportacions que aquest historiador féu en d'altres àmbits. En primer lloc, en la seva mateixa especialitat, la història medieval.²⁴ En aquest sentit cal recordar els múltiples estudis que va fer sobre els dos grans sobirans del segle XIII, Jaume I i Pere el Gran, que havien de culminar en sengles monografies exhaustives que no arribà a finalitzar. Caldria incloure també en aquest mateix àmbit, l'edició i anotació històrica de *Les quatre grans cròniques medievals catalanes*, que fou la culminació d'un treball de tota la seva vida. Pel que fa a la història moderna i contemporània, féu també aportacions de gran transcendència, com ja s'ha dit. I encara caldria fer esment de la seva gran síntesi sobre el passat hispànic, la *Història d'Espanya*, i la direcció de dues obres col·lectives que ell dirigí, la *Història dels catalans* i *Un segle de vida catalana*, per tal de tenir una idea aproximada del volum i la qualitat de la seva producció, que el converteix en una figura clau (jo diria que «central») de la historiografia catalana del segle xx.²⁵

Un altre nom de primeríssim ordre és el d'Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), que inicià el 1922 la publicació (molt abans que el mateix Soldevila) de la seva visió sintètica i global de tot el passat català: la *Història Nacional de Catalunya*, que quedà però interrompuda el 1938, en el volum VII (i l'obra n'havia de tenir tretze, de volums). La iniciativa de Rovira influí molt damunt Soldevila (més del que ell mateix reconeixia), ja que li féu veure la «viabilitat» i «utilitat» d'un projecte d'aquestes característiques, que Soldevila veia fàcilment «millorable» per la seva condició d'historiador «professional» i pel seu coneixement directe de les fonts documentals (recordem que Soldevila era arxiver i que abans del 1933 havia publicat nombroses monografies, estudis i recensions, moltes de les quals a la *Revista de Catalunya* que Rovira fundà). Rovira encarna, doncs, la figura del «pioner» que no arribà a veure culminada la seva obra, però el seu treball possibilità anar més enllà del que ell havia pogut anar. Val a dir que malgrat certes crítiques que li han retret el fet de no ésser un «professional de la història» (destacà sobretot com a periodista i polític),²⁶ a Rovira no se li pot regatejar la seva condició de clàssic de la historiografia contemporània ni de brillant historiògraf (en aquest darrer sentit, llegiu la presenta-

23. Vaig fer-ne una biografia intel·lectual a E. PUJOL, *Ferran Soldevila. Els fonaments de la historiografia catalana contemporània*, Catarroja-Barcelona, Ed. Afers, 1995.

24. Vegeu el meu article «Ferran Soldevila, figure de proue du médiévisme catalan contemporain», *Grands médiévistes du XXème siècle*, Ed. Brepols, (en premsa).

25. Sobre el lloc que ocupa en el panorama historiogràfic català del segle xx, he redactat recentment «Ferran Soldevila, figura central del cànon historiogràfic català contemporani», *Pensament i filosofia a Catalunya*, vol. III, Barcelona INHECA-Societat Catalana de Filosofia (en premsa).

26. Sobre la importància de Rovira com a teoritzador polític, és a punt d'aparèixer la tesi de X. FERRÉ, *Configuració de la ideologia nacional de Rovira i Virgili (1900-1923)*.

ció del volum primer de la seva obra i ben segur que us sorprendrà agradabilíssimament, per la solidesa i profunditat de la seva reflexió).

Uns noms més, per acabar. Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961), Josep M. Batista i Roca (1895-1979) i Pere Bosch Gimpera (1891-1974) són uns exponents emblemàtics dels historiadors que hagueren d'emprendre la via de l'exili i que no retornaren mai més a Catalunya.²⁷ No en va l'exili motivat pel resultat de la guerra civil afecta, sobretot, per raons polítiques òbvies, el col·lectiu d'historiadors republicans. L'obra que tots tres autors esmentats realitzaren fora del país ens és encara avui molt desconeguda (com ho és, de desconeguda, la de tants altres historiadors que hagueren de marxar), per més que sabem que fou molt meritòria. En el cas de Nicolau, la seva fama com a figura pública durant el període republicà (ministre, diputat, director del Banc d'Espanya) ha «amagat» durant molt de temps la seva brillant trajectòria com a erudit i com a historiador (iniciada ja, a Catalunya mateix, durant el primer terç del segle XX). Encara més oculta és l'aportació historiogràfica de J. M. Batista i Roca, que durant l'etapa de preguerra es donà a conèixer com a antropòleg, però que un cop a l'exili fou professor d'història a la Universitat de Cambridge, quan aquest centre es revelà, als anys quaranta i cinquanta, com un dels nuclis més brillants de la puixant historiografia britànica de l'època. De Pere Bosch Gimpera, per valorar la seva gran aportació durant l'etapa d'exili, només cal assenyalar que el seu mestratge fou decisiu en el desenvolupament de la prehistòria i l'arqueologia de molts països de l'Amèrica Llatina.²⁸

3.5. Colofó: Els altres corrents i l'actitud hostil de la historiografia nacionalista espanyola dominant

En parlar del període hegemònic del moviment noucentista, ja s'ha advertit que en aquella època «no tot fou noucentisme» i s'han esmentat els principals corrents del moment. Aquesta mateixa lògica és la que imperà durant l'etapa republicana, en el benentès que la posició hegemònica l'ocuparen els historiadors republicans d'esquerra.²⁹ Es pot dir que el canvi principal fou en la correlació de forces més que no pas en l'aparició de corrents nous. A grans trets, es mantingueren encara historiadors ancorats en la vella erudició arreu dels territoris catalans. Així mateix, els historiadors noucentistes vinculats amb els sectors més conservadors (Puig i Cadafalch, Joan Estelrich, Ramon d'Abadal i Calderó, F. Valls i Taberner...) mantingueren un important prestigi social (fins a l'esclat de la guerra, quan molts hagueren de marxar), per bé que

27. Un primer balanç sobre la qüestió és l'apartat «La historiografia d'exili», d'*Història i reconstrucció...*

28. En absència d'un estudi monogràfic global sobre Bosch, és de gran interès la *Correspondència de Pere Bosch Gimpera a Lluís Pericot (1919-1974)*, a cura de F. Garcia, J. M. Fullola i F. Vilanova, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2002.

29. Una panoràmica general, a *Història i reconstrucció nacional...*

adoptaren una actitud molt reticent a participar en les iniciatives promogudes per les noves autoritats. Cal distingir també tot un nucli intel·lectual i polític que, per convicció catalanista (sense sentir-se, però, identificats amb una posició esquerrana), admeteren el règim republicà i donaren suport actiu a la Generalitat (criticant-ne, lògicament, l'acció de govern), àdhuc en els moments més difícils de la guerra. En aquest conjunt (no gaire homogeni) s'hi poden incloure personalitats rellevants com Alexandre Galí o, fins i tot grups com Unió Democràtica de Catalunya (on hi havia un Miquel Coll i Alentorn i un Maurici Serrahima).

Junt amb la posició hegemònica dels republicans, l'altra gran novetat de període fou l'auge que adquiriren els idearis propis del moviment obrer: el marxisme i l'anarcosindicalisme. Sobretot el primer, que fins aleshores no havia tingut gaire incidència social i que prengué gran volada en la seva formulació leninista. Les aportacions teòriques més importants, originals, i de major incidència en l'àmbit historiogràfic, foren les de Joaquim Maurin, Andreu Nin, Joan Comorera i Emili Gómez Nadal.

No es pot cloure aquesta xerrada sense fer una brevíssima referència a l'actitud reticent que envers la historiografia catalana en bloc féu la historiografia espanyola dominant durant tot el primer terç del segle. L'acusació que els historiadors catalans falsejaven la història (perquè gairebé totes les escoles fins ara considerades impugnaven la visió uniformista, centralista i de matriu castellanista que assumí com a pròpia de la historiografia espanyola del moment) fou una acusació que es repetí una i altra vegada al llarg del primer terç del segle xx. Una actitud bel·ligerant, doncs, que no es donà només durant la llarga etapa franquista, sinó que tenia les seves arrels en les formulacions fetes per la famosa «generació del 98». Una visió de la història que, per damunt de corrents i modes, encara es manté com a base interpretativa de la «història oficial» de l'estat espanyol.

Antoni Furió

El franquisme va tenir uns efectes devastadors sobre la historiografia i la cultura catalanes. Efectes que s'han prolongat molt més enllà de la mort del dictador, en la manera mateixa d'abordar el període i les seves ignomínies —de forma ominosa, en silenci i gairebé de puntetes, fins i tot pel que fa a la història mateixa de la disciplina i dels seus protagonistes, a la intrahistòria, en una voluntat d'amnèsia general que pretenia oblidar el passat més immediat i preservar-lo de la necessària anàlisi crítica, i que hom ha volgut justificar amb apel·lacions a la convivència i la reconciliació, raons que mai no haurien d'obstruir el treball de l'historiador, sinó més aviat al contrari, ja que la base de tota convivència no es pot construir sobre l'omissió i la negació, sinó sobre el coneixement crític i l'assumpció del passat—; en la continuïtat gairebé sense traumes dels quadres del poder acadèmic, fins i tot si hi ha hagut relleu generacional, perquè el que no sempre hi ha hagut ha estat relleu intel·lectual, ruptura amb les tradicions historiogràfiques i les xarxes jeràrquiques heretades; o en l'alegria amb què es creen i es fan servir clixés simplistes i maniqueus, que acaben per imposar-se a força de repetir-los una i altra vegada interessadament o per pura desídia, com el que fa de Ferran Soldevila un historiador bàsicament nacionalista i, per tant, ancorat en la nostàlgia del passat i mancat del necessari rigor científic, en oposició als vents renovadors i la modernitat historiogràfica encarnats per Jaume Vicens Vives i la seva escola.

Certament, Soldevila i Vicens són els dos grans noms de la historiografia catalana de l'època, com també ho són, en un altre nivell i amb uns altres registres, més especialitzats, més erudits o més assagístics, Ramon d'Abadal, Miquel Batllori o Joan Fuster. Però també és cert que la seva aportació i la seva veritable significació han estat condicionats d'alguna manera, sobretot en el cas de Soldevila i Vicens, pel filtre i la valoració desenfocada que el mateix Vicens i els seus deixebles han sabut imposar, en impugnar gairebé tota la historiografia anterior, desacreditada com a «romàntica» —en una operació que recorda bastant la que van dur a terme els fundadors de l'escola d'*Annales* i els seus seguidors posteriors amb la historiografia precedent, posada tota en el mateix sac i vituperada desdenyosament com a «positivis-

ta» o «evenemencial»—,¹ per il·luminar millor o directament magnificar la pròpia aportació.² Afortunadament, en els últims anys el mite i l'hagiografia han anat deixant pas a una aproximació més crítica i ponderada, de la mà entre altres d'Eva Serra, Josep Termes i, sobretot, els respectius biògrafs de Vicens i de Soldevila, Josep Maria Muñoz i Enric Pujol,³ que han remarcat com l'obra de Vicens, a pesar de la seva indubtable i proclamada exigència de rigor científic, no estava exempta tampoc d'ideologia. D'un projecte ideològic i polític distint del de Soldevila, però d'un projecte ideològic i polític al capdavant. El de Soldevila situat clarament dins una perspectiva nacional i nacionalista catalana, forjada i afermada durant el final de la monarquia d'Alfons XIII, la dictadura de Primo de Rivera, la república, la guerra i el franquisme. El de Vicens, més adreçat a propugnar un nou paper protagonista de la burgesia catalana en la modernització de l'estat espanyol, un nou i més confortable encaix de Catalunya dins Espanya, que ha tingut un major ressò en els idearis de les principals forces polítiques catalanes i que explica també el major consens que suscita la valoració i la reivindicació de la seva obra i la seva figura.

Dues concepcions nacionals distintes, però dues concepcions nacionals al capdavant, que uneixen en ambdós casos recerca històrica i projecte polític. Aquest és també el propòsit que anima *Nosaltres els valencians*, l'obra de Joan Fuster que tant influí en les noves generacions universitàries dels anys seixanta i setanta, i que no és tant, o només, un examen introspectiu de la història valenciana, llegida en clau nacional catalana, com sobretot un projecte polític de futur, un projecte de reconstrucció nacional dels Països Catalans. Un propòsit que no necessàriament —com argumenten els seus detractors actuals, instal·lats igualment en un altre projecte nacional, bé que de signe contrari—⁴ invalida la vigència de les seves reflexions historiogràfiques

1. Sobre l'actitud de l'escola d'*Annales* envers la historiografia anterior, vegeu François DOSSE, *La historia en migajas. De «Annales» a la «nueva historia»*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1988, i Hervé COUTAU-BÉGARIE, *Le phénomène «nouvelle histoire»*, París, Economica, 1983; i, més directament, el recull d'escrits de Lucien FEBVRE, *Combates por la historia*, Barcelona, Ariel, 1971, on fa del positivisme un enemic a mida.

2. Com veurem més endavant, aquesta operació l'havia iniciada ja el mateix Vicens, en un article titulat significativament —significativament pel que té de consciència i voluntat de ruptura i d'inici i afirmació d'una via historiogràfica nova, i també perquè remet directament a l'escola d'*Annales*, autoqualificada igualment de «nova història» — «La nova història», publicat a *Serra d'Or* el gener de 1960.

3. Josep TERMES, «La historiografia de la postguerra i la represa de Jaume Vicens Vives», dins *La historiografia catalana. Balanç i perspectives*, Girona, 1990; Eva SERRA, «Ferran Soldevila. Vint anys després», *El Contemporani*, 2 (gener-abril de 1994), pp. 15-21; Josep M. MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, 1997; Enric PUJOL, *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana*, Catarroja-Barcelona, Afers, 1995, i del mateix autor, *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2003.

4. És el que fa Pere Beneyto en desqualificar «la ambició essencialista y omnicompreensiva de la propuesta historiográfica de Fuster» i el «nacionalismo excluyente» que aquesta representa, «tanto hacia dentro (la parte castellana del País) como hacia fuera (España)... deslizando hacia un populismo radical y maniqueo (nosotros/ellos)». Pere J. BENEYTO, *El asociacionismo empresarial como factor de modernización. El caso valenciano (1977-1997)*, València,

ni la força explicativa de les seves interpretacions. La frontera entre història i política ha estat sempre molt tènue —ho és ara mateix quan es discuteixen els continguts del pla d'estudis d'història, quan se succeeixen les commemoracions dels regnats de Carles V i Felip II i, ben aviat, d'Isabel la Catòlica, quan pretesament es desmunten «els mites de la guerra civil», quan s'emetten fastuoses superproduccions de rescat de la *Memoria de España*, des del *big bang* fins a l'euro, o quan s'imparteixen més cursos i conferències i s'escriuen més llibres que mai sobre el *ser* d'Espanya, alhora que continua escamotejant-se, eludint-se, el passat més recent, les tombes comunes del franquisme, la repressió, l'exili, la censura..., que a penes mereixen unes quantes línies o uns quants minuts en els *media*—, i ho va ésser particularment sota el franquisme, quan hi hagué un projecte conscient i decidit de desnacionalització dels Països Catalans, d'anorreament de la història i la cultura catalanes, al qual no podien deixar de respondre, amb independència de la seva opció ideològica i política —des del regionalisme conservador i fins i tot els sectors més moderats alineats amb el règim fins als nacionalistes més radicals— els historiadors catalans. En bona mesura, la historiografia catalana de la postguerra, més enllà dels avanços estrictament tècnics, dels progressos de l'erudició, de la renovació metodològica, del restabliment del contacte amb els corrents europeus o de la revisió dels seus propis continguts, no podia deixar d'afrontar, en primer lloc, la pressió exercida des dels medis acadèmics i publicístics i, molt més encara, la depuració i el desmantellament de les infraestructures bastides durant el període anterior, en el marc d'una política deliberada de terra cremada i eliminació —fins i tot física— de tota dissidència. Eren —i això no s'hauria d'oblidar en fer-ne balanç, en valorar les posicions polítiques i ideològiques des d'on estan escrits els estudis històrics d'aquesta època, l'alè nacionalista que els animava— temps de foscor i de resistència, molt abans que fos possible la represa i, finalment, la renovació.⁵

I

Els efectes devastadors del franquisme es deixaren sentir a dos nivells, sobre les persones i sobre les institucions. En el primer cas, es tractava no sols de neutralitzar els enemics del rè-

Publicacions de la Universitat de València, 2000, p. 123-124. En el pròleg a aquest mateix llibre, Manuel García Ferrando, catedràtic de Sociologia i director de la tesi de Beneyto, no s'està de censurar l'«impenitent insiderismo» de bona part de la producció sociològica valenciana dels anys setanta i vuitanta, influïda pel paradigma fusterià i que «ha tenido poco en cuenta las variables supra-regionales», és a dir, Espanya. Vegeu també, en aquesta mateixa línia, Javier PANIAGUA, «Un solo territorio y varias identidades. El trauma del nacionalismo valenciano», *Historia Social*, 40, 2001, p. 115-136. O, des d'una altra perspectiva, no menys condicionada per la concepció nacional i el projecte polític de l'autor, Ferran ARCHILÉS, «Ni carn ni peix...? Joan Fuster i la identitat nacional dels valencians», *El Contemporani*, 25, 2002, p. 70-77.

5. Reprenc ací, per la seva precisió sintètica i alhora per la seva capacitat explicativa, la divisió que fa Enric Pujol de la llarga era franquista en tres grans períodes que bàsicament es corresponen amb tres dècades: els anys quaranta o la resistència, els anys cinquanta o la represa i els seixanta o la renovació. Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

gim, sinó d'escapçar la societat catalana, de privar-la de les seves elits polítiques i intel·lectuals, dels seus elements més dinàmics: càrrecs públics, quadres de partits i sindicats, mestres i professors universitaris i, entre ells, també els historiadors, responsables d'alimentar el mite nacionalista i antiespanyol. Més de setanta mil persones, en estimacions de Borja de Riquer, van ser jutjades per consells de guerra als Països Catalans entre 1939 i 1945: uns 40.000 al Principat i uns 30.000 al País Valencià.⁶ Xifres contundents que donen compte de l'abast de la repressió, que, malgrat les seves proporcions, ho va ser tot menys indiscriminada. I encara, als afusellats —uns deu mil, dels quals uns dos mil només a Mallorca—, els empresonats i els depurats, caldria afegir els milers de ciutadans forçats a emprendre el camí de l'exili, per por precisament —una por justificada pels fets— a la revenja dels vencedors.⁷ A València va ser afusellat el rector dels anys republicans, el metge Joan Baptista Peset, a qui no se li va poder imputar cap altre delictes que el d'haver encapçalat la llista del Front Popular el febrer de 1936 i haver pronunciat una conferència a la universitat l'abril de 1937, «Las individualidades y la situación en las conductas actuales», en què, segons els seus acusadors, es «justificaba el asesinato» i es culpava «a los nacionales de la agresión» —i el text de la qual, que serví de prova de càrrec determinant per denegar l'indult, havia estat publicat als *Anales de la Universidad de Valencia*, just en el mateix número en què apareixia publicada també la conferència amb què l'historiador Pere Bosch Gimpera havia obert el curs universitari aquell any, davant les màximes autoritats republicanes, instal·lades temporalment a València.⁸ Dos anys abans, el març de 1939, havia estat afusellat a Girona l'historiador Carles Rahola, amic i corresponsal de Ferran Soldevila, d'ideologia igualment republicana i catalanista, i president de l'Ateneu gironí, focus cultural de

6. Borja de RIQUER, «Vint anys sota una dictadura», dins *La llarga postguerra 1939-1960*, vol. X d'*Història. Política. Societat i Cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 46.

7. Sobre la magnitud de la repressió als Països Catalans, vegeu Josep BENET, *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura catalanes pel règim del general Franco*, París, Edicions Catalanes de París, 1973; Josep MASSOT i MUNTANER, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978; Gonçal CASTELLÓ, *Sumaríssim d'urgència*, València, Prometeo, 1979; Josep M. SOLÉ i SABATÉ, *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985; Josep M. SOLÉ i SABATÉ i Joan VILLARROYA, *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)*, Barcelona, Curial, 1993; Vicent GABARDA, *Els afusellaments al País Valencià*, València, Edicions Alfons el Magnànim-IVEI, 1993; Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Sobre la depuració a la universitat, vegeu J. J. CARRERAS i M. A. RUIZ, eds., *La universidad española bajo el régimen de Franco (1939-1975)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1991. I sobre l'exili, Daniel DIEZ ESCULIES, *Entre filferrades. Un aspecte de l'emigració republicana dels Països Catalans*, Barcelona, La Magrana, 1993, i el volum *Una esperança desfeta. L'exili de 1939*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, 2000.

8. La conferència de Bosch Gimpera es titulava «España», i ha estat reeditada recentment per Pedro Ruiz Torres a *Discursos sobre la historia. Lecciones de apertura de curso en la Universidad de Valencia (1870-1937)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2000. Sobre el procés a Peset, vegeu l'edició facsimil del sumari que ha publicat la Universitat de València, amb textos de Marc Baldó, M.ª Fernanda Mancebo i Salvador Albiñana, *Procés a Joan Peset Alexandre*, València, Universitat de València, 2001.

la ciutat.⁹ La majoria d'historiadors i intel·lectuals progressistes hagueren d'exiliar-se per tal d'escapar a aquest mateix destí. És el que van fer, entre molts altres, el mateix Ferran Soldevila (retornat a Barcelona el 1943), Antoni Rovira i Virgili (mort a Perpinyà el 1949), Lluís Nicolau d'Olwer (exiliat a Mèxic, on va morir el 1961), Pere Bosch Gimpera (exiliat també a Mèxic, on va morir el 1974), Josep Rovira i Armengol (exiliat a Buenos Aires i mort el 1974), Josep M. Baptista i Roca (professor d'història a Cambridge i retornat a Catalunya el 1976), Gabriel Alomar (mort al Caire el 1941) i el valencià Emili Gómez Nadal (exiliat a França, on va morir el 1994).¹⁰

D'altres, que no van poder fugir o que es confiaren massa, van acabar empresonats, com el mallorquí Joan Capó i tots els qui havien quedat atrapats a l'illa en triomfar l'aixecament militar, o els valencians Antoni Igual i Úbeda, Manuel Sanchis Guarner i Julià Sanvalero Aparici,¹¹ per als quals la frontera amb França —una via d'escapament pròxima per als republicans del Principat— quedava massa lluny i el port d'Alacant s'havia convertit en una ratera. I molts, la immensa majoria, van ser depurats i apartats de les seves funcions i llocs de treball, a Catalunya, les Illes o el País Valencià, després d'haver estat processats o d'haver passat algun temps a presó, o sense ni tan sols això. El poeta Miquel Duran i Tortajada, funcionari de l'ajuntament de València, on feia d'oficial catalogador de l'hemeroteca municipal, el 29 de març de 1939, quan les tropes franquistes ocupaven la ciutat, «cerró su mesa, entregó las llaves al Sr. Archivero y ya no ha vuelto a aparecer por el Archivo»; ell mateix s'anticipava a la previsible represàlia per la seva «señalada tendencia izquierdista» i la seva militància a Esquerra Valenciana: cinc mesos després, en efecte, el jutge depurador acordava la seva separació definitiva del servei i la baixa en l'escalafó.¹² Un exemple, entre molts altres, de la desolació originada per la repressió franquista que, ja des del principi, des d'abans d'acabar la guerra, a Mallorca, o des dels primers moments de l'ocupació, al Principat i al País Valencià, s'endevinava massiva i brutal. A Barcelona, Jaume Vicens i Vives era depurat i separat de la universitat, alhora que se li impedia també incorporar-se a la càtedra d'institut que havia guanyat el 1935.¹³ Jordi Rubió i Balaguer, membre del Consell de Cultura de la Generalitat i cap del Servei de Biblioteques, va ser destituït de tots els seus càrrecs i passà a treballar per a l'editorial Salvat. Pere Bohigas va ser apartat dels càrrecs de conservador de la Biblioteca de Catalunya i professor de l'Escola de

9. Josep BENET, *Carles Rahola, afusellat*, Barcelona, Empúries, 2000. Ferran Soldevila li va dedicar un «Obituari» a la *Revista de Catalunya*, 94, desembre de 1939, p. 81-87. Sobre l'estreta relació entre tots dos, vegeu sobretot Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

10. Joan SAURET, *L'exili polític català*, Barcelona, Aymà, 1979; Vicenç RIERA LLORCA, *Els exiliats catalans a Mèxic*, Barcelona, Curial, 1994; Santi CORTÉS, *El valencianisme republicà a l'exili*, València Generalitat Valenciana, 1993, i, del mateix autor, *L'exili valencià en els seus textos*, València, Generalitat Valenciana, 1995. Entre els nombrosos textos memorialístics propiciats per la diàspora, resulten particularment interessants els del mateix Ferran SOLDEVILA, *Diataris de l'exili i del retorn*, València, Tres i Quatre, 2000.

11. Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista*, p. 187-214.

12. *Ibidem*, p. 202.

13. Josep Maria MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, p. 102.

Bibliotecàries, per bé que hi tornaria més tard. Ramon d'Alòs-Moner morí d'un atac de cor els primers dies de l'ocupació de Barcelona i després d'haver visitat Valls i Taberner perquè intercedís en favor seu en l'expedient de responsabilitats polítiques que se li havia format.¹⁴

Molts —i entre ells els més significats— dels historiadors i intel·lectuals catalans compromesos amb la República s'havien exiliat en perdre la guerra. Els qui es quedaren, per voluntat pròpia o perquè no tingueren altra opció, van ser tots depurats, examinats minuciosament en les seves idees i els seus comportaments, fins i tot els de militància més conservadora, però així i tot sospitosa de regionalista, i, segons el cas, empresonats o apartats dels seus càrrecs i llocs de responsabilitat. Cosa que no sempre es coneixia a l'exili, on creixien les sospites de traïció i col·laboracionisme. El 1949, la revista *Ressorgiment*, editada a Buenos Aires, publicava una relació d'«Intel·lectuals al servei de l'opressor», en la qual, a més d'Eugeni d'Ors, Josep Pla, Martí de Riquer, Ignasi Agustí o Carles Sentís, clarament alineats amb el nou règim, apareixien també els historiadors Jesús Ernest Martínez Ferrando, Jaume Vicens i Vives, Josep Maria Millàs i Vallicrosa, Manuel de Montoliu i mossèn Josep Rius i Serra.¹⁵ El mateix Ferran Soldevila arribà a manifestar les seves suspicàcies sobre Jordi Rubió, totalment implicat ja en la reorganització de les infraestructures culturals a l'interior: «Ja ha estat un cas curiós aquest d'en Jordi, que, tan compromès com nosaltres o més, hagi reeixit a restar, sense que li passi res, llevat una temporada de perill i la pèrdua dels seus càrrecs».¹⁶ I Martínez Ferrando, injustament inclòs en la relació de *Ressorgiment*, possiblement per haver passat a dirigir l'Arxiu de la Corona d'Aragó, havia estat primer empresonat, per haver assumit aquesta mateixa funció durant la guerra, i posteriorment alliberat gràcies a les gestions de Ferran Valls i Taberner, el seu predecessor i home influent en el nou règim.¹⁷

Ni tan sols els prohoms conservadors es van alliberar del tot d'aquesta obsessiva depuració de responsabilitats polítiques. Ramon d'Abadal i el seu oncle Raimon van ser expedientats, com també Lluís Duran Ventosa, Felip Rodés i altres dirigents catalanistes de drete, arran de les denúncies que els acusaven precisament de regionalistes, i, en el cas d'Abadal, d'escàs entusiasme pel nou règim. En el clima d'exacerbació nacionalista que es vivia en aquells primers temps del final de la guerra, i que havia estat un dels ingredients determinants de la rebel·lió feixista, les diferències entre regionalisme i separatisme no apareixien massa clares, i els falangistes no perdien ocasió d'empaitar els catalanistes conservadors, els quals consideraven, i en molts casos amb raó, tan enemics del règim com els catalanistes republicans.¹⁸

14. Sobre Rubió, Bohigas i d'Alòs-Moner, vegeu les respectives veus al *Diccionari d'historigrafia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003.

15. Miquel FERRER, «Intel·lectuals al servei de l'opressor», *Ressorgiment*, 393, Buenos Aires, abril de 1949, p. 6.371, citat per Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

16. Ferran SOLDEVILA, *Dieteris de l'exili i del retorn...*, I, p. 111, citat per Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

17. Vicent ALONSO, *La trajectòria intel·lectual d'Ernest Martínez Ferrando*, València, Eliseu Climent editor, 1992.

18. Francesc VILANOVA, «Les responsabilitats polítiques dels regionalistes catalans (1939-1942)», *Recerques*, 31, 1995, p. 19-36, i del mateix autor, «1939: La 'falsa ruta' de los regionalistas catalanes», *Espacio, Tiempo y Forma*, 9, 1996,

Per fer-se perdonar, la conversió havia de ser completa i entusiàstica, sense fissures. No sé fins a quin punt aquest degué ser el cas de Ferran Valls i Taberner, el gran historiador del dret català medieval i, junt amb Ramon d'Abadal, de l'època dels primers comtes catalans, deixeble d'Antoni Rubió i Lluch i membre d'aquella formidable generació de 1917 estroncada per la guerra i l'exili, que havia estat catedràtic d'història a la Universitat de Múrcia, professor als Estudis Universitaris Catalans, membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans i, finalment, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Políticament conservador, diputat per la Lliga al Parlament de Catalunya i a les Corts de Madrid, la guerra el trasbalsà profundament; s'adherí al govern de Burgos, publicà una desenganyada autocrítica sobre la «falsa ruta» que havia emprès Catalunya des del segle XIX i ocupà la presidència de nombroses entitats culturals de la ciutat ocupada (Acadèmia de Bones Lletres, Ateneu, Escola de Bibliotecàries, ACA) i de les infraestructures bastides pel nou règim (director de la delegació catalana del CSIC), poc abans de la seva prematura mort el 1942, als 54 anys. El seu nom apareix també invariablement com a garant o testimoni favorable en els expedients de depuració de molts dels seus antics col·legues historiadors i companys de la Lliga.¹⁹

Però, ben possiblement, sí que fou el cas de Felip Mateu i Llopis, Joan Beneyto i molts altres joves valencians de la generació dels anys 30, la generació de la República, que col·laboraren activament amb el nou règim i foren promoguts a llocs d'alta responsabilitat, política, propagandística o cultural de l'Espanya franquista. Beneyto, jurista i historiador del dret, encara procedia de les files del valencianisme catòlic i conservador agrupat entorn de l'Acadèmia Valencianista i la revista *Cultura Valenciana*, havia militat a la Derecha Regional Valenciana i havia evolucionat cap a postures filofeixistes que li facilitarien una fulgurant carrera política i acadèmica després de la guerra, com a catedràtic de dret a les universitats de Salamanca, Sevilla i Madrid i com a director general de Premsa.²⁰ Però Mateu i Llopis era un valencianista que havia col·laborat amb la República i que el 1933 havia publicat *El País Valencià*, una síntesi històrica i alhora un assaig d'interpretació que en molts aspectes anticipa el *Nosaltres els valencians* de Joan Fuster. Per això resulta encara més desconcertant la seva adhesió, al final de la guerra, al Movimiento Nacional, que afavoriria de seguida un ràpid ascens en la seva carrera professional: nomenat el 1940 director de la Biblioteca de Catalunya, rebatejada ja com a Biblioteca Central, succeiria Valls i Taberner al capdavant de l'Escola de Bibliotecàries i ocuparia successivament la càtedra de paleografia i diplomàtica a les universitats d'Oviedo, València i Barcelona.²¹ No tan esplendorosa, la involució ideològica va ser similar en altres companys generacio-

p. 189-205. També Borja de RIQUER, *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el franquisme*, Vic, Eumo, 1996.

19. J. A. PARPAL-J. M. LLADÓ, *Ferran Valls i Taberner. Un polític per a la cultura catalana*, Barcelona, Ariel, 1970.

20. Pau VICIANO, «Una proposta historiogràfica conservadora», *El Contemporani*, 9 maig-agost 1996, p. 21-25, i, d'ell mateix, la veu «Joan Beneyto i Pérez», al *Diccionari d'historiografia catalana*, p. 204-206.

21. Sobre Mateu i Llopis, vegeu la veu corresponent al *Diccionari d'historiografia catalana*, p. 793-794, redactada per Josep Torró.

nals, com el ja citat Antoni Igual i Úbeda o Francesc Almela i Vives, que, després d'haver sofert breus però traumàtiques estades a la presó, van anar evolucionant des del valencianisme d'esquerres i catalanista d'abans de la guerra cap a posicions més i més conservadores i, ja al final, fins i tot anticatalanistes. La guerra, i sobretot la por de la postguerra, la misèria moral i cultural que instaurà el franquisme, el clima de sospita generalitzada que s'instal·là en aquells anys foscos, estroncaren la que havia estat la més brillant i capacitada de les generacions intel·lectuals valencianes del segle xx, la generació de la República, deixaren la cultura i la historiografia valencianes en un estat d'absoluta prostració i dificultaren el relleu de les generacions següents.

Amb major o menor convicció, també els historiadors i intel·lectuals mallorquins es van veure forçats a retractar-se de les seves antigues posicions. És el cas de l'arabista i historiador Jaume Busquets i de molts dels més de cent cinquanta signants del *Manifest als Catalans* el juny de 1936, on es propugnava la unitat de la llengua i la cultura catalanes, i que només tres mesos després, el setembre, hagueren de signar un escrit de rectificació i d'adhesió al Movimiento Nacional, que havia triomfat a Mallorca. D'altres, sobretot els d'ideologia republicana o socialista, van ser afusellats en el curs d'una molt dura repressió que el catòlic Georges Bernanos, fastiguejat, estimaria en més de tres mil morts, i que les indagacions de Josep Massot han confirmat.²²

II

A la repressió de les persones, depurades, empresonades, forçades a l'exili o directament executades, s'afegia el desmantellament de les infraestructures cíviques i culturals erigides durant el període republicà, o fins i tot molt abans, que resultaven totalment incompatibles amb les directrius polítiques i ideològiques del nou ordre franquista. En aquest sentit, l'acció repressiva del règim va ser molt més intensa i contundent al Principat, on, a més de la supressió de tots els partits polítics, comportà també l'eliminació de moltes de les institucions culturals catalanes i catalanistes —començant pel mateix Institut d'Estudis Catalans i les entitats associades, com els Estudis Universitaris Catalans, o la breu experiència de la Universitat Autònoma de Barcelona—, no sols de les creades durant la Generalitat republicana, sinó també d'altres que ho havien estat durant el temps de la Mancomunitat o fins i tot de la dictadura de Primo de Rivera. Però les seves conseqüències resultaren més devastadores al País Valencià i a les Illes, on el nou règim optà per tolerar i instrumentalitzar la història i la cultura autòctones, amb el concurs més o menys entusiasta, més o menys resignat, de bona part dels sectors valencianistes i mallorquinistes d'abans de la guerra. Com va ser el cas, potser el més significatiu, de Lo

22. Josep MASSOT I MUNTANER, *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra...; Georges Bernanos i la guerra civil*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

Rat Penat, l'entitat més emblemàtica del valencianisme folklòric i arcaïtzant, que pogué continuar celebrant cada any els Jocs Florals, sota la presidència ben sovint del governador civil de torn i la inclusió forçosa del castellà junt al català en la celebració del certamen literari.²³ I dic més devastadores, malgrat aquesta tolerància i instrumentalització, precisament perquè el tractament institucional de la cultura catalana al País Valencià i a les Illes era molt més feble que al Principat, no havia conegut la doble empenta que havia experimentat aquest, primer amb la Mancomunitat i després amb la Generalitat, i les poques plataformes que s'hi havien arribat a crear eren encara molt recents, dels anys ja de la guerra, en el cas de País Valencià, que és quan s'arribà a redactar un Estatut d'Autonomia i quan es fundà un Institut d'Estudis Valencians, a imatge de l'Institut d'Estudis Catalans, i ni tan sols això en el cas de Mallorca, ocupada des del primer moment pels franquistes.

Aquesta és ja, em sembla, una primera gran diferència important: el grau d'institucionalització que havia arribat a assolir la cultura catalana, i dins d'ella la historiografia, als diferents Països Catalans en els anys anteriors a la victòria franquista. I, molt vinculada a ella, el desenvolupament i el prestigi de la historiografia autòctona i les possibilitats de recuperar més o menys aviat el seu espai dins l'acadèmia, a les aules i les càtedres universitàries. I aquesta és també la segona diferència important: mentre la historiografia catalana és ja, des de principis de segle, i gràcies a l'Institut d'Estudis Catalans²⁴ i als Estudis Universitaris Catalans, una historiografia amb voluntat de normalitat acadèmica, de presència al món universitari i de diàleg amb els corrents europeus més avançats, que permet que s'arribi a la guerra amb almenys tres generacions successives d'historiadors formats acadèmicament i, per tant, familiaritzats amb les exigències d'una metodologia crítica i rigorosa —la generació de l'Institut, dita també noucentista, amb Rubió i Lluch, Puig i Cadafach i Massó i Torrents, entre d'altres; la generació de 1917, la de Ferran Valls i Taberner, Ramon d'Abadal, Jordi Rubió i Balaguer i Ferran Soldevila; i la generació de la República, encapçalada per Jaume Vicens i Vives—,²⁵ al País Valencià continuava existint en-

23. L'acostament o fins i tot la simbiosi entre les noves autoritats franquistes i els dirigents de Lo Rat Penat —molts dels quals procedien d'agrupacions dretanes d'abans de la guerra, com Acció Nacionalista Valenciana, Agrupació Valencianista de la Dreta o Derecha Regional Valenciana— s'escenificaria de forma ben palesa amb el nomenament de la filla del dictador, Carmencita Franco Polo, com a reina dels Jocs Florals el 1940. Lo Rat Penat evidenciava així la seva docilitat al règim i el caràcter absolutament inofensiu de les seves activitats i manifestacions culturals, alhora que aquell l'aprofitava per ampliar la seva base social i el consens ideològic entorn seu, més enllà de la pura repressió. Faust RIPOLL DOMÈNECH, «El món cultural valencianista a la València dels primers anys de la postguerra», *Afers*, 42-43, 2002, p. 319-346.

24. Sobre els primers anys d'aquesta institució, de la seva fundació a la immediata postguerra, Albert BALCELLS-Enric, PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. I, 1907-1942*, Barcelona-Catarroja, IEC-Afers, 2002. També Miquel COLL I ALENTORN, *Els primers setanta-cinc anys de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1981.

25. Sobre les successives generacions historiogràfiques al Principat, vegeu Jordi CASASSAS, «La configuració del sector intel·lectual professional a la Catalunya de la Restauració», *Recerques*, 8, 1978, p. 103-131; Enric PUJOL, «La historiografia noucentista. Un assaig de definició», *El Contemporani*, 14, 1998, p. 36-43, i sobretot, d'aquest últim, *Història i reconstrucció nacional...*

cara un profund abisme, un divorci eixamplat per la derrota, entre la història que es practicava i s'ensenyava a la universitat, molt allunyada de la realitat del país, i la historiografia autòctona, cultivada de forma diletant per capellans, erudits locals i tota mena d'aficionats, amb el consegüent desdeny que això provocava en els medis acadèmics.²⁶

Al Principat, els historiadors noucentistes, deixebles de Rubió i Lluch, havien rebut una formació universitària, ben sovint doble, de dret i de filosofia i lletres, i continuaren i ampliaren els seus estudis a les infraestructures acadèmiques annexes a l'Institut, als Estudis Universitaris Catalans, on també es familiaritzaven amb la recerca i el treball de seminari. I en molts casos, com els de Ramon d'Abadal, Ferran Valls i Taberner o Ferran Soldevila, amb estudis en l'exterior, a França, Anglaterra o Alemanya.²⁷ En bona mesura, aquestes infraestructures suprauniversitàries acomplien un paper comparable al que jugaven a Madrid la Junta de Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas (creada, igual que l'IEC, el 1907) i, dependent d'ella, el Centro de Estudios Históricos (fundat el 1910 i dirigit per Ramón Menéndez Pidal), tots dos sota l'empenta i la influència de la Institución Libre de Enseñanza. El contacte entre Madrid i Barcelona era també molt estret. Abadal, Valls i Taberner i Soldevila van estudiar amb Eduardo de Hinojosa i Ramón Menéndez Pidal, destacats membres del Centro de Estudios Históricos. Per contra, a València, la separació —i la mútua ignorància— era absoluta entre la historiografia autòctona, la de Martínez Aloy o la de Sanchis Sivera, president de la Diputació l'un i canonge de la seu l'altre,²⁸ i la que s'ensenyava o s'investigava a la universitat, per professors, d'altra banda, de reconeguda solvència científica, atents als avanços historiogràfics a Europa —com José Deleito Piñuela, el primer historiador espanyol que publicà un article en la *Revue de Synthèse Historique*, d'Henri Berr, i autor també d'una esplèndida reflexió sobre el coneixement històric des d'una perspectiva liberal, krausista²⁹—, però al mateix temps compulsivament al·lèrgics a la realitat històrica del País Valencià.

Les diferències encara s'accentuarien més amb la forta empenta que cobraria el procés institucionalitzador de la cultura catalana al Principat, primer amb la Mancomunitat i després amb la Generalitat, que no trobaren equivalent al País Valencià i a les Illes. Amb tot, en aquests dos territoris no deixà de forjar-se, ja als anys republicans, una plèiade d'intel·lectuals

26. Sobre això, Antoni FURIÓ, «L'erudició local: una altra visió de la història», en V. J. ESCARTÍ-J. E. ESTRELA (eds.), *Ballester Broseta i els erudits del segle XIX*, València, Saó, 2001, p. 63-71.

27. Abadal i Valls i Taberner van estudiar a París, a l'École des Hautes Études i a l'École de Chartes, dos centres decisius en la seva formació com a historiadors; Ferran Soldevila va fer de lector a Liverpool, i altres membres d'aquesta mateixa generació, com Manuel Reventós i Bordoy, van estudiar a Alemanya. Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política*, Lleida, Pagès editors, 1996; Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

28. Sobre aquesta historiografia erudita de principis de segle, promoguda i practicada pel segment il·lustrat de la burgesia ciutadana, vegeu Antoni FURIÓ, «La història medieval», *L'Avenç*, 110, 1987, p. 178-180, i, sobretot, Pau VICIANO, *La temptació de la memòria*, València, Tres i Quatre, 1995.

29. Recollida a Pedro RUIZ TORRES, *Discursos sobre la historia...*

i historiadors sòlids, rigorosos i decididament catalanistes. És el cas, a les Illes, de Gabriel Alover, Pere Oliver, Joan Hernández Mora o Elvir Sans,³⁰ i, al País Valencià, de la generació de 1930, una generació de formació i vinculació universitàries, que infongué un caràcter menys *dilettante* i més científic a les seves recerques, integrada entre altres per Manuel Sanchis Guarner, Antoni Igual i Úbeda, Emili Gómez Nadal, Vicent Genovés, Francesc Almela i Vives o Felip Mateu i Llopis. Van ser ells els qui, en els anys de la república i la guerra, van crear una mínima infraestructura cultural, amb la fundació, el 1937, de l'Institut d'Estudis Valencians, vinculat a la Diputació Provincial, i, també el mateix any, el Centre d'Estudis Històrics del País Valencià, com una entitat autònoma dins la Universitat de València, la publicació de revistes com *El Camí* o *La República de les Lletres*, i els qui van impulsar l'acceptació de la normativa lingüística fabriana amb l'aprovació el 1932 de les Normes de Castelló. Van ser també ells, i el que representaven, com ja he avançat abans, les principals víctimes de la repressió franquista. Gómez Nadal, comunista, i un dels primers historiadors a considerar la història del País Valencià des d'una perspectiva alhora marxista i nacional, va haver d'exiliar-se a França. Sanchis Guarner va ser empresonat i posteriorment desterrat a Mallorca, on col·laborà amb Francesc de Borja Moll en l'obra del *Diccionari català-valencià-balear* encetada per Alcover. Mateu i Llopis, ràpidament reconvertit, va ser promogut a la direcció de la nova Biblioteca Central, a Barcelona. Igual i Úbeda i Almela i Vives, amargats i emmudits, abandonarien les vel·leïtats catalanistes dels anys trenta i les substituirien, ja als anys cinquanta i seixanta, per un anticatalanisme visceral que tenia molt de ressentiment personal contra la projecció creixent de la figura i l'obra de Joan Fuster en el conjunt de la cultura catalana. No cal dir que tant l'Institut d'Estudis Valencians com el Centre d'Estudis Històrics del País Valencià van ser suprimits de seguida.

El buit dels exiliats i els depurats, i de les institucions clausurades o desmantellades, l'omplien ben aviat l'arribada d'una intel·lectualitat addicta, de dins i fora dels Països Catalans, i la creació de noves entitats culturals afins al nou règim. A Barcelona tornà Antonio de la Torre, que hi havia estat desposseït de la seva càtedra el 1937, i a València desembarcaren, entre molts altres, Manuel Ballesteros Gaibros a Història Medieval i Rafael Calvo Serer a Història Moderna i Contemporània. D'aquest últim, encara un jove de vint-i-sis anys en prendre possessió de la càtedra l'any 1942, la revista *Saitabi* en destacava elogiosament les virtuts que justificaven el seu nomenament i que resulten també bastant explícites sobre el que s'esperava de la nova universitat: «en las aulas universitarias cúpole en momentos difíciles para la Patria enarbolar la bandera de la sana intransigencia frente a la incomprensión y a la mala fe de los que utilizaban la cátedra para una labor contraria a nuestra Historia, y mantuvo la viril posición del español consciente y digno que, con sentido estricto del patriotismo, se consagra a la exaltación constante de nues-

30. Sobre Mallorca, vegeu Pere FULLANA-Isabel PEÑARRUBIA-Antoni QUINTANA, *Els historiadors i l'esdevenir polític d'un segle a Mallorca (1839-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, i Isabel GRAÑA, *La cultura a Mallorca (1840-1936)*, Palma, Ed. Documenta Balear, 1998.

tros valores».³¹ A Dret s'imposarien catedràtics falangistes i de braç en alt, com Diego Sevilla Andrés i José Corts Grau, que hagué de sofrir Joan Fuster en aquests primers anys quaranta i que dominarien la vida de la Facultat gairebé fins a la Transició democràtica. Ben bé no es pot dir que es tractés d'universitaris addictes al règim, sinó que ells mateixos eren el règim, els seus ideòlegs i els qui en determinaven les directrius a seguir, a la universitat, a la premsa i al món de la cultura en general, ja que els militars, amb Franco al capdavant, en tenien prou amb manar. Joves —com també ho eren, a Madrid, Dionisio Ridruejo, Pedro Laín Entralgo o Antonio Tovar, o a Barcelona, els intel·lectuals catalans aplegats entorn de la revista *Destino* o, més tard, els refinats i cultes falangistes que impulsaren la creació de *Laie*—, s'havien trobat amb una universitat desfeta, vençuda, de la qual no dubtaren a escombrar els professors que s'havien mogut una mica abans de la guerra i a domesticar-ne la resta per la via de la intimidació permanent, i es trobaven amb l'oportunitat de modelar-la al seu gust. Ningú no els havia de dir res.

Paral·lelament, la nova Espanya franquista creava també les seves pròpies infraestructures culturals. El 1941 s'obria a Barcelona la delegació catalana del CSIC, el Consejo Superior de Investigaciones Científicas, creat dos anys abans a Madrid sobre els enderroc de l'abolida Junta de Ampliación de Estudios i del Centro de Estudios Históricos, que mantindria una actitud fortament hostil a la cultura i la historiografia catalanes. I el 1948 es fundava, també a Barcelona, l'Instituto de Estudios Hispánicos, rèplica clara de l'Institut d'Estudis Catalans, que havia començat a reprendre les seves activitats de forma clandestina. Aquests mateixos anys van veure també la creació d'una sèrie de centres d'estudis històrics de caràcter local, com l'Instituto de Estudios Llerdenses (1942), l'Instituto de Estudios Gerundenses (1946), la Institución Alfonso el Magnánimo, a València (1947), l'Instituto de Estudios Ibicencos (1949), l'Instituto de Estudios Alicantinos (1951) o l'Instituto de Estudios Tarraconenses (1951), generalment promoguts des de les respectives diputacions provincials i adscrits, en la majoria dels casos, al CSIC, a través del patronat Josep Maria Quadrado. Tant Manuel Lladonosa com Enric Pujol han destacat la clara intencionalitat disgregadora amb què van ser creats aquests centres, complementaris des de baix, des de la història local i provincial, de l'acció que es duia a terme des de dalt, des de la història acadèmica, a la universitat i al CSIC, contra el referent nacional català, desdibuixat entre el patriotisme municipal, el lleidatanisme o el tortosisme, i l'exaltació espanyolista, la restauració d'Espanya com a únic referent nacional vàlid i tolerat.³² Per bé que els resultats no sempre van ser els desitjats i, si en uns casos la història local feia de succedani del catalanisme, en altres permetia de retrobar el marc català.

31. «Rafael Calvo Serer, nuevo catedrático de la Facultad de Filosofía y Letras», *Saitabi*, 4-5, 1942, p. 69-70, citat per Manuel ARDIT, «La historiografia modernista en la Universitat de València (1940-1953)», *Saitabi*, 47, 1997, pp. 103-118.

32. Manuel LLADONOSA, «La història a Catalunya després de 1939», dins *Història de la cultura catalana*, vol. X, *Resistència cultural i redreçament 1939-1990*, Barcelona, Edicions 62, 1998, p. 189-206; Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

La instrumentalització de la història i la cultura autòctones també va ser major al País Valencià i a les Illes que no pas al Principat, on, fins i tot en els seus aspectes més folklòrics i innocuus, sempre podia acabar resultant perillosa. Per això, mentre que a València es van poder tornar a celebrar els Jocs Florals ja el mateix 1939, als quatre mesos escassos d'haver acabat la guerra, amb el suport de les màximes jerarquies del règim i fins i tot del mateix Franco, que l'any següent consentí que la seva filla fos la reina dels Jocs, a Barcelona es van reprendre l'any 1940 quasi clandestinament, sense jurat ni premis i estrictament en privat; l'any següent se celebrarien ja a l'exili, a Buenos Aires. Ernest Belenguer, Santi Cortés i Pau Viciano han exhumat alguns dels exemples més grollers d'aquesta instrumentalització, com la segona commemoració del 700 aniversari de la conquesta de València, ja celebrada l'any 1938, en plena guerra, que és quan s'esqueia l'efemèride, i que les noves autoritats franquistes van voler tornar a celebrar el 1939 amb un sentit totalment oposat, que deformava la figura de Jaume I, presentat com un precursor de la unitat espanyola i, fins i tot, del mateix Franco, en parangonar la recent «liberación» de València de mans dels «rojos» amb la protagonitzada contra els «moros» set segles abans pel monarca aragonès.³³ Dos anys abans, la mateixa efemèride ja s'havia celebrat a Mallorca, amb un ofici religiós i una desfilada militar davant l'estàtua del rei en Jaume, que va presidir l'acte «*con el brazo en alto y la mano abierta*».³⁴ De manera similar, altres commemoracions històriques, com el IV centenari de la mort de Joan Lluís Vives o el V centenari de la conquesta de Nàpols van ser aprofitades pels intel·lectuals i historiadors franquistes per a satisfer la urgència de legitimitació del nou règim. Cosa que es pretenia obtenir a través d'una lectura forçada i interessada del passat, que d'una banda permetés conciliar l'exaltació de les antigues glòries del regne amb la visió unitarista, imperial i confessional, de la història d'Espanya, i d'altra proveís d'exemples i paral·lelismes, naturalment deformats, al present i a la recarregada retòrica que l'expressava. Sant Vicent Ferrer, presentat com una fita cabdal de la unitat política i religiosa, per la seva decisiva intervenció tant en el compromís de Casp com en el cisma papal, i fins i tot com un precursor del nacionalsindicalisme; Alexandre VI, rehabilitat com «uno de los más grandes forjadores de la España imperial», van ser, junt amb Alfons el Magnànim o els ja citats Jaume I i Joan Lluís Vives, algunes de les figures històriques més explotades en aquesta barroera mistificació de l'armari històric al servei del nou Estat.³⁵

Regionalisme i espanyolisme no sols no resultaven incompatibles, sinó que podien reforçar-se mútuament. És més, podia utilitzar-se el primer com un element de desqualificació

33. Bé que el motiu era recurrent en la majoria dels conferenciants, va ser Rafael Calvo Serer qui va dur més enllà l'analogia a «Dos épocas: el siglo XIII y el siglo XX. Conquista y liberación de Valencia», conferència llegida el setembre de 1939 en el cicle organitzat pel Centro de Cultura Valenciana i Lo Rat Penat, amb motiu del VII centenari de la conquesta de València. Vegeu Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, València, Eliseu Climent editor, 1984; Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista...*, p. 84-87.

34. Josep MASSOT I MUNTANER, *Església i societat a la Mallorca del segle xx*, Barcelona, Curial, 1977, p. 193-194.

35. Vegeu sobretot Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista*, p. 77-99.

de la modernitat republicana, com un retorn als valors tradicionals, als valors de sempre, que eren també els de l'Església i els de l'Espanya eterna. Una coincidència d'interessos que quedava perfectament expressada en el lema «*Por el regionalismo a la Hispanidad*». A Catalunya, per contra, el marge de maniobra era més reduït. Les noves autoritats franquistes, i en particular les d'adscripció falangista, educades en l'obsessió anticatalana, no es refiaven ni dels regionalistes conservadors, sospitosos de tebiesa i d'escàs entusiasme pel nou ordre. Era preferible i més segur condemnar-ho i combatre-ho tot plegat, regionalisme i nacionalisme, de dretes o d'esquerres. En aquesta tasca, els falangistes catalans se serviren de Vicens i Vives, la visió historiogràfica del qual consideraven contrària a la del nacionalisme català i, ja de manera més abusiva, coincident amb la consciència crítica i el combat ideològic dels qui havien guanyat la guerra. El mateix Vicens hi donava peu, amb els seus escrits a la revista *Destino*, propis, en els continguts i el llenguatge, dels propagandistes del règim, amb les seves publicacions de geopolítica, que remuntaven la unitat hispànica a abans fins i tot dels Reis Catòlics i presentaven l'Espanya imperial com a model per a superar els mals del segle xx, i, sobretot, amb la seva monografia en defensa de l'actuació de Ferran II a Catalunya, que anava molt més enllà del que havia anat en la seva tesi, llegida i publicada en català el 1936, sota la influència, però, d'Antonio de la Torre, i que, tot plegat, li reportà l'animadversió de l'exili i de la resistència catalanista.³⁶

III

Al segle XIX la recerca historiogràfica encara podia ser una activitat individual, duta a terme en el silenci dels claustres o en la quietud dels despatxos particulars per part de monjos, capellans, polítics, metges o advocats que dedicaven els seus lleures a l'erudició històrica. Però al final d'aquesta centúria la recerca històrica havia passat a convertir-se en una activitat professional i especialitzada desenvolupada a l'interior de la universitat, que també havia deixat de ser només un centre transmissor de sabers per a esdevenir així mateix un centre productor de nous coneixements. Fora de la universitat, l'única recerca més o menys seriosa era la promoguda des de societats erudites, com, en el cas català, l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i altres entitats de caràcter comarcal i local, el Centre de Cultura Valenciana o la Societat Arqueològica Lul·liana, o parauniversitàries, com l'Institut d'Estudis Catalans, l'Institut d'Estudis Valencians i, dins aquest últim, el Centre d'Estudis Històrics del País Valencià. El franquisme desallotjà la història i els historiadors catalans de la universitat, clausurà les institucions més sòlides i prestigioses, que no hauria pogut controlar i la sola existència de les quals resultava ja en ella mateixa subversiva, i domesticà i instrumentalitzà les més innòcues, amb l'anuència activa o passiva dels seus membres. En aquestes condicions, reobrir alguna de les institucions su-

36. Josep M. MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens i Vives...*, p. 102-116.

primides no deixava de ser un acte de resistència i de valor per part dels seus promotors, conscients de la necessitat de mantenir una mínima activitat institucional, ni que fos de forma clandestina, però en tot cas indispensable per a garantir, en qualsevol àmbit de la recerca, inclosa la històrica, l'exigència de rigor científic i acadèmic. És el cas de l'Institut d'Estudis Catalans, que reprengué les seves activitats el 1942, de la mà de Josep Puig i Cadafalch, tornat ja de l'exili, i Ramon Aramon i Serra, als quals s'afegirien de seguida, en el mateix any o en els següents, entre d'altres, Jordi Rubió i Balaguer, Agustí Duran i Sanpere, Ramon d'Abadal, Pere Bohigas, Ferran Soldevila i Miquel Coll i Alentorn. En molts casos, a la seva indubtable vàlua historiogràfica, s'unia la seva sòlida capacitat financera, tan necessària per sufragar les activitats de l'Institut en aquells anys foscos. Alguns dels historiadors catalanistes —Puig i Cadafalch, Abadal, Duran— continuaven essent, malgrat les circumstàncies adverses, gent d'ordre i de possibles. La major part, per contra, es guanyaven la vida com arxivers i bibliotecaris de carrera, en treballs editorials o fins i tot, en el cas de Coll i Alentorn, en tasques tan allunyades de la recerca històrica com la gerència tècnica d'una empresa del ram del tèxtil.

Aquest mateix any es formava una comissió gestora, promoguda per Aramon, Bohigas i Coll, de la futura Societat Catalana d'Estudis Històrics, aprovada finalment per l'IEC el 1946.³⁷ Tant la SCEH com el *Butlletí* publicat per aquesta a partir de 1952, i en general les publicacions de l'Institut, esdevindrien un punt de referència de la recerca històrica duta a terme fora de la universitat i, de vegades, enfrontada a ella. En part, això també contribuiria a alimentar l'animositat contra la tasca de l'Institut i dels seus historiadors, separada de les càtedres universitàries, que es prolongaria fins i tot més enllà de la transició democràtica. Per contra, l'Institut comptava amb l'ombra protectora de la Unió Acadèmica Internacional, en les activitats de la qual havia participat activament abans de la guerra i ho tornaria a fer després, i a poc a poc anà adquirint un estatus de «pública clandestinitat», com l'ha qualificat Coll i Alentorn, que, si més no, li garantiria una certa tolerància per part de les autoritats locals. En un altre nivell, el 1950 se celebrava a Martorell la primera Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, que articularia en els anys següents la recerca comarcal i local, molt vigorosa sempre a Catalunya, i que, almenys en part, compensaria la desatenció per la història catalana des de la universitat.

A Mallorca, la Societat Arqueològica Lul·liana tornava a obrir les seves portes ja el 1937, de la mà de Joan Pons i Marquès, que la presidiria durant més de trenta anys, fins al 1971. Pons, director de l'Arxiu Històric del Regne de Mallorca, havia estat un dels fundadors del Centre Autonomista i un dels impulsors de l'Avantprojecte d'Estatut d'Autonomia de Mallorca i, molt aviat també, el 1948, seria nomenat membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans, a més de ser un dels patrocinadors del *Diccionari Català-Valencià-Balear*, la gran empresa cultural de la postguerra als Països Catalans. I el 1951 es creava, sobre els terrenys de l'antiga Universitat Lul·liana, l'Estudi General Lul·lià, centre d'ensenyament superior impulsat per l'Ajuntament de Palma i la Diputació de Balears amb el suport de la Universitat de Barcelona, que en nomenà

37. Albert BALCELLS-Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans...*

el primer consell rector. Malgrat una llarga interrupció, de 1956 a 1967, l'Estudi General Lul·lià tindria un paper determinant en la reactivació de la historiografia mallorquina, en el foment de la recerca i l'organització de cursos i conferències, i serviria de base per a la constitució, el 1978, de la Universitat de les Illes Balears. Però, sens dubte, la gran figura de la cultura mallorquina sota el franquisme és Francesc de Borja Moll que, a més de reprendre el 1949 el *Diccionari*, finalment acabat el 1964, va posar en marxa una veritable infraestructura editorial i va ser, el 1962, un dels promotors de l'Obra Cultural Balear. D'aquests anys de resistència i represa, en deixaria testimoni a la segona part de les seves memòries, *Els altres quaranta anys*, publicades el 1975.³⁸

La represa, al País Valencià, també s'inicià, per força, i com al Principat, des de fora de l'àmbit universitari. El mateix 1939 ja prosseguia de nou les seves activitats el Centre de Cultura Valenciana, que simultaniejaria el seu caràcter de centre impulsor dels estudis històrics regionals amb el de fòrum provincià per a conferenciants de llustre del nou pensament espanyol, d'Ernesto Giménez Caballero i Gonzalo Fernández de la Mora a José María Pemán i Julián Marías. El Centre, fundat el 1915 per la Diputació de València a imitació de l'Institut d'Estudis Catalans, no havia passat mai de ser una amable tertúlia d'erudits i els seus membres, ben sovint centaures d'historiadors i polítics, reforçats després de la guerra amb personalitats de la vida acadèmica local, es repetien també en els càrrecs directius de Lo Rat Penat. A Castelló tornava a funcionar, des del 1947, la Societat Castellonenca de Cultura, una benemèrita iniciativa dels prohoms il·lustrats de la província, que aquest mateix any reprenia també l'edició del seu butlletí, probablement la publicació més atenta a la història autòctona durant els anys del franquisme. I el 1951, ja ho hem vist, es creava l'Institut de Estudios Alicantinos, amb la voluntat igualment d'impulsar i coordinar, bé que de manera més oficialista, els estudis sobre l'àmbit provincial. De manera semblant, quatre anys abans, s'havia fundat a València, patrocinada per la Diputació provincial i enquadrada dins el CSIC, la Institució Alfons el Magnànim, dins la qual funcionaria un Instituto Valenciano de Estudios Históricos, dirigit per Manuel Dualde.³⁹ Dualde era, al mateix temps, secretari de l'Escuela de Estudios Medievales, que aplegava un nucli bastant solvent de medievalistes, formats sota la tutela llunyana d'Antonio de la Torre i la més pròxima d'Alfonso García Gallo, catedràtic d'història del dret a València, alguns dels quals mantien vincles professionals amb la universitat, encara que la majoria pertanyien al cos d'arxivers i bibliotecaris. Si la història regional tornava a cultivar-se de la mà d'aquests investigadors, que l'orientaren preferentment cap a la història institucional i jurídica, centrada a més a més en la

38. Francesc de Borja MOLL, *Els altres quaranta anys*, Palma, Moll, 1975.

39. Tant la Institució Alfons el Magnànim com l'Instituto Valenciano de Estudios Históricos són una rèplica del règim a l'Institut d'Estudis Valencians i el Centre d'Estudis Històrics del País Valencià, suprimits de soca-rel en acabar la guerra. La feblesa del valencianisme de la postguerra no permetria que aquestes institucions, creades i impulsades per intel·lectuals republicans i d'esquerra, ara exiliats o reconvertis, poguessin tornar a funcionar, ni tan sols —com en el cas de l'Institut d'Estudis Catalans al Principat— de forma clandestina.

baixa edat mitjana, la història local, sempre potent al País Valencià, reviscolava gràcies als cronistes municipals, que el 1954 celebraven la seva I.^a Assemblea i fundaven, en el curs d'aquesta, l'Associació de Cronistes Oficials del Regne de València. Cinquanta anys després, el balanç de l'aportació dels cronistes i de la seva associació no deixa de ser ambivalent, ja que si, d'una banda, han dut a terme una meritòria tasca de preservació i divulgació del patrimoni històric i cultural, d'altra, el seu caràcter oficialista, pel fet que són nomenats per les corporacions municipals i també per la seva ideologia majoritàriament conservadora, els alineà ben sovint, i sobretot durant els anys de crispació civil de la transició, del costat de les autoritats franquistes i de les posicions més reaccionàries.

Dos elements s'imposen en l'anàlisi de la historiografia valenciana durant els anys de la postguerra: l'hegemonia del motiu medieval, tant en la historiografia autòctona, més o menys regionalista, com en l'acadèmica, panegirista del règim, i l'absoluta indiferència, pròxima al menyspreu, de la universitat per la història i la cultura del país. Com abans de la guerra, l'edat mitjana tornava a ser l'espai utòpic per excel·lència, l'època d'esplendor del regne de València, de les seves lleis i institucions privatives, de les arts i les lletres, del comerç i les finances, i els erudits valencians l'evocaven una i altra vegada, moguts per la nostàlgia de les glòries pretèrites i pel desassossec davant les turbulències del temps present.⁴⁰ Des de l'altre costat, més oficialista, operava, com ja hem vist, el saqueig impúdic de l'armari medieval, que proveïa des de símbols —començant pel jou i les fletxes— i retòrica fins a exemples i valors a recuperar i imitar. Quant a la universitat, el seu divorci de la societat valenciana era absolut, tant amb Manuel Ballesteros com amb el seu successor, Antonio Ubieto.⁴¹ En els més de vint anys que aquest últim ocupà la càtedra d'Història Antiga i Medieval, a penes es van publicar estudis o es van llegir tesis i tesines sobre el País Valencià. Les coses no eren gaire diferents en història moderna i contemporània, almenys abans de l'arribada de José M.ª Jover, el 1950, i de Joan Reglà, el 1958. Els temes dominants eren, una i altra vegada, els Reis Catòlics, l'Imperi o l'epopeia americana, temes majors de la historiografia espanyola enfront de la pròpia història valenciana, «de ambición mucho más reducida y de resonancia, por ello, mucho menor en el campo de las ciencias históricas», intencionadament deixada en mans de cronistes i erudits locals, llevat de quan

40. L'exaltació de l'època foral, en contrast amb les misèries de la modernitat, inclosa la democràcia, és una constant en els escrits de la postguerra. «Nuestro reino valenciano nada tiene que aprender en estas materias, de las democracias occidentales, ni de las ideales, ni de ninguna otra, ya que en pleno medioevo se adelantó a su tiempo, promulgando leyes de normas anacrónicas, por lo extraordinariamente democráticas, que fueron modelo de justicia y equidad. Pero hemos de declarar honradamente que fuimos siempre escépticos y nunca creímos en la democracia... de los demócratas profesionales». Barón de SAN PETRILLO, «Democracia y democracias», *Almanaque de Las Provincias*, 1954, p. 97-98.

41. No es tracta d'una successió directa perquè qui veritablement va substituir Ballesteros en la càtedra d'història universal antiga i medieval va ser Julià San Valero, que mai no va fer res d'història medieval, mentre que Ubieto va venir el 1958 com a catedràtic d'història d'Espanya antiga i medieval. En la pràctica, San Valero es dedicaria a l'època antiga i Ubieto a la medieval.

se la utilitzava per a integrar-la en el discurs imperial.⁴² Costa molt, per tant, trobar-hi els tímds intents d'obertura i renovació que hi detecta molt benèvolament Manuel Ardit, almenys abans de la confluència a finals dels cinquanta de Tarradell, Ubieto, Reglà i Jover, i més aviat la universitat valenciana d'aquests anys, dels quaranta i primera meitat dels cinquanta, fa la impressió d'un complet erm intel·lectual i historiogràfic.⁴³

A Barcelona, la universitat no jugà un paper tan marcadament hostil o refractari envers la realitat històrica catalana; l'hostilitat la reservava, en tot cas, per a la historiografia catalanista. Vicens Vives hi havia tornat el 1948, com a catedràtic d'història universal moderna i contemporània, i de seguida hi desplegaria una intensa activitat acadèmica, amb la fundació del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, ja l'any 1949, i la publicació de la revista *Estudios de Historia Moderna*, a partir de 1951, i de l'*Índice Histórico Español*, a partir de 1953, que compaginava amb les seves tasques editorials, la col·laboració regular en *Destino* i altres publicacions periòdiques, la recerca arxivística i la formació d'un grup de deixebles certament formidable que, seguint les seves passes, renovaria profundament la historiografia catalana en els anys següents. Però a la universitat hi havia també Josep Maria Font i Rius, deixeble de Luis García de Valdeavellano, a qui havia substituït en la càtedra d'història del dret el 1954, i deixeble igualment de Ramon d'Abadal, a qui va servir de vincle amb la història acadèmica. De fet, Abadal, el gran renovador del medievalisme català, mai no va estar vinculat directament a la universitat, com tampoc no ho va estar fins als darrers anys un altre gran medievalista, Miquel Coll i Alentorn, i tots dos desenvoluparen la seva tasca historiogràfica des de l'Institut d'Estudis Catalans, als «afores» del medievalisme acadèmic. Tots dos, Abadal i Coll van dur a terme una neteja a fons de l'edat mitjana, l'escenari preferent de la historiografia catalana d'ençà de la Renaixença, alliberant-la dels mites romàntics que l'atrapaven, en un esforç comparable a l'efectuat per Vicens i Vives per a la baixa edat mitjana i el trànsit als temps moderns. Quant a Font i Rius, va saber donar a la seva obra una densitat historiogràfica que ultrapassava els límits estrets de la història jurídica i institucional i, per això mateix, influí decisivament, amb els seus estudis sobre els orígens del règim municipal a Catalunya o sobre les cartes de població i franquícia, i junt amb Abadal i Coll, en la renovació d'un medievalisme que encara havia de sofrir l'arribada d'Emilio Sáez.

Dins o fora de les aules —i en això el contrast amb la situació al País Valencià era ben palès—, la historiografia catalana comptava amb noms ben prestigiosos i solvents, reconeguts

42. Bona prova d'això és el discurs d'obertura del curs acadèmic 1943-44, *Valencia y los Reyes Católicos (1479-1493)*, pronunciat per Manuel Ballesteros i publicat als *Anales de la Universidad de Valencia*, XX, 1943, d'on procedeixen també les citacions del text.

43. Sobre la historiografia valenciana d'aquests anys, vegeu Antoni FURIÓ, «De la autarquia al intercambio: la historia medieval valenciana entre 1939 y 1989», *Hispania*, L/2, núm. 175, 1990, p. 903-920, i, molt especialment, el dossier «La Història Oficial», *Saitabi*, 47, 1997, coordinat per Enric Guinot i amb articles del mateix Guinot, Marc Baldó, Anna Aguado, Manuel Ardit, Bernat Martí i Valentín Villaverde, i José Martín i Jorge Sebastián, sobre la Facultat de Filosofia i Lletres, el Laboratori Arqueològic i la historiografia medieval, modernista, contemporaneista i de l'art durant els temps de la postguerra.

fins i tot pels historiadors espanyols instal·lats a les jerarquies culturals i acadèmiques del règim, entre els quals destacaven, per damunt de tots, Abadal, Soldevila i Vicens. Tots tres compten ja amb sengles i sòlides aproximacions, les biografies intel·lectuals que els han dedicat Francesc Vilanova, Enric Pujol i Josep Maria Muñoz,⁴⁴ que examinen les respectives trajectòries i aportacions i han permès una reavaluació crítica de la seva significació, sobretot de la dels dos primers. Durant molt de temps, parlar de la historiografia catalana durant el franquisme i, sobretot, de la renovació historiogràfica dels anys cinquanta i seixanta, volia dir, fonamentalment, parlar de Vicens i de la seva escola. Ell mateix i els seus deixebles s'havien encarregat de fomentar aquesta identificació, fent taula rasa de la historiografia anterior, refutada com a «romàntica» i plena de tòpics. Un descrèdit genèric que no estalviava la figura i l'obra del mateix Soldevila, tot i el respecte que li professava Vicens. Però tampoc no es pot dir que sigui Vicens el principal responsable de l'oblit en què cauria ben aviat Soldevila, sinó, com ha vist molt bé Josep Maria Muñoz, la irrupció de Pierre Vilar i la seva enorme influència sobre la historiografia catalana als anys seixanta i setanta, amb uns paràmetres teòrics i metodològics molt allunyats dels que representava Soldevila, i amb independència de la simpatia i la consideració que Vilar sempre expressà per ell i per la seva obra.⁴⁵

També fóra injust reservar només per a Vicens el paper d'interlocutor amb els corrents historiogràfics europeus de l'època, o el d'introduïdor d'aquests corrents a Catalunya i Espanya. Des de ben aviat, des dels anys trenta, Soldevila assisteix als congressos internacionals d'història, com el celebrat a Budapest el 1931 o més tard a la Haia, Varsòvia o Zuric, i hi participa activament. Està en contacte amb Roberto Sabatino López i altres historiadors importants del seu temps, i la seva obra jugarà també, com la del mateix Vicens, un paper cabdal en la modernització dels estudis històrics a Catalunya i als Països Catalans. Influència que s'hauria pogut estendre també a la historiografia espanyola a través de la seva monumental *Historia de España*, redactada als anys quaranta i publicada en vuit volums entre 1952 i 1959, però l'obra tingué més impacte entre els intel·lectuals catalans que no pas entre els historiadors espanyols, que la reberen amb suspicàcia o la desautoritzaren per catalanista. Especialment, Ramón Menéndez Pidal, amb qui Soldevila mantindria una viva polèmica als anys seixanta sobre la interpretació del Compromís de Casp o, el que és el mateix, i una vegada més, sobre l'encaix de Catalunya a Espanya. D'altra banda, potser resultava esperar massa que l'obra de Soldevila pogués fer forat en una historiografia tan tancada com l'espanyola, atrapada durant tot el franquisme pel debat essencialista que enfrontava Américo Castro i Claudio Sánchez Albornoz a propòsit precisament del «ser» d'Espanya. Però tampoc Soldevila, ni en aquesta obra ni en molts dels seus

44. Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política*, Lleida, Pagès editors, 1996; Enric PUJOL, *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana*, Catarroja-Barcelona, Afers, 1995, i *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2003; Josep M. MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, 1997.

45. Josep M. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, p. 167, nota 7.

altres escrits, com ara la polèmica amb Menéndez Pidal i Julián Marías, se n'escapava del tot, d'aquest essencialisme que impregna la historiografia de l'època. Els seus contactes amb la historiografia europea ja no són tan fluids com abans de la guerra, en part per estar fora de la universitat, ni, per això mateix, no pot estar tan atent a la renovació conceptual i metodològica que certifiquen els successius congressos internacionals, el de París el 1950, el de Roma el 1955 o el d'Estocolm el 1960, on sí que acudeixen, en canvi, Vicens o els seus deixebles. Soldevila, que encara havia d'acomplir una obra historiogràfica important als anys seixanta i principis dels setanta, amb la publicació de la *Història dels catalans* i l'edició de *Les quatre grans cròniques*, ja havia quedat aleshores al marge del corrent principal de la historiografia catalana.

El relleu l'havia pres, molt abans, Jaume Vicens, que no sols ocupava una posició central, estratègica, des de la seva càtedra a la universitat, sinó que havia deixat de definir-se en contraposició als seus antecessors per a situar-se plenament dins la tradició historiogràfica catalana que tant havia combatut fins aleshores.⁴⁶ Vicens jugava en un altre camp, el de la historiografia acadèmica, que Soldevila tenia vetat, i per això mateix, la seva influència i la seva eficàcia foren majors. Vicens tingué sempre una ambició universitària, tant pel que fa a la docència com a la investigació, que impregna tota la seva obra, des de la incorporació dels postulats renovadors que imperaven a la historiografia europea dels anys cinquanta fins a la formació d'una veritable escola històrica, amb un actiu grup de deixebles i un conjunt d'infraestructures institucionals i editorials que permetessin desplegar i difondre la seva activitat. És ell, per tant, el veritable modernitzador dels estudis històrics en la postguerra; qui, a través de les seves obres i de la seva activitat acadèmica, normalitza la historiografia catalana i espanyola dels anys cinquanta; qui les posa en relació amb els temes i els problemes que preocupaven la historiografia europea; qui introdueix els mètodes i els conceptes de l'escola d'*Annales*; qui substitueix la història narrativa per una major atenció al quantitatiu, a l'estadística, a la història econòmica i social; qui polemilitza, per això mateix, amb els representants més conspicus de la historiografia tradicional —ni que fossin joves valors com José María Jover—; qui fa forat en el mur resistent i castís de la historiografia espanyola. Entre Vicens i Castro o Sánchez Albornoz, hi ha tot un abisme, que és el que separa també la *Notícia de Catalunya* o la *Historia social y económica de España y América* de *La realidad histórica de España* o *España, un enigma histórico*.

En paral·lel a aquesta intensa activitat historiogràfica i acadèmica, Vicens desplegà una no menys apassionada vocació política, que infiltra també els seus escrits. A cavall entre els nuclis moderats de la resistència catalanista i els sectors reformistes del franquisme, Vicens havia desenvolupat un programa de «redreç» per a Catalunya, que redefinís també la seva posició dins

46. En la presentació del primer número de la revista *Estudios de Historia Moderna* (1951), on exposa el seu programa historiogràfic, Vicens posa en relleu «la vitalidad de la escuela histórica catalana, que, nacida con Capmany y seguida por los nombres ilustres de Próspero Bofarull, Rubió y Ors, Rubió y Lluch, Rubió y Balaguer, Valls y Taberner y F. Soldevila, halla hoy ante ustedes a uno de sus representantes, modesto eslabón de la gloriosa cadena que, sin duda, el trabajo de ustedes continuará prestigiando en el futuro», citat per J. M. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, p. 205.

Espanya. Un programa que al·ludia també als «altres membres de la col·lectivitat catalana: València i Mallorca», que propugnava un model d'estat federal i democràtic per a Espanya i que anava adreçat a les noves generacions universitàries, a les noves elits polítiques i econòmiques que haurien de dirigir el país en caure la dictadura. És aquesta posició política i ideològica, la d'un catalanisme modern amb voluntat d'intervenció en el govern de l'estat, la que eixamplaria la seva influència més enllà de l'àmbit estrictament acadèmic i la que l'acabaria convertint, després de la seva mort, en un referent per a la major part de l'espectre polític català, a dreta i a esquerra.⁴⁷

Ambdues aportacions, la de Soldevila i la de Vicens, es troben presents en l'obra de Joan Fuster, que en el trist panorama intel·lectual del País Valencià als anys cinquanta representa un veritable revulsiu, en connexió amb l'efervescència que començava a viure's a la universitat, de la mà entre altres de Miquel Dolç i Miquel Tarradell, i l'arribada, de seguida, dels deixebles de Vicens. De Joan Reglà el 1958, d'Emili Giral el 1965 i de Jordi Nadal el 1967, als quals s'afegirien, ja als anys setanta, Josep Fontana i Ernest Lluch. *Nosaltres els valencians*, és cert, deu molt a Vicens i Vives, començant pel títol, que és el que aquest havia pensat originàriament per a la seva *Notícia de Catalunya*, títol finalment suggerit per Josep Pla davant el temor dels editors a la possible reacció de la censura. Però també en la concepció mateixa del llibre, pensat com una extensió o una rèplica valenciana del de Vicens. I, naturalment, en molts altres aspectes, com ara la importància atorgada als ingredients econòmics i socials, que dotaven *Nosaltres els valencians* d'una gran modernitat i l'apartaven de les obsessions essencialistes que presidien la historiografia espanyola de l'època.⁴⁸ El llibre de Fuster, més un assaig d'interpretació i una proposta de futur que una obra d'anàlisi, tot i compartir també en part aquesta preocupació essencialista —«què som els valencians?»—, i situar-se dins una concepció nacional més pròxima a la de Soldevila, la de Catalunya o els Països Catalans com a nació, apareix tocada ja d'uns altres plantejaments, d'uns altres interessos, menys metafísics i més socials, influïts per la renovació impulsada per Vicens. La influència d'aquest també s'hi manifesta, de manera indirecta, a través dels seus deixebles, de Santiago Sobrequés i la seva síntesi sobre l'edat mitjana valenciana en la *Historia social y económica de España*, i de Joan Reglà, amb qui Fuster havia publicat en col·laboració un estudi sobre el bandolerisme català.⁴⁹

Publicat el 1962, el mateix any en què apareixerien altres tres títols emblemàtics de l'obra de Fuster —*El País Valenciano*, *Qüestió de noms* i *Poetes, moriscos i capellans*—, *Nosaltres els valencians* mostrava als joves universitaris valencians dels anys seixanta que era possible una altra forma de fer història, distinta de l'oficial, amb pretensions científiques i connectada amb la que s'estava fent a Europa i, al mateix temps, compromesa amb el propi país. Una histò-

47. Sobre aquest vessant polític de Vicens, vegeu també J. M. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives..., passim*.

48. I a la qual, més tard, Fuster dedicarà un llibre combatiu i irreverent, *Contra Unamuno y los demás*, Barcelona, Península, 1975.

49. Joan REGLÀ-Joan FUSTER, *Joan Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler*, Barcelona, Editorial Aedos, 1961.

ria crítica, allunyada del tòpic i l'autocomplaença, que connectava també amb les preocupacions polítiques i socials de les noves generacions universitàries. El llibre tenia, a més, la virtut d'oferir un plantejament global i unes hipòtesis de conjunt, un veritable programa historiogràfic que es desenvoluparia als anys següents de manera metòdica, de la mà sobretot de Reglà i els seus deixebles, però també de Giralt i Lluç, amb uns resultats admirables que tindrien la seva primera cristallització en el I Congrés d'Història del País Valencià, celebrat el 1971, que aplegà més de 400 comunicacions i que certificà l'entrada en la normalitat de la historiografia valenciana. Seria fonamentalment això, les aportacions de l'abundant recerca duta a terme als anys setanta i vuitanta, molt més que no les impugnacions o les reflexions teòriques dels economistes, encapçalats pel mateix Lluç, el que portaria a l'abandonament dels esquemes dualistes —l'oposició entre la costa i l'interior, entre el component català i l'aragonès, entre l'element burgès i el feudal—, encara presents en l'obra de Fuster i de Reglà, i a la seva substitució per una mirada més plural, més complexa, sobre la realitat històrica del País Valencià i, en general, dels Països Catalans.⁵⁰

La *Notícia de Catalunya* de Vicens, ja ho he dit, estava adreçada a les elits socials, econòmiques i polítiques del Principat, als capitans de la indústria i la política que havien de regir el país en el futur. I avui pràcticament tots, de Jordi Pujol a Pasqual Maragall o el desaparegut Carles Ferrer Salat, es consideren deixebles o hereus seus, hereus de la seva visió sobre Catalunya i el catalanisme. Cosa que marca una altra diferència amb Fuster i *Nosaltres els valencians*, ja que aquest llibre no podia escriure's ni estava escrit per a les mateixes elits dirigents que al Principat, per a industrials i polítics, burgesos i propietaris agrícoles, que no sols no s'interessaven per l'assaig de Fuster, sinó tampoc pel mateix país, per la possibilitat d'un País Valencià pensable com a tal, com una instància amb entitat pròpia i superior a les tres províncies en què havia quedat esquarterat l'antic regne de València. La clientela de Fuster s'havia de reclutar forçosament entre els universitaris, entre els intel·lectuals. Ells eren els destinataris del seu projecte alhora historiogràfic i polític, un projecte nacional de Països Catalans. Les coses van anar de manera molt diferent durant la transició i també el destí de les respectives herències intel·lectuals. Avui Vicens Vives és una figura indiscutida en la societat catalana, reivindicada pels uns

50. Sobre Joan Fuster i la seva influència sobre la historiografia valenciana dels anys seixanta i setanta, vegeu Manuel ARDIT, «Joan Fuster i la història del País Valencià», *Homenatge a Joan Fuster*, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, p. 271-284; «Una lectura historiogràfica de *Nosaltres els valencians*», *Fusteriana*, 2, 1996, p. 77-121; i «La producció autòctona: la historiografia valenciana en els últims vint-i-cinc anys», dins A. SAN MARTÍN (ed.), *Fi de segle. Incerteses davant un nou mil·lenni*, València, Ajuntament de Gandia-Universitat de València, 1994, p. 141-151; Albert GIRONA, «Del desert a l'oasi: els historiadors valencians», *ibidem*, p. 153-166; Antoni FURIÓ, «Fuster i la història», *Fuster entre nosaltres*, València, Conselleria de Cultura, 1993, p. 225-230; i «*Nosaltres els valencians*. La vigència d'una proposta historiogràfica i política», *L'Avenç*, 251, 2000, p. 72-75; Pedro RUIZ TORRES, «Nacionalismo y ciencia histórica en la representación del pasado valenciano», *De la revolución liberal a la democracia parlamentaria*, Madrid, Biblioteca Nueva-Publicacions de la Universitat de València, 2001, p. 19-48; Eva SERRA, «D'avui estant. La vigència de Fuster com a historiador», *L'Espill*, 10, 2002, p. 48-59.

i pels altres en la formació del catalanisme modern, moderat, partidari de l'Espanya plural. De Fuster, en canvi, que ja va ser cremat en efígie a la plaça del Caudillo el març de 1963, en un acte que recordava més els antics *autos de fe* que no les falles, i que va ser objecte de diversos atemptats durant la transició, continua silenciada-se o regatejada-se, per part de les institucions autonòmiques i d'alguns sectors acadèmics, la seva contribució a la formació del País Valencià modern.

La influència de Vicens i de Fuster es va veure reforçada també, als anys seixanta i setanta, per la de Pierre Vilar, amb la seva monumental obra sobre *Catalunya dins l'Espanya moderna* (1962 l'edició original francesa i 1964-1968 la traducció catalana) i, en general, pel marxisme occidental, d'inspiració gramsciana, que donava alè igualment a iniciatives tan innovadores i suggestives com les revistes *Recerques* (1970) i *L'Avenç* (1977), impulsades per una àmplia nòmina d'historiadors d'arreu dels Països Catalans, sens dubte els més sòlids i actius d'aquells anys del final del franquisme i principis de la transició, que es reconeixien en aquesta doble herència intel·lectual i historiogràfica. Com ha recordat Enric Pujol, una enquesta feta per la revista *Nous Horitzons* l'any 1982 entre un grup significatiu d'intel·lectuals catalans sobre quins havien estat els llibres més importants en els vint anys anteriors, situava en primer lloc la tesi de Pierre Vilar, seguida de *Nosaltres els valencians*, de Joan Fuster.⁵¹ L'obra de Vilar, com la de Fuster a un altre nivell, conciliava d'una banda la interpretació del fet nacional català amb els paràmetres metodològics de la nova història, d'una història alhora *annalista* i marxista, i, d'altra, proposava tot un programa historiogràfic innovador que seria desenvolupat en els anys següents pels seus deixebles, que eren també, o havien estat, els de Vicens.

El balanç dels últims temps del franquisme i dels anys de la transició s'ha vist una mica entorbolit per la polèmica encetada als anys vuitanta al si de la historiografia catalana, en bona mesura derivada de les dissensions polítiques i partidistes que seguiren a la superació de l'etapa d'unitat antifranquista.⁵² Però resulta difícil, malgrat tot, no fer-ne un balanç clarament positiu. Enfront de la desolació dels anys de la postguerra, de la repressió contra els intel·lectuals i les institucions progressistes i catalanistes, de l'apartament de la universitat dels historiadors més prestigiosos i compromesos i de la seva desorientació posterior, a causa precisament d'aquesta separació de les institucions acadèmiques —el cas de Soldevila, que acabà d'auxiliar en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, és el que millor exemplifica aquest distanciament del corrent principal de la recerca científica—, la historiografia catalana sobreviu el franquisme notablement reforçada, plenament reintegrada en l'àmbit acadèmic, a Catalunya i al País Valencià, de la mà de Vicens i dels seus deixebles, oberta als corrents historiogràfics europeus i amb una sò-

51. «Ciència i política 1960-1982», *Nous Horitzons*, 80, setembre-octubre de 1982, p. 26, citat per Enric PUJOL, *Història i reconstrucció nacional...*

52. Els textos de la polèmica —iniciada per l'article de Miquel BARCELÓ, Borja de Riquer i Enric UCÉLAY Da CAL, «Sobre la historiografia catalana», publicat a la revista *L'Avenç* el juny de 1982— han estat recollits per Albert BALCELLS, *La història de Catalunya a debat. Els textos d'una polèmica*, Barcelona, Curial, 1994.

lida trajectòria intel·lectual, inspirada per Vicens, Fuster i Vilar, que conjumina la renovació de l'utilitatge conceptual i metodològic amb la preocupació pels problemes socials i polítics del moment i la interpretació del fet nacional català. I tot això en un període de profunds i decisius canvis econòmics i socials, de gran efervescència cultural i política, que posaran en un primer pla la funció social de l'historiador i refermaran el prestigi de la història com a eina de combat. Després, ja en la transició, hi intervindrien els diferents projectes polítics i nacionals i, amb ells, la distinta valoració crítica del passat historiogràfic més recent.

Resum

La conferència recorrerà la història de la recerca arqueològica del país, des de les primeres notícies d'excavacions arqueològiques, en els anys seixanta del segle XIX, fins al límit marcat en aquest cicle, els voltants del 1970.

El món dels aficionats va ser la clau del primer desenvolupament de l'arqueologia, amb grans precursors com Romaní o Alsius, recolzats per gent vinguda d'altres camps de la ciència com la botànica o la geologia.

La primera institucionalització comença amb el Servei d'Excavacions de l'IEC, que dona cobertura a una sèrie de persones enteses en el tema que volen fer excavacions i troben un aixopluc institucional.

Però la fundació de l'Escola catalana d'arqueologia i prehistòria sorgeix en el si de la Universitat de Barcelona, quan el mestre Pere Bosch Gimpera inicia les seves classes i comença a captar alumnes com els primerencs Lluís Pericot i els gemans Serra Ràfols, curs 1916-17. Les relacions entre el seminari de la Universitat i la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC existiren, però sense un caire tan fluid com seria de desitjar.

Durant més de vint anys veurem que la forta personalitat de Bosch marca els esdeveniments i les línies mestres de recerca i de pensament del grup d'arqueòlegs, bàsicament prehistoriadors, que treballen a casa nostra.

A partir de 1939 la continuïtat de la tasca de Bosch l'asseguren deixebles seus que poden continuar exercint a la Universitat, com Lluís Pericot, ja catedràtic des del 1925, o Joan Maluquer de Motes, acabat de llicenciar, de fet el darrer deixeble directe de Bosch a casa nostra. Grans arqueòlegs sorgeixen de la foscor dels anys quaranta, com Tarradell o Palol, que serviran de pont a l'Escola (ara fortament qüestionada en la seva pròpia existència) per arribar al floriment universitari dels anys setanta, la «generació del 75», que ara es troba situada en els llocs de més rellevància en les estructures de recerca i de docència a l'arqueologia de Catalunya.

Abstract

The lecture will cover the history of archaeological research in Catalonia, from the first reports of digs in the 1860s to the limit marked for this course, i.e. around 1970.

The early development of archaeology was due to amateur enthusiasts. The discipline's main trail-blazers, such as Romaní or Alsius, were supported by people from other scientific fields such as Botany or Geology.

Archaeology was first given an organisational format with the Excavations Service of the Institut d'Estudis Catalans (Institute of Catalan Studies, IEC), which supported a number of experts on the question who wanted to conduct digs and were looking for institutional backing.

However, the Catalan School of Archaeology and pre-History was founded in the heart of the University of Barcelona only when the great authority Pere Bosch Gimpera started his classes and began to recruit his first students, such as Lluís Pericot and the brothers Serra Ràfols, in the 1916-17 academic year. Contacts between the University seminar and the Historical-Archaeological Section of the IEC existed, but were not as fluid as could be desired.

For over twenty years the strong personality of Bosch marked the activities and main lines of research and thought of the group of archaeologists, basically pre-Historians, working in Catalonia.

After 1939, the continuity of Bosch's work was ensured by those of his disciples who were able to continue working at the University, such as Lluís Pericot, who had been a Professor since 1925, or Joan Maluquer de Motes, who had just received his degree and was in fact the last direct disciple of Bosch in Catalonia. Great archaeologists rose out of the darkness of the 1940s, such as Tarradell or Palol, who served as a bridge between the School (whose very existence was now strongly questioned) and the 1970s rebirth of Archaeology in the university. Today the «generation of 1975» occupies the most important positions of archaeology research and teaching in Catalonia.

La tradició de recerca arqueològica als Països Catalans arrenca de mitjan segle XIX i ha estat objecte de revisions i actualitzacions diverses (Goberna 1985; Cebrià *et alii* 1991; DD.AA. 1996; Aura 2000). Al llarg del darrer segle i mig l'enfocament del tema ha anat canviant, des d'un primer moment d'excursionisme científic cap als aficionats i erudits agrupats al voltant de diverses societats arqueològiques i de museus que ells mateixos fundaren, fins que arriba a desembocar en l'àmbit acadèmic i professional. L'objecte d'aquest treball és intentar definir i valorar l'anomenada Escola catalana d'arqueologia en el marc del desenvolupament cultural de la matèria durant els dos primers terços del segle XX.

No podríem entendre res del que pretenem explicar sense anar enrere i fer una volada sobre els antecedents. Tot i que des de finals del segle XV hi ha citacions de descripcions de ciutats romanes com Barcino, i entre el XVI i el XVIII hi ha referències a restes arqueològiques arreu dels

Països Catalans, en prescindirem en considerar que el tema que ens ocupa no té una relació estreta amb aquests moments tan remots. Durant el segle XIX ja tenim tota una sèrie de fets i d'activitats relacionades amb l'arqueologia que hem d'esmentar amb una mica més de profunditat, perquè aquests són els antecedents immediats del desenvolupament de la ciència arqueològica a casa nostra. Potser el fet més important és l'alliberament de la cotilla que representa per a la Ciència l'integrisme de les explicacions bíbliques. El darwinisme com a teoria i les troballes successives de restes arqueològiques, tant les humanes com les lítiques i òssies, com a confirmació d'aquella teoria, marquen el darrer terç del segle XIX. Els Països Catalans no queden al marge d'aquestes tendències avantguardistes, propiciades per períodes com el liberal de 1868. Després, les evidències esdevenen imparables i els pioners com Pere Alsius o Joan Vilanova i Piera marquen una línia de pensament i d'actuació que tindrà continuïtat fins avui dia.

Els descobriments de coves, poblats i necròpolis van sent cada vegada més nombrosos. Caldria esmentar-ne aquí alguns dels més destacats, ja que marcaren una època per a la recerca en els seus camps respectius. La mandíbula de Banyoles, identificada el 1887 per Alsius, és potser la fita més important, per la importància que va tenir en el panorama europeu dels neandertals de finals del XIX; però no podem oblidar que a la propera cova de la Bora Gran d'en Carreras de Serinyà el 1866 ja s'hi identifiquen les primeres restes lítiques paleolítiques de Catalunya, que el 1872 Vilanova i Piera publica elements lítics de les coves del Parpalló (Gandia) i Cova Negra (Xàtiva), que el 1877 es dona a conèixer el poblament neolític de l'Ereta del Pedregal (Navarrés), que el 1881 s'identifica la necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar, que el 1884 es descobreix la cova neolítica de Les Llometes d'Alcoi o que el 1897 es troba la Dama d'Elx. El panorama podria eixamplar-se molt més, però la mostra que acabem d'exposar és prou representativa dels diferents moments de la prehistòria del país.

Al voltant d'aquestes troballes, fetes per excursionistes / aficionats / erudits, van creixent les associacions que volen ocupar-se de les excavacions, de l'estudi, de la publicació i de la protecció d'aquest patrimoni arqueològic. La més antiga és la Reial Societat Arqueològica Tarraconense, fundada el 1844 en una zona d'un interès arqueològic especial com és la ciutat de Tarragona. Després aniran apareixent la Societat Arqueològica Valenciana (1871), l'Associació Artístico-arqueològica Barcelonesa (1877) o la Societat Arqueològica Lul·liana de Mallorca (1880), per esmentar les més significatives dels Països Catalans.

El paper dels museus tampoc no és negligible en aquests moments, però reflecteix un afany més de magatzem i d'exposició que no pas de recerca. De fet, es tracta, moltes vegades, de llocs creats per l'Administració per disposar-hi les restes obtingudes per les comissions de monuments o les acadèmies, institucions que havien vetllat pel patrimoni arqueològic monumental durant la primera meitat del segle XIX. També l'Església havia participat d'aquesta primera salvaguarda patrimonial, fet comprensible si tenim en compte que, en molts casos, n'era la propietària; així, els museus diocesans de Vic o de Solsona, fundats en els anys 90 del segle XIX, en són una bona mostra, juntament amb els capellans que es dedicaren amb interès al món de l'arqueologia.

Tota aquesta allau d'informació sobre els nostres avantpassats, sobre els homes i dones que van viure en el nostre territori fa milers d'anys, es va anar canalitzant també dins els corrents intel·lectuals del moment. La Renaixença trobà en l'arqueologia una excel·lent pedra sobre la qual bastir un passat sovint mitificat però necessari, des del seu punt de vista, per a aixecar la moral i l'esperit d'un país que volia deixar d'estar de genolls i buscava unes arrels sobre les quals créixer. La dualitat excursionisme / arqueologia era ideal per als postulats renaixentistes, ja que unia el coneixement del territori al del seu passat més remot, geografia i història en una mateixa activitat lúdica i científica.

Però va ser amb el Noucentisme que el paper de l'arqueologia va passar a tenir uns aspectes polítics i culturals fins aleshores desconeguts a casa nostra. L'afany d'institucionalitzar moltes de les manifestacions que constituïen l'essència del catalanisme va portar l'arqueologia a la seva majoria d'edat, a gaudir d'un estatus estable dins les activitats culturals del país. Prat de la Riba demanava als arqueòlegs que li expliquessin com era l'ànima de Catalunya a partir de les excavacions de les restes disperses pel territori. La seva idea, clarament explicitada a *La Nacionalitat Catalana*, la va materialitzar ben aviat en la creació l'any 1907 de l'Institut d'Estudis Catalans. En els seus propòsits fundacionals Prat de la Riba donava unes enormes possibilitats teòriques a l'arqueologia quan deia que calia «conduir l'atenció en sentit de les branques no estudiades, de les èpoques incertes, dels coneixements no fixats» (Prat de la Riba 1907); la seva idea era dotar l'Institut de mitjans i de persones competents que poguessin assolir els objectius fixats amb solvència i un alt nivell científic (Balcells i Pujol 2002). Tot això semblava escrit expressament per tal que l'arqueologia prengués una volada que fins aleshores no havia tingut.

Com a mostra febaent de la força que en aquells moments l'IEC donava a l'arqueologia, reproduïm les paraules, inflamades de sentiment patriòtic de filiació hel·lènica, d'un dels seus membres més destacats del moment, Eugeni d'Ors, en l'acte inaugural d'un cicle d'Educació Civil fet al CADCI la tardor del 1909: «...un Esculapi, una Venus, que potser és una Diana: com sonen dins del nostre cor, com fem córrer la nostra sang en tumulte, aquests sons, que són sons d'humanitat, que volen dir arreu, a Atenes com a París, a Roma com a Oxford, a Boston com a Heidelberg, la sal de la cultura!... La troballa ens dóna una noblesa, ens fa uns homes nous, perquè ens fa uns homes antics. Ella té prou força per a agermanar els dispersos, per a enfortir els febles, per a fundar obres col·lectives, per a alçar temples i burgs... Prou ho sabeu; sovint és dit que les festes majors, festes germanes dels nostres pares grecs, foren dues: fer els déus i fer les ciutats. Nosaltres ja havem fet els déus, oh germans meus en desig civil! Nosaltres farem les ciutats també...» (DD.AA. 1986, p. 52)

Excepcionalment, la teoria i les paraules no es van quedar en això, sinó que es va poder passar al camp de les realitzacions pràctiques. Des del primer moment fundacional Prat de la Riba posa en mans de Puig i Cadafalch la responsabilitat del camp de l'arqueologia i li proporciona diversos mitjans per tirar endavant la recerca organitzada i planejada per primera vegada a casa nostra. Es fan prospeccions a zones de gran interès arqueològic com Serinyà, Capellades, Calaceit o Cogul, però la nineta dels ulls de Puig i Cadafalch és Empúries. Aquest jaciment

excepcional, conegut des del segle XIX, complia tots els requisits buscats per Puig i per Prat: a la seva importància arqueològica s'hi afegia el fet de poder mostrar-nos la nostra identitat mediterrània, les nostres arrels gregues, la nostra pertinença a un món ben diferent del de les invasions centreeuropees que, segons es creia en aquell moment, formaven les bases culturals de la resta dels pobles peninsulars.

Amb aquestes idees, l'any 1908 s'inicien les excavacions institucionals a Empúries, que convertiran el jaciment escalenc en un dels referents imprescindibles de la colonització grega a la península i de la conquesta romana posterior; en ambdós casos fou la porta per la qual van entrar aquests pobles, que ens marcaren definitivament. La barreja entre el substrat indígena preexistent i les influències colonials mediterrànies, bàsicament l'hel·lènica, però sense negligir la feniciopúnica, va acabar donant lloc, després d'un període de contacte i de coneixement mutu, a la formació del poble iber, la nostra arrel directa segons la visió de l'època. Els treballs no s'aturen fins que aconsegueixen fer d'Empúries el primer jaciment visitable del país, amb un recorregut organitzat, uns transports per tren i autocar per facilitar-hi l'accés a tothom, un museu sobre les ruïnes, un catàleg; ho va aconseguir Pere Bosch Gimpera, que en féu una presentació a la premsa el 17 de juliol de 1936...

A l'interès per l'arqueologia que va demostrar l'Institut de la primera època hi segueix l'esment explícit que se'n fa quan es creen les seccions el 1914; el nom de Secció Històrico-arqueològica ha quedat fins avui com a prova de la importància concedida a l'estudi dels temps antics a partir del mètode arqueològic. Però les circumstàncies polítiques també ajudaren en aquest moment l'Institut i la seva expansió. La creació de la Mancomunitat facilità que es constituïssin diversos serveis dins de l'IEC, i un d'aquests va ser el d'Investigacions Arqueològiques (que també apareix moltes vegades citat com d'Excavacions). S'hi dotaren places fixes, se'n nomenà director Pere Bosch Gimpera i s'endegà una tasca de recerca arqueològica lloable, amb treballs a molt diversos indrets del país i els voltants (el poblat de Sant Antoni de Calaceit, el barranc de la Valltorta a Castelló, etc.).

Però les minses dotacions pressupostàries i les dificultats burocràtiques dels lliuraments van anar creant problemes en el si del Servei creat a l'IEC. El seu cap exercia ja des del 1916 com a catedràtic de la Universitat de Barcelona on, com veurem a continuació, havia pogut institucionalitzar acadèmicament el camp de l'arqueologia per primera vegada en tot l'estat, fundant el que és objecte d'aquest treball, l'Escola catalana d'arqueologia. L'enfrontament amb el secretari de l'IEC, Francesc Martorell, amb el qual abans l'havia unit una estreta amistat (Sobrequés *et alii* 1991) ha quedat a bastament documentat. Era palès el desig de Martorell d'immiscir-se en les línies mestres de la Secció Històrico-Arqueològica, i més concretament en les relacionades amb el Servei d'Investigacions Arqueològiques; els diferents punts de vista respecte dels ensenyaments universitaris poden explicar l'enfrontament, ja que Martorell era partidari dels Estudis Universitaris Catalans, mentre que Bosch havia pres partit per regenerar la Universitat oficial. La influència de Martorell sobre Puig i Cadafalch va condicionar les seves decisions fins que es va arribar pràcticament a l'extinció del Servei, desmantellat en un trasllat d'urgència des de les gol-

fes del Palau de la Generalitat a unes instal·lacions indignes en unes naus industrials del barri de la Sagrera.

Les opinions de Bosch i de Pericot sobre la qüestió de l'enemistat entre Puig i Cadafalch i el mateix Bosch acaben de ser publicades (Gràcia, Fullola i Vilanova 2002, p. 119). Bosch, a mitjan abril del 1920, diu: «Aquell dia en Puig va rebrem molt bé. Jo li vaig dir tot lo que li havia de dir, però l'home com si no li digués res. Tot es converteix en dir: *No s'amoïni que tot això no té importància.*» Pericot, en una anotació a llapis sobre la carta de Bosch, escriu: *Es tractava de Puig i Cadafalch, que no va tractar mai Bosch gaire bé. Tots miràvem amb pena l'actitud de Puig i Cadafalch sense saber per què tenia aquesta actitud, a no ser que considerés amb un cert menyspreu el seu matrimoni amb una andalusa.* Si hi afegim que Bosch també es va enfrontar amb Joaquim Folch i Torres pel control d'un futur Museu d'Arqueologia, el panorama de l'il·lustre professor no era pas gaire còmode dins la institució. De fet, Bosch Gimpera, el pal de paller de l'arqueologia catalana, el «pare fundador» de tot el que es bellugava al país en matèria d'arqueologia, va ser nomenat tan sols membre adjunt de l'IEC el novembre del 1935, justament quan va morir Martorell (després de vint anys de dirigir el servei de l'Institut, i de ser el rector de la Universitat, el catedràtic de prehistòria i el director del Museu d'Arqueologia de Catalunya!); Bosch no va accedir a la categoria de numerari de l'IEC fins l'any 1958, quan ja portava vint anys a l'exili.

Les circumstàncies polítiques van fer anar canviant l'adscripció del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'IEC, destinat a gestionar legalment els permisos de les excavacions que es feien al país i la salvaguarda del patrimoni arqueològic. Més endavant, durant la dictadura de Primo de Rivera el Servei es traspasa formalment a la Diputació de Barcelona, organisme dins del qual s'integra el mateix Institut; en els fons del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona s'hi conserva una llarga carta de Bosch Gimpera a Puig i Cadafalch de l'any 1926 en la qual, entre moltes altres queixes per la situació, li proposa que el Servei d'Investigacions Arqueològiques «deuria de funcionar com certs altres serveis tècnics de la Mancomunitat, no sotmesos a les seccions de l'Institut sinó a comissions especials compostes exclusivament de tècnics, amb un membre que representi, si es vol, l'inspecció de l'Institut i fins un altre per a la inspecció administrativa» (Gràcia 2003). Durant aquest període de la dictadura el Servei d'Investigacions Arqueològiques va estar a punt de desaparèixer; alguns membres de la Junta de Museus, com el marquès de Sagnier, el van atacar a fons, tant l'organisme com el seu director, Bosch Gimpera, però no aconseguiren el seu objectiu; això sí, els nomenaments de Bosch com a director del Servei es renovaven cada tres mesos (Gràcia 2003, nota 49).

Quan es crea la Generalitat, el Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'IEC tornà a assolir el paper de responsable de l'arqueologia catalana, i el 1935 s'acabarà instal·lant al palau de les Arts Gràfiques del parc de Montjuïc, construït per a l'exposició del 1929 i que ara passarà a aixoplugar el nou Museu d'Arqueologia de Catalunya i el seminari de prehistòria de la Universitat de Barcelona. El gener de 1936 un decret de la Generalitat de Catalunya encarregà a la Secció Històrico-arqueològica de l'IEC la direcció de les intervencions arqueològiques a

Catalunya; Bosch, com a director del Servei d'Investigacions Arqueològiques, desenvolupa el reglament del decret i especifica les funcions i les responsabilitats de l'organisme que dirigeix (Arxiu IEC, documents referents a legislació d'excavació, organització dels Serveis en temps de la Generalitat, cit. a Gràcia 2003, nota 100).

Després de veure els antecedents històrics de l'arqueologia a casa nostra, els inicis voluntaristes i la institucionalització a partir d'una estructura no universitària, centrem-nos ara en el tema nuclear d'aquest treball, l'anomenada Escola catalana d'arqueologia.

La primera percepció que tenim quan esmentem un dels noms que ha tingut més difusió, el d'«Escola catalana d'arqueologia i prehistòria», és que el terme està mal formulat. La ja massa clàssica oposició entre prehistoriadors i arqueòlegs és un error que cal desfer a partir d'una formulació científica clara. Arqueòlegs ho som tots els que fem el mètode arqueològic per tal de reconstruir integralment una societat, que pot ser paleolítica, clàssica, medieval o del segle XIX. Identificar «arqueòleg» amb «persona que treballa en l'època clàssica amb mètodes arqueològics» és una reducció del terme que tots els altres arqueòlegs rebutgem i que volem deixar clara definitivament. El concepte adient, per tant, seria el d'Escola catalana d'arqueologia, terme que he escollit com a títol d'aquest treball.

També hem de dir que en molts escrits apareix el concepte, sinònim del que acabem d'analitzar, d'«Escola d'arqueologia de Barcelona» (vegeu, per exemple, Pericot 1974 i Tarradell 1974). Interpreto que aquesta denominació va ser la més utilitzada en publicacions durant el franquisme per tal d'evitar l'esment explícit del concepte «català» aplicat a una línia de recerca i de pensament, a una manera diferent de veure les coses respecte de la versió oficialista que predominava; si a això hi afegim que aquesta «escola» havia sorgit en temps anteriors a la guerra i que el seu fundador era un exiliat, que va tenir responsabilitats polítiques, condemnat pels tribunals i que ara fins i tot tenia una altra nacionalitat, tot plegat podria explicar que els deixebles i continuadors de Bosch Gimpera optessin per arrecerar-se darrere d'aquesta segona denominació, potser menys compromesa però igualment descriptiva d'un mestratge i una continuïtat. Darrerament ja hem constatat posicions en favor de fer servir «Escola d'arqueologia de Barcelona», potser per deixar pas a altres «escoles d'arqueologia» d'altres zones de Catalunya, com la gironina; personalment crec que hauríem de mantenir la generalista i primera d'«Escola catalana d'arqueologia», que és indicativa d'un moment i d'una generació que es projecta en el temps fins gairebé a nosaltres, com veurem més endavant.

Una segona versió del perquè del nom d'escola de Barcelona és la que la contraposa a l'escola de Madrid, que va arrencar durant els anys 20 de la mà d'Hugo Obermaier i que desenvolupà una tasca de recerca destacada arreu de l'estat. Actualment hi ha un procés de revaloració de la figura d'Obermaier i dels seus successors; no ens pertoca ara d'aprofundir en aquest aspecte, però en el seu moment Bosch i Obermaier foren les dues figures capdavanteres en la recerca arqueològica a Espanya; i no cal entendre-les com a contraposades, sinó més aviat com a complementàries. Ells lideraren escoles, tingueren deixebles i projectaren les seves idees avançades en un ampli sector de la ciència mundial.

Fet aquest aclariment, endinsem-nos ara en la via universitària, que és la que l'any 1916 facilita l'assentament de les bases de l'Escola catalana d'arqueologia. No volem tornar a incidir en la trajectòria de Bosch Gimpera prèvia al seu accés a la càtedra. Diverses aproximacions autobiogràfiques (Bosch Gimpera i Olivar Bertrand 1978; Bosch Gimpera 1980) ens excusen d'aquesta tasca, i valoracions recents, ben documentades (Gràcia, Fullola i Vilanova 2002; Gràcia 2003), desfan les rutinàries afirmacions fetes per molts autors al llarg dels darrers decennis.

Després de moltes vicissituds, Bosch Gimpera inicia la seva tasca docent a la Universitat de Barcelona el curs 1916-1917. El curs anterior havia ensenyat prehistòria als Estudis Universitaris Catalans, però amb una repercussió acadèmica escassa. Als seus vint-i-cinc anys, la força que desprenia, la vitalitat que propagava al seu voltant, va ser reconduïda cap a les vies acadèmiques universitàries. Els primers a veure's desbordats pel verb fàcil i encisador de Bosch van ser els seus primers alumnes, entre els quals el que havia de ser el continuador de l'Escola després de l'exili del mestre, Lluís Pericot. Ell és el qui ens marca un moment exacte per a la fundació de l'Escola catalana d'arqueologia, el dia 2 d'octubre de 1916, a les 9 del matí, a l'aula situada on ara hi ha la capella de l'edifici central de la Universitat de Barcelona (Pericot 1974). Pericot explicava que en aquell moment i en aquell lloc s'havia enamorat de la prehistòria, una amant que l'esclavitzà tota la vida i a la qual fou fidel fins al final. El curs següent quedaren «tocats» Alberto del Castillo i els germans Josep de C. i Elies Serra Ràfols, els primers d'una llarga llista que es tancarà amb Joan Maluquer de Motes, estudiant de Filosofia i Lletres entre els anys 1933 i 1938.

Bosch arribava amb un bagatge intel·lectual molt fort, format en prehistòria i en filologia hel·lènica, amb una estada a Alemanya que havia modelat els seus interessos cap al món prehistòric, una disciplina poc estructurada a casa nostra. Per això començà a distribuir els diversos camps de la prehistòria entre els seus deixebles; l'objectiu era abastar tota la cronologia prehistòrica i del món clàssic per tal d'obtenir una visió global i coherent del passat més remot del país. Pericot ens enumera alguns dels trets, segons ell cabdals per a una definició de l'Escola: tendència a revalorar els aspectes històrics dels temes arqueològics, ambició però prudència en les hipòtesis, preferència per la difusió per sobre de la convergència, un cert matís panmediterrani... (Pericot 1974). Això ho podem interpretar com la idea d'una escola catalana d'arqueologia, és a dir, un grup de persones, reunides al voltant d'un mestre, treballant amb uns objectius i una metodologia comuns.

A casa nostra Maties Pallarès estava destinat a ocupar-se del paleolític; Josep Colomines, del neolític, Lluís Pericot, del món megalític; Alberto del Castillo del campaniforme; Josep de C. Serra Ràfols, de fases una mica més recents, etc. A aquesta base d'estudi del país calia afegir-hi la projecció internacional que Bosch tenia, i a la qual arrossegaria diversos dels seus col·laboradors. En els estudis de prehistòria europea la projecció catalana fou tan forta com perquè una de les cultures clau del neolític francès fos batejada per Bosch i Serra Ràfols amb un nom que ha perdurat fins avui, la de Seine-Oise-Marne, o que les obres de Pericot i del Castillo sobre la cultura pirenaica i la cultura campaniforme tinguessin un abast continental.

Aquesta tasca de formació de l'arqueologia catalana des del vessant acadèmic la duu a terme Bosch amb intensitat des del 1916, quan comença a fer classe a la Universitat de Barcelona. Tot i el seu ja esmentat pas pels Estudis Universitaris Catalans, ell va escollir la regeneració d'una encarcerada universitat funcional i va intentar fer-hi entrar un alè d'aire renovador en tots els sentits. No entrarem ara a valorar la seva funció de degà, primer, i de rector després al llarg dels vint-i-tres anys que va ser professor de la Universitat de Barcelona/Universitat Autònoma de Barcelona; simplement remarcarem que aquest mateix desig de seriositat i de progrés el va abocar en la seva funció docent i de mestratge en el camp de l'arqueologia.

Algunes de les seves apostes li van sortir bé, com la de Lluís Pericot, que l'any 1925 guanya una primera càtedra universitària a Santiago de Compostel·la, el 1927 se'n va a València (contra el parer del mateix Bosch) i el 1933 és reclamat per a incorporar-se a la Universitat Autònoma. El germà de Josep de C. Serra Ràfols, Elies, també va guanyar una càtedra a les Canàries el 1925 en Història Medieval. Era la primera fornada de deixebles de Bosch que s'expandia per la universitat espanyola i que escampava una metodologia moderna i una idea global, homogènia i coherent de l'arqueologia prehistòrica en l'àmbit continental. També va prosperar en la vida acadèmica Alberto del Castillo, però es va desviar totalment del camp arqueològic marcat per Bosch Gimpera, el del campaniforme; si bé la seva tesi sobre aquest tema va ser brillant i de nivell internacional, Castillo l'anà abandonant i després de la guerra va exercir com a catedràtic d'Història Medieval a la Universitat de Barcelona i com a crític d'art, entre d'altres coses. N'hi va haver que continuaren la seva tasca arqueològica, però no dins de la universitat, com Josep Colomines o Josep de C. Serra Ràfols; ambdós van romandre dins l'esquema del Museu Arqueològic, abans i després de la guerra, i es van dedicar a temes diferents dels originaris que els havia encarregat Bosch, sobretot els relacionats amb el món romà. I finalment hi va haver buits insalvables, com el que en el paleolític català va provocar la sobtada mort de Maties Pallarès l'any 1924.

Molta altra gent va tenir el mestratge de Bosch i va seguir camins molt diversos. Voldríem recordar aquí la figura del castellonenc Francesc Esteve Gàlvez, deixeble de Bosch en els anys vint i després fundador del Museu de Castelló, que en les seves memòries ens ha donat una sèrie d'informacions de gran relleu per conèixer com era el dia a dia dels deixebles de Bosch a les instal·lacions del Servei i al seminari de la universitat (Esteve Gàlvez 1996). Seguiren els cursos de Bosch a Barcelona bibliotecàries com Mercè Muntañola, escriptors com Salvador Espriu, professors de secundària com el lleidatà Salvador Roca o arqueòlegs com Julio Martínez Santaolalla, un dels capdavanters de l'arqueologia espanyola dels anys quaranta i cinquanta.

La llavor havia estat sembrada i havia donat els seus fruits. Podem dir, per tant, que l'Escola catalana d'arqueologia va néixer i va florir en el quart de segle curt que va des del 1916 al 1939. Durant aquest període Bosch articula una recerca arqueològica coherent i metòdica des de les diferents instàncies que controla, la Universitat, el Servei d'Excavacions de l'Institut d'Estudis Catalans i, en els darrers anys, el Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Què hi ha, després, que puguem seguir considerant una escola? La veritat és que poca cosa més que la continuïtat en la recerca i en la formació d'arqueòlegs dels dos deixebles directes de Bosch que van seguir la tasca universitària a casa nostra, Lluís Pericot i Joan Maluquer de Motes, curiosament pertanyents a la primera i a la darrera promoció d'alumnes de Bosch, els que van acabar l'any 1917 i els que ho van fer l'any 1938 respectivament. Algunes idees inicials com la panmediterraneïtat o la preocupació pels aspectes històrics perduraren al llarg dels ensenyaments d'aquests professors fins als nostres dies; potser això podria ser una arrel que ens unís amb els postulats inicials de Bosch.

El panorama del 1939 no era el millor perquè les línies de recerca organitzades i la metodologia d'avantguarda seguissin sent elements capdavanters en l'arqueologia del país. Pericot superà la fase de depuració i es quedà a la Universitat de Barcelona, però amb un nou càtedràtic de prehistòria per sobre, Martín Almagro Basch. Castillo ja s'havia desentès del món de l'arqueologia i trespava pel món medieval des de la seva càtedra universitària. Almenys durant els anys quaranta, la universitat quedava esmorteïda davant el panorama general, tot i que algunes llums anaven apareixent en forma d'alumnes brillants dedicats a l'arqueologia, com Pere de Palol, Miquel Tarradell, Albert Balil, Antoni Arribas i, ja a principis dels cinquanta, Glòria Trias, Eduard Ripoll, Ana Maria Muñoz o Manuel Riu. Com a reflex d'aquesta foscor, no em resisteixo a reproduir un fragment de l'obra de Miquel Tarradell, on ens explica què va trobar l'any 1940 quan va ingressar a la Universitat de Barcelona: «Quan amb els xicots de la meva generació, l'any 1940, ingressàrem a la Universitat de Barcelona (Facultat de Lletres) feia l'efecte de les cases de les quals fa poc que s'han endut el cadàver d'un mort il·lustre. El mort era la Universitat Autònoma, el Patronat, aquell intent extraordinari de convertir el vell centre en una cosa viva, vinculada al país, que funcionés com una Alma Mater, com una universitat europea autèntica (...) Així, doncs, vèiem el doctor Bosch, que havia presidit l'etapa, com el símbol d'aquell esforç i d'aquelles realitzacions que les circumstàncies havien fet tan amargament breus. Entre els meus companys i jo, el nom de Bosch Gimpera tenia un prestigi immens, no solament la seva obra científica, sinó l'home,... però el curiós és que ni d'una cosa ni de l'altra no en sabíem gairebé res» (Pla 1970)

L'altra de les ninetes dels ulls de Bosch fou el Museu d'Arqueologia de Catalunya. Ell hi va concentrar els esforços dels darrers anys per bastir una estructura innovadora en l'àmbit expositiu i un instrument de recerca complementari de les seves classes universitàries. El que Bosch en deia «el seminari» eren els fons del Museu, les seves sales, els llocs on feia treballar i investigar nombrosos dels seus deixebles, que hi trobaren temes de tesis i llocs de treball. No menys important era la biblioteca que s'instal·là al Museu, el producte de les compres de Bosch i Pericot des del principi de la docència del primer l'any 1916; les grans relacions internacionals que tenien la van convertir en una de les millors biblioteques universitàries especialitzades en arqueologia d'Europa.

Però l'esmentat Almagro passà a ocupar també el 1939 la direcció del Museu d'Arqueologia, ara traspasat a mans de la Diputació de Barcelona i transformat en *Museo Arqueológico de*

Barcelona. En el seu si hi quedà bona part de l'herència directa de Bosch i de l'Escola catalana d'arqueologia, conservadors com Josep Colomines o Josep de C. Serra Ràfols, col·laboradors joves com Joan Maluquer de Motes, o la ja esmentada biblioteca.

La mateixa Diputació de Barcelona va recuperar llavors, en bona part, el servei d'excavacions arqueològiques que havia estat de la Generalitat. El fet que el mateix director del Museu, Martín Almagro, fos el responsable de la *comisaría de zona* va fer que els permisos d'intervenció s'a-nessin donant, sense cap més pregunta, als comissaris provincials i locals i altres amics i cone- guts. No va ser fins a mitjan anys setanta, quan Joan Maluquer de Motes passà a ocupar la *Comisaría Nacional de Excavaciones*, que es posà en marxa un sistema estatal de petició, estu- di i concessió de permisos d'excavacions. Una part de les competències va passar a aquesta estructura estatal, fins a l'arribada de la Generalitat l'any 1981; però una altra part l'ha conser- vada la Diputació de Barcelona fins a l'actualitat sota la figura d'un Servei de Catalogació i Conservació de Monuments que intervé arqueològicament quan hi ha una restauració, com- petència ara assumida per un Servei de Patrimoni Arquitectònic Local.

Per suplir el buit creat en el tema de les excavacions, les diputacions de Girona i de Lleida van reaccionar. De manera paral·lela, però uns anys després, la Diputació de Girona va crear un Servei d'Investigacions Arqueològiques que funcionà a tot rendiment fins al traspàs de com- petències de les diputacions a la Generalitat a mitjan anys noranta. A Lleida, l'Institut d'Estudis llerdencs de la Diputació de Lleida continua avui en dia exercint una certa tutela i subvenció sobre algunes planificacions científiques i excavacions arqueològiques de les comarques de Ponent. Aquesta línia, que entroncava directament amb la primitiva creació de l'IEC del 1915, es va trencar el 1981 quan es crea de bell nou el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, calcat del de l'època republicana i que assumeix totes les competències en arque- ologia del país; les competències de les diputacions tornen a la Generalitat, (Museu Arqueològic, Olèrdola, Ullastret, Empúries), excepció feta de l'esmentat Servei de Monuments de la de Barcelona i l'IEI de la de Lleida, la qual cosa perpetua una certa dualitat de funcions, no de competències.

Però, tornant al 1939, el que havia estat ja no tornà a ser. La coherència i la metodologia comunes que havien presidit l'època Bosch es desdibuixaren per les circumstàncies de super- vivència cultural per què passaven els arqueòlegs del moment. No va ser fins que Almagro marxà a Madrid, el 1954, que Pericot assolí la càtedra de prehistòria de Bosch, i s'abocà a tasques de gestió universitària com la secretaria i el deganat de la facultat de Filosofia i Lletres; se seguí pro- jectant internacionalment, i a casa nostra impulsà treballs a Serinyà i a d'altres indrets amb res- tes prehistòriques dels Països Catalans com Mallorca, Menorca o València. Però no pogué con- tinuar essent el pal de paller que havia estat Bosch, això sí, en circumstàncies força diferents.

D'on neix, doncs, la idea de la continuïtat de l'Escola catalana d'arqueologia després de la guerra? Creiem que sorgeix de la necessitat que els nous professors universitaris dedicats al món de l'arqueologia durant els anys quaranta i cinquanta tenien de buscar unes arrels en el floriment cultural dels anys vint i trenta. Des d'aquest punt de vista, i des del de la perduració d'alguns

postulats bàsics de Bosch als quals ens acabem de referir, podem acceptar la perduració d'una idea que ens enllaça encara ara amb Bosch Gimpera a través de Pericot, Maluquer de Motes, Tarradell i Palol, per esmentar els que han professat càtedres de matèries relacionades amb l'arqueologia a la Universitat de Barcelona.

És ben cert, per altra banda, que en els anys cinquanta els «joves» comencen a guanyar càtedres arreu de l'Estat espanyol (Maluquer de Motes a Salamanca, Palol i Balil a Valladolid, Tarradell a València, Arribas a Granada); això ha estat considerat, a vegades, com un segon *flouruit* de l'Escola. Deixem que sigui un dels màxims continuadors de la tasca de Bosch, Miquel Tarradell, el qui ens exposi la seva opinió sobre aquesta continuïtat l'any 1974: «Si pasamos revista a los catedráticos de prehistoria y de arqueología que en los últimos veinticinco años han desempeñado un puesto en el conjunto de las universidades españolas, se comprueba que la mitad proceden de Barcelona, de la escuela de Bosch Gimpera, y que parte de la otra mitad han sido formados por profesores también salidos del mismo centro, que luego han profesado en facultades diversas. La gran vitalidad inicial y la sólida continuidad han sido las características de la Escuela de Arqueología de Barcelona, que, por otra parte, jamás ha dispuesto de una organización estructurada, ni burocrática, ni académica. A las referencias al profesorado universitario cabría añadir las relativas a otros profesionales que trabajan en museos y centros de investigación, o también a las gentes entusiastas que, sin una dedicación profesional, cumplen a menudo una función importante» (Tarradell 1974).

Tarradell ens mostra aquí el sentiment imperant a casa nostra durant la trentena llarga d'anys que va durar l'absència de Bosch, i que no podem negligir. Aquelles bases de l'escola, com el fet de no perdre de vista que som historiadors a partir de l'arqueologia, l'ambició i la prudència en les hipòtesis o la panmediterraneïtat perduraren en els «fills» i els «nèts» acadèmics de Bosch. La primera generació s'extingí amb la jubilació de Joan Maluquer de Motes l'any 1984, però la dels nèts es va iniciar amb el mateix Tarradell i amb Palol en els anys quaranta i arribarà fins a la jubilació acadèmica dels darrers alumnes directes de Maluquer de Motes cap al 2030.

El sentiment no el podem deixar de banda i ha de formar part de l'anàlisi crítica que intentem fer en aquest treball. Però la diversificació de les idees i la diversitat de circumstàncies que es donaren en el país a partir dels anys quaranta poden explicar el panorama de l'arqueologia durant aquest període, diferent del que havia dibuixat Bosch abans de la guerra. Les anàlisis d'altres persones que han tractat aquest tema de l'existència o no de l'Escola tampoc no arriben a unes conclusions definitives (Casassas 1986, Gràcia 2003), i invoquen també aquesta idea del sentiment de pertinença com un element a considerar de forma preferent.

En algun dels nostres treballs anteriors hem parlat de la pèrdua de la perspectiva unitària que havia tingut l'Escola de la mà de Bosch com un element que li feia perdre certa força i coherència (Fullola i Cebrià 1996). Això ho podem explicar per dues vies, ambdues ben comprensibles. La primera és l'adaptació als nous temps, als nous descobriments, a les noves teories; en són exemple la posició innovadora de Miquel Tarradell, que introdueix la visió de l'escola dels *Annales* en el panorama arqueològic català i espanyol a partir de la Reunió d'Història de

l'Economia Antiga de la Península Ibérica feta a València el 1969, o l'abandonament progressiu de les tesis difusionistes per part de molts prehistoriadors catalans, en sintonia amb els corrents majoritaris dels anys seixanta i setanta. La segona via de debilitament van ser els elements estranys a l'Escola que detingueren el poder en l'arqueologia del país al llarg dels anys quaranta i cinquanta; l'exemple més clar en fou Martín Almagro Bosch, ja analitzat al llarg d'aquest treball, però del qual encara podem afegir més elements de reflexió.

Per a l'organització de l'arqueologia de base del país, Almagro va saber aprofitar, des de la direcció del nou *Museo Arqueológico de la Diputación de Barcelona*, la xarxa de col·laboradors locals que abans de la guerra havia pogut establir-se des del Museu d'Arqueologia de Catalunya per part de Bosch; ara tot va ser reconvertit en *comisaría de zona*, *comisaría provinciales* i *comisarias locales*, al capdavant de les quals hi havia molta de la gent que havia treballat abans de la guerra amb Bosch. Els exemples serien molt nombrosos, però un dels més ben estudiats és el de Salvador Vilaseca, reusenc il·lustre i arqueòleg aficionat de gran volada, que va viure les dues etapes esmentades. Primer ho va fer publicant i col·laborant en *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, en l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona i en els Butlletins de la Institució Catalana d'Història Natural, del Centre Excursionista de Catalunya i de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Folklore, entre d'altres; després, integrant-se plenament en les estructures de postguerra com a *Comisario Provincial de Excavaciones* des del 1941 fins al 1970 (Fullola i Cebrià 1996).

El panorama fosc i trist dels anys quaranta, arqueològicament parlant, veu l'aparició dels primers «néts» acadèmics de Bosch, que normalment hauran d'anar a buscar la consolidació fora del país, com ja hem esmentat més amunt. En els cinquanta Almagro guanya la càtedra de prehistòria de Madrid (1954), però segueix amb un peu a Catalunya com a director del Museu i de les excavacions d'Empúries. Fins a finals de la dècada no deixarà definitivament Catalunya, tot i que la seva marxa provocarà una fractura definitiva i traumàtica de les estructures creades per Bosch: a partir d'aquell moment no tornaran a coincidir en una mateixa persona la càtedra de la universitat i la direcció del museu.

Dediquem unes línies a aquest trencament, fonamental per a entendre moltes coses d'aquell moment i del que va venir després. La duplicitat de funcions a la universitat i el museu que havien tingut Bosch i Almagro havia fet que aquest darrer hagués continuat amb la idea de Bosch de tenir el museu com el lloc de seminari, de pràctiques dels alumnes universitaris, de centralització de la biblioteca universitària d'arqueologia. La persona de Joan Maluquer de Motes va estar a punt de perpetuar aquesta línia, ja que va intentar tornar al museu l'any 1958 i, en el cas d'haver guanyat l'oposició, hauria unificat aquest càrrec amb el de catedràtic d'arqueologia a la Universitat de Barcelona a partir de 1959. Però la Diputació de Barcelona, a través del tribunal que va jutjar aquelles oposicions, va fer-hi entrar Carlos Cid i Eduard Ripoll, ambdós amb un currículum netament inferior al de Maluquer de Motes, ja catedràtic des de 1949 a Salamanca (vegeu detalls de l'afer i dels documents judicials a Gràcia, Fullola i Vilanova 2002, p. 364, nota 1049).

Per primera vegada el director del museu ja no era catedràtic de la Universitat de Barcelona (l'única que existia a Catalunya), i el tema de la biblioteca universitària quedava com un dels més punyents, ja que la Diputació de Barcelona no la va tornar a la Universitat de Barcelona. Però les coses sempre es poden enredar una mica més, i a partir de 1968 el director del museu, Eduard Ripoll, passa a ser també professor de prehistòria a la segona Universitat Autònoma de Barcelona (per cert, un nom que a molta gent com Pericot, Maluquer de Motes o Tarradell, entre molts d'altres, els va sonar a *trágala*). La dualitat es reproduïa, i la biblioteca dipositada al museu passava a ser, per conveni Diputació-UAB, la que utilitzarien els seus alumnes. Ni les fitxes dels llibres, que encara es troben avui en el fitxer de la Universitat de Barcelona amb la inscripció «Museu», ni els segells de registre de la UB entre els anys deu i cinquanta no van servir mai per a retornar als seus legítims propietaris un capital bibliogràfic irrepetible. Encara hi podem afegir algunes tergiversacions interessades de la realitat, com dir que la biblioteca de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona neix l'any 1935, o que procedeix d'una inexistent «Universitat Autònoma de Catalunya», com negant la vinculació de la Universitat Autònoma de Barcelona de Bosch amb la Universitat de Barcelona (DD.AA 1986, p. 112). Potser ara ja és massa tard per a fer tornar enrere la història, però deixeu-me que, almenys, en deixi constància escrita aquí.

Aquest fet ens serveix per a il·lustrar la diversificació d'interessos que l'arqueologia del país va tenir a partir del principi dels anys seixanta. El retorn de Maluquer de Motes a la Universitat de Barcelona va provocar aquest distanciament entre universitat i museu, una circumstància de la qual es lamenten Bosch i Pericot a les seves cartes. Maluquer de Motes decideix tirar pel dret i començar de nou una biblioteca a la Universitat de Barcelona, encara avui existent; però la tasca de Pericot i de Maluquer de Motes anà més enllà i crearen l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria i la revista *Pyrenae* com a òrgan d'expressió de la prehistòria i l'arqueologia de la Universitat de Barcelona. El cicle es va cloent quan a finals dels anys seixanta tornen a casa Tarradell i Palol, que constituïran, durant els anys setanta i primera meitat dels vuitanta, juntament amb Maluquer de Motes, una tríada que es reconeixerà com a continuadora de l'Escola catalana d'arqueologia, com ja hem vist més amunt.

Però abans, durant els cinquanta i seixanta, el panorama de l'arqueologia catalana, i el de la universitat que anava «produint» arqueòlegs, estava d'acord amb els temps, foscos i culturalment complicats. Potser la primera d'aquestes dècades que ara esmentem, la dels cinquanta, va ser la pitjor per diverses circumstàncies que intentarem analitzar.

De la foscor dels quaranta sorgiren, com hem dit més amunt, grans arqueòlegs com Tarradell, Palol o Arribas, entre d'altres; i ho foren perquè pogueren projectar els seus ensenyaments des de la universitat, on encara era possible trobar places de professor, i sobretot càtedres. Però els que estudiaren durant els anys cinquanta i principis dels seixanta no aconseguiren ocupar llocs tan destacats en un termini breu, i molts van ser sobrepassats per gent més jove. Amb el més constructiu dels ànims, i com a reconeixement dels seus esforços no concretats, podríem parlar de la «generació perduda», en què persones com Ricard Batista, Miquel Llongueras, M. Lluïsa

Pericot, Ana M. Muñoz, Manuel Riu, Ricard Martín o Anna M. Rauret foren els més destacats dels membres. Algunes de les persones que estudiaren en aquella època, com Eduard Ripoll, van saber navegar a favor del corrent des de finals dels cinquanta i fer carrera al Museu de Barcelona i al *Museo Arqueológico Nacional* de Madrid, i paral·lelament, a partir del 1968, a la segona Autònoma i finalment a la UNED. D'altres hagueren d'esperar molt de temps per a accedir a una càtedra, com en el cas d'Ana M. Muñoz, que el 1976 se'n va a Múrcia, després de quasi vint anys de docència a Barcelona.

L'assoliment d'una gran conquesta universitària, la creació l'any 1965 de l'especialitat de prehistòria, història antiga i arqueologia a la Universitat de Barcelona, podria ser el límit que ens fa entrar en un nou panorama de l'arqueologia del país. Tot i que en l'àmbit d'excavacions i d'estructures administratives no s'havia avançat gairebé gens, l'aparició d'uns estudis més especialitzats i d'un departament universitari coherent i dedicat només a aquest món va fer sorgir el que volem anomenar «generació pont». Alguns dels seus membres seguiren una trajectòria universitària fructífera com M. Eugènia Aubet, Isabel Rodà, Josep Guitart, Mercè Roca, Emili Junyent o Carme Olària, avui catedràtics de diverses universitats dels Països Catalans; d'altres romanen a llocs docents destacats, com Rosario Navarro, M. Ángeles del Rincón, Josep Padró, Tomàs Gimeno, Arturo Pérez Almoguera, Marina Picazo o Encarna Sanahuja; i d'altres sortiren cap a altres institucions com els museus, casos de Vicenç Baldellou, Francesc Gusi, o els centres d'investigacions com Aurora Martín o Enriqueta Pons.

És indubtable que les circumstàncies no van ser gaire fàcils per a aquesta generació dels seixanta; però les portes de les universitats catalanes s'obriren de manera espectacular a finals de la dècada amb l'aparició del pla Maluquer a la Universitat de Barcelona i el naixement de la segona Autònoma. El primer representa l'estabilització d'un segon cicle universitari de tres cursos dins d'un departament, amb l'increment de professorat que això implica; s'ha de crear una gran quantitat d'assignatures noves, obligatòries i optatives, i molts dels que hem esmentat entren en el camp de la docència de la mà del reclutament quasi per via d'urgència que es fa en aquells moments, cursos 1969-1970 i següents. El tema de l'aparició de la segona Autònoma va tenir, al principi, una repercussió no gaire important en la «generació pont». El fet que fos Eduard Ripoll l'encarregat de formar un primer nucli docent a la UAB va fer que es decantés per molts dels seus col·laboradors del Museu (Batista, Llongueras, etc.); no va ser fins més endavant que algunes persones que hem esmentat més amunt van entrar al nou centre i s'hi van establir, per exemple Gimeno, Rodà o Guitart.

Però, tot i fregar ja el límit que ens hem imposat en aquest treball, els anys setanta, no podem deixar d'esmentar el que ja en altres treballs hem anomenat la «generació del 75». Amb aquesta denominació volem englobar el nodrit grup d'arqueòlegs que van acabar la carrera al voltant d'aquesta data, dos anys amunt, dos anys avall, i que van significar una renovació radical en el panorama arqueològic del país.

Si analitzem aquest grup, veurem que el primer que ens crida l'atenció és el nombre elevat de persones que hi podem incloure. En efecte, l'obertura de portes universitàries que hem apuntat

més amunt com a element positiu de la generació anterior va significar també un augment significatiu d'estudiants de totes les branques científiques, i l'arqueologia no podia ser-ne una excepció. El *boom* del pla Maluquer i del naixement de la UAB comença a produir arqueòlegs ben formats i amb noves ambicions i perspectives a partir de la primera fornada que acaba els estudis entre 1973 i 1974. En el ventall cronològic que hem fixat hi cauen persones que ara ocupen càtedres universitàries com Josep M. Gurt, Josep M. Nolla, Eudald Carbonell, Vicente Lull, Narcís Soler o el que subscriu aquestes línies; altres professors universitaris com M. Àngels Petit, Jordi Estévez, Miquel Molist, Núria Rafel, M. del Vilar Vilà, Dolors Molas, Elisabet Huntingford, Pepa Gasull, Núria Tarradell o el recordat Ramon Pallarès; gent que ha anat a parar a l'administració arqueològica del país, com Ramon Ten, Araceli Martín o Margarida Genera; d'altres que han entrat en el món dels museus, com Francesc Tarrats, Pepita Padrós, Josep Tarrús, Josep Muntal, Júlia Chinchilla, Lourdes Avellà o Jordi Rovira; i alguns que han anat a parar a diversos centres del país on es practica l'arqueologia, com en els casos de Marta Prevosti, Assumpció Vila o Alberto López Mullor.

Però no serà tan sols la quantitat el que farà valuosa aquesta generació. Noves teories i noves metodologies havien anat sorgint en el panorama europeu de l'arqueologia en general i de la prehistòria en particular, però poca gent del país havia anat a treure el nas fora de les nostres fronteres per veure en directe què passava. L'alè francès es va introduir entre nosaltres de la mà d'innovadors com Georges Laplace, François Bordes, Henry de Lumley, Jean Guilaine o Michel Py, i l'arqueologia del país va canviar radicalment en un aspecte cabdal dins l'arqueologia, el metodològic. S'inicia l'ús de les quadrícules, es manifesta un nou afany per l'estudi analític i crític de les indústries lítiques, òssies i ceràmiques, es té una preocupació preferent per les reconstruccions paleoambientals a partir de les anàlisis arqueobotàniques i arqueozoològiques i es busca la integració de totes aquestes dades en la vida social i econòmica dels nostres avantpassats; en poques paraules, no s'ha de perdre mai de vista que busquem els éssers humans que hi ha darrere les restes materials. No podria ser això un retorn a la primitiva idea humanista que Bosch havia començat a predicar a casa nostra seixanta anys abans?

No cal oblidar l'important corpus teòric que en aquests moments comença a sustentar els estudis arqueològics a casa nostra, fruit de la influència de diversos autors anglosaxons. La generació del 75 va descobrir la *New Archaeology* de Lewis Binford amb un cert retard, però la preocupació per les bases teòriques de l'arqueologia va ser una altra de les aportacions que aquesta fornada d'investigadors va donar a l'arqueologia del país.

Però ja hem arribat al fenomen de masses que els setanta va representar per a molts camps científics. En el de l'arqueologia, la diversitat de posicions i de plantejaments comença a emascarar les línies ja febles que entre els anys quaranta i els seixanta havíem anat resseguint per intentar trobar alguna cosa que ens lligués amb l'Escola catalana d'arqueologia de Bosch. Allò que havia començat amb poques persones fent moltes coses ara s'havia convertit en moltes persones fent el poc que es podia fer en un món molt especialitzat per èpoques o per tècniques. El fet d'haver anat a classe amb Pericot o amb Maluquer de Motes podia haver tingut encara un sig-

nificat de transmissió d'aquelles idees bàsiques de l'Escola; però ara la massificació i les innovacions que acabem d'exposar esborraven els darrers vestigis reals, científics, d'aquella línia. Des d'aquest punt de vista, avui dia hem de dir que l'Escola no existeix.

Però hi ha un altre aspecte que ja hem comentat abans que no podem deixar de banda, el del sentiment. Aquí sí que no hi caben disquisicions analítiques i crítiques com les que hem fet fins ara; d'una manera subjectiva, qualsevol arqueòleg que hagi begut, poc o molt, de prop o de lluny, de les fonts de Bosch pot declarar-se lligat o relacionat amb l'Escola catalana d'arqueologia, amb els postulats del mestre i de tots els que el segueixen. Recordem diversos casos que ens confirmen aquest fet. Anem, per exemple, a un text de Josep de C. Serra Ràfols, un dels primers deixebles de Bosch: «Fruit d'aquest treball fou la creació espontània de la que ha estat anomenada Escola de Prehistòria de Barcelona, la influència de la qual, en el temps, s'ha estès al llarg de diverses generacions d'estudiosos, i a la qual, encara ara, els investigadors actuals més joves se senten vinculats, i els mètodes i ensenyaments de la qual han irradiat molt més enllà de les nostres fronteres, portats per deixebles directes o indirectes de Bosch» (Serra Ràfols 1971); escoltem què ens diu Tarradell, en el primer número de la revista *Fonaments*, quan ens fa una declaració d'adhesió tàcita a l'Escola catalana d'arqueologia (Tarradell 1978); repassem les diverses entrevistes fetes a il·lustres arqueòlegs mexicans, deixebles de Bosch Gimpera, en què recorden la figura del mestre i repeteixen constantment la idea de l'Escola catalana d'arqueologia com un ideal que Bosch no va poder realitzar a Mèxic, però que a tots ells va influir (Bosch Rumeu 1999); o més recentment, remarquem l'agradable sorpresa que expressa el Dr. Joan Tugores, rector de la Universitat de Barcelona, a la presentació del llibre de l'epistolari Bosch Gimpera-Pericot quan certifica que dos dels autors encara avui es reconeixen com a membres de l'Escola, quasi cent anys després que Bosch entrés en aquesta universitat (Gràcia, Fullola i Vilanova 2002, p. 6).

A tall de reflexió final volem concloure que l'Escola catalana d'arqueologia fou el projecte científic, ideològic i metodològic que Pere Bosch Gimpera endegà quan inicià el seu mestratge des de les diferents instàncies culturals i acadèmiques del país (Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, Universitat de Barcelona i Museu d'Arqueologia de Catalunya) a partir de mitjan anys deu del segle xx. Els fruits de la tasca foren nombrosos i valuosos en els àmbits nacional i internacional, en forma de deixebles, obra escrita i estructures. Durant la postguerra la figura del mestre absent, recentment tractada en profunditat (Gràcia i Munilla 2000; Gràcia 2001), va servir als que es quedaren i als nous arqueòlegs sorgits de la foscor franquista per a aferrar-se a uns postulats científics d'una vàlua indubtable en un panorama desolador. La xifra reduïda de persones dedicades a l'arqueologia fins als anys seixanta va permetre una certa línia contínua d'unió amb els postulats bàsics que Bosch havia predicat abans de la guerra, però el projecte inicial ja s'havia perdut. El segon *floruit* de l'Escola, que només podem argumentar, seguint Tarradell, a partir de les nombroses places universitàries copades pels fills i nets acadèmics de Bosch (fet del qual es congratula el mestre, de Mèxic estant), és el principi de la fi. La massificació en el camp de l'arqueologia i les noves línies metodològiques i

de pensament atomitzen el poc que quedava científicament del projecte Bosch, de la genuïna Escola catalana d'arqueologia. La generació perduda, la generació pont i la generació del 75 tenen encara un cert lligam sentimental amb la figura de Bosch, i encara han conegut els seus dos darrers deixebles directes, Lluís Pericot i Joan Maluquer de Motes. Però avui en dia parlar de l'Escola catalana d'arqueologia ja és fer historiografia d'un fet cabdal per a entendre l'origen i l'evolució d'una disciplina tan important per al coneixement de la història del país com l'arqueologia; el record és dolç i agradable, i cal servir-lo per als nostres fills, però ja no és, malauradament, res més que això, un record.

Bibliografia

- AURA, Emili (2000) «Erudits, col·leccionistes i arqueòlegs. Història de la investigació (Alcoi 1884-1999)», a *Catàleg del Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó d'Alcoi*, coord. per E. Aura i J. M. Segura, Alcoi, p. 23-55.
- BALCELLS, Albert i PUJOL, Enric (2002) *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Volum I, 1907-1942*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LVII.
- BOSCH GIMPERA, Pere (1980) *Memòries*, Barcelona, Edicions 62.
- i OLIVAR BERTRAND, Rafael (1978) *Correspondència 1969-1974*, Barcelona, Proa.
- BOSCH RUMEU, Teresa (1999) *Conversaciones en torno a don Pedro Bosch-Gimpera*, Mèxico, ediciones Cuicuilco, Conaculta-INAH.
- CASASSAS, Jordi (1986) «Pere Bosch Gimpera: la virtut de l'oportunitat», a *Pere Bosch Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona. 50 aniversari*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 23-29.
- CEBRIÀ, Artur, MURO, Ignasi i RIU, Eduard (1991) «La arqueología y la prehistoria en el siglo XIX. Actitudes y conflictos científico-sociales en la Cataluña de la Restauración», *Actas del Congreso Internacional de Historiografía de la Arqueología y de la Historia Antigua en España (siglos XVIII-XX)*, Madrid, Ministerio de Cultura, Dirección General de Bellas Artes y Archivos, p. 79-84.
- DD.AA. (1986) *Pere Bosch Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona. 50 aniversari*, ed. Diputació de Barcelona.
- DD.AA. (1996) *Els temps prehistòrics i antics fins al segle V*, coord. per E. Junyent, de la col·lecció «Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans», vol. 1, dirigida per B. de Riquer, Barcelona, ed. Enciclopèdia Catalana.
- ESTEVE GÁLVEZ, Francesc (1996) *El goig de créixer. Els estudis superiors*, vol. II, ed. Diputació de Castelló.
- FULLOLA, Josep M.^a i CEBRIÀ, Artur (1996) «El paper de Salvador Vilaseca en la prehistòria catalana», a *Salvador Vilaseca; una obra perdurable*, catàleg de l'exposició sobre S. Vilaseca coord. per A. Figueras i J. Massó, ed. Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus, p. 21-37.

- GOBERNA, M.ª Victòria (1985) «Arqueología y Prehistoria en el País Valenciano. Aportaciones a la historia de la investigación», a *Arqueología del País Valenciano: panorama y perspectivas*, ed. Universitat d'Alacant, p. 9-30.
- GRÀCIA, Francesc (2001) «L'ombra d'una absència. La recerca arqueològica a Catalunya durant la postguerra», *L'Avenç* [Barcelona], núm. 261, p. 16-24.
- (2003) «Pere Bosch Gimpera y la formación de *L'Escola de Barcelona* (1915-1939)», *L'arqueologia a Catalunya durant la República i el franquisme (1931-1975)*, actes de les Jornades d'historiografia de Mataró, homenatge a Marià Ribas, ed. Museu de Mataró.
- FULLOLA, Josep M.^a i VILANOVA, Francesc (2002) *58 anys i 7 dies. Correspondència de Pere Bosch Gimpera a Lluís Pericot*, Barcelona, SERP, Universitat de Barcelona i Fundació Bosch i Gimpera.
- i MUNILLA, Glòria (2000) «La Universidad de Barcelona y la investigación sobre la cultura ibérica. De Bosch Gimpera a Maluquer de Motes (1916-1988)», A BLÁNQUEZ, Juan; ROLDÁN, Lourdes, ed., *La cultura ibérica a través de la fotografía de principios de siglo. El litoral mediterráneo*, Madrid, Caja de Ahorros del Mediterráneo i Universidad Autónoma de Madrid, p. 169-208.
- PERICOT, Lluís (1974) «Algunos de mis recuerdos de Bosch Gimpera», *Destino* [Barcelona], núm. 1934 (26 d'octubre).
- PLA, Josep (1970) «El professor doctor Pere Bosch Gimpera», *Obres Completes*, Barcelona, vol. XVI, *Homenots*, segona sèrie.
- PRAT DE LA RIBA, Enric (1907) «Propòsits de l'Institut d'Estudis Catalans», *Anuari 1907*, Barcelona, IEC, p. 13-16.
- SERRA RÀFOLS, Josep de C. (1971) «Pròleg» a BOSCH GIMPERA, Pere, *La Universitat i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, col. Llibres a l'abast, p. 7-16.
- SOBREQUÉS, Jaume, PELÁEZ, Manuel, VILANOVA, Francesc i SORIANO, Maria (1991) *Epistolari de Francesc Martorell i Trabat i de Pere Bosch i Gimpera amb Ramon d'Abadal i de Vinyals i amb Ferran Valls i Taberner: 1908-1931*, Barcelona, PPU, Col·lecció Epistolari Catalans del segle XX, vol. 2.
- TARRADELL, Miquel (1974) «Bosch Gimpera y la Escuela de Arqueología de Barcelona», *Destino* [Barcelona], núm. 1934 (26 d'octubre).
- (1978) «Pròleg», a *Fonaments*, vol. 1, p. 5-6, Barcelona.

Resum

La historiografia jurídica catalana té els seus inicis al llarg dels segles XVI i XVII. Davant del perill que representava l'involucionisme de la monarquia castellana contra les institucions catalanes, autors com Peguera i, Bosch recerquen les principals institucions públiques que han configurat l'essència jurídica del país.

Després de la derrota del 1714, no torna a fer-se cap estudi rellevant fins a l'arribada d'Antoni de Capmany de Montpalau. El segle XVIII assenyala el desenvolupament de la Universitat de Cervera amb un nom propi dins de la historiografia del dret, Ramon Llàtzer de Dou. Arribat el XIX, amb la codificació s'inicia una època de tradició i renovació amb Vives i Cebrià, Martí d'Eixalà, Antoni Elies i altres. Cap a l'any 1860 apareixen un grup de juristes catalans que, seguint un corrent originari d'Alemanya, propugnen estudiar el dret tradicional, rebutjant el racionalisme i la formació abstracta de la legislació. Destaca entre tots Duran i Bas.

En el segle XX, l'estudi de la història del dret ha anat assolint un gran desenvolupament, gràcies a l'aplicació sistemàtica de nous mètodes historiogràfics en la recerca de les fonts antigues. Apareixen estudiosos com Carreras Candi, Valls Taberner, Ramon d'Abadal o Rovira i Armengol. Dins del camp de la investigació del dret privat destaquen autors com Martí Miralles i Maspons Anglasesell.

Abstract

Catalan legal historiography has its beginnings in the XVIth and XVIIth centuries. Faced with the danger of the retrograde measures taken by the Castilian monarchy against Catalan institutions, authors such as Peguera and Bosch investigated the main public institutions which had fashioned Catalonia's legal identity.

* Aquest treball s'inclou dins del programa «Los juristas y la construcción de un sistema de derecho privado: el caso de Catalunya (siglos XIII-XX)», subvencionat per la Direcció General de Investigación (referència provisional BJU 2003-09552-C03-01)

After the defeat of 1714, there was no study of any relevance until the arrival of Antoni de Capmany i Montpalau. The XVIIIth century saw the development of the University of Cervera, with its own prominent figure in the study of legal history, Ramon Llätzer de Dou. Codification initiated a period of tradition and renewal in the XIXth century, with Vives i Cebrià, Martí d'Eixalà, Antoni Elies and others. Around 1860 a group of Catalan jurists emerged who, followers of a tendency originating in Germany, advocated study of traditional law, rejecting both rationalism and abstract framing of legislation. Duran i Bas was the most prominent of these.

In the XXth century the study of the history of law developed considerably thanks to the systematic use of new historiographical methods to investigate ancient sources. Historians such as Carreras Candi, Valls Taberner, Ramon d'Abadal and Rovira i Armengol emerged. Within the field of research into private law, authors such as Martí Miralles and Maspons Anglases stand out.

1. Introducció

Quan es parla d'historiografia jurídica es fa referència a les obres que tracten sobre la història del dret i dels autors que l'han estudiada. Centrant-nos en el cas català, tenim tot un seguit d'obres de conjunt redactades al llarg del segle xx que han estudiat aquesta temàtica des de diferents perspectives. La primera és la publicada per F. Valls Taberner, *Estudis d'història jurídica catalana*,¹ en què a més de repassar els autors que han configurat la historiografia catalana, també centra el seu estudi a conèixer l'origen i la formació del dret català medieval.

Anys més tard, el 1958, l'il·lustre civilista J. de Camps i Arboix publica a Barcelona *Historia del Derecho Catalán Moderno*. Som en un moment en què s'està portant a terme la compilació del dret civil especial català, del qual l'autor és força crític pel fet que amb la codificació s'impedia definitivament que el nostre dret pogués evolucionar. En el seu llibre, Camps remarca la difícil supervivència que han tingut les normes jurídiques catalanes, a causa de les tendències uniformadores i les imposicions del dret castellà, portades a terme sistemàticament per la monarquia al llarg dels últims tres-cents anys.

Ja més recentment, M. Figueras Pàmies ha publicat un treball centrat en la figura de Duran i Bas i el seu pensament. L'autora fa un acurat estudi de l'evolució de la historiografia del dret des de la fundació de la Universitat de Cervera fins a la creació de l'escola jurídica catalana en el segle XIX.²

S'ha de citar també un dels molts treballs de Joan B. Vallet de Goytisolo. Parlar de Joan B. Vallet és parlar d'un dels grans estudiosos de la història del pensament jurídic espanyol. Les seves obres tenen el mèrit d'harmonitzar aspectes tan diversos com la història, la filosofia, el

1. Barcelona, 1929.

2. M. FIGUERAS PÀMIES, *La Escuela Jurídica catalana frente a la Codificación española. Durán y Bas: su pensamiento jurídico-filosófico*, Barcelona, 1987.

dret, o el pensament polític. Per al que a nosaltres ens interessa, hem de fer menció del seu llibre *Reflexiones sobre Cataluña. Religación, interacción y dialéctica en su historia y su derecho*, en què estudia amb gran rigor l'evolució jurídica catalana des del segle XVI fins a l'actualitat, a través de figures tan emblemàtiques com Josep Finestres, Duran i Bas o, Ramon Maria Roca Sastre.³

2. Des dels inicis fins al decret de nova planta

Malgrat que a Catalunya hi ha una llarga tradició medieval de comentar els Usatges i el dret local portada a terme per figures com Jaume Callís, Tomàs Mires, Jaume Marquilles i Joan de Socarrats, pròpiament no és fins al segle XVII quan comença la historiografia jurídica catalana. El primer autor que s'ha de citar és Antoni Oliba, professor de lleis, advocat i magistrat de la Reial Audiència. A la seva obra *Comentariorum de actionibus* (Barcelona, 1606) hi ha una de les primeres exposicions metodològiques sobre l'origen i el desenvolupament del dret català. Concretament, dóna un llistat dels diferents autors que han comentat els Usatges i altres institucions jurídiques.⁴

Un aspecte comú que s'ha de remarcar entre tots els regnes de la Corona d'Aragó és l'estudi i la defensa de les institucions pròpies, davant del perill inqüestionable que representava l'involucionisme de la monarquia castellana. Podem dir que aquesta serà la línia que marcarà tot el segle XVII.

Un autor de pes que s'ha de mencionar és l'escriptor rossellonès Andreu Bosch, que publica *Sumari, index o epítome dels admirables, y nobilissims titols de honor de Cathalunya, Rossello y Cerdanya* (Perpinyà, 1628). Es tracta d'un llibre en què es recullen els Usatges, les Comemoracions de Pere Albert, ordinacions locals, privilegis, llibertats, constitucions, pragmàtiques, i a més s'enumeren les funcions que tenen els diferents càrrecs i oficis públics que hi ha al Principat.

El segon nom és el de Lluís de Peguera. El seu treball més conegut és *Practica, Forma y Stil, de celebrar Corts Generals en Catalunya, y materias incidentes en aquellas*, llibre publicat el 1632, quan l'autor ja era mort. El motiu de l'edició és el de donar a conèixer com s'havien de celebrar les Corts, atès que quasi ningú no en sabia el procediment, des de les últimes celebrades el 1599.

En aquesta mateixa línia i al regne de València, Llorenç Mateu Sanz publica el 1677 un *Tratado de la celebracion de Cortes Generales del reino de Valencia*. És un llibre escrit en castellà, en què també es descriu el funcionament d'aquesta institució.

3. Barcelona, 1989.

4. F. VALLS TABERNER, *Estudis...*, p. 9.

Ja a començaments del segle XVIII, Juan Lucas Cortés edita un dels primers treballs de conjunt de la història del dret hispànic. En l'epígraf IX tracta de les lleis catalanes: els Usatges i les constitucions (*De Catalanorum legibus*), utilitzant força la bibliografia existent (Zurita, Corbera, Bosch). També cita quins són les institucions més importants de dret públic que hi ha en el Principat.⁵

No podem deixar aquesta època sense mencionar, encara que sigui breument, el treball de Petrus de Marca, *Marca hispanica sive limes hispanicus* (París, 1688), que, malgrat ser un llibre històric, conté un interessant apèndix documental, en què es recullen capitulars, privilegis i sentències judicials del període comtal català.⁶

Iniciat el nou segle, són conegudes per tothom les gravíssimes conseqüències que la victòria borbònica de 1714 va comportar per a Catalunya. A part de l'anul·lació de les principals institucions de dret públic, el dret català també ho patirà de valent. Primer, per la derogació de moltes normes jurídiques i privilegis, i segon, perquè després de no poder continuar les Corts ni la Generalitat la seva tasca en l'àmbit legislatiu, el dret català quedarà paralitzat, sense possibilitat de renovar-se, ni de garantir la pervivència del sistema constitucional pactista, i serà substituït per una legislació monàrquica de caire absolutista en poca sintonia amb les aspiracions del país. És curiós observar que a diferència del que succeeix un segle abans, en què sorgeixen gran nombre de llibres defensors de les particularitats del dret públic català davant dels intents de la monarquia d'aplicar les lleis castellanes, ara, durant el segle XVIII, no hi haurà quasi cap autor que intenti recollir les institucions públiques i privades que havien format jurídicament el Principat durant cinc-cents anys.

Un aspecte que s'ha de considerar abans de citar el Reial Decret de Nova Planta són els informes que el 1715 van presentar alguns filipistes catalans davant del Consell de Castella, expedients que havien de servir de base per redactar el famós decret. Destaca el produït per Ametller, en el qual repassava les principals institucions catalanes, des de la Diputació fins a la Cúria de Jutges de Taula, amb un clar intent de conservar-les dins de la nova legislació.⁷

En el Reial Decret de Nova Planta, promulgat el gener de 1716, hi ha poques institucions públiques que es mantinguin. Les reformes tindran un clar intent d'introduir l'absolutisme a Catalunya, des de la Reial Audiència fins a les corporacions gremials i locals. Una de les poques institucions pròpies del país que es mantindrà sense cap modificació és el Consolat de Mar i, per tant, tot el dret vinculat a aquesta institució, és a dir, el dret marítim mercantil. Això és important, perquè aquesta continuïtat donarà lloc a la redacció del principal recull de documentació medieval que hi haurà al llarg del segle XVIII, de la mà d'Antoni de Capmany.

5. F. VALLS TABERNER, *Estudis...*, p. 10.

6. Vegeu el comentari que sobre aquesta obra ha fet Tomàs de Montagut a *l'Anuario de Historia del Derecho Español*, LXXX, 2000, p. 626-630.

7. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 20.

Pocs anys després de la publicació del Reial Decret, Domingo de Aguirre, antic professor de la Universitat de Barcelona, publica entre els anys 1721 i 1723 un llibre titulat *Discursis officis venalibus Generalitatis Cathalauniae*, en què exposa amb força amplitud el dret públic orgànic de Catalunya que hi havia abans del Decret, encara que manifestant el seu suport al corrent regalista i suprem del príncep.⁸

3. La Universitat de Cervera

El 17 d'agost de 1717 el monarca crea la Universitat de Cervera. És un altre aspecte no directament vinculat amb el Reial Decret, encara que sí una conseqüència innegable. En el decret d'erecció Felip V menciona que, a causa de les torbacions passades que el van obligar a tancar totes les universitats, i una vegada pacificat el Principat, vol donar al país una universitat literària que sigui una de les més grans d'Europa. Per tant, com a recompensa a la lleialtat de Cervera durant la guerra, ha decidit que a Catalunya hi hagi una única universitat, situada en aquesta població i sufragada amb les rendes de les antigues universitats catalanes.

Un dels aspectes que més ha cridat l'atenció és conèixer les raons per les quals el dret català no hi va ser pràcticament après, i per què van ser el dret romà i el canònic el centre de tots els estudis. Hi ha hagut diverses interpretacions. D'una banda, el dret romà havia estat des de la recepció un dels fonaments en què es basava el dret a Catalunya, sempre com a dret supletori, confirmat per la constitució de 1599. Per tant, no resultava tan estrany el seu ensenyament com sí que ho podia ser el del dret provinent de Castella, completament aliè a la tradició jurídica catalana. D'altra banda, per la formació del professorat, fonamentalment eclesiàstic i gran coneixedor del dret romà i del canònic.

Aquesta tendència romanista no impedirà que alguns professors dubtin de la conveniència d'explicar-lo. Dos acadèmics, Mujal i Potau, van adoptar una posició d'intransigència, comentant que aquest dret supletori no podia regir després de la publicació del Reial Decret de Nova Planta.⁹

En tot cas, sembla evident que el professorat va ser sempre molt afecte a la política borbònica, tant en matèria de legislació com en la seva potestat regalista.¹⁰ Per tant, en un ambient en què es considerava el monarca com la font de tot poder i dret, quedava molt lluny estudiar un dret públic foral institucionalista, que molt sovint el que feia era posar en evidència les limitacions potestatives que històricament havia tingut la monarquia. Com han apuntat Figa i Vallet, trenta promocions d'estudiants es van llicenciar a Cervera sense conèixer res del dret català.

8. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 47.

9. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 46 i J. B. VALLET DE GOYTISOLO, *Reflexiones...*, 1989, p. 268.

10. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 48.

Hi ha dos noms propis a la Universitat de Cervera, dos professors que destaquen de la resta: Finestres i Dou. Josep Finestres va néixer a Barcelona el 1688 i morí a Montfalcó el 1777. Encara que va redactar llibres sobre dret romà, també manifestà el propòsit d'escriure un treball sobre les institucions del dret català. Aquest llibre, del qual només tenim referències indirectes, havia de tenir com a títol *Historia iuris catalauni*. Segons que diu en la seva correspondència, el projecte estava tan avançat que fins i tot va estimular Gregori Mayans per a redactar una *Historia iuris valentini*, de la qual tampoc no tenim notícies.¹¹

Deixeble de Finestres serà Ramon Llätzer de Dou, professor i posteriorment canceller de la Universitat de Cervera. Va tenir un paper molt més actiu en favor del dret català, atès que va participar a les Corts de Cadis, on defensà el caràcter supletori del dret canònic i romà. La principal obra redactada per Dou és *Instituciones de Derecho Público general de España con noticia del particular de Cataluña y de las principales reglas de Gobierno de cualquier Estado* obra publicada a Madrid el 1800 en nou volums. El treball s'estructura en tres parts. La primera fa referència a les persones: públiques i privades. La segona, a aspectes tan diversos com les càrregues municipals, els exèrcits, les càtedres, l'agricultura, el cadastre. A l'última part s'exposen els judicis civils i penals. Malgrat que el títol menciona «institucions de dret públic», majoritàriament tracta el dret privat. Amb posterioritat també redactarà alguns treballs sobre lluíisme i censos emfitèutics, en què mostra un coneixement més que evident dels juristes clàssics catalans dels segles XVI i XVII.

És curiós observar que és a finals del segle XVIII i principis del XIX, coincidint amb la darrera etapa de la Universitat de Cervera, que els juristes allí formats comencen a interessar-se pels antecedents del dret català. Molts d'aquests treballs tenen en comú la utilització dels vells comentaristes de la jurisprudència catalana com Cancr, Fontanella, Ripoll o Mieres.

D'aquesta última època són els llibres de J. Tos i Urgellés, *Tratado de cabrevacion, según el Derecho y estilo del Principado de Cataluña* (Barcelona, 1826), i de R. Coll i Fabra, *Praxis forensis* (Cervera, 1826).

4. El segle XIX: tradició i renovació

La primera figura que s'ha de citar, a cavall entre els segles XVIII i XIX, és A. de Capmany i de Montpalau. Nascut a Barcelona el 1742, va fixar la residència a Madrid, on ocupà diversos càrrecs públics. Va organitzar i dirigir l'Arxiu del Reial Patrimoni de Catalunya (1802); va ser diputat de l'Ajuntament de Barcelona a Madrid, des d'on va mantenir una constant relació amb la Junta de Comerç barcelonina. El 1777 se li va encarregar l'estudi de l'antic comerç i marina de Catalunya. En produir-se la invasió napoleònica col·laborà en la tasca de convocar corts ge-

11. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 34.

nerals, que es van reunir a Cadis (1810). Membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, i malgrat considerar que la llengua catalana no tenia l'empenta del castellà com a instrument transmissor de la cultura, tingué una gran preocupació pel passat gloriós i medieval de la ciutat de Barcelona, i això es veu en obres com *Antiguos tratados de paces y alianzas entre algunos reyes de Aragón y diferentes príncipes infieles del África y de Asia desde el siglo XIII al XV* (1786) i *Ordenanzas de les armadas navales de la Corona de Aragón* (1787). Encara que la seva obra fonamental, considerada com el màxim exponent de la historiografia mercantil catalana del període, va ser sens dubte *Memorias históricas de la marina, las artes y el comercio de la antigua ciudad de Barcelona* (1779-1792), obra crítica i documentada en què estudia l'evolució dels principals fets històrics mercantils catalans. També s'ha de citar *El Llibre del Consolat del Mar*, obra impresa a doble text i traduïda al castellà, que té el mèrit d'haver alterat l'estructura tradicional de la compilació marítima, ordenant els capítols segons un pla sistemàtic de matèries. Pòstumament es va publicar el seu treball *Práctica y estilo de celebrar Cortes en el reino de Aragón, Principado de Cataluña y reino de Valencia* (1821).

Abans de l'arribada a Catalunya de l'escola històrica alemanya, que comportarà una renovació en la conceptualització dels estudis històrics, el període que comprèn des de la decadència de la Universitat de Cervera fins a la recepció del dret històric va significar una època de tradició i renovació dins la recerca del dret català. Som en un moment en què els juristes han de fer front al fenomen codificador. Per tant, la tradició és continuar mantenint l'estructura de la compilació de 1704, i la renovació en els estudis del dret català s'emmarca dins les possibilitats que ofereix la sistematització aportada pel Codi francès.

Crec que es fa necessari donar unes petites línies del que van ser les constitucions espanyoles, veritables inductores del procés de codificació a la Península. Així, mentre que les normes constitucionals redactades el 1837 i el 1845 no deixaven cap altra alternativa que la codificació única a tota la monarquia, les constitucions de Cadis, de 1869 i de 1876, malgrat recollir també aquest precepte, permetien acceptar tímidament la realitat plural del dret espanyol en proclamar que uns mateixos codis regiran a tota la monarquia, sense perjudici de les particularitats que determinin les lleis. En línies generals i en el millor dels casos, les codificacions van significar per als drets forals una nova retallada de competències.

Vives i Cebrià representa sens dubte la tradició. Alumne de la Universitat de Cervera, va exercir l'activitat judicial poc després d'haver obtingut el grau de doctor. Relator de l'Audiència, lletrat consultor del Tribunal de Comerç, degà del Col·legi d'Advocats de Barcelona i president de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació. Davant del moviment codificador que Vives viu de prop, va mostrar la seva preocupació que això significués un sacrifici per a la legislació catalana. Tot i criticar el projecte de Codi Civil de 1851,¹² va donar un suport matisat a aquesta nova manera de presentar el dret, lluitant per la conservació d'algunes institucions jurídiques

12. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 228.

com l'emfiteusi o la llibertat de testar. La seva gran obra, *Traducción al castellano de todos los Usajes y demás derechos de Cataluña que no están derogados, o no son notoriamente inútiles*, es va publicar a Barcelona, en quatre volums, entre els anys 1832 i 1838. Posteriorment va publicar-ne una segona edició actualitzada el 1861-1867, incorporant-hi noves lleis i reglaments, ampliant-ne la bibliografia i sobretot introduint-hi les Sentències del Tribunal Suprem. El treball va significar tornar de nou a ressaltar la importància del dret civil català, molt malmès després del Decret de Nova Planta. La traducció respecta la sistemàtica seguida per la Recopilació de 1704, seguint de prop l'ordre adoptat pel Codi de Justinià, conseqüència de l'aplicació supletòria al Principat del dret romà.¹³ És un text fidel a l'original, amb reproduccions del text llatí o català, encara que ho presenta com un comentari exegètic, mètode antiquat per la seva manca de planificació en l'exposició. A més, prescindeix de les categories generals per seguir encara vinculat a l'esquema de les recopilacions.¹⁴ Malgrat això, l'obra és molt més que una traducció dispositiva: constitueix un recull exhaustiu de la doctrina dels autors clàssics catalans. Un aspecte essencial és que Vives i Cebrià posa fi al costum generalitzat d'aplicar a Catalunya la llei castellana de Toro i la Novíssima Recopilació.¹⁵

Seguint la mateixa tradició de Vives i Cebrià, hi ha l'obra de fra Magí Ferrer, *Las leyes fundamentales de la monarquía española, según fueron antiguamente y según conviene que sean en la época actual* (Barcelona, 1843), i la de La Serna Montalban, *Elementos del Derecho civil y penal de España, precedidos de una reseña histórica de la legislación española*, que publica el 1841.

A València també hi ha un moviment recopilador del dret foral semblant al de Catalunya. El primer, i tal vegada la pedra angular en què es fonamentaran els posteriors estudis, és l'obra del jurista i polític Jaume Vilarroya, que publica a València el 1804 *Apuntamientos para escribir la Historia del Derecho valenciano y verificar una perfecta traducción de los fueros*. En la introducció menciona que ha intentat portar a terme una edició dels furs en llengua llemosina.

El 1810 sorgeixen a la llum dues obres sobre dret públic institucional. Primer el llibre de F. X. Borrull Vilanova, *Discurso sobre la constitución que dió al Reyno de Valencia su invicto conquistador el señor D. Jayme Primero*. Borrull, catedràtic, jutge i diputat a les Corts de Cadis, va ser un gran defensor de les institucions històriques valencianes i demanà la restitució dels furs en contra de l'opinió majoritària de l'època orientada cap a la unificació de la legislació. Per tant, va ser un personatge a contracorrent, molt crític amb les idees liberals. En l'aspecte institucional i més concretament en la recerca dels orígens i evolució de les Corts, s'ha de citar el treball de

13. J. EGEA FERNÁNDEZ en l'estudi introductori de la nova edició del llibre de P. N. VIVES I CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usajes y demás derechos de Cataluña que no están derogados o no son notoriamente inútiles, con indicación del contenido de éstos y de las disposiciones por las que han venido a serlo, ilustrada con notas sacadas de los más clásicos autores del Principado*, Barcelona, 1989, p. XLIV.

14. J. EGEA FERNÁNDEZ en l'estudi introductori de la nova edició del llibre de P. N. VIVES I CEBRIÀ, *Traducción...*, p. XXXIX.

15. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 227.

Bartomeu Ribelles, *Memoria histórico-crítica de las antiguas Cortes del Reyno de Valencia*, que publica a València el 1810. És un treball en la línia de Borrull i de Vilarroya, defensora de l'antic dret valencià, en un moment de canvis polítics i constitucionals.¹⁶ Hi ha un clar paral·lelisme amb la figura de Capmany, que també en aquests anys publica un estudi sobre aquesta temàtica.

La renovació dels estudis sobre dret català s'emmarca dins de les possibilitats que ofereix la sistematització aportada pel Codi francès. J. A. Elías i E. de Ferrater publiquen un *Manual del Derecho vigente en Cataluña o sea, resumen ordenado de las disposiciones del Derecho real posteriores al Derecho llamado de Nueva Planta y de los anteriores así del Derecho municipal, como el canónico y romano aplicables a nuestras costumbres* (Barcelona, 1842). El treball, organitzat en llibres, presenta la seva formulació en articles que, seguint l'estructura del Codi, volen facilitar la localització de les disposicions. Es pot dir que per primera vegada es va fer una exposició moderna, és a dir, una mena de codi civil català.

Un cas a part és la figura de R. Martí d'Eixalà, que viu a cavall de diferents influències i escoles. Catedràtic de Dret Civil i Mercantil a la Universitat de Barcelona, va ser conegut per obres jurídiques didàctiques com el *Tratado elemental del derecho civil romano y español* (Barcelona, 1838). Malgrat criticar el Codi francès, n'adopta el pla en la seva exposició.¹⁷ De Martí d'Eixalà es pot dir que és l'introduïdor de l'escola escocesa al Principat i el precursor de l'escola històrica del dret. De la primera, també anomenada escola del sentit comú, pren el mètode atret pel rigor científic, amb una preocupació prioritària pels problemes de la teoria del coneixement, seguint el procediment analític i els fets comprovats.¹⁸ S'ha de dir que aquests principis no eren estranys a la mentalitat catalana. En tot cas, de la lectura del seu llibre *Manual de Historia de la Filosofía* (1842) se'n desprèn que va arribar a conèixer els fonaments d'aquesta escola no directament, sinó a través dels llibres francesos.¹⁹ Tanmateix, s'ha de dir que Martí d'Eixalà és considerat com el mestre i fundador de l'escola històrica del dret a Catalunya.²⁰

5. L'escola històrica del dret a Catalunya

Tota una revelació va comportar dins del pensament històric i jurídic català l'arribada de noves idees aparegudes a Alemanya, on sota el mestratge de Savigny es va iniciar un corrent contrari a la codificació, el racionalisme i la formulació abstracta de la legislació.

16. N. BAS MARTÍN, «Historiografía foral valenciana de los siglos XIX y XX», en el *Llibre de dret valencià a l'època foral*, València, 2002, p. 271.

17. J. EGEA FERNÁNDEZ en l'estudi introductori de la nova edició del llibre de P. N. VIVES I CEBRIÀ, *Traducción...*, p. XXX, nota 50.

18. M. FIGUERAS PÀMIES, *La Escuela...*, p. 102.

19. M. FIGUERAS PÀMIES, *La Escuela...*, p. 100.

20. M. FIGUERAS PÀMIES, *La Escuela...*, p. 102 i J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, 1958, p. 161.

Vallet de Goytisoló assenyala que la primera referència de l'escola històrica alemanya és la traducció i publicació a Barcelona el 1840 del llibre de Lerminier: *Introducción general a la historia del derecho*.²¹ M. Figueras creu que els inicis d'aquesta escola al nostre país es troben en un llarg corrent que comença a la Universitat de Cervera durant tot el segle XVIII. Així, amb Finestres i Dou s'inicia la crítica a les fonts històriques del dret; amb Joaquim Rey ja es defensa el dret consuetudinari popular, molt abans que Savigny fos conegut; amb I. Sampons Barba es dona a conèixer una exposició sistemàtica de les teories impulsades per l'escola històrica, i V. Rius Roca coincidirà amb Savigny en el seu contingut doctrinal.²²

Arribats en aquest punt es fa necessari determinar quins van ser els principis que donaran forma a aquesta escola a Alemanya i quines seran les seves transformacions quan arribi a Catalunya. Així, per a Savigny, el subjecte del dret és el poble. En conseqüència, el dret positiu és el dret popular. Hi ha a més a més un dret antic, un dret que sorgeix abans que qualsevol altre dret, que se'n diu dret consuetudinari. Els aspectes que configuren un poble són dos: la llengua i el dret. La llei es fonamenta en dos elements: un element individual i peculiar de cada poble, i un altre de general, degut a la naturalesa comuna de la humanitat. Amb l'escola històrica alemanya hi ha una idealització del període medieval, entès com el moment en què sorgeix el dret i la llei en la majoria dels pobles. A més, per a recercar el dret s'ha d'anar directament a les fonts i els documents originaris. Curiosament, Savigny no vol abandonar els estudis del dret romà, dret que fins a cert punt havia servit de base a la codificació civil i era l'antítesi del dret consuetudinari europeu, sinó que vol donar-li una nova concepció. Considera el dret romà com el veritable dret comú dels pobles medievals.

No cal dir que l'arribada d'un nou corrent jurídic en què es posava l'accent en un dret històric, en unes normes consuetudinàries, i al mateix temps es rebutjava la codificació i l'uniformisme del dret positiu va ser molt ben rebuda al Principat, on el projecte de Codi Civil de 1851 havia posat de manifest que els drets forals no tenien cabuda en aquesta nova legislació. Com diu Camps i Arboix, les doctrines de l'escola històrica van ser per al dret català una taula de salvació.²³ I no tan sols per al dret català sinó per a tots els drets particulars que hi havia a la Península.

Com van ser assumits a Catalunya aquests principis de l'escola alemanya?, o millor, quines van ser les característiques específiques de l'escola històrica del dret a Catalunya? A aquestes preguntes respon el mateix Duran i Bas, tal vegada el màxim representant d'aquest corrent dins del Principat, en un treball publicat el 1883, titulat *La escuela jurídica catalana*, i que va servir per a inaugurar el curs de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona d'aquest any. Així, ens diu que són característiques d'aquesta escola: «el de ser espiritualista sense abandonar l'idealisme. Pràctica sense ser empírica. Amb el principi ètic i l'element històric sense immobilitzar-se. Més inclinada al dret privat que al dret públic. Essencialment analítica sense deixar de banda la

21. J. B. VALLET DE GOYTISOLO, *Reflexiones...*, p. 278.

22. M. FIGUERAS PAMIES, *La Escuela...*, p. 106 i ss.

23. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 160.

síntesi, harmònica amb la filosofia del sentit comú, i per tant, la més adequada a un poble amb un gran sentit pràctic com és el català. Modesta en les seves pretensions perquè fonamenta les seves doctrines en l'observació dels fets». Continua dient que «tendeix a la reforma sense la destrucció, i posa l'ull en el passat, no per mera contemplació estètica sinó pel gran mestratge que conté». Són paraules que han estat recollides per diversos autors com Vallet, Camps, Figueras i altres.²⁴ Per a Duran i Bas, l'escola històrica catalana no té els seus orígens en l'antiguitat clàssica, sinó en l'edat mitjana.

Resulta evident que hi van haver diferències entre l'escola catalana i l'alemanya. En línies generals aquestes diferències provenen del paper que hi té la moral i del paper que hi té el costum. Savigny afirmava que el costum no genera el dret positiu sinó que és el signe pel qual es reconeix. Per contra, a Catalunya, els juristes i el poble van elaborar progressivament els costums per després ordenar-los i compilar-los.²⁵ Per tant, sí que van ser generadors del dret positiu. L'altra diferència prové de l'actitud amb el dret romà. L'escola de Savigny el considerava des d'una perspectiva teòrica, sense tenir present la pràctica del dret comú, és a dir, el dret romà com un dret professoral i no jurídic. En canvi, al Principat el dret romà havia estat històricament un dret aplicat, un dret supletori, i que per tant, podia ser invocat en un tribunal.

Molts juristes il·lustres catalans van pertànyer a aquesta escola, encara que la major part dels autors en citen només tres, tots ells deixebles de Martí d'Eixalà, com eren F. Permanyer i Truyet, E. Reynals i Rabassa, i sobretot M. Duran i Bas. Permanyer i Truyet, nascut a Barcelona el 1817, va ser polític, advocat i professor a la Universitat de Barcelona de Dret Civil, Comercial i Criminal, i a la Universitat de Madrid, de Filosofia del Dret. En la defensa de l'escola històrica manifesta que el seu objectiu no era el de salvaguardar els furs provincials, sinó el de conservar el dret tradicional davant de la innecessària tendència reformadora, perquè les institucions històriques sancionades per la tradició i consagrades per l'experiència són la consciència i el sentiment del país, i per tant la veritable i única font del dret constituït.²⁶ No cal dir que amb aquestes paraules hi ha tota una exposició de motius en defensa del dret històric català, i serà un defensor del seu manteniment davant de la projectada reforma del notariat.

E. Reynals i Rabassa, deixeble predilecte de Martí d'Eixalà, és el que millor representa el pont entre l'escola escocesa i l'escola històrica, el qual rep influències de totes dues.²⁷ Catedràtic i escriptor, la seva doctrina es fonamenta en dos principis: l'adhesió al cristianisme i a l'esperit nacional.²⁸ Defensor de la llibertat de testar i del manteniment dels drets forals en el projecte de Codi Civil de 1851, serà partidari del proteccionisme i del sistema hereditari català. Hi ha en ell un aspecte que el diferencia de Savigny: el de considerar la família i no pas l'indi-

24. J. B. VALLET DE GOYTISOLO, *Reflexiones...*, p. 279 i ss. i J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 169.

25. J. B. VALLET DE GOYTISOLO, *Reflexiones...*, p. 286-292.

26. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 162.

27. M. FIGUERAS PÀMIES, *La Escuela...*, p. 111.

28. M. FIGUERAS PÀMIES, *La Escuela...*, p. 111.

vidu com el fonament de l'Estat.²⁹ Entre els seus treballs destaquen *El Derecho de nuestros días* (Barcelona, 1859) i *El nuevo Derecho* (Barcelona, 1874), que van ser discursos pronunciats a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació.

En tot cas, si hi ha una persona que destaca per damunt de tothom, és M. Duran i Bas, figura que ha estat estudiada per molts autors com Prat de la Riba, Algarra, Camps, Permanyer, Rahola, Vallet, Figueras, Mirambell, Salvador Coderch, etc. És sens dubte el màxim difusor de l'escola històrica no tan sols a Catalunya sinó també a tot Espanya. Professor, advocat, polític, ministre, president de gran nombre d'institucions, ell mateix es considera com una persona que s'emmarca dins de l'escola històrica, fins al punt de crear una institució a Barcelona el 1869, amb la finalitat de donar a conèixer els principis d'aquesta escola: la Fundació Savigny.

Duran i Bas va ser un autor prolífic. Des de l'any 1848, que publica el seu primer treball, fins al 1902, va tractar moltíssims temes de jurisprudència, política i societat. Sobre l'escola històrica alemanya i la seva vessant catalana, amb les seves influències i la seva metodologia, destaquen els treballs següents: *Prólogo a la traducción castellana del sistema de derecho romano actual de Savigny* (Barcelona, 1878), *La escuela jurídica catalana* (Barcelona, 1883), *Relación entre el espíritu de las antiguas legislaciones de los pueblos y el de sus instituciones literarias populares* (1884), *La escuela histórica y Savigny* (1888), etc.

En tot cas, si hi ha una obra per la qual ha estat reconegut com un defensor del dret foral català, és *Memoria acerca de las instituciones del Derecho Civil de Cataluña, escrita con arreglo a los dispuesto en el artículo 4° del real Decreto de 2 de febrero de 1880* (Barcelona, 1883). Obra sufragada per la Diputació Provincial de Barcelona i escrita amb motiu de ser el vocal per Catalunya de la primera Comisión General de Codificación, amb l'encàrrec de fer una memòria de les institucions de dret civil català.³⁰ Davant del problema que representa la codificació espanyola amb el seu alè reformista i contrari als drets forals, Duran defensarà l'existència d'un codi independent per a cada regió, en lloc de redactar un sol codi amb apèndix.

Donada la importància i l'amplitud de la figura de Duran i Bas, crec que s'haurien de donar algunes idees generals sobre el seu pensament social, polític i jurídic. En aquest aspecte faig referència al treball de M. Figueras, que és qui millor ha resumit el seu tarannà. En el pla polític i social, és un liberal moderat, partidari del regionalisme català dins de la nació espanyola i de donar una solució a la qüestió social a través d'institucions històriques com els gremis o la tasca desenvolupada per l'Església catòlica. La seva teoria de l'estat és una combinació entre organicisme i individualisme, molt en la línia del pensament burgès català i espanyol de l'època.³¹ L'escola històrica del dret arribarà fins al segle xx, amb la figura de Victoriano Santamaría, considerada la primera autoritat en estudis consuetudinaris i entusiasta del dret popular.³²

29. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 164.

30. M. FIGUERAS PÀMIES, *La Escuela...*, p. 277.

31. M. FIGUERAS PÀMIES, *La Escuela...*, p. 277.

32. V. SANTAMARÍA, «Un siglo de escuela histórica», *Revista Jurídica de Cataluña*, Barcelona, 1914.

Paral·lelament a Duran, apareix dins del món jurídic català una altra personalitat: es tracta de J. M. de Brocà. Davant de l'escola jurídica històrica patrocinada per Duran, Brocà torna a partir de la metodologia de la tradició jurídica que havia iniciat Vives i Cebrià, encara que tampoc no es pot negar que també rep certes influències de l'escola de Savigny, sobretot pel que fa al paper de la història en el dret. Com aportació nova, Brocà presenta el dret català organitzat en èpoques i, pel que fa a les institucions civils, utilitza l'estructura moderna, tal com avui en dia s'estudia: dret de la persona, dret de la família, obligacions, drets reals i successions.³³

Les diferències amb Duran procedeixen de quina ha de ser la millor manera per defensar el dret civil català. Duran utilitzarà el dret romà de manera científica, per demostrar que és una de les fonts jurídiques que ha tingut el Principat. Brocà reclama la bondat del dret històric del país, en base als tractadistes, a les fonts i a les magnífiques sentències de la Reial Audiència.³⁴ Per tant, també hi haurà dues maneres de veure el dret romà: o a través dels juristes pràctics catalans dels segles XVI i XVII, en la línia de Brocà; o directament, del mateix dret romà, de les fonts romanes, sense intervencions, tal com fa l'escola històrica, i que és la línia defensada per Duran i Bas.

Brocà és l'últim representant de les tendències clàssiques del segle XIX. Representa la tradició catalana sense resultar tributària de l'obra de Savigny. Se l'ha considerat més com un historiador que com un civilista, i serà el treball de Duran, i no pas el de Brocà, el que es prendrà com a referència en la futura organització del dret civil català.³⁵

De l'obra de Brocà s'han de destacar dos treballs. El primer, *Instituciones de Derecho civil catalán vigente o sea exposición metódica y razonada de las leyes, costumbres y jurisprudencia de los autores y de la antigua Audiencia del Principado; completada con les doctrinas del Tribunal Supremo, precedida de una introducción histórica* (Barcelona, 1880). És un treball que va realitzar amb J. Amell, obra que posteriorment ampliarà i corregirà. Pren com a punt de referència el marc cronològic per, a continuació, repassar les institucions civils. El segon treball és el publicat poc abans de morir. Es tracta de la *Historia del Derecho en Cataluña, especialmente del Civil, y exposición de las instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la Jurisprudencia* (Barcelona, 1918). El llibre està estructurat en sis etapes, des de la Reconquesta fins a la redacció del Codi Civil. Cal mencionar el gran coneixement que té dels juristes catalans clàssics, de manera que al final de cada període dóna un índex d'autors i de publicacions.

33. J. EGEA FERNÁNDEZ en l'estudi introductori de la nova edició del llibre de P. N. VIVES I CEBRIÀ, *Traducción, ...*, p. XXXIX.

34. E. ROCA I TRIAS en l'estudi introductori de la nova edició del llibre de Guillem de BROCÀ, *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código Civil de España y la jurisprudencia*, Barcelona, 1985, p. XX.

35. E. ROCA I TRIAS en l'estudi introductori de la nova edició del llibre de Guillem de BROCÀ, *Historia...*, p. XXI.

A València també hi ha alguns treballs encaminats a recuperar el dret civil foral. En tot cas, la seva situació era molt diferent de la de Catalunya. Mentre que al Principat Felip V havia confirmat els drets propis, a València la derogació havia estat total. Si a Catalunya el dret civil era dret vigent, a València era només dret històric. En una línia reivindicatòria fa que, el 1851, Vicent Blanchart publiqui el llibre *Noticias históricas de la antigua legislación valenciana sobre el régimen de las aguas públicas*, estudi completat anys més tard per V. Sancho Tello, *Lecciones de Derecho civil foral* (València, 1886) i per Roc Chabàs. *Génesis del derecho foral de Valencia* (València, 1902).

Mallorca també se suma al procés per a recuperar el dret civil balear. Pedro Ripoll, en la seva qualitat de vocal corresponent de la Comisión General de Codificación, prepara una *Memoria sobre las instituciones de derecho civil de las Baleares* (Madrid, 1888). Paral·lelament, en aquestes mateixes dates es publica un treball titulat *Legislación foral vigente en Mallorca*, que encara que no porta el nom de l'autor ha estat unànimement atribuït a Emilio Bravo, magistrat de la Reial Audiència de Mallorca.³⁶ A finals del segle XIX, Maties Mascaró, notari de Palma, publica *Derecho Foral de Mallorca*, obra que anirà corregint i ampliant en diferents edicions. Ja a començaments del segle XX E. Sureda edita el llibre *Existencia y fuentes de la legislación foral de Mallorca*.

6. El panorama català a finals del segle XIX

Entre els partidaris de l'escola històrica del dret hi va haver sobretot una preocupació per defensar el dret civil, davant del perill que representava la codificació. Però aquesta no va ser l'única línia de treball que es va portar a terme. Al final del segle XIX, hi va haver també un gran interès per recuperar el dret públic i el dret local, fins al punt d'editar tant els antics furs, privilegis i costums municipals, com tota la legislació de Corts.

Sobre la recerca històrica de les Corts, el primer nom propi és sens dubte el treball de Pròsper de Bofarull, *Procesos de las antiguas cortes y parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia* (Barcelona, 1848). A continuació apareix J. Coroleu i Anglada, que estudiarà aquesta institució medieval amb el propòsit de reivindicar les antigues llibertats catalanes. És conegut per dues obres: *Las Cortes catalanas* (escrita amb Pella i Forgas, 1876) i *Los fueros de Cataluña* (1877). Un altre nom propi és B. Oliver i Estellés, al qual l'Acadèmia de la Història li va demanar, juntament amb Víctor Balaguer, la publicació de les actes de Corts dels antics regnes d'Aragó, de València i del Principat de Catalunya. El primer volum en va aparèixer l'any 1896.

A València també hi ha preocupació per recuperar el dret de Corts. El 1855, V. Boix publica *Apuntes históricos sobre los fueros del antiguo reino de Valencia*. En aquesta obra l'autor fa

36. R. PIÑA HOMS, *La creación del Derecho en el Reino de Mallorca*, Palma de Mallorca, Ediciones Cort, 1987, p. 19.

una anàlisi comparativa entre el centralisme que viu l'Espanya del moment i l'acte despòtic que Felip V va fer contra els valencians.³⁷ El 1861, s'edita el treball *Fueros y privilegios de la ciudad y Reino de Valencia, relativos a los derechos de la ciudad y su vega en la distribución de las aguas del Turia*. El 1875, S. Olave i Diez treu a la llum el llibre *Reseña histórica y análisis comparativo de las constituciones forales de Navarra, Aragón, Cataluña y Valencia* (Madrid, 1875). Ja al començament del segle xx, s'han de remarcar els treballs de M. Danvila i Collado, *Estudios e investigaciones histórico-críticas acerca de las Cortes y Parlamentos del antiguo Reino de Valencia* (València, 1905) i de M. Dualde Serrano, *Las Cortes Valencianas durante el reinado de Fernando e Isabel* (Madrid, s.a.).

Aquest moviment de recuperar el dret públic també arribarà a les Illes. L'obra més coneguda és la publicada per J. M. Quadrado, *Privilegios y franquicias de Mallorca. Cédulas, capítulos, estatutos, órdenes y pragmáticas otorgadas por los reyes de Mallorca, de Aragón y de España desde el siglo XIII hasta el fin del siglo XVII* (Palma, 1894) i el treball d'E. Aguiló, *Antigües franquises i privilegis del regne*, publicat entre 1893 i 1898.

Hem de parlar encara de la recerca del dret local. Al final del segle XIX apareixen a Catalunya alguns estudis sobre costums, privilegis i ordinacions municipals. Un treball primerenc, el publica el 1849 Massot-Reynier sobre els *Costums de Perpinyà*, amb un apèndix dels Usatges de Barcelona. Editat per la Societat Arqueològica de Montpeller, és una admirable recerca sobre el dret català al Rosselló, que remarca la influència que hi han tingut els drets romà i canònic. La recerca del dret rossellonès continua amb J. A. Brutails, *Etude sur la condition des populations rurales du Roussillon au Moyen Age* (París, 1891), en què detalla les fonts del dret de la Catalunya Nord, i el llibre de Ch. Sabaté, *Essai sur les sources du Droit des comtes du Roussillon et de Cerdagne jusqu'en 1344* (Perpinyà, 1899).³⁸

Tal vegada la figura senyera en la recerca del dret local és B. Oliver i Estellés, que ja hem citat abans. Entre 1876 i 1880 publica a Madrid, en quatre volums, un detallat estudi dels Costums de Tortosa. El treball porta per títol *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de les Costumbres de Tortosa*. Aquí pertoca fer una anàlisi comparativa entre el codi de Tortosa i altres textos normatius catalans. També hem de citar R. Foguet, conegut per dues obres: *Derecho catalán. Instituciones civiles de Tortosa* (Barcelona, 1892) i el *Llibre de les Costums de Tortosa* (1912).

Altres aportacions del final del segle són les de J. Soler i Palet, *Llibre dels privilegis de Terrassa* (Barcelona, 1899), en què recull 28 privilegis concedits a aquesta vila amb la transcripció dels documents; d'A. Balaguer Merino, *Ordinacions i bans del comtat d'Empúries*, publicat a Montpeller el 1879; i de J. Puiggarí, *Ordenanzas municipales de Castellón de Ampurias. Siglo XIV* (Barcelona, 1874).

37. N. BAS MARTÍN, *Historiografía...*, p. 275.

38. F. VALLS TABERNER, *Estudis...*, p. 15 i 22.

7. Des dels inicis del segle xx fins a la Guerra Civil Espanyola

Durant el segle xx l'estudi del dret català ha anat assolint un gran desenvolupament gràcies a l'aplicació sistemàtica de nous mètodes historiogràfics en la recerca de les fonts antigues. Hi ha una preocupació per cercar les obres jurídiques primerenques, és a dir, les que han configurat el dret històric català, com els Usatges, les cartes de població i franquícies, els costums o els diplomes carolingis. També hi ha un interès en l'obra d'alguns juristes catalans dels segles xvi i xvii, amb la publicació de sentències de la Reial Audiència de Catalunya. Tanmateix, es continua amb la recerca del dret civil fent estudis sobre institucions jurídiques concretes. També serà un fet característic d'aquest període la publicació d'un gran nombre de llibres divulgatius sobre el dret català en general i el dret civil en particular.

D'aquest període històric cal remarcar l'estudi de les institucions de dret públic. Des del final del segle xix la recerca de les Corts havia centrat totes les investigacions. A la nova centúria, hi haurà noves línies de treball cercant institucions com: els Jurats, el Mestre Racional, el Justícia de València, o els Portantveus. Destaca el fet que seran els autors valencians els que iniciaran aquest camí.

En la recerca dels antics documents catalans, s'ha de citar R. d'Abadal i de Vinyals, historiador i jurista que centra la seva investigació en el període comtal català. Després de publicar els Usatges amb Valls Taberner (Barcelona, 1913) i redactar la seva tesi doctoral sobre *Les Partides a Catalunya* (1914), iniciarà els seus estudis sobre l'època carolíngia, de la qual publicarà *Els Diplomes carolingis a Catalunya* (1926-1952). En la línia de fer nous estudis i edicions sobre els Usatges s'insereixen el treball de J. Rovira i Armengol, *Els Usatges de Barcelona i commemoracions de Pere Albert* (Barcelona, 1933); el de J. Ficker, *Sobre los Usatges de Barcelona y sus afinidades con las Excepciones legum romanorum* (1926); el l'E. Besta, *Usatici ed usi curiali di Barcellona* (1925), i el de J. Flach, *Los Usatges de Barcelona* (1930). També s'ha de citar la reimpressió, el 1906, per part del Col·legi d'Advocats de *Les constitucions y altres drets de Cathalunya*, és a dir, la compilació impresa a Barcelona el 1704.

Tanmateix, es continua estudiant el dret local. F. Valls Taberner, jurista, historiador i arxiver, col·labora amb Ramon d'Abadal en l'edició dels *Usatges de Barcelona* (1913), però una de les seves principals tasques serà recuperar els antics drets locals i comarcals. Comença per les *Consuetudines Ilerdenses* (1913) en un admirable estudi fet per a la seva tesi doctoral i, posteriorment, ampliarà la recerca a les valls pirinenques i a les terres gironines, *Privilegis i ordinations de les valls pirinenques: I. Vall d'Aran; II. Vall d'Àneu, Vallferrera i Vall de Querol; III. Vall d'Andorra* (1917-1920); *Els antics privilegis de Girona i altres fonts documentals de la compilació consuetudinària gironina de Tomàs Mieres* (1928). A més, Valls Taberner farà el primer estudi monogràfic sobre la historiografia del dret català, dins del llibre *Estudis d'història jurídica catalana* (Barcelona, 1929).

En la recerca del dret local s'ha de citar Cots i Gorchs, *Consuetudines Diocesis Gerundensis* (Barcelona, 1929), *Les «Consuetuds» d'Horta* (1931) i *Textos de dret rossellonès* (1932); i el po-

lític J. O. Anguera de Sojo, que estudia el dret català a l'illa de Sardenya, *Memoria sobre les investigacions fetes a la illa de Sardenya relatives al dret català* (1913) i *El dret català en la illa de Sardenya* (1914).

Fora del territori català, a Mallorca A. Pons publica en dos volums *Constitucions e ordinations del Regne de Mallorca (segles XIII-XIV)* (Palma, 1932-1934), i a València durant els primers anys del segle XX també hi ha una recerca de les fonts antigues. Així s'ha de parlar de S. Cebrián Ibor, *Los fueros de Valencia. Apuntes preliminares para su exposición y estudio* (València, 1925) i sobretot, R. Gayano Lluch, *Els Furs de València. Compilació històrica de les lleis orgàniques d'este Regne* (València, 1930).

La recerca en la història de les institucions de dret privat tindrà al llarg del segle XX una gran importància. Una vegada plasmat els fonaments i la recuperació del dret històric a través de les obres de Vives, Duran i Brocà, continuen les investigacions del dret civil, amb la particularitat d'iniciar-se a partir d'ara estudis concrets i especialitzats de les diferents branques del dret privat.

Sobre la història general del dret s'emmarquen les obres de Prats i Burgay, *Derecho vigente en Cataluña* (Barcelona, 1902) i d'A. Corbella, *Manual de Derecho catalán* (Reus, 1906). És curiosa l'opinió contraposada que sobre aquesta última obra hi ha entre J. de Camps i Arboix, que la qualifica de treball excel·lent,³⁹ i Valls Taberner, que creu que ni representa cap progrés, ni té tan sols el mèrit d'ésser un resum precís i clar.⁴⁰ A les Balears, M. Mascaró i Alberty publica a Palma *Derecho foral de Mallorca* (Palma, 1903).

Més incidència va tenir el treball de J. Pella i Forgas, *Código civil de Cataluña, Exposición del Derecho catalán comparado con el Código Civil español*, publicat a Barcelona el 1916 en quatre volums. Tothom accepta afirmar que aquest treball representa una nova contribució metodològica a l'estudi dels elements fonamentals del dret català, seguint pas a pas, article per article, l'ordre del Codi Civil. Encara que també trobem disparitats d'opinions entre Valls Taberner, que, sense treure-li importància, assenyalava que no comparteix ni el seu mètode ni molts dels seus punts de vista,⁴¹ i Camps i Arboix, que remarca l'originalitat del llibre.⁴²

Un altre nom propi que s'ha de tenir present és A. M. Borrell i Soler, professor de dret català, primer president dels Estudis Universitaris Catalans i magistrat l'any 1934 del Tribunal de Cassació de Catalunya. El 1923, publica el llibre *Dret Civil vigent a Catalunya*, estructurat en cinc volums. Es tracta d'un treball molt influenciat per l'escola de Savigny. S'ha comparat l'obra de Borrell amb la de Brocà, encara que es considera que la seva és superior, pel fet que Borrell tracta més extensament les institucions de major interès.⁴³ No falten veus crítiques de

39. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, 231.

40. F. VALLS TABERNER, *Estudis...*, p. 24.

41. F. VALLS TABERNER, *Estudis...*, p. 25.

42. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 231.

43. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 232.

la mà de Valls Taberner, que pensa que analitza alguns elements de la nostra legislació breument i de forma incompleta.⁴⁴

Una de les tendències més remarcables que hi haurà al llarg del segle XX és l'especialització en els estudis de dret privat. F. Carreras Candi, a més de dedicar-se a l'estudi del dret públic cercant les ordinacions urbanes d'alguns pobles de Catalunya, va editar a l'any 1909 un estudi sobre els orígens d'una de les institucions jurídiques privades amb més tradició en el Principat: l'emfiteusi. El treball porta per títol *Orígenes de la enfiteusis en Barcelona durante los siglos XI y XII*.

Una altra persona destacada dins de la investigació del dret civil català és sens dubte J. Martí Miralles, que, centrat en la recerca del dret successori, publica el 1925 el llibre *Principis del dret successori aplicats a fórmules d'usdefruit vidual i d'herència vitalícia*, en què estudia la necessitat de la institució d'hereu perquè hi hagi testament, la incompatibilitat de la successió testada i la intestada, i la indivisibilitat de l'acceptació i repudiació d'una herència. A més, va participar de manera destacable en la redacció de l'apèndix de dret català en el Codi Civil de 1930, amb la finalitat de millorar, modificar i posar al dia el projecte d'apèndix de Duran i Bas.⁴⁵

Un altre nom propi és el del notari gironí E. Salger i Olivet, que publica el 1913 *Institución de los fideicomisos y sus efectos en Cataluña*, en què per primera vegada reuneix la doctrina romana de la institució i la seva adopció a Catalunya, mantenint el principi que la llegítima era un crèdit sobre l'herència.⁴⁶

També destaca per les seves aportacions en el camp de la història del dret civil F. Maspons i Anglasesell, catedràtic de Dret Civil, defensor del dret foral català, director de l'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat de Catalunya, membre de la Comissió Codificadora del Dret Català. Les seves recerques històriques van encaminades a recuperar els juristes clàssics catalans de l'època medieval i moderna, directament de les seves obres doctrinàries i de les seves decisions en les sentències dictades per la Reial Audiència. Autor prolífic, té com a obres més representatives: *Nostre Dret Familiar segons els autors clàssics Fontanella, Càncer, Comes, Mieres, Ferrer, etc. Cuestions dotals* (Barcelona, 1899), edició que renovarà i completarà el 1907 amb el treball *Nostre Dret Familiar segons els autors clàssics i les sentències del antic suprem Tribunal de Catalunya*. Es tracta d'una obra divulgativa, línia que continuarà amb altres treballs. També s'ha de citar: *Qüestions civils estudiades segons nostre dret per Lluís de Peguera* (Barcelona, 1913). Tota aquesta obra culminarà amb la publicació del llibre *Fonts de dret català* (Barcelona, 1963), en què, a través dels casos i les sentències dictats per la Reial Audiència, compilats pels clàssics, repassa totes les institucions històriques de dret civil català. Tanmateix, Maspons i Anglasesell destaca per l'edició de llibres divulgatius amb l'ànim de popularitzar el dret català, com ara *Com es fa un testament* (Barcelona, 1926), *Com es fa un tracte*

44. F. VALLS TABERNER, *Estudis...*, p. 28.

45. LI. PUIG FERRIOL en l'estudi introductor de la nova edició del llibre de J. MARTÍ MIRALLES, *Principis del Dret successori*, Barcelona, 1985. p. XII.

46. J. DE CAMPS Y ARBOIX, *Historia...*, p. 236.

(Barcelona, 1927), *El testament parroquial* (Barcelona, 1927), *La llei de la família catalana* (Barcelona, 1935) i *El règim successori català* (Barcelona, 1938).

A València durant els primers anys del segle xx sorgeix una figura importantíssima: Roc Chabàs. Canonge i arxiver de la catedral de València, les seves obres han servit de base a molts estudis posteriors, gràcies a la utilització d'una recerca molt metòdica. El 1902, publica *Génesis del derecho foral de Valencia*. D'aquest període també destaquen els treballs de V. Castañeda Alcover, *Estudios sobre la historia del derecho valenciano y en particular sobre la organización familiar* (Madrid, 1908); Uguet Soriano, *Apuntes para la reconstrucción del derecho procesal valenciano, según las disposiciones de sus fueros* (València, 1913) i sobretot els treballs de Beneyto Pérez que, amb Gayano Lluch i Carreres Zacarés, seran els primers a publicar les seves obres en valencià, concretament el llibre *Documents per a l'estudi del dret privat valencià al 700* (València, 1931), *Preliminars per a l'estudi del nostre dret* (València, 1932), *Iniciació a la història del dret valencià* (València, 1934-35) i *Per un index d'escriptors «super foris regni Valentiae»* (València, 1935).

Sobre personalitats que han tractat les institucions de dret públic català s'ha de citar en primer lloc E. de Hinojosa Naverós. Jurista, polític i historiador, va aprofitar la seva estada a Barcelona com a governador civil (1900) per replegar materials per a les seves obres: costums, cartes de població, privilegis, i diplomes. És un dels pocs autors castellans que han contribuït a la formació de la història del dret català. Cal citar entre les seves obres: *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media* (Madrid, 1906), *Le servage en Catalogne* (París, 1902), *Origen y vicisitudes de la Payesía de remensa en Cataluña* (Madrid, 1902) i *La réceptive du Droit romain en Catalogne* (París, 1910). S'ha de destacar que, de tornada a Madrid, crearà una escola acadèmica amb caràcter nacional, seguint les directrius de l'escola històrica.

Durant els anys vint, l'editorial Barcino va prendre la decisió de publicar alguns textos medievals catalans dins de la seva col·lecció *Els Nostres Clàssics*. Així, Rovira i Ermengol hi edita els *Usatges de Barcelona* (Barcelona, 1933); F. Valls Taberner hi estudia i publica en tres volums el *Consolat de Mar* (Barcelona, 1930-32); i R. Albert i J. Gassiot hi recopilen els *Parlaments a les Corts catalanes* (Barcelona, 1928).

Entre 1909 i 1935 a València té lloc la publicació de destacats estudis sobre institucions de dret públic foralista. Sobre dret fiscal i hisenda pública s'han de citar els treballs de García de Cáceres, *Impuestos en la ciudad de Valencia durante la época foral* (València, 1909); i de Ferraz Penals, *El Mestre Racional y la Hacienda foral valenciana* (València, 1913). Sobre l'administració de justícia, destaquen els llibres d'I. Villalonga Vallalba, *El régimen foral valenciano: Los jurados y el consejo* (València, 1916); i de J. Manglano, *Apuntes para una memoria del Justicia de Valencia* (València, 1916). Sobre la governació de l'antic regne de València, s'ha de parlar de J. Gadea Guiteras, *Del portant-veus de general gobernador en el Reino de Valencia durante la época foral* (Torrente, 1925); de J. Martínez Aloy, *La Diputación de la Generalitat del reino de Valencia* (València, 1930); i de L. Querol, *Las milicias valencianas desde el siglo XIII al XV* (Castelló, 1935).

8. Els estudis de la història del dret català des de l'any 1940 fins al 1970

Després de l'aturada que va comportar la Guerra Civil espanyola, cap l'any 1940, es reprenen alguns estudis sobre la història jurídica catalana. A partir d'ara i de manera molt clara serà sobretot a través de la Universitat de Barcelona on es generaran la majoria dels treballs. Hi apareixen noves figures: J. M. Font, P. Loscertales, J. Lalinde, S. Sobrequés, i fora de la Universitat hi haurà personalitats tan il·lustres com J. M. Pons i Guri, i J. de Camps i Arboix.

Entre les obres de conjunt, amb l'objecte de donar una visió general sobre la història del dret català públic, cal destacar S. Sobrequés i Vidal, *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta* (Girona, 1972), i per a la història del dret privat, J. de Camps i Arboix, *Historia del Derecho Catalán moderno* (Barcelona, 1958), que ja hem citat abans.

Dins de la tasca de recerca que es fa a la Universitat, el primer nom que s'ha de citar és el de J. M. Font Rius, que des de la càtedra d'Història del Dret formarà una veritable escola per a l'estudi del dret històric català. Les seves publicacions han versat sobre els problemes jurídics de la conquesta cristiana i els orígens dels municipis. Tot això donarà lloc a la publicació de la seva obra bàsica: *Cartas de población y franquicia de Cataluña* (Barcelona-Madrid, 1969-1983). També es dedica a l'estudi de textos de dret local i comarcal (*El procés de formació dels Costums de Tortosa*), del règim municipal (*Génesis y manifestaciones iniciales del régimen municipal en Cataluña*) i de la recerca del dret senyorial (*Els orígens del cosenyoriu andorrà*). A més, ha estat continuador de l'obra inacabada de Ramon d'Abadal sobre la *Catalunya carolíngia*. Un altre estudiós del dret local és Pilar Loscertales: *La Costumbre de Lérida* (Barcelona, 1946).

Fora de la Universitat destaca J. M. Pons i Guri, jurista, arxiver i historiador, el qual també investiga les fonts del dret català, amb l'edició dels textos originals. Hem de citar les *Constitucions i altres Drets de Catalunya* (Barcelona, 1952); *Consuetudines Diocesis Gerundensis* (1953); *Constitucions sinodals de Girona de la primera compilació* (1967); *Constitucions conciliars tarraconenses de 1229 a 1330* (1975-76); *El llibre de la universitat de la vila de Blanes* (1969); *Actas de las Cortes Generales de la Corona de Aragón de 1362-63* (1982), i *Diplomatari del monestir de Sant Pol de Mar* (1966). De J. de Camps i Arboix, del qual ja hem parlat anteriorment, hem de citar treballs com *El decret de Nova Planta* (Barcelona, 1963) i *Memorial de Greuges* (Barcelona, 1968).

A València, després de la Guerra Civil, també es continuaran estudiant les fonts històriques de l'antic regne. S. Carreres Zacarés publica el 1944 *Ordenaciones municipales valencianas de la Edad Media*, i F. Almela Vives investiga la figura del mostassaf valencià: *El «Llibre del Mustaçaf» y la vida de la ciudad de Valencia a mediados del siglo XVI* (València, 1948).

L'estudi i la recerca del dret privat continua essent un aspecte essencial entre molts juristes catalans. És precisament en aquests anys que es produeix la compilació del dret civil especial de Catalunya. Entre les personalitats que van pertànyer a la Comissió que l'havia de portar a terme es trobaven Borrell i Soler, Anguera de Sojo i Martí Miralles. El 1948, té lloc la primera reunió, que pren com a punt de partida el projecte d'apèndix de 1930, que era una revisió del que havia proposat Duran i Bas. Ara, es decidí crear una nova comissió delegada per tal d'ac-

tualitzar i revisar el treball. Hi eren presents, entre altres, J. Maluquer Roses, J. M. de Porciolles, J. M. Roca Sastre i R. Faus Esteve. Acabada la seva tasca el 1955, el projecte va passar a la Comisión General de Codificación, per a ser revisat després pel govern i presentat a les Corts. Per fi va ser convertit en llei el 20 de juliol de 1960.⁴⁷

En la recerca de la història del dret privat català cal fer menció de J. Lalinde Abadía i de J. M. Pons i Guri. El primer centrà els estudis en l'evolució del dret de família: *La Dote y sus privilegios en el derecho catalán* (Barcelona, 1962), i *Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán* (1965). De J. M. Pons i Guri cal mencionar obres tan significatives com *El testamento parroquial gerundense en el siglo XIV* (1963) i *Entre l'emfiteusi i el feudalisme* (1984).

A Mallorca, després de la Guerra Civil, els civilistes també van continuar posant l'atenció en l'estudi de les fonts del dret foral. Hi destaquen autors com Fèlix Pons, *Derecho civil de Mallorca* (Barcelona, 1950); L. Pasqual, *Derecho civil de Mallorca* (Palma, 1951); J. Melià, *El Dret civil de les Illes* (Palma, 1967), i E. Laguna, *La enfiteusis en el Derecho civil de Baleares* (Pamplona, 1968).

A València també es fan alguns treballs sobre dret privat foral. El Barón de Terrateig publica un estudi sobre dret successori, *Sobre testamentos valencianos en la época foral* (València, 1948), encara que serà el dret de família el que generarà més recerques: V. Sebastián Irazo, *La institución matrimonial en el derecho Sinodal Valenciano* (València, 1957); *La economía familiar valenciana en el Código de Jaime I (furs de Valencia) y su proyección en el llamado privilegio marital* (Madrid, 1959), i M. A. Belda Soler, *El régimen matrimonial de bienes en los Furs de Valencia: contribución al estudio de las instituciones del derecho histórico valenciano* (València, 1965).

Hem de parlar encara de les investigacions que sobre institucions de dret públic es fan a Catalunya. Un primer treball que s'ha de mencionar és el d'I. Rubio Cambroner, amb la seva monografia sobre *La Deputació del General de Catalunya en los siglos XV y XVI*, publicada en dos volums a Barcelona l'any 1949. En tot cas, la figura que cal destacar per la seva gran tasca de recerca i el seu rigor és la de J. Lalinde Abadía. Catedràtic d'Història del Dret, estudiós de l'evolució i l'organització de les principals institucions de la monarquia a Catalunya, ha publicat: *La Gobernación general en la Corona de Aragón* (Barcelona, 1963), *La institución virreinal en Cataluña: 1471-1716* (Barcelona, 1964), *La Jurisdicción real inferior en Cataluña: «corts, veguers, batlles»* (Barcelona, 1966) i *Las instituciones de la Corona de Aragón en el siglo XIV* (València, 1967).

També a València es continua amb les investigacions iniciades abans de la Guerra de publicar estudis sobre institucions de dret públic foral. Referent a l'organització política l'any 1950, F. Roca Traver edita a Saragossa *La Gobernación foral del Reino de Valencia: una cuestión de competencia*. El 1963, J. Mateu Ibars publica *Los virreyes de Valencia*. Pel que fa a l'organització judicial, cal citar B. Rull Vilar, *Organización judicial del antiguo Reino de Valencia* (València, 1950); A. Mut Calafell, *Inventario de la documentación del Justicia conservada en el Archivo del Reino de Valencia* (Madrid, 1958); F. Roca Traver, *El Justicia de Valencia* (València, 1970), i Pi-

47. J. VALLET DE GOYTISOLO, *Reflexiones...*, p. 319.

les Ros, *Estudio documental sobre el Bayle de Valencia. Su autoridad y jurisdicción* (València, 1970). Sobre la temàtica financera s'ha de mencionar S. Carreres Zacarés: *La Taula de Cambis de Valencia* (València, 1957).

9. Epíleg

Per acabar aquesta exposició i atès que el límit cronològic imposat pels organitzadors finalitza l'any 1970, m'agradaria mencionar breument quines han estat les línies d'investigació a la darrereria del segle xx. Sobre la història del dret públic català han estat precisament els deixebles del professor Font Rius, com Montagut, Piña, Tatjer, Soler, Serrano i altres, els que, des de diferents universitats catalanes, han continuat aquesta tasca. Per exemple, a la Universitat Pompeu Fabra T. de Montagut ha estudiat tant l'evolució de la fiscalitat de la monarquia catalana, amb *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)* (Barcelona, 1987) com l'organització parlamentària al Principat amb la publicació del llibre *Pràctica, forma y estil, de celebrar Corts Generals en Cathalunya y materias incidentes en aquellas*, nova edició del llibre de Peguera (Madrid, 1998). En aquesta mateixa Universitat V. Ferro ha publicat la monografia *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta* (Vic, 1987). Des de la Universitat de les Illes Balears el professor Piña Homs ha centrat l'estudi en el dret públic mallorquí amb diversos treballs, com *El Gran i General Consell de Mallorca* (Palma, 1977), *Els reis de la Casa de Mallorca* (Palma, 1982) i *La creación del Derecho en el reino de Mallorca* (Palma, 1987). Des de la Universitat de Barcelona cal mencionar la tasca realitzada per A. Iglesia i F. Pacheco amb la seva recerca sobre l'arribada del *ius commune* a Catalunya. També cal citar diferents estudis sobre història del dret català publicats pels professors Gay Escoda, Sánchez Lauro, Oleart, Turull i Jordà aquest últim des de la Universitat Rovira i Virgili.

Amb referència a la història del dret privat Egea, Ferran Badosa, Roca, Coderch, Marsal i Mirambell han continuat amb la recerca del dret civil català. Les línies d'investigació han anat adreçades a recuperar compilacions del segle XIX. J. Egea Fernández fa un estudi introductor dins de la reimpressió de l'obra de Vives i Cebrià *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña* (Barcelona, 1989). A. Mirambell i P. S. Coderch analitzen de nou el llibre de M. Duran i Bas, *Proyecto d'apèndix i materials recopilats del dret civil de Catalunya* (Barcelona, 1995). E. Roca i A. Mirambell estudien el treball de G. M. de Brocà, amb motiu de la reedició del text *Historia del Derecho de Cataluña especialmente del Civil y exposición de las instituciones del derecho Civil del mismo territorio en relación con el código Civil de España y la jurisprudencia* (Barcelona, 1985-1987) i Ll. Puig Ferriol fa una acurada introducció de la reedició del llibre de J. Martí Miralles *Principis del dret successor* (Barcelona, 1985). Un altre treball digne de menció és la recerca recopilatòria que han portat a terme els professors Espiau i del Pozo, en publicar els processos civils de la Reial Audiència al llarg del segle XVIII i del començament del XIX, amb el llibre *L'activitat judicial de l'Audiència de Catalunya en matèria civil (1716-1834)* (Barcelona, 1996).

Resum

La historiografia de l'art catalana, la primera aproximació a aquesta disciplina historiogràfica, la inicien literats romàntics com P. Piferrer, i fills del romanticisme com F. Pi i Margall. Després J. de Manjarrés publicà els primers manuals i catalogà la primera gran exposició retrospectiva d'art català (1867), i erudits com J. Puiggarí incorporaren la recerca d'arxiu a la incipient historiografia artística catalana. J. Fontanals del Castillo féu la primera gran monografia d'artista —sobre A. Viladomat— amb catàleg general de la seva obra. Mn. J. Gudiol i Cunill organitzà el Museu de Vic. Ja al s. xx J. Puig i Cadafalch serà el primer historiador català de l'art de renom internacional. Amb el Noucentisme J. Folch i Torres estructurarà els museus de Barcelona, mentre que J. Pijoan —fundador de l'IEC— seria, lluny del país, un generalista de volada internacional. C. Martinell estudià el menystingut Barroc català, i J. F. Ràfols reivindicà el Modernisme. La pintura del s. xix començà a ser estudiada amb rigor per F. Elias i R. Benet. Vic continuà donant figures: Mn. E. Junyent fou un medievalista sòlid i J. Gudiol Ricart, format als EUA, esdevindria des de l'Institut Amatller d'Art Hispànic, a Barcelona, ja a la postguerra, l'aglutinador d'una jove generació de la qual destaquen J. Ainaud de Lasarte, l'home dels museus de Barcelona —que presidí l'IEC—, i S. Alcolea Gil, que encarrilà el primer Departament d'Història de l'Art a la UB. Al costat d'ells A. Cirici, R. Santos Torroella, E. Jardí i més endavant M. Ll. Borràs han fet aportacions importants al coneixement de l'art del s. xx, i A. Pladevall —un altre nom del nucli vigatà— ha documentat exhaustivament antics monestirs i santuaris. En conclusió, els historiadors de l'art han estat arquitectes, eclesiàstics i artistes formats a l'Acadèmia, i els formats a la Universitat no s'han incorporat clarament a aquesta tasca fins ben entrat el s. xx.

Abstract

This historical discipline was first approached by Romantic scholars such as P. Piferrer and by children of Romanticism such as F. Pi i Margall. Later, J. de Manjarrés published the first art

manuals and catalogued the first major retrospective exhibition of Catalan art (1867). Learned figures such as J. Puiggarí introduced archival research into incipient Catalan art history. J. Fontanals del Castillo wrote the first major monograph on an artist (on A. Viladomat), with a general catalogue of his work. Father J. Gudiol i Cunill organised the Museum of Vic. By the XXth century, J. Puig i Cadafalch had become the first internationally known Catalan art historian. With the onset of *Noucentisme*, J. Folch i Torres structured the museums of Barcelona, whilst J. Pijoan, founder of the Institut d'Estudis Catalans (Institute of Catalan Studies, IEC), was a general historian, working outside the country, of international stature. C. Martinell studied the disdained Catalan Baroque and J. F. Ràfols made claims for *Modernisme* (Catalan *Art nouveau*). XIXth century painting began to be studied thoroughly by F. Elias and R. Benet. Vic continued to provide figures: Father E. Junyent was a solid mediaevalist and J. Gudiol Ricart, trained in the USA, became in the post-war period, working at Barcelona's Amatller Institute of Hispanic Art, the decisive figure bringing together a new generation. Outstanding among this young post-war generation were J. Ainaud de Lasarte, President of the IEC and the man of the museums of Barcelona, and S. Alcolea Gil, who set up and ran the first Department of Art History at the University of Barcelona. Alongside them, A. Cirici, R. Santos Torroella, E. Jardí and later M. Ll. Borràs made important contributions to our understanding of XXth century art. A. Pladevall — another figure to emerge from Vic — documented ancient monasteries and sanctuaries thoroughly. The generations born after the Civil War are not included here. In short, art historians were architects, ecclesiastics and artists trained in the Academy. University-trained historians did not become clearly committed to art history till well into the XXth century.

L'estudi històric de l'art a Catalunya té uns orígens que es confonen amb l'arqueologia i l'antiquària. Si a això hi afegim que la història de l'art medieval religiós al nostre país solia denominar-se «arqueologia cristiana» i que antiquària ha acabat adquirint un regust de comerç en patrimoni cultural mòble, aquesta confusió encara té més arrelament.¹

Avui aquí tractaré de destriar, tanmateix, els límits del que modernament en diem historiografia artística.² Cal dir d'entrada que no hi havia a la Universitat del segle XIX —ni fins ben entrat el segle XX— uns estudis específics d'història de l'art. A tot estirar a Filosofia hi havia l'assignatura d'Estètica, que no entrava en la recerca historiogràfica. Esteve Cladellas ho va explicar sintèticament: «La Universitat, de tipus cerverí encara, romangué estranya, salvades excepcions

1. Sobre l'antiquària a Catalunya vegeu José REMESAL, Antonio AGUILERA i LLUÍS PONS, *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Cataluña. Catálogo e índices*, Madrid, Real Academia de la Historia, Gabinete de Antigüedades, 2000, p. 13-47.

2. La primera part d'aquesta conferència és un resum del meu treball «Els orígens de la historiografia de l'art catalana», a *Professor Joaquim Molas, Memòria, escriptura, història*, Col·lecció Homenatges 19, Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona, 2003, vol. 1, p. 447-461.

glorioses, al moviment restaurador que s'iniciava. Encastellada en el seu tomisme tradicional, no consentí la infiltració dels nous estudis d'estètica i teoria de l'art. Quant a aquest, històricament considerat, se'n desentenia del tot. D'aquí pervingué que, en aquesta generació, un mur inexpugnable separés els intel·lectuals dels artistes».³

Tradicionalment les recerques sobre art les feien, i en principi sempre de manera tangencial, d'una banda antics alumnes de l'Acadèmia de Belles Arts —on sí que hi havia una càtedra amb la denominació Teoria i Història de les Belles Arts—, de l'altra els arquitectes, que també havien estudiat a la carrera assignatures com Història de l'Arquitectura i Teoria de l'Art Arquitectònic, i per fi els eclesiàstics, que al seu ensenyament als Seminaris tenien unes assignatures precisament denominades Arqueologia Cristiana.

Orígens

Una pedra fonamental de la historiografia artística hispànica, l'andalús Antonio Acisclo Palomino (1655-1726), autor del famós *Museo pictórico y escala óptica* (1715-24), va tenir una relació important amb València, i es pot dir que els primers historiadors de l'art dels Països Catalans foren viatgers il·lustrats com els valencians Antoni Ponç (Antonio Ponz) (1725-1792) i Joaquín Lorenzo Villanueva (1757-1837) i el seu germà Jaime Villanueva (1763-1824). Ponz, format al Seminari de Sogorb, a Madrid i a Itàlia, publicà divuit volums d'un no pas complet *Viaje de España* (1771-91), que de vegades signà amb el cognom castellanitzat de la Puente, i que es caracteritza pel seu caràcter il·lustrat, classicista i antibarroc, bé que també és ja prou sensible al gòtic. Va fer igualment un molt més breu *Viaje fuera de España* (1785). Els Villanueva publicaren un *Viage literario a las iglesias de España* (1803-52), cenyit només a les dels Països Catalans.

El castellà Isidoro Bosarte (1747-1807) també passà pel país a la recerca de dades per als seus llibres compiladors de notícies, així com l'asturià Juan Agustín Ceán Bermúdez (1749-1829) va incloure igualment en el seu extens *Diccionario histórico de los más ilustres profesores de las Bellas Artes en España* (1800) tota classe de referències a artistes catalans. No parlaré, però, aquí, d'obres d'abast espanyol general ja que lògicament a gairebé totes hi apareixen dades catalanes, sinó d'aquelles obres centrades en l'art català.

En principi feien història de l'art erudits i estudiosos d'interessos molt més amplis. No era, doncs, aquesta cap especialitat. I al marge d'aquests viatgers il·lustrats als quals m'he referit, erudits autòctons també abordaren poc o molt l'estudi de les arts. El valencià Marc Antoni Orellana (1731-1813), home de Dret, escriptor polifacètic en català, escriví *Valencia antigua y moderna*, on el fet artístic té un paper important, i *Biografía pictórica valentina*, no publicat fins al

3. Esteve CLADELLAS, «La cultura artística a Barcelona vers la fi del segle dinovè i al començ de l'actual. II», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, IV, 41, X-1934, p. 297-303.

1930 (i posteriorment reeditat el 1967), fruit de les recerques que va fer incitat per Antoni Ponç. A Catalunya, Antoni de Capmany de Montpalau (1742-1813), autor de les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de Barcelona* (1779), dedicà certa atenció a l'arquitectura del segle XIV al XVI, a part d'expressar una valoració del gòtic rarament positiva en un home de la seva època tan clàssica, que fan d'ell, entre moltes altres coses, un positiu pre-romàntic.

Els romàntics

A part d'aquests precedents, serà amb el Romanticisme que començarem a trobar decididament un petit tronc d'historiografia artística al nostre país. Alguns dels seus representants, com veurem, tingueren una dedicació àmplia a glossar tot el que fos creació humana; altres, però, ja començaren a ser uns veritables especialistes.

Pau Piferrer (1818-1848) va ser el que en deien un polígraf, ja que, a part de tenir una obra escrita de creació personal important, abordà aspectes històrics, literaris i artístics en els seus amplis textos —dedicats a Catalunya (1839-41 i 1844-50) i a Mallorca (1842-44)— de la sèrie *Recuerdos y bellezas de España*, impulsada pel dibuixant Francesc Xavier Parcerisa.

Piferrer va fer el que ara en diríem síntesi o divulgació, però no deixà de tocar més o menys esporàdicament la documentació d'arxiu. La seva òptica és ja plenament romàntica, i en conseqüència reivindicadora de l'arquitectura medieval. En aquest sentit s'ha valorat especialment —ja ho va fer Rubió i Ors— el seu capítol entorn *De la arquitectura llamada bizantina* —el que aran en diem «romànica»—, tema verge aleshores que ell sabé desbrossar.⁴

La seva mort molt prematura va posar la continuació dels *Recuerdos y bellezas...* en mans d'un joveníssim Francesc Pi i Margall (1824-1901), en la primera part de la seva carrera, abans de centrar-se en la política on arribaria a ser president de la primera República espanyola. Pi acabà el segon volum de Catalunya (1844-50) i redactà del tot el dedicat al *Reino de Granada* (1850-52). D'ell serien també el volum dedicat a Catalunya d'un altre llibre, *España. Obra pintoresca...* (1842), així com la *Historia de la Pintura en España*, que no passà tampoc del volum inicial (1851), en aquest cas a causa de l'enfocament molt crític envers l'Església catòlica que l'autor hi manifestà. Marcat igualment pel Romanticisme, Pi i Margall introdueix, però, una òptica racionalista, que provoca la seva infravaloració de les talles i miniatures anteriors al gòtic, considerades bàrbares i caricaturesques a causa d'estar, segons ell, encara sota el signe del sentiment abans d'entrar-se en el de la raó.

4. J. SARDÀ, «Piferrer. Necrologia», *La Il·lustració Catalana*, Barcelona 1884. Sobre la *Historiografia i bibliografia del romàntic català*, vegeu el capítol homònim de Xavier BARRAL I ALTET i Maria PORTER MOIX a *Catalunya Romànica*, vol. I, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1999, p. 169-188.

Als *Recuerdos y Bellezas de España* hi participà també molt activament el menorquí autodidacte Josep Maria Quadrado (1819-1896), autor dels volums d'Aragó (1844), Castella la Nova (1853), Astúries i Lleó (1855) i Salamanca, Àvila i Segòvia (1865), volums que reedità i amplia molt més tard en una nova col·lecció sota el títol general d'*España. Sus monumentos y artes*, en la qual redactà un nou volum de *Valladolid, Palencia y Zamora* (1885). També mallorquí d'aquesta època, Antoni Furió (1798-1853), cronista del regne i centrat en la història eclesiàstica, bé que de vegades qüestionat per la precisió de la seva documentació, deixà un molt utilitzat —i reeditat— *Diccionario histórico de los ilustres profesores de Bellas Artes en Mallorca* (1839) i una romàntica i erudita aproximació al patrimoni mallorquí, per l'estil de les de Piferer: *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares* (1840).

Pau Milà i Fontanals (1810-1883) gairebé no té obra escrita, bé que els texts del *Recuerdos y bellezas...* fets per Piferer li havien estat encarregats de bon començament a ell, però des de la càtedra de Teoria i Història de les Belles Arts de l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona, entre el 1851 i el 1856, va fer una tasca doctrinal tan forta i influent que cal tenir-lo sempre en compte en esbossar l'especialitat que estem tractant.

L'arquitecte Elies Rogent (1821-1897), que pronuncià un discurs a l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona, l'octubre del 1857, molt reivindicatiu de l'arquitectura medieval catalana com a dipositària de la identitat nacional, recollit a l'*Acta de la sesión pública celebrada por la Academia de Bellas Artes (...)*, elaborà alguns treballs monogràfics sobre aquesta temàtica (Sant Llorenç de Munt, Sant Cugat del Vallès, Santa Maria de Ripoll —de la qual ell, d'altra banda, seria restaurador emblemàtic—), però no aparegueren fins als anys vuitanta. Més encara que els seus escrits, però, tingueren influència les seves classes a l'Escola d'Arquitectura.

Molt més gran, el classicista i antibarroc Avel·lí Pi i Arimon (1793-1851) publicà l'àmplia *Barcelona antigua y moderna* (1854), on les notícies artístiques hi són ben presents, i en la qual tanmateix l'autor ja s'encomana del medievalisme típic dels ambients cultes del país.

De fet, el primer gran historiador de l'art a Catalunya va ser Josep de Manjarrés i Bofarull (1816-1880), successor de Milà a la càtedra. Publicà *Museo europeo de pintura y escultura* (1859-62), obra molt il·lustrada en catorze volums, i diversos llibres de text: *Teoría e historia de las Bellas Artes. Principios fundamentales* (1859), *Nociones de arqueología española* (1864) i *Nociones de arqueología cristiana* (1867).

Las Bellas Artes. Historia de la arquitectura, la escultura y la pintura (1875) és una altra síntesi seva, molt més àmplia, que seria reeditada. La tasca de Manjarrés, nebot i fillol de Pròsper de Bofarull, gaudí a la seva època de gran consideració. Romàntic moderat, va fer diverses altres publicacions, com *El traje bajo la consideración arqueológica* (1858), *Teoría estética de la arquitectura* (1875), *El arte en el teatro* (1875), o el volumet *Las artes suntuarias* (1880), però la seva gran aportació fou sens dubte, almenys des de la perspectiva actual, l'organització el 1867 de l'extraordinària Exposició Retrospectiva de l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona —de la qual era membre numerari des de l'any 1852—, i que constituí la primera revisió seriosa del patrimoni artístic conservat a Catalunya, tant a col·leccions públiques com privades. L'*In-*

forme sobre el resultado de la *Exposición Retrospectiva celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona en 1867*, molt il·lustrat, redactat per ell arran d'aquell esforç, cal considerar-lo com la primera pedra de l'edifici de la historiografia de l'art català. Seria imitat tot seguit a Vic l'any següent, amb l'organització d'una Exposició Arqueològicoartística per part del mateix Ajuntament i la publicació d'un notable catàleg,⁵ que incloïa tota mena de peces artístiques i etnogràfiques conservades a la ciutat per institucions i particulars. Es plantejaria d'aquesta manera ja aleshores la bicefàlia que hi ha hagut sempre en la historiografia artística catalana: el pes de la capital, Barcelona, sempre s'ha vist acompanyat d'un nucli erudit important a la ciutat de Vic.

L'introduïdor d'una historiografia artística de base documental seria l'arxiver barceloní Josep Puiggarí i Llobet (1821-1903), erudit pertanyent a la generació romàntica, però que no publicà la seva obra fins a la maduresa. Gran expert en indumentària antiga, fou també un dibuixant dedicat a la il·lustració d'obres de temàtica històrica. Va dedicar-se a la divulgació, des de 1857, a la revista *El Museo Universal* de Madrid, on donà a conèixer el 1860 el nom de Lluís Borrassà i diverses notícies de la seva obra. Aquesta mateixa tasca, amb voluntat explícita de reconstruir els forats existents en el coneixement de la història de l'art català, l'ampliaria en una *Noticia de algunos artistas catalanes inéditos, de la Edad Media y del Renacimiento*, que llegí a l'Acadèmia de Bones Lletres (1871), i que publicaria a les *Memòries* de l'entitat. Ferrer Bassa, Llorenç Saragossa, Lluís Borrassà, Antoni Claperós, Jacomart, Lluís Dalmau, Antoni Sadurní, els Vergós i fins i tot el setcentista Manuel Tramulles foren glossats de primera mà en aquell treball de Puiggarí, que és una altra de les grans fites fundacionals de la historiografia artística catalana.

La seva *Garlanda de joyells. Estudios é impresions de Barcelona monumental* (1879) és el primer text important d'historiografia artística publicat en català, buscant un públic no especialitzat. Medievalisme, antibarroquisme, catalanisme i patrimonialisme són els seus punts cardinals, i fa notar que l'art espanyol «consta d'elements heterogenis, producte de mil vicissituds, y may, per més que's diga, ha arribat á formar un ver cos».

Propagà la seva tasca a través de l'Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa, amb cent vint socis residents i prop de cent corresponsals, que a partir de 1878 publicava anualment àlbums fotogràfics o monografies sobre tota mena d'arts, de vegades relacionats amb exposicions organitzades per ella mateixa. Publicà també un butlletí (1891-96), més arqueològic que no historicoartístic, i una revista (1896-1913) una mica més dedicada a l'art. Al si de l'Asociació, Puiggarí edità una síntesi d'història del gravat a l'*Álbum de grabados escogidos (...)* *Colección de D. Jerónimo Farauo* (1887) o la *Monografía histórica e iconográfica del traje* (1886). Les llargues recerques que va fer sobre indumentària s'havien de plasmar en els cinc volums d'una història de la indumentària espanyola, però només n'aparegué el primer, dedicat als segles XIII i XIV, *Estudios de indumentaria española concreta y comparada* (1889).

5. *Catálogo de la Exposición Arqueológico-Artística celebrada en la ciudad de Vich por su Muy Ilustre Ayuntamiento en Octubre del año 1868*, Vic, Imprenta y Librería de Ramon Anglada, 1868.

Curiosament Puiggarí també tocà l'art contemporani; ho va fer en una monografia del recentment construït Palau Güell de Barcelona, d'Antoni Gaudí (1894), però aquesta és una pinzellada anecdòtica i col·lateral en el conjunt de la seva obra.

Prop de Puiggarí pot esmentar-se el bibliòleg Josep Brunet i Bellet (1818-1905), que estudià temes artístics emparentats amb el món de l'estampa com *Lo joch de naibs, naips o cartes* (1886) o *La escriptura, lo gravat, l'impremta, lo llibre* (1898).

Entre el romanticisme i el Modernisme

Tots aquests noms, a part del veterà Pi i Arimon, pertanyen a la generació romàntica. Tots neixen entre 1810 (Milà) i 1824 (Pi i Margall), però la nova fornada d'historiadors de l'art catalans no apareix fins a Barraquer, Sanpere i Miquel, Miquel i Badia, i Fontanals del Castillo, que són homes nascuts ja entre 1839 i 1842.

Francesc Miquel i Badia (1840-1899) era deixeble de Manjarrés —a qui biografià—, i va dedicar-se preferentment a la crítica —d'art i literària— a la premsa des dels anys seixanta. Soci de l'Associació Artística-Arqueològica Barcelonesa, membre numerari a l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona el 1868, seria també secretari general de l'escola de Llotja, on fou professor de Teoria i Història de les Arts Industrials. La seva tasca d'historiador de l'art és un xic tardana i va lligada a la seva personalitat de col·leccionista: es dedicà sobretot a les arts sumptuàries o decoratives, i en publicà tres manualets divulgatius: *La Habitación* (1879), *Muebles y tapices* (1879) i *Cerámica, joyas y armas* (1882), que es reeditarien amb presentació diferent. Publicà més endavant el llibre *Industrias artísticas. Alfarería. Terra cotta. Mayólica. Losa. Porcelana. Vidrio* (1892), i les parts d'*Historia del mueble. Tejido, bordado y tapiz* (1897) de la *Historia general del arte* dirigida per Lluís Domènech i Montaner, de la qual parlaré més endavant.

Al marge d'això escriví una de les primeres monografies aparegudes sobre Marià Fortuny (1887), introducció a una sèrie d'aiguaforts de Miquel Seguí sobre obres del pintor, i el volum *El Arte en España* (c1888), obra de divulgació que té la novetat d'incloure referències a escoles recents, com ara els natzarenistes catalans. Miquel i Badia, doncs, contra el que era habitual aleshores en una obra historicoartística general, arribava fins als seus mateixos coetanis.

A la mateixa generació pertany Salvador Sanpere i Miquel (1840-1915), un tractadista tot terreny, de formació arquitectònica, que com a historiador de l'art tindria un paper destacat amb una sola obra, apareguda ja al començament del segle xx, *Los cuatrocentistas catalanes* (1906-12), que té el mèrit de plantejar-se per primer cop i amb amplitud la pintura medieval catalana, si bé els seus mètodes i les seves conclusions varen ser força criticats per historiadors més joves i d'escola més ortodoxa com Raimon Casellas o Josep Gudiol i Cunill.⁶

6. Salvador TARRAGÓ, «Salvador Sanpere i Miquel», *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, 100, 1974, p. 21.

Una figura extraordinària fou Joaquim Fontanals del Castillo (1842-1895), acadèmic de Bones Lletres des del 1879. Preocupat pel patrimoni cultural, publicà de jove el llibre *Algunos recuerdos de dos revoluciones, democráticas francesas o de la conservación de monumentos franceses en 1789 y 1848* (1869), defensa del patrimoni arquitectònic davant les actuacions polítiques revolucionàries, que pren com a model les postures de progressistes francesos (*abbé* Grégoire, Víctor Hugo, Proudhon). Com Miquel i Badia, es preocupà de l'art contemporani i exercí la crítica d'art a la premsa; publicà l'opuscle *Recuerdo del artista Tomás Padró* (1877), sobre el gran caricaturista mort prematurament, i un ambiciós discurs, llegit a l'Ateneu Barcelonès el 1883, *El Arte, el público y la crítica artística en Barcelona*.

Publicà el 1877 *Antonio Viladomat. El artista olvidado y maestro de la escuela de pintura catalana del siglo XVIII. Su época, su vida, sus obras y sus discípulos*, primer volum d'una obra de gran envergadura sobre el gran pintor català, basat en documentació d'arxiu, bibliografia i el coneixement directe de l'obra del pintor existent a llocs públics i privats, de la qual fa un catàleg molt detallat, insòlit en l'època. Al marge de ser un gran estudi sobre Viladomat, aquella fou la primera monografia exhaustiva i rigorosa sobre un artista que apareixia a Catalunya, anterior a obres similars dedicades a pintors universals de més envergadura. Un segon volum de l'obra quedà incomplet, i no es publicà fins que Alcolea Gil la incorporà a l'apèndix documental de la seva tesi (1959-60).

La seva *Historia de la Pintura y Escultura en todas las épocas y escuelas* (1895), apareguda dins la ja esmentada *Historia general del Arte* dirigida per Domènech i Montaner, és un densíssim volum de prop d'un miler de pàgines, gran obra de síntesi, que incloïa arts de països orientals, com el de l'Índia i Ceilan, o el xinès, cosa que demostra els coneixements enciclopèdics que l'autor tenia de l'art universal.

En l'estament eclesiàstic, en aquesta generació cal parlar de Gaietà Barraquer (1839-1922), canonge de la catedral de Barcelona i professor del Seminari, que en la seva magna obra *Las casas de religiosos en Barcelona durante el primer tercio del siglo XX* (1906) aportà, entre moltes altres informacions de primera mà, riquíssimes notícies de caire arquitectònic i artístic.

Bons autors de diccionaris biogràfics destacaren en aquesta generació. Antoni Elias de Molins (1850-1909), catalogador dels fons del Museu Provincial d'Antiguitats de Barcelona (1888), va publicar el seu *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX* (1889-95), en el qual, lògicament, presta atenció a molts personatges amb un tractament molt detallat ple d'aportacions de primera mà; i a València el Baró d'Alcalalí (Josep Ruiz de Lihory) (1852-1920), escriptor polivalent deixeble de Teodor Llorente, redactà el ja clàssic *Diccionario biográfico de artistas valencianos* (1897), obra premiada en els Jocs Florals de Lo Rat Penat del 1894.

Els del temps del Modernisme

Amb el director de la magna història general de l'art esmentada, Lluís Domènech i Montaner (1849-1923), el gran arquitecte i polític, començaria la historiografia artística catalana del

temps del Modernisme. En aquella obra el director s'hi reservà el primer volum dedicat a l'arquitectura (1886), on a part d'analitzar la construcció en l'antiguitat demostrà un positiu interès per l'arquitectura popular, i concedeix, per exemple, força atenció a un element tan típic, peculiar i efímer com l'envelat. En un tercer volum de làmines fet per ell i per Josep Puig i Cadafalch, que redactà el segon volum d'arquitectura, arribà fins al pont de Forth i la torre Eiffel, quan Puig al seu volum, on li hauria correspost de parlar-ne, s'havia aturat al Renaixement amb alguna pinzellada cap al classicisme francès.

Domènech estudià a fons el romànic català, però les seves fitxes mai no varen prendre forma de llibre. Sí que es publicà, bé que pòstumament, el seu detallat estudi sobre *Història i arquitectura del Monestir de Poblet* (1925), tema del qual ja havia donat avenços parcials o divulgatius. El tema artístic que més l'apassionà fou *Centcelles*, sobre el qual redactà el seu discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Bones Lletres (1921), que es reeditaria pòstumament amb molta il·lustració (1931), si bé les seves conclusions en el sentit que allà hi havia la seu metropolitana de Tarragona han estat revisades per la historiografia posterior.⁷

Un altre col·laborador de la gran història dirigida per Domènech va ser Antoni Garcia Llanós (1854-1914), interessat especialment en les arts decoratives, a qui va correspondre la matèria *Metalisteria-ceràmica-vidrios* (1897) i que publicaria, entre altres obres, *Armas y armaduras* (1895). El ferros varen merèixer especial atenció del dibuixant Lluís Labarta (1852-1924), participant en alguna de les Festes Modernistes de Sitges, que en recopilà gran quantitat als dos volums de *Hierros artísticos* (1901).

Al Modernisme, entre els homes del grup de «L'Avenç» també es desvetllà un positiu interès per l'estudi de la història de l'art. El nom principal en aquest sentit fou Raimon Casellas (1855-1910), de formació eclesiàstica bé que s'acabà apartant del camí del clergat. Admirador de la tasca de Puiggarí, el 1892 ja dedicà una conferència a l'Ateneu Barcelonès a *La pintura gòtico-catalana en el siglo xv* i donà a conèixer moltes de les seves recerques a la premsa, al diari *La Veu de Catalunya*, en el qual exercia, amb molta acceptació, la crítica d'art. Amb la creació de la Junta Municipal de Museus i Belles Arts de Barcelona, es donà una empenta important al replantejament del patrimoni artístic català amb l'organització de l'Exposició d'Art Antic del 1902. Casellas era membre d'aquella junta, i l'exposició fou —sembla— fruit sobretot dels esforços de Josep Pella i Forgas, el vicepresident.

Lamentablement les aportacions historicoartístiques de Casellas varen resultar massa disperses, ja que el seu gran esforç recopilador i investigador, la *Historia documental de la pintura catalana (1008-1799)*, tot i que premiat per la Societat Econòmica d'Amics del País (1904-05), mai no es publicaria.⁸ Tanmateix hi ha un aspecte en la tasca d'historiador de l'art de Raimon

7. Francesc FONTBONA, «Lluís Domènech i Montaner teòric i erudit», a *Lluís Domènech i Montaner. En el 50è aniversari de la seva mort*, Barcelona, Lluís Carulla i Canals, 1973, p. 93-102.

8. Vegeu Jordi CASTELLANOS, *Raimon Casellas i el Modernisme*, vol. II, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 73-174.

Casellas que li confereix una originalitat molt remarcable i que, en canvi, sol ser poc subratllat; em refereixo a l'atenció que, sobretot a les acaballes de la seva vida, Casellas concedí, com a articulista, a artistes dels segles XVIII i XIX, com ara Flaugier, els Tramulles o els gravadors coetanis a aquests, en una època en què —malgrat excepcions brillants que ja hem vist— aquest període era generalment oblidat, almenys en el que toca a l'art català. El mateix Casellas, com a bon col·leccionista de dibuixos que era, ja havia demostrat que l'interessaven aquelles èpoques encara menystingudes per molts.

També foren homes de «L'Avenç» els que obriren la porta perquè Jean-Auguste Brutails (1859-1926), arxiver de Perpinyà, autor d'unes *Notes sur l'art religieux du Roussillon* (1893), pogués ampliar el seu treball ja en català el 1901. Aquesta obra i altres de caire etnològic i metodològic el feren ingressar a l'IEC com a membre corresponent el 1916.

Entre els arquitectes —ja hem vist el cas de Domènech i Montaner— sortiren uns quants dels principals estudiosos de l'art d'aquella època. Josep Font i Gumà (1859-1922) elaborà una obra clàssica, *Rajoles d'art vidriades catalanes i valencianes* (1905), fruit de la seva passió de col·leccionista. Una mica més jove, Bonaventura Bassegoda i Amigó (1862-1940) té una llarguíssima obra de divulgador i de crític a la premsa, però també publicaria el llibre *La Real capilla de Santa Águeda del Palacio de los Reyes de Aragón en Barcelona* (1895), i més tardanament un estudi fonamental sobre *Santa Maria del Mar. Monografía histórico-crítica*, en dos volums (1925 i 1927), i una àmplia biografia sobre un tema modern, *El arquitecto Elías Rogent* (1929).⁹ No va ser només l'arquitectura l'art que centrà els seus treballs erudits; també dedicà textos biogràfics als pintors Josep Masriera (1915) i Lluís Vermell (1922).

El gran representant de la historiografia artística d'aquesta època, però, fou el també arquitecte Josep Puig i Cadafalch (1867-1956), deixeble d'Elies Rogent, polític de la Lliga de primer rengle que arribaria a ser, a la mort de Prat de la Riba, president de la Mancomunitat de Catalunya. Puig es mereix un estudi monogràfic,¹⁰ però en el context d'aquest panorama que estic traçant només esbossaré els trets fonamentals de la seva tasca d'historiador de l'art, que el portaria a ser membre fundador de l'IEC el 1907.

De tots els historiadors de l'art esmentats fins ara Puig va ser, de bon tros, el que dugué a terme una carrera de més alt contingut acadèmic, malgrat que els que coneixen a fons la seva obra subratllen que la seva formació fou en gran part autodidacta. Es pot dir que amb ell, per fi, la historiografia artística catalana esdevé una especialitat major d'edat i internacionalment competitiva. Ben jove publicà ja treballs a cavall entre l'arqueologia i la història

9. Francesc FONTBONA, «Bonaventura Bassegoda i Amigó. Crític i historiador de l'art», al catàleg de l'exposició *L'obra arquitectònica de Pere, Joaquim i Bonaventura Bassegoda (1856-1934)*, Barcelona, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 1995, p. 13-17. Al mateix catàleg hi ha un amplíssim inventari dels seus escrits, p. 75-126.

10. Vegeu Xavier BARRAL I ALTET, «Josep Puig i Cadafalch historiador de l'art medieval», a *Josep Puig i Cadafalch: l'arquitectura entre la casa i la ciutat*, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions/Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1989, p. 64-89.

de l'art —característica molt seva, que valorava fortament els precedents romans de l'art medieval—, sobre les esglésies de Terrassa (1889) o el sepulcre romà de Fabara (1892). Més tard es va fer càrrec del segon volum d'arquitectura (1901) de la tants cops esmentada gran història general de l'art dirigida per Domènech i Montaner, amb qui acabaria lamentablement enemistat.

Precisament un dels principals motius d'aquesta enemistat va ser la seva gran obra, tema del qual Domènech portava anys recollint materials, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, en tres volums (1909-18). Hi col·laboraren amb ell els seus deixebles Antoni de Falguera i Josep Goday, i el resultat, al marge de polèmiques passades, fou una obra documentada al màxim i sense precedents al nostre país, que és sens dubte un gran monument de la nostra historiografia artística.

Puig participà en importants congressos internacionals, especialment en la seva maduresa, quan el tomb dictatorial que experimentà la política espanyola els anys vint l'apartà de la política activa. Publicà a París el 1928 *Le premier art roman*, seguit de *La geografia i els orígens del primer art romànic* (1930), traduït a França el 1935, que encimbellaren l'autor internacionalment bé que tampoc sense controvèrsies. Treballà també en escrits menys extensos però igualment brillants sobre aspectes de l'arquitectura gòtica, i la seva doble condició d'arquitecte i historiador de l'art fou determinant en una part important de la seva tasca professional, la de restaurador de monuments. Ja a la postguerra abordà *L'escultura romànica a Catalunya*, en tres volums (1942, 1952 i 1954) per a la col·lecció «Monumenta Cataloniae». Pòstumament aparegué una nova obra seva a París, *L'art wisigothique et ses survivances* (1961).

Un capellà, Josep Gudiol i Cunill (1872-1931), seria l'altre gran historiador de l'art d'aquesta generació, format al Seminari i a Roma. De carrera molt menys espectacular que Puig, mossèn Gudiol jugà un paper fonamental en la formació del Museu Episcopal de Vic, que ben jove encara ja ajudà a catalogar acuradament el 1891 (*Catálogo del Museo arqueológico-artístico episcopal*). Aquesta institució recopilà una part molt destacada del patrimoni medieval del país i desvetllà la inquietud pel coneixement del passat artístic català en moltes persones. A ell es deu que es formés un nucli dur de la historiografia artística catalana a la ciutat de Vic, al Seminari de la qual Gudiol seria professor. D'aquí que publicés el seu manual *Nocions d'arqueologia sagrada catalana* (1902), el primer d'aquest gènere. El 1922 esdevindria membre corresponent de l'IEC. Folch i Torres caracteritza el seu mètode de treball com la reacció eixuta al «piferrerisme».¹¹

Ell seria l'encarregat de continuar l'obra de Sanpere i Miquel, truncada per la mort d'aquest, i d'aquí en sortiria *Els trescentistes* (1924), estudi molt acurat que posa ordre a la historiografia de la pintura catalana del segle XIV, després del qual encara publicaria *Els primitius* (1929),

11. J. FOLCH TORRES, «Mn. Josep Gudiol i Cunill, Prev.», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, núm. 2, 1931, p. 52-54.

sobre la pintura romànica. D'aquesta manera quedava establerta una sòlida base per a l'estudi de tota la pintura medieval catalana.

També capellà, Josep Mas (1860-1942) es dedicà a proporcionar dades d'arxiu als estudiosos a través de buidats i de llibres com *Notes sobre antics pintors a Catalunya* (1911-12) i *Notes d'escultors antics a Catalunya* (1913); l'erudit independent Ramon N. Comas (1852-1918) estudià a fons l'art de l'esgrafià, i un geògraf polivalent com Francesc Carreras Candi (1862-1937) aportà moltes informacions d'arquitectura en els volums redactats o dirigits per ell de la paradigmàtica *Geografia General de Catalunya* (1908-18?).

Lligat a la geografia hi ha el fenomen de l'excursionisme, molt viu al darrer quart del segle XIX i també atent a les qüestions artístiques i monumentals. L'Associació Catalanista d'Excursions Científiques publicà un butlletí, *L'Excursionista* (1878-91), on homes com Eduard Tàmaro o Antoni Aulèstia i Pijoan publicaren articles d'interès artístic. El mateix es pot dir del butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana (1880-90), amb col·laboracions d'Eudald Canibell, Cels Gomis, Ramon Arabia i Solanas, Jaume Massó i Torrents o un jove Santiago Rusiñol.

En aquesta època en el món universitari potser només destacava un José Jordán de Urríes (1868-1933), de perfil més filosòfic que no pas historiogràfic, i que, venint d'altres universitats, s'estigué de catedràtic a Barcelona entre 1902 i 1912, d'una assignatura que es deia Teoría de la Literatura y de las Artes, per a continuar després la seva carrera a Madrid. Aquell, però, era un camí de tall funcional que no afavoria gaire l'arrelament en les qüestions d'un lloc concret.

Al País Valencià, Lluís Tramoyeres Blasco (1850-1920), arxiver i periodista, fou un erudit de múltiples interessos i preocupat pel «llemosí»; en el camp artístic féu estudis sobre, entre altres matèries, *Un colegio de pintores* (1912), artesonats (1917), i publicà una *Guia del Museo de Bellas Artes de Valencia* (1915), entitat de la qual va ser director. Potser la seva principal realització en el camp historicoartístic va ser, tanmateix, la fundació el 1915 d'*Archivo de Arte Valenciano*, revista d'investigació que encara surt actualment i que ha acollit el principal contingent de treballs acadèmics sobre la història de l'art valencià. Rafael Valls David (1851-1906), enginyer de Manises, fundà en aquesta vila un museu i escola de ceràmica, art sobre el qual publicà l'obra *La cerámica, apuntes para su historia* (1894).

Hi ha, però, en aquesta generació a València dues figures especialment importants, Sanchis Sivera i Tormo. El canonge Josep Sanchis Sivera (1867-1937), deixeble de Roc Chabàs, membre corresponent de l'IEC, i oncle i mentor de Manuel Sanchis Guarner, és un erudit polivalent, autor d'una monografia clàssica sobre *La catedral de Valencia* (1909); però sobretot es recorre a ell per la pedrera de notícies recollida als seus treballs intitolats globalment *Pintores medievales en Valencia*, que començà a publicar —prologats per Sanpere i Miquel— als *Estudis Universitaris Catalans* (1912-14) i que coronà a València mateix el 1930. També treballà *La orfebreria valenciana en la Edad media* (1924). Més relleu públic va tenir Elias Tormo (1869-1957), doctor en Dret i en Lletres, tractadista fecund i d'interessos molt diversos; estudià Joan Reixac (1908) o Jacomart (1914) i va crear una eina divulgativa però de qualitat sobre els monuments del País Valencià —i de Múrcia— amb la seva guia *Levante* (1923), precisament l'obra que creà aques-

ta denominació espúria del País Valencià, després tan arrelada.¹² Tanmateix Tormo pertany a la freqüent tipologia de valencià que té el centre a Madrid, i allà seria el primer catedràtic d'història de l'art d'una universitat de l'estat espanyol (1911), acadèmic, diputat, senador, rector de la Universitat i Ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts en el govern del general Berenguer. Com a historiador de l'art tocà èpoques diverses, i en la seva maduresa els temes madrilenys (*Las iglesias del antiguo Madrid*, 1927) o generals espanyols (*Monumentos de españoles en Roma...*, 1942) eclipsaren la seva dedicació a l'art valencià, alhora que, malgrat els seus orígens, adoptava una mentalitat clarament centralista.

Els noucentistes i els seus veïns

Ja en la generació noucentista destacà una figura que amb els anys assoliria un gran relleu internacional i que al principi sempre tingué un peu al rovell de l'ou de la cultura catalana i un altre al de la cultura castellana: em refereixo a Josep Pijoan (1879-1963), format com arquitecte, l'home que tingué un paper fonamental en la creació de l'IEC, del qual seria primer secretari general (1907-11). Vocal de la Junta de Museus, Pijoan seria també el creador del Museu d'Art de Catalunya, especialment amb la seva clarivent tasca de localització i salvament de les pintures murals romàniques, sobre les quals va escriure els fascicles *Les pintures murals catalanes* (1907-21), que ja a la postguerra, en col·laboració amb Josep Gudiol Ricart, prendrien forma de llibre amb *Les pintures murals romàniques a Catalunya* (1948), dins la col·lecció «Monumenta Cataloniae». Tanmateix també publicaria, a Madrid, amb Manuel Gómez Moreno, *Materiales de arqueología española* (1912).

Pijoan acabà marxant aviat del país per qüestions personals i també professionals, i a fora elaborà una *Historia del arte* (1914-16), molt reeditada, i inicià la monumental col·lecció «Summa Artis» (Madrid 1931), de gran ressò, que li va valdre fama internacional de generalista distingit, obra que a la seva mort va tenir una àmplia continuïtat de la mà de molts especialistes. Tan generalista era Pijoan que s'embranchà en una *Historia del mundo* (1920-41) en cinc volums.¹³

Pijoan marxà, però quedà un nucli important de gestors museístics vinculats a les administracions. L'encapçalava Joaquim Folch i Torres (1886-1963), format a l'escola de Llotja i als Estudis Universitaris Catalans, aquí amb Puig i Cadafalch. D'altra banda, el fet de treballar des de jove al diari *La Veu de Catalunya* el posaria en contacte amb un altre dels seus

12. Val a dir tanmateix que la paternitat del títol, més que a Tormo, corresponia al director de la col·lecció, el geògraf J. Dantín Cereceda. Vegeu Josep ALBAIDA, «L'ús de Levante aplicat a València», *Sicània* (València), núm. 5, XI-1958, p. 15.

13. Xavier BARRAL I ALTET, *Josep Pijoan. Del salvament del patrimoni artístic català a la Història General de l'Art*, Barcelona, IEC, 1999.

mestres, Raimon Casellas. Acabada de guanyar la seva plaça de bibliotecari als museus, féu un viatge de sis mesos per tot Europa per a documentar-se (1913). Director de la Secció d'Art Medieval i Modern del Museu de Barcelona (1918), dos anys després accedí al càrrec de director dels Museus d'Art i Arqueologia. L'exemple de Pijoan va ser també molt important en ell, que va ser qui portà a terme realment el somni d'aquell de fer un museu nacional d'art. En ser separat del museu per la Dictadura —hi retornaria el 1930—, planejà, entre altres coses, la col·lecció «Monumenta Cataloniae» per encàrrec de Francesc Cambó, una sèrie de volums molt ambiciosos i ben editats que constitueixen ells mateixos un monument historiogràfic i demostren la importància que el polític donava a l'art, al costat de les lletres.

Folch s'interessà, però, per l'art català de totes les èpoques: fou el primer biògraf del pintor vuitcentista Ramon Martí i Alsina (1920). Dirigió la *Gasetta de les Arts* des de 1924, entre la divulgació artística i les aportacions de primera mà. Publicà en dos volums un *Resum de la història general de l'art (1927-1928)* molt llegit. En retornar a la direcció dels museus hi fundà el *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona* (1931).

Amb el franquisme tornà a perdre els seus càrrecs públics; esdevingué aleshores membre de l'IEC (1942) i més tard de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (1959). Publicà el volum de «Monumenta Cataloniae» sobre *La pintura romànica sobre fusta* (1956), i dirigí els dos volums de *L'art català (1957-1961)*, síntesi posada al dia a càrrec dels millors especialistes. La seva monografia de *Fortuny* (Reus, 1962) fou la millor obra publicada fins aleshores sobre el pintor. Deixà inèdita una *Història de la pintura catalana en el segle XIX*, enllestida el 1962.¹⁴

Col·laboradors seus als museus foren Pere Bohigas Tarragó (1886-1948) i Esteve Cladellas. De llur obra escrita cal destacar, ja a la postguerra, *Apuntes para la historia de las exposiciones oficiales de arte de Barcelona* (1945) i *Resumen histórico de los Museos de Arte de Barcelona* (1947), de Bohigas Tarragó, totes dues a la nova revista *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*. Cladellas féu notables aportacions erudites i teòriques al *Butlletí dels Museus*, especialment entorn dels gravats existents als mateixos fons museístics.

Al capdavant d'una altra institució cultural d'envergadura, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, hi hagué Agustí Duran i Sanpere (1887-1975), membre de l'IEC, que si bé té un perfil més d'historiador polític o d'història urbana, també tingué un paper rellevant en la història de l'art. Home molt dotat per a la comunicació de la cultura entre públics amplis, publicà sovint les seves troballes en articles de divulgació. Entre les seves fites com historiador de l'art cal consignar la seva atenció a la figura de Bernat Martorell, que ell precisament identificà. Les

14. Mercè VIDAL I JANSÀ, *Teoria i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres*, Barcelona, volum XL de les «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», IEC i «Biblioteca Abat Oliba» de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991. Vegeu també Francesc FONTBONA, *Joaquim Folch i Torres. Semblança biogràfica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 2000, conferència de caire sintètic.

seves obres de més envergadura en el camp que ens ocupa són els dos volums d'*Els retaules de pedra* (1934), i ja a la postguerra el volum d'*Escultura gòtica* de la col·lecció «Ars Hispaniae» (1956), que signà conjuntament amb el jove Joan Ainaud.

També funcionari de museus durant uns anys fou l'arquitecte Josep-F. Ràfols (1889-1965), però ell ha quedat més lligat a molts altres mons. Fou el primer biògraf de Gaudí, el 1928, i en general és bàsica la seva aportació al coneixement de tot el Modernisme, ja que les seves obres *El arte modernista en Barcelona* (1943), *Ramon Casas, pintor* (1948), *Ramon Casas, dibujante* (1948), i sobretot *Modernismo y modernistas* (1949) foren les primeres grans reivindicacions d'aquell corrent essencial que havia caigut en descrèdit. Va fer manuals sintètics sobre el Renaixement des del 1926, i aportacions personals a aquella mateixa època com *Pere Blay i l'arquitectura del Renaixement a Catalunya* (1934). Estudià *El arte romántico en España* (1954), i biografia el seu amic *E. C. Ricart* (edició pòstuma 1981).

El *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña* (1951-54), dirigit per ell amb voluntat d'exhaustivitat, esdevingué i és el gran clàssic del seu gènere en l'art català. Com ja vaig dir en una altra ocasió, si el «Ràfols» fos un diccionari d'escriptors i no un diccionari d'artistes, avui, en lloc de ser només una eina utilíssima i de consulta constant, sens dubte seria considerada com una de les pedres fonamentals de la cultura catalana moderna.¹⁵

Un altre noucentista destacat, encara que com arquitecte perllongués amb molta personalitat el Modernisme, fou Cèsar Martinell (1888-1973). Ell va ser, a la postguerra, l'autor d'una de les monografies més completes sobre Gaudí (1967), i encara que com a vallenc que era va fer alguna biografia vuitcentista d'un altre fill de Valls, *El pintor Galofre Oller. Ensayo biográfico* (Valls, 1962), la seva gran aportació a la historiografia artística és l'estudi del barroc català. Primer estudià monogràficament Lluís Bonifàs (1948) —també vallenc—, però d'allà passà a sistematitzar en tres volums *L'arquitectura i escultura barroques a Catalunya* (1959-63), una altra fita de «Monumenta Cataloniae». Després de tants anys de medievalisme, l'obra de Martinell representa una saludable diversificació en el punt de mira de la història de l'art català.

Dins els gaudinistes tenen un lloc destacat també tres altres arquitectes, Isidre Puig Boada (1891-1987), autor d'*El temple de la Sagrada Família* (1929, força reeditat) i altres treballs; Lluís Bonet Garí (1893-1993), i Joan Bergós i Massó (1894-1974). Bergós, autor del clàssic *Gaudí, l'home i l'obra* (1954, reeditat), també ha fet publicacions importants sobre l'art d'èpoques pretèrites com *La seu nova de Lleida* (1926), els monestirs de Poblet i Santes Creus (1927 i 1929), *La Catedral Vella de Lleida* (1928) i *L'escultura de la Seu Vella de Lleida* (1928); i Bonet estudià *Les masies del Maresme* (1983).

Mentrestant, a la Universitat de Barcelona, la càtedra de Teoria de la Literatura y de las Artes l'ocupà el basc Ángel Apraiz Buesa (1885-1956), que hi arribà el 1919 venint de Salaman-

15. Francesc FONTBONA, «Josep F. Ràfols, historiador de l'art», a *Josep F. Ràfols (1889-1965)*, Vilanova i la Geltrú-Vilafranca del Penedès, Biblioteca Museu Víctor Balaguer-Fundació Caixa Penedès, 2000-2001, p. 73-75.

ca. Apraiz, no massa prolífic en publicacions,¹⁶ destacà sobretot pels seus estudis del romànic a Àlaba; el 1941 tornà a la càtedra de Salamanca i des de 1947 seria catedràtic d'Història de l'Art a la Universidad de Valladolid. Els anys de la Universitat Autònoma de Barcelona foren per primer cop al nostre país propicis a l'estudi de la història de l'art: a part de la plaça de l'esmentat Apraiz, ara amb la denominació Teoria i Història de l'Art, el 1934-35 aparegué una assignatura dita simplement Història de l'Art, a càrrec del numerari Joaquim Balcells i de l'encarregat de curs Josep M. Balcells, i a part d'això s'iniciaren uns Estudis d'Art que incloïen assinatures de Duran i Sanpere, Francesc Martorell, però també d'estrangers com Gertrud Richert, Georges Gaillard. La tasca de Joaquim Balcells ens és difícil d'imaginar perquè es tractava d'un gran llatísta, però no tenia al seu currículum estudis coneguts historicoartístics. Possiblement es tractava d'un acte de voluntarisme per part de Balcells, que era un dels principals impulsors de la idea renovadora de l'Autònoma.¹⁷

De fet, com s'està veient, és la generació noucentista la que, sense deixar d'interessar-se per l'art medieval, abordà decididament altres estils i altres èpoques. Deixant de banda el tarragoní Rafael Domènech (1874-1929), biògraf de Sorolla, més propens a la teoria que a la història, i que s'arrelà en els cercles madrilenys, els pioners havien estat Feliu Elias (1878-1948) i Rafael Benet (1889-1979), que, amb Folch i Torres, començaren a ficar-se en l'art català del segle XIX amb criteris rigorosos, tota una novetat aleshores. Ni l'un ni l'altre eren universitaris, tots dos eren pintors importants, i tots dos a part d'historiar i pintar serien segurament els crítics d'art a la premsa catalana més escoltats i més temuts del seu temps.

Elias publicà una síntesi crítica, més teòrica que historiogràfica, ben insòlita en la Catalunya de l'època: el llibre *La pintura francesa moderna fins al cubisme* (1917). Després tractà a fons Benet Mercadé, *la seva vida i la seva obra*, el 1921, i Simó Gómez. *Història verídica d'un pintor del Poble Sec*, el 1923, en el marc de la campanya de recuperació d'artistes catalans vuitcentistes que es duia a terme des de la Junta Municipal d'Exposicions d'Art, de Barcelona. Més tard retornaria a la monografia personal amb *Enric Monserdà. La seva vida i la seva obra* (1927) i *La vida i l'obra de Soler i Rovirosa* (1931). També faria una biografia molt directa, quasi fraternal, de *Xavier Nogués* (1927?), i un sintètic però intens *L'art de la caricatura* (1931). La seva obra més consultada és sens dubte *L'escultura catalana moderna*, en dos volums (1926), promptuari gairebé exhaustiu de les informacions a l'entorn d'aquesta matèria.¹⁸

Benet va tenir una carrera historiogràfica molt fecunda. També col·laborà amb la Junta Municipal d'Exposicions d'Art, amb una monografia de *Joaquim Vayreda* (1922), i publicà diversos

16. Juan Antonio GAYA NUÑO a la seva *Historia de la crítica de arte en España*, Madrid, Ibérico Europea de Ediciones, 1975, p. 228, subratlla que Apraiz va publicar poquíssim.

17. Agraïxo al Dr. Joan-Ramon Triadó les dades que m'ha comunicat sobre els orígens dels estudis específics d'Història de l'Art a la Universitat de Barcelona.

18. Sobre Feliu Elias cal veure el catàleg de l'exposició *Feliu Elias «Apa»*, Museu d'Art Modern, Ajuntament de Barcelona 1986, on si bé es parla de la seva activitat de crític no se'n parla com a historiador de l'art.

articles a *La Paraula Cristiana* de Barcelona sobre Joan Llimona (1926). Tanmateix el gruix de la seva obra d'historiador de l'art és ja de postguerra. *El escultor Manolo Hugué* (1942), *La figura patricia y el arte de Joaquín Vayreda* (1943), *Darío de Regoyos. El Impresionismo y más allá del Impresionismo* (1944), *Isidro Nonell y su época* (1947), *Xavier Nogués, caricaturista y pintor* (1949), *Joaquim Vancells. L'home i l'artista* (1953), *Nueva biografía de (...) Don Joaquín Vancells y Vieta* (1962), i *Sunyer* (1975) són peces fonamentals per al coneixement de tots aquests artistes.

Benet també va abordar temes generals. El seu díptic *Impresionismo i Simbolismo* (1952-53) és una visió àmplia i completa de la pintura internacional a cavall entre els segles XIX i XX, d'una originalitat insòlita. No és habitual trobar enlloc una anàlisi de la pintura d'aquesta època que incorpori tants noms habitualment negligits pels autors, sempre reiteratius, de les grans visions globals publicades arreu.¹⁹ Joaquim Ciervo (1880-1959), biògraf de Fortuny (1935) i cronista del desaparegut Palau de Belles Arts de Barcelona (1943), és un representant menor d'aquesta tongada.

Entre els nascuts encara a les acaballes del segle XIX hi ha alguns noms que val la pena subratllar. Per una banda hi ha una sèrie d'eclesiàstics que solen ser erudits polifacètics i que també han tingut dedicació cap a la història de l'art: Joan Serra Vilaró (1879-1969), arqueòleg i historiador, s'acostà a la història de l'art en alguns treballs com *Les pintures murals de la Seu Primada de Tarragona* (1934). Sanç Capdevila (1883-1932), arxiver a Tarragona, escriví una important monografia sobre *La seu de Tarragona*, publicada pòstumament (1935). Manuel Trens (1892-1976), clergue elegant, refinat i col·leccionista, escriví a fons sobre Ferrer Bassa (1936) i *Les majestats catalanes* (1966, «Monumenta Cataloniae»), així com d'iconografia mariana o de custòdies, però sobretot fou un gran animador de la vida artística. Llogari Picanyol (1896-1968), de trajectòria romana, se centrà en estudis del Moianès, entre els quals els gravadors barrocs Abadal. Llambert Font (1896-1980), entre molts altres treballs, té el llibre clàssic *Gerona, la catedral y el Museo Diocesano* (1952).

Gent del món dels arxius varen fer aleshores també aportacions de pes a l'historiografia artística: Francesc Martorell Trabal (1887-1935), universitari de sòlida formació internacional com a historiador i figura essencial i poc donada a l'espectacularitat de la primera època de l'IEC, féu una sòlida tasca d'infraestructura arxivera i estudià Pere Moragues i la catedral de Barcelona.

Fèlix Duran i Cañameras (1889-1972), a part d'altres estudis històrics i jurídics, treballà *La orfebreria catalana* (1915) i *La escultura medieval catalana* (1926). Jesús Domínguez Bordona (1889-1963), arxiver castellà que visqué molt de temps a Catalunya i seria membre corresponent de l'IEC, va ser especialista màxim en miniatures medievals. Josep Maria Madurell Marimon (1893-1983), un autodidacte entusiasta, exhumà quantitat de documentació d'arxiu d'interès històric, bona part de la qual interessa la historiografia artística.

19. Francesc FONTBONA i Francesc MIRALLES, «L'obra artigràfica de Rafael Benet», estudi preliminar a l'edició facsimil de Rafael BENET, *Joaquim Vayreda*, Barcelona, 1975, p. IX-XXI.

Eveli Bulbena (1888-1960) biografia *Ramon Amadeu* (1927). Frederic Marès (1893-1991), escultor i home omnipresent en els ambients acadèmics de l'art, destacà en el camp que ara ens ocupa pel seu dens volum *Dos siglos de enseñanza artística en el Principado* (1964), una història de l'escola oficial de Belles Arts de Barcelona que és una gran pedrera de dades, encara que poc depurada. Joan Subias Galter (1897-1984), conservador de monuments i professor a Belles Arts, publicà nombrosos treballs, molts d'alta divulgació; fou un gran coneixedor d'*El monestir de Sant Pere de Roda* (1948) i cal destacar, pels camins de novetat que obrí, el llibre *Un siglo olvidado de la pintura catalana 1750-1850* (1951).²⁰ Joan Cortés (1898-1969), agut assidu de tertúlies, representa el tipus del crític d'art de diari que s'enfronta amb una monografia voluminosa sobre un pintor com *Gimeno* (1949). Abans d'ell ja havia biografat Gimeno (1935) el crític sabadellenc Joan Mates (1893-1938), que deixaria inèdita una monografia de Nonell no publicada fins al 2000.²¹ Alberto del Castillo (1899-1976) és un cas curiós, ja que és un historiador universitari, però que publicà treballs definitius com a arqueòleg i arribà a catedràtic, però d'història medieval; en canvi, com a historiador de l'art va fer una aportació notable a la biografia de Ramon Casas (1958) i la gran monografia sobre Josep Maria Sert, ajudat per A. Cirici (1949). El més jove, amb Castillo, d'aquesta heterogènia relació, Josep Mainar (1899-1996), va ser un artesà del moble que esdevindria alhora el gran tractadista d'aquest tema a Catalunya, en l'obra ja clàssica *El moble català* (1976) o el pòstum *Diccionari dels oficis del moble i de l'interiorisme* (1999).

Entre els nascuts ja al segle xx hi ha encara personalitats molt diverses. Marçal Olivar (1900-1993), filòleg i historiador de l'art, excel·lí estudiant *La ceràmica trescentista a Aragó, Catalunya i València* (1954) i en general sobre les arts decoratives des de l'edat mitjana, però també fou un gran coneixedor de l'art vuitcentista i modernista;²² i el seu amic Pere Bohigas i Balaguer (1901-2003), també universitari de lletres de gran relleu i membre de l'IEC, tocà el món de les arts plàstiques en la seva obra clàssica en tres volums *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña* (1960-67).

Josep Selva (1902-1987) i Lluís M. Llubia (1906-1973) pertanyen a una nova fornada de conservadors de museus. El primer es dedicà a la divulgació, en volums de la col·lecció «Speculum artis» —on també col·laborarien Ràfols i A. Cirici—, i biografia l'escultor Joan Rebull (1960), mentre que el segon s'especialitzava en ceràmica i publicava, amb el col·leccionista Andreu Batllori, el llibre *Ceràmica catalana decorada* (1949) —esdevingut manual de consulta obligada

²⁰ Sobre Subias vegeu Francesc FONTBONA, *Elogi de l'Acadèmia, discurs d'ingrés (...) llegit (...) el dia 7 de Juny de 1989*, Barcelona, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 1989, p. 5-9.

²¹ Francesc MIRALLES, «Aproximació a Joan Mates», al facsímil del llibre de Joan MATES, *F. Gimeno*, Sabadell, AUSA, 1988, p. 383-410.

²² Vegeu «Marçal Olivar, filòleg i historiador de l'art», a Marçal OLIVAR, *Obra dispersa*. Llibre en homenatge en el seu 90e aniversari a cura de Francesc Fontbona i Amadeu-J. Soberanas i Lleó. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1991, p. 7-14.

per a aquest tema—, i tot sol *Cerámica medieval española* (1967), entre altres títols. Però el responsable absolut dels museus de Barcelona després de la guerra fou un català de sentiments espanyols, Xavier de Salas Bosch (1907-1982), que havia estat editor de clàssics catalans a l'Editorial Barcino i que seria secretari de Dionisio Ridruejo ja amb el nou règim. Durant uns anys compaginà el càrrec de Comisario-Delegado de la Dirección General de Bellas Artes en la Dirección del Museo de Cataluña (1940-47) amb la Universitat de Barcelona, on fou professor encarregat de curs d'Història de l'Art (des del 1939) i catedràtic (des del 1945); la seva obra escrita no és extensa, però fou forta la seva influència des de càrrecs entre culturals i diplomàtics a Anglaterra (1947), una nova càtedra —a Madrid— i la direcció del Museo de Prado. Quan Salas ja era a Londres, l'assignatura d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona estigué a càrrec de Martín Almagro, que tenia un perfil absolutament d'arqueòleg.

Fora dels àmbits pròpiament acadèmics i museístics cal esmentar altres noms. El geògraf Josep Iglésies Fort (1902-1986), que esdevindria membre de l'IEC, biografià a fons un parell d'artistes vuitcentistes de Reus, Baldomer Galofre (1953) i Joan Roig Solé (1955); i un altre membre de l'IEC, corresponent, però per la secció de Ciències, Antoni Oriol Anguera (1906-1996), se sentí sovint atret per l'art: s'acostà a la figura de Dalí (*Mentira y verdad de Dalí*, 1948), glossà amb un deix de complicitat la de *Werner Peiner, pintor del III Reich* (1949), i més tardanament publicà *Para entender a Picasso* (1973), tot més a prop de l'assaig que de la historiografia. L'historiador autodidacte Josep Vives i Miret (1903-1966) va fer una important aportació al medievalisme en diversos treballs sobre arquitectura monàstica, especialment al llibre aparegut pòstumament, *Reinard des Fonoll, escultor i arquitecte anglès, renovador de l'art gòtic a Catalunya (1321-1362)* (1969).

Els eclesiàstics continuaren tenint un paper notable en aquest camp, malgrat mantenir tots ells llur línia polifacètica habitual: Antoni Llorens i Solé (1904-1988), historiador de Solsona, descobrí la catalanitat de Francesc Ribalta (1951) i estudià *La Mare de Déu del Claustre de Solsona* (1956); Pere Batlle Huguet (1907-1990) estudià *El pintor Ramon de Mur* (1936), els tapissos i les pintures gòtiques de Tarragona (1946 i 1952), i sintetitzà l'art paleocristià per a la col·lecció «Ars Hispaniae» (1947); Joan Ferrando i Roig (1908-1980), impulsor de novetats en la litúrgia, publicà treballs sobre el santuari de Lord (1940) o la iconografia dels sants (1950).

El rossellonès Pere Ponsich (1912-1999), membre corresponent de l'IEC, conservador del patrimoni artístic, canalitzà bona part de la seva tasca a través de la seva revista *Études Roussillonaises* (1951-57), i publicà, a part de molts treballs d'història social, investigacions d'art medieval des del segle x fins al segle xv.²³ També a la Catalunya Nord, una vallespirenca, Anna de Pous (1908-), ha publicat des de 1939 nombroses obres sobre castells, torres de senyals i arquitectura rossellonesa i llenguadociana.

23. Antoni PLADEVALL FONT, «Pere Ponsich (14.2.1912-24.12.1999)», a *Institut d'Estudis Catalans. Memòria curs 1999-2000*, Barcelona 2001, p. 164-168.

Un foraster d'aquesta generació, Luis Monreal Tejada (1912), aragonès llicenciat en Dret, arribat a Catalunya amb les tropes franquistes, mereix tanmateix una atenció: fou comissari del servei de defensa del Patrimonio Artístico Nacional (fins al 1947) i impulsà la restauració de Poblet i de la catedral de Vic. Dedicat a temes miscel·lanis i relacionat molt estretament amb el mercat de l'art, de la seva obra cal destacar la codirecció —amb Martí de Riquer— de l'obra *Els castells medievals de Catalunya* (1955-65). Ben pròxim ideològicament a Monreal, el periodista Miquel Utrillo Vidal (1913-1990), terrible polemista d'extrema dreta i dalinià confés (*Salvador Dalí y sus enemigos*, 1952), venerà apassionadament la memòria del seu pare Miquel Utrillo Morlius, i amb els seus papers publicà articles amb dades essencials per al coneixement del grup modernista català de París, el Cau Ferrat i els Quatre Gats.²⁴

Molt important continuava essent el nucli vigatà. D'allà sorgí mossèn Eduard Junyent (1901-1978), membre corresponent de l'IEC, deixeble i successor de mossèn Gudiol i doctorat en Arqueologia Sagrada a Roma. A part de la seva important faceta arxivística i docent, va centrar-se en l'estudi del preromànic i el romànic, i entre les seves obres cal esmentar *La ciutat de Vic i la seva història* i una notable col·laboració a la sèrie *Catalogne romane*.

El nebot de mossèn Gudiol, amb qui sovint se'l confon, Josep Gudiol Ricart (1904-1985), mereix un capítol a part, ja que transcendí els seus orígens vigatans i, sense deixar mai d'estar vinculat a la ciutat episcopal, s'arrelà a Barcelona i tingué gran influència en el món de l'art hispànic i en l'internacional. Arquitecte, Gudiol Ricart s'inicià treballant en tasques de l'IEC i el 1930-31 va fer la seva primera i fecunda estada als EUA, on tractà Porter, Post i sobretot Cook. Publicà a «Monumenta Cataloniae» el volum sobre *Els vidres catalans* (1936) i el 1938 publicà *La pintura gòtica a Catalunya*. El seu pas durant la guerra civil per la secció de Monuments de la Generalitat l'obligà a exiliar-se, i això reforçà els seus lligams amb el món acadèmic francès i nord-americà, com tindria també lligams amb el gran mercat de l'art. En tornar, seguint el model de la Frick Library de Nova York on havia treballat, fundà el 1942 l'Institut Amatller d'Art Hispànic a Barcelona, des d'on impulsà l'estudi del romànic i del gòtic català, especialment la pintura. Creà la col·lecció «Ars Hispaniae», editada oficialment a Madrid, que tindria vint-i-dos volums i sintetitzaria a fons tots els coneixements sobre l'art hispànic des dels orígens al segle xx, a càrrec dels millors especialistes. Ell mateix s'hi reservà l'arquitectura i escultura romàniques (1948, en col·laboració amb Gaya Nuño), la pintura i la imatgeria romàniques (1950, amb Cook) i la pintura gòtica (1955).

Gudiol Ricart, publicà també monografies sobre Jaume Huguet (1948, amb Ainaud) i Borrassà (1953), editades pel mateix Institut Amatller, i diverses obres divulgatives i, després de la seva etapa de medievalista, enfocà l'estudi de grans figures de la pintura moderna, de les quals catalogà el conjunt de l'obra. El Greco (1971), Velázquez (1973) i Zurbarán (amb Julián Gállego, 1976) foren objecte de monografies seves, i esdevingué gran especialista en Goya, a

24. Vinyet PANYELLA, «En la ment [sic, per mort] de Miquel Utrillo Vidal», *Avui* (Barcelona), 22-I-1990.

qui dedicà una àmplia obra el 1970, molt reeditada i traduïda. Tot i amb això, la seva darrera gran obra va ser un corpus de la *Pintura gòtica catalana* (1986, amb S. Alcolea Blanch).

Més que el document, Gudiol Ricart interrogava l'obra mateixa i les característiques dels seus detalls, i fou el més clar seguidor de Morelli al nostre país.²⁵

Un mallorquí format com a pintor a Madrid, Vicenç Furió Kobs (1864-1956), publicà diversos treballs que documenten aspectes destacats de la història de l'art a Mallorca: *En Guillem Mesquida, pintor mallorquí* (1913), *Dels anys que visqué a Mallorca l'escultor vilafranquí Adrià Ferran* (1922), *Els pintors cartoixos Fra Joaquim Juncosa i Fra Manuel Bayeu* (1925) o *Imatges xilogràfiques mallorquines* (1928). Molt més jove, Jeroni Juan Tous (1906), escriptor, dibuixant i sobretot fotògraf especialitzat en arts plàstiques, publicà una síntesi de *La pintura mallorquina (siglos XVI al XVIII)* a la *Història de Mallorca* de Mascaró Pasarius (1972), una *Breve historia del convento de San Jerónimo de Palma de Mallorca* (1973), *Grabadores mallorquines* (1977) i una també breu monografia de *Guillem Mesquida* (1982).

Entretant a València Carlos Sarthou Carreres (1876-1971), de la carrera judicial, actuà d'erudit, redactà dos volums de la *Geografía general del Reino de Valencia* (1920-27) i deixà una obra àmplia especialment centrada en història de l'arquitectura valenciana: des de *Viaje por los santuarios de la provincia de Castellón* (1905) a *El castillo de Játiva* (1946), passant per *El alcázar setabense* (1922), *Guía oficial de Játiva* (1925), *Monasterios valencianos* (1943), i algunes obres de caire clarament espanyol: *Castillos de España* (1932, força reeditada) i *Catedrales de España* (1946). Diverses de les seves obres les envià dedicades a la biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, cosa que denota si més no un cert grau de cordialitat vers el món cultural del nord de l'Ebre.

Manuel González Martí (1877-1972), format a la facultat de Dret i a Belles Arts, caricaturista destacat, contista en valencià i acadèmic, fou també un dels primers col·leccionistes de la ceràmica de Paterna (1908). Investigà aspectes pictòrics i publicà la biografia *Pinazo, su vida y su obra* (1920, reeditada) o *Pintors valencians de la Renaixença. Joanes* (1926). Tanmateix la ceràmica va ser el seu tema principal de recerca, des del seu llibre *Cerámica española* (1933 reeditat) fins la seva monumental obra en tres volums *Cerámica del Levante español* (1944-52). Fundà i dirigí el Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias de València, del qual publicà una guia el 1964. L'escriptor i escultor Josep Maria Bayarri (1886-1970), fundador de la revista *Ribalta* (1935), publicà una síntesi de la *Història de l'art Valencià* (1957), mentre per una altra banda desenvolupava una pintoresca ortografia per allunyar-se de la influència del català central. Àngel Sánchez Gozalbo (1894-1987), narrador en valencià i erudit, impulsor de la Societat Castellonenca de Cultura, també dedicà treballs a la història de l'art, com *Pintors del Maestrat: contribució a la història de la pintura valenciana quatrecentista* (1932), *Bernat Serra, pintor de Tortosa i de Morella* (1935), *Pintores de Morella: datos para la historia de la pintura valenciana*

25. Eulàlia GUDIOL COROMINAS, *Josep Gudiol Ricart*, Vic, Temple Romà, 1997.

de los siglos XIV y XV (1943) o el *Repertorio de inventarios del santuario de Nuestra Señora del Lledó* (1980). Vicente Ferran Salvador (1898-1977), acadèmic i erudit, esbossà una *Historia del grabado en Valencia* (1943) i publicà alguns estudis monogràfics com el dedicat a *Pablo de San Leocadio...* (1946). Un especialista d'aquesta generació, José Caruana, Barón de San Petrillo (1880-1956), genealogista, investigà la *Filiación histórica de los primitivos valencianos* (1932-41).

També varen demostrar un positiu interès per l'art valencià un parell de militars, Enrique Moya Casals (1885-1956) i el gallec Leandro de Saralegui (1892-1967). El primer centrà els seus estudis artístics en la figura de Palomino (en obres de 1928 i 1941), mentre que el segon, vinculat a Chandler R. Post, treballà *La pintura medieval valenciana* en una sèrie d'articles d'*Archivo de Arte Valenciano* i al volum *El Museo provincial de Bellas Artes de San Carlos: tablas (...) De Primitivos valencianos* (1954).

Tanmateix els grans noms de la generació d'historiadors de l'art valencians nascuts al començament del segle XX són Igual Úbeda i el vell Garín. Antonio Igual Úbeda (1907-1983), doctor en lletres i novel·lista en valencià, practicà sobretot la biografia i la divulgació històrica. En el camp de l'art també va dedicar-se a les grans síntesis, com el *Compendio histórico del arte universal* (1944), o els volumets *El barroquismo* (1944), *El romanticismo* (1944) o *El Renacimiento* (1947), tots ells editats a Barcelona. Amb F. Morote havia publicat en la seva joventut un *Diccionario biográfico de escultores valencianos del siglo XVIII* (1933), tema que reprendria a *Escultores valencianos del siglo XVIII en Madrid* (1968) i a dos estudis biogràfics precisament d'escultors valencians setcentistes: *Leonardo Julio Capuz* (1953) i *José Esteve Bonet* (1971). Altres obres seves són *El gremio de plateros* (1956) i *Cristos yacentes en las iglesias valencianas* (1964). Felipe María Garín y Ortiz de Taranco (1908) és el gran patriarca de la historiografia artística valenciana d'aquesta generació, que durant molts anys tingué els càrrecs artístics més representatius del País Valencià: fou catedràtic d'Història de l'Art de la Universitat de València —de la qual historià el fons artístic (1982)—, Director del Museu de Belles Arts —sobre el qual publicà un ampli catàleg-guia el 1955— o President de l'Acadèmia de Sant Carles —de la qual publicà una documentada història el 1945, reeditada posteriorment. Garín, que també s'ha interessat per la historiografia artística,²⁶ ha tocat temes diversos: des d'*Aspectos de la arquitectura gótica valenciana* (1935) fins a *Yáñez de la Almedina, pintor español* (1953), passant per *Un Libro de Horas del Conde-Duque de Olivares...* (1951). En la seva maduresa es dedicà a fer grans síntesis valencianes: *Valencia monumental* (1959), *Historia del arte de Valencia* (1978), *Historia del arte valenciano* (1979), o *Catálogo monumental de la ciudad de Valencia* (1983), i dirigí l'*Inventario artístico de la provincia de Valencia* (1983). Amb altres autors publicà també el *Catálogo monumental de la provincia de Valencia* (1986).

26. Felipe M.^o GARÍN ORTIZ DE TARANCO, «Historiadores valencianos del arte español», a *Congreso de Historia del País Valenciano*, vol. III (196?), p. 841-854.

Sens dubte Garín ha aportat molt al coneixement de l'art valencià, però cal subratllar també que ha estat plenament integrat en el valencianisme ben sintonitzat amb la idea oficial d'Espanya, majoritària al País Valencià en els anys centrals de la seva vida.

Mestres estrangers

L'art del nostre país despertà l'interès d'un bon conjunt d'historiadors estrangers, lògicament connectats amb els erudits catalans. Émile Bertaux (1869-1917), als volums sobre pintura hispànica medieval de la *Histoire de l'art* d'André Michel, feia ja atribucions personals a artistes catalans fruit d'un estudi superior al d'un típic redactor d'una obra general. D'altra banda, el fet que Ramon Casas el tingués a la seva galeria de retrats al carbó indica fins a quin punt la presència de Bertaux als nostres ambients culturals era patent. Temps després un altre francès, Pierre Lavedan (1885-1982), publicà *L'architecture gothique religieuse en Catalogne, Valence et Baléares* (1935) i fou implicat per Francesc Cambó en la seva tasca de difusió de l'art català al món acadèmic francès. L'historiador napolità de la cultura Riccardo Filangieri di Candida Gonzaga (1882-1959) dedicà una de les seves obres a l'*Architettura e scultura catalana in Campania nel secolo xv* (1930).

L'alemany Wilhelm Neuss (1880-1965) estudià la il·lustració de les bíblies de Ripoll i de Rodes (1913), però potser el nucli principal d'historiadors estrangers de l'art català és el de Harvard, als EUA, amb el qual Josep Gudiol Ricart entrà en fecunda relació. Arthur Kingsley Porter (1885-1933), amic de Puig i Cadafalch, abordà l'estudi del romànic (*Lombard architecture*, 1915-17) i hi féu interessants vinculacions amb el romànic català, sobre el qual publicà monografies com *The Tahull virgin* (1931). Chandler R. Post (1881-1959), en la seva monumental *A history of Spanish painting* (1930-66), analitza amb tot detall els pintors medievals catalans i en molts casos en defineix per primer cop l'obra. El seu deixeble Walter W. S. Cook (1888-1962), establert a Nova York, aprofundí aspectes del mateix tema i redactà amb Gudiol Ricart el volum de pintura i imatgeria romàniques de la col·lecció «Ars Hispaniae» (1950). També deixeble de Post fou Delphine Fitz Darby, especialista en pintura barroca valenciana, que publicà *Francisco Ribalta and his school* (Cambridge, 1938), *Juan Sariñena y sus colegas* (València, 1967) i diversos treballs de primera mà sobre Josep de Ribera.

El romànic fou objecte també d'estudi per part de Georges Gaillard (1900-1967), que el 1938 publicava *Premiers essais de sculpture monumentale en Catalogne aux Xe et XIe siècles*, i del lituà Jurgis Baltrusaitis (1903-1988), que estudià *Les chapiteaux de Sant Cugat del Vallès* (1931). El més jove d'aquesta sèrie d'estudiosos francesos, Marcel Durliat (1917), pot ésser considerat ja català de ple, ja que, bé que nascut a Tolosa de Llenguadoc, la seva vinculació amb el Rosselló l'ha portat a centrar bona part dels seus esforços en l'art català: *La sculpture romane en Roussillon* (1948-54), *Arts anciens du Roussillon. Peinture* (1954), *Roussillon roman* (1958), *L'art dans le royaume de Majorque* (1962), a part d'un volum que va fer molt per difondre *L'art catalan* (1963) a França.

Un cas a part és el professor de la Columbia University Georges R. Collins (1917-1993), que, en lloc de fixar-se en l'època antiga, es dedicà al segle XIX i al Modernisme: director del Catalan Archive of Art and Architecture, de la seva universitat, ha publicat textos significatius sobre Gaudí (1960, 1983, etc.) i Rafael Guastavino.

Tots els noms esmentats en aquest apartat, excepte els de Bertaux i Fitz Darby, foren elegits membres corresponents de l'IEC.

Els nous professionals

Gudiol Ricart va saber fer de l'Institut Amatller el centre d'operacions de la historiografia artística catalana durant més de trenta anys. Allà es desvetllà la personalitat d'uns deixebles, tots formats a la facultat de Lletres, amb un alt grau de rigor: Ainaud, Alcolea, Verrié, Milicua... Amb alguns d'aquests —Ainaud i Verrié—, Gudiol redactà *La ciudad de Barcelona*, de la sèrie *Catálogo monumental de España* (1947).

Es pot dir que amb els integrants d'aquesta generació comença una nova mena d'historiador de l'art específic, és a dir, que no és arquitecte, capellà ni artista, bé que diversos arquitectes i eclesiàstics continuaran cultivant encara l'estudi de les arts del passat.

Joan Ainaud de Lasarte (1919-1995), que arribaria a ser president de l'IEC, recollí en la seva persona dues tradicions, la de Gudiol —al costat del qual treballà i al qual es mantingué sempre pròxim, fins al punt d'arribar a president del patronat de l'Institut Amatller— i la de Folch i Torres, en esdevenir successor seu com a director general dels Museus d'Art de Barcelona (1948-1986). Aquesta llarguíssima dedicació als museus d'Ainaud va limitar, sens dubte, la seva tasca d'historiador de l'art, més expressada a través d'articles, pròlegs i monografies breus que no a través d'una obra densa; si bé també les moltes exposicions retrospectives que organitzà o suscità des d'allà serviren per a aprofundir el coneixement de temes com el romànic a Espanya (1961), Francesc Pujols i els artistes (1966), Xavier Nogués (1967), el Modernisme a Espanya (1969), Marià Fortuny (1974), Picasso i Barcelona (1981), el Renaixement a Catalunya (1983), entre altres. Ja jubilat, pogué sintetitzar *La pintura catalana* per a l'editorial Skira (1989-91).²⁷

Ainaud comptà als museus de Barcelona amb col·laboradors —a part de Selva o Llubí ja esmentats— com Joan Barbeta Antonès (1911-1990) o Miquel Gil Guasch (1925) —el primer format a Llotja i el segon a la Universitat—, l'obra dels quals es plasmà normalment en la redacció de catàlegs d'exposicions històriques, i amb el de la seva mateixa esposa Assumpta Escudero (1932-), l'obra principal de la qual és *El moble català al monestir de Pedralbes* (1976),

27. Vegeu Francesc FONTBONA i Eduard RIPOLL PERELLÓ, necrològiques de Joan Ainaud de Lasarte, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, Barcelona, vol. X, 1996, p. 295-301; i Manuel CASTELLET I SOLANAS, Xavier BARRAL I ALTET, Joan F. CABESTANY I FORT, i Francesc FONTBONA I DE VALLESCAR, «Joan Ainaud i de Lasarte», a *Institut d'Estudis Catalans. Memòria curs 1995-1996*, Barcelona 1997, p. 129-142.

escrit amb l'especialista ja esmentat Josep Mainar, i que dedicà una altra monografia a *El monestir de Santa Maria de Pedralbes* (1988).

Gudiol i Ainaud foren coautors, com s'ha dit, del catàleg monumental de Barcelona juntament amb Frederic-Pau Verrié (1920), que acabaria dedicant-se sobretot a la història de Barcelona en esdevenir col·laborador de Duran i Sanpere, al Museu d'Història de la Ciutat, que acabaria dirigint. A part de la seva faceta d'arqueòleg, com historiador de l'art estrictament parlant treballà a fons Ferrer Bassa i el seu entorn, sense donar, però, una publicació definitiva de les seves recerques, i biografià el pintor de la generació noucentista Marià Pidelaserra amb un rigor reservat habitualment a temes de temps més antics, text que tanmateix no aparegué fins més de mig segle després de la seva redacció (2002). Precisament al Museu d'Història de la Ciutat, altres professionals abordaven de vegades també temes historicoartístics, com Anna Maria Adroer que estudià entre altres coses *El Palau Reial Major* (1978).

Vinculats també a l'Institut Amatller trobem Juan-Eduardo Cirlot (1916-1973), Salvador Moreno (1916-1999) i José Milicua (1923). El primer, —també poeta i compositor— més dedicat a la crítica d'art que pròpiament a la historiografia, publicà diverses síntesis molt consultades: *Arte contemporáneo* (1958), *Pintura catalana contemporánea* (1961). Moreno, mexicà i també compositor, estudià molt documentadament un aspecte important i força negligit, la presència fonamental d'artistes catalans a Mèxic durant el Romanticisme i posteriorment, en detallades monografies publicades per la Universidad Autónoma de Mèxic: *El pintor Pelegrín Clavé* (1966), *El escultor Manuel Vilar* (1969) o *El pintor Antonio Fabrés* (1981). El basc Milicua, el més pròxim al mestre en posar l'accent en l'anàlisi de l'obra d'art, és un gran coneixedor de la pintura europea del renaixement i el barroc, cosa que li ha valgut un gran respecte al món acadèmic espanyol, bé que la seva obra publicada és molt limitada: *Diez estudios sobre pintura* (1991) recull treballs dispersos seus entre 1952 i 1981.

La continuïtat de Gudiol a l'Institut Amatller és en mans de Santiago Alcolea Gil (1919), molts anys secretari de l'entitat i posteriorment president del seu patronat. A part de diverses guies i llibres divulgatius, la seva gran aportació ha estat l'estudi en profunditat de *La pintura en Barcelona en el siglo XVIII* (1961-62 [1969]), un camp pràcticament verge abans de la seva intervenció, sobre el qual ha publicat treballs monogràfics de la figura d'Antoni Viladomat. També ha investigat sobre l'arquitectura catalana d'aquest període (*El Palau Moja*, 1987). La seva obra darrera és un dens volum sobre *L'art català dins Europa* (2003). Alcolea representa una historiografia artística basada en el pacient i exhaustiu buidat de les fonts documentals. La seva esposa, Montserrat Blanch (1927-), és la gran especialista en la figura de l'escultor Manolo Hugué, de qui ha publicat la monografia més completa (1972), bé que també, entre altres publicacions, ha inventariat l'obra gràfica de Subirachs (1976).

Alcolea té un altre tret distintiu: ell fou l'impulsor del Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona (1968), de la qual fou catedràtic. Hi succeí l'andalús José Guerrero Lovillo, que no s'havia integrat gaire en l'estudi de l'art català, tot el contrari que un altre predecessor seu a la Universitat de Barcelona, Carlos Cid Priego (1920-1998), que acabaria la seva

carrera de catedràtic a Oviedo (1965). Cid féu notables aportacions a l'estudi del neoclassicisme català i una monografia fonamental sobre *La vida y la obra del escultor neoclásico catalán Damià Campeny i Estrany*, en la qual treballà des de jove i que no va aparèixer fins al final de la seva vida. Amb aquestes figures, especialment ja amb Alcolea, la Universitat catalana començà a tenir un pes abans inexistent en el camp de la historiografia artística.

També acabarien de catedràtics d'Universitat Alexandre Cirici Pellicer (1914-1983) i Rafael Santos Torroella (1914-2002), bé que llur perfil mai no va ser el de l'erudit convencional. Tots dos se centraren en l'art contemporani i tots dos foren els crítics d'art més influents del seu temps des de diaris i revistes. Com a historiador Cirici va ser el gran reivindicador, després de Ràfols, d'*El arte modernista catalán* (1951), el seu millor llibre, abans del qual ja havia historiat l'etapa catalana de Picasso (1946) amb més agudesa que precisió.²⁸ Santos biografià artistes vuitcentistes com Valeriano Bécquer (1948) o Francesc Miralles (1974), i noucentistes com Julio Antonio (1969) o Néstor (1978), però la seva gran aportació varen ser diversos llibres i treballs sobre aspectes concrets de la figura i l'obra de Salvador Dalí, que estudià amb profunditat i un gran coneixement directe del personatge, i que reuní en bona part al volum *La trágica vida de Salvador Dalí* (1995).²⁹

De la mateixa generació, Josep Maria Garrut (1915), gran coneixedor del pessebrisme, difongué al món hispànic *Dos siglos de pintura catalana (xix y xx)* (Madrid 1974) en un dens volum on s'esmenten i ubiquen no sols les grans figures sinó tots els pintors mínimament interessants. Una altra obra general àmplia, però aquesta de caire local, és *L'art sabadellenc* (1961) d'Andreu Castells Peig (1918-1987), mentre que a Lleida Joan Manuel Nadal Gaya (1920), no pas professional de la història de l'art però gran coneixedor de la qüestió, endreçà la *Pintura y pintores leridanos del siglo xx* (1968), tema que després amplia i estructurà en el *Diccionari de pintors, escultors, gravadors i dibuixants. L'art a Lleida del segle xx* (2003). El gravador i pintor Jaume Pla (1914-1995), a part d'autor de bones semblances d'artistes del seu temps, publicà l'única biografia àmplia de *Francesc Domingo* (1992). El pintor avantguardista Joan-Josep Tharrats (1918-2001) historià els *Artistas españoles en el ballet* (1950), *Cent anys de pintura a Cadaqués* (1981) o *Surrealisme a l'Empordà* (1993). Un periodista miscel·lani dedicat també a la crítica d'art, Rafael Manzano (1919-1998), publicà una monografia de primera mà de *Pere Ysern Alié 1875-1946* (1990).

Cal parlar aquí d'un poeta destacat, Josep Palau i Fabre (1917), que ha esdevingut especialista internacional en l'obra de Picasso, fruit del seu contacte directe amb el pintor i d'una passió especial per la seva figura. Obres com *Picasso i Catalunya* (1967) o *Picasso i els seus amics catalans* (1971) donarien pas al seu monumental *Picasso vivent* (1980), que a estones arriba a un detallisme biogràfic molt alt.

28. *Homenatge de Catalunya a Alexandre Cirici (1914-1983)*, Universitat de Barcelona, 1984.

29. Vegeu Francesc FONTBONA, «Rafael Santos Torroella (1914-2002),» *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. XVI, II, 2002, p. 365-369.

Palau era un home del grup de la revista catalanista clandestina *Ariel*, i també estigué vinculat a aquella publicació el doctor en Dret Enric Jardí (1924-1998), publicista d'ampli espectre que dedicà molts esforços a la divulgació de l'art català entre els segles XIX i XX, tema sobre el qual dirigiria l'obra *L'art català contemporani* (1972), concebut com el tercer volum de *L'art català*, que havia dirigit Joaquim Folch i Torres, anys abans. Va ser segurament el primer entre nosaltres que traçà un *Esquema d'una sociologia de l'art* (1962), i l'autor d'una primera monografia sobre *El Noucentisme* (1980), però sobretot es dedicà a les biografies, com *Eugeni d'Ors, vida i obra* (1967), *Nonell* (1969), *Torres Garcia* (1973), *Joaquim Mir* (1975), *Puig i Cadafalch, arquitecte, polític i historiador de l'art* (1975), *Jaume Mercadé* (1977), *Calsina* (1990) i *Pere Pruna. L'artista que aspirava a la gràcia* (1992). També va fer, entre altres obres, algunes monografies d'entitats com *Història d'Els Quatre Gats* (1972) i *Història del Cercle Artístic de Sant Lluc* (1975). Les seves obres no pretenen ser exhaustives, però aporten una informació molt àmplia sobre els temes estudiats.³⁰

La sociologia de l'art també l'abordà Arnau Puig (1926), que tot i haver-se centrat en la filosofia, exercí la crítica i s'aproximà d'altra banda, més com a sintetitzador que com investigador, a *Història de l'art català: del Renaixement al Barroc* (1970).

Entre l'arqueologia i l'art medieval Pere de Palol (1923), catedràtic a Valladolid (1956) i a Barcelona (1970) d'arqueologia paleocristiana, i membre numerari de l'IEC, ha estudiat molt intensament temes que sovint entren ja en l'arqueologia i ha posat a l'abast d'un públic nombrós l'*Arte hispànic de la época visigoda* (1968) o l'*Arte paleocristiano en España* (s.a.), alhora que ha sintetitzat els tresors de la seva ciutat de *Gerona* (1953) i és un dels millors intèrprets d'*El tapís de la Creació de la catedral de Girona* (1986).³¹

En el món eclesiàstic continuen destacant nous noms. L'historiador, paleògraf i antic monjo de Montserrat Anscari M. Mundó (1923), numerari de l'IEC, s'ha dedicat també a l'estudi de les miniatures medievals, com abans havia fet el seu col·lega Pere Bohigas, i en aquest sentit cal destacar la seva magna obra *Les Bíblies de Ripoll*, publicada pel Vaticà (2002). El canonge manresà Josep Maria Gasol (1924), format a Vic i a Roma, entre la seva ingent tasca arxivera, museística i erudita, ha deixat una important monografia de *La Seu de Manresa* (1975). A Mallorca, el teatí Gabriel Llompart (1927), corresponent de l'IEC, especialista en religiositat popular i folklore, és alhora el gran sintetitzador de *La pintura medieval mallorquina* (1977-80).

Mallorquins són també Lluís Ripoll (1913) i Rafael Perelló Paradelo (1933), que, entre altres obres fetes per separat, publicaren conjuntament *Las Baleares y sus pintores 1836-1936* (1981), un repertori molt ampli de pintors balears, obra més documental que l'altre llibre similar sobre el mateix tema, *La pintura contemporánea en Mallorca, del Impresionismo a nuestros días* (1972),

30. Francesc FONTBONA, «Enric Jardí», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. XII, 1998, p. 330-333.

31. Josep M. GURT, «Pàtera d'honor 2002 a Pere de Palol i Salellas», Barcelona, Museu Arqueològic de Catalunya, 2002.

de Gaspar Sabater (1914), assagista de formació madrilenya i d'interessos molt variats. Un altre mallorquí, Joan Cabot Llompart (1915-1988), historià entre altres coses *Ibiza y sus pintores* (1979), i a Menorca Gabriel Julià i Seguí —nascut a Palma el 1933— ha publicat nombrosos articles sobre l'art illenc, que desembocaren en el volum *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX)* (1994).

El valencià Salvador Aldana Fernández (1928) és potser la figura més representativa de la historiografia artística valenciana de la generació posterior al vell Garín, i com aquest ha estat president de l'Acadèmia —de la qual publicà una nova monografia (1998)— i catedràtic de la Universitat. Tanmateix, tot i haver nascut a Madrid, Aldana ha tingut potser una major sintonia amb Catalunya. Començà amb temes de pintura: una útil i sintètica *Guía abreviada de artistas valencianos* (1970) i un estudi sobre *Pintores valencianos de flores (1766-1866)*, un gènere pictòric molt important a la València del temps de la Il·lustració, i també ha biografat *José Esteve Edo, escultor* (1988). Tanmateix la seva especialitat principal és la història de l'arquitectura, amb monografies com *El arquitecto barroco Juan Pérez Castiel* (1968), *La Llotja de València* (1988) —sobre la qual el mateix any publicà un volum documental—, el tres volums d'*El palacio de la Generalitat valenciana* (1992) o *Valencia: la ciudad amurallada* (1999, reeditat). Amparo Villalba Dávalos (1926) es destacà per la seva obra *La miniatura valenciana en los siglos XIV y XV* (1964).

L'arquitecte Oriol Bohigas (1925), a part d'una gran influència teòrica i política i d'una gran activitat d'assagista general, ha destacat com el gran reivindicador de l'*Arquitectura modernista* (1968), en una obra ja clàssica molt reeditada que planteja globalment el panorama riquíssim d'aquesta època arquitectònica catalana essencial i n'inventaria gran nombre d'edificis.

Diversos crítics d'art en actiu d'aquesta generació tenen també dimensió historiogràfica. Cesàreo Rodríguez Aguilera (1916), magistrat andalús establert a Catalunya, ha publicat diverses monografies de pintors contemporanis i algunes visions panoràmiques. El valencià Vicente Aguilera Cerni (1920-) té monografies sobre Juli González (1962), Porcar (1973) i Josep Pinazo (1982), entre altres. Jaume Socias Palau (1924), que entrà en la història de l'art com una sego-na carrera en la seva maduresa, és entre altres coses el biògraf de Ricard *Canals* (1976). Francesc Vicens (1927) antic director de la Fundació Joan Miró de Barcelona, va codirigir amb Jean Cassou una *Histoire de l'art* en nou volums (París, 1973-79), fruit d'uns amplis coneixements artístics que tanmateix no ha prodigat gaire per escrit. José Corredor-Matheos (1929), llicenciat en Dret i poeta castellà molt ben integrat a la cultura catalana, ha fet nombroses monografies entre les quals més d'una dedicada a Joan Miró o les dedicades a *Cerámica popular española* (1970), *Subirachs* (1975), *La joguina a Catalunya* (1981), o *L'escultura de Joan Rebull* (1991). Maria Lluïsa Borràs (1931) destacà per una extraordinària tesi doctoral publicada sobre una figura tan rellevant de l'art internacional com el pintor dadaïsta *Picabia* (1985) o per un estudi antològic sobre Enric-C. Ricart (1993). Josep Maria Cadena (1935), és un dels millors coneixedors de la història de la premsa catalana i dels seus dibuixants, que divulgà a nombrosos articles del *Diario de Barcelona*, no recopilats mai, i a través de molts llibres i articles menys efímers.

En aquesta generació hi ha una sèrie d'especialistes en arts concretes: Josep Maria Casademont (1928) estudià la fotografia en articles i capítols d'obres col·lectives; Francesc-Xavier Puig Rovira (1934) s'ha centrat en la ceràmica, en la bibiofília i en l'art i els artistes de Vilanova i la Geltrú; i Francesc Rodon (1931) —normalment de tronc amb l'artista Joan Vila-Grau, col·laborador essencial del «Corpus Vitrearum»— ha desvetllat l'art del vitrall. L'arquitecte Joan Bassegoda Nonell (1930), que presidí la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, ha esdevingut l'historiador que més detingudament ha tractat la figura d'*El gran Gaudí* (1989), en diversos llibres de tota mena de formats, però alhora ha historiat un monument tan representatiu com *La casa Llotja de Mar de Barcelona* (1986) i ha exhumat, molt sovint a la premsa, centenars de notícies sobre arquitectura catalana vuitcentista i també ja del nou-cents.³²

Per acabar aquesta visió panoràmica de la historiografia artística catalana, cal esmentar dues personalitats que pertanyen ja al límit cronològic que m'he imposat, el dels nascuts abans de la guerra civil. Em refereixo a Antoni Pladevall (1934) i Joaquín Yarza Luaces (1936). El primer, eclesiàstic provinent del focus vigatà, format a Lovaina, deixeble de Ramon d'Abadal, compagina la història eclesiàstica, la història social i la història de l'art, i la seva obra és filla d'una àrdua tasca prèvia de treball d'arxiu. Ha dirigit la vasta col·lecció «Catalunya Romànica» entre 1990 i 1998, i ha estat sempre vinculat a la conservació del patrimoni monumental, des de la Diputació de Barcelona i des de la Generalitat, on fou Director General d'aquest ram. És membre numerari de l'IEC des del 1990. Ha publicat una vuitantena de llibres i gran quantitat de treballs, entre els quals cal esmentar, pel seu abast i la seva influència, la monografia *Els monestirs catalans* (1968).³³

Yarza, gallec d'origens diversos, ha passat ja molts anys vinculat al món català; és un estudiós destacat de la pintura i escultura medievals i renaixentistes. Ha fet una gran tasca docent a la Universitat Autònoma, on és catedràtic des de 1981, i molts dels historiadors de l'art catalans de les generacions posteriors són —o s'han considerat— deixebles més que alumnes d'ell. Té moltes publicacions, entre les quals es pot destacar *Arte y arquitectura en España, 500-1250* (1979), *Formas artísticas de lo imaginario* (1987), *Beato de Liébana: manuscritos iluminados* (1998), *Alejo de Vahía, mestre d'imatges* (2001), i en el camp específic de l'art català *Retaules gòtics de la Seu de Manresa* (1993) o la direcció —amb Francesca Español— del *Catàleg d'escultura i pintura medievals* del Museu Frederic Marès de Barcelona (1991).³⁴ De la mateixa generació, la valenciana Trinidad Simó (1935), professora universitària, desvetllà un abans mal conegut Modernisme arquitectònic valencià al seu llibre ja clàssic *La arquitectura de la renovación urbana en Valencia* (1973), abans de dedicar una monografia força extensa a *J. Sorolla* (1980).

32. Vegeu E. BAYONA HURTADO, A. M. LOZANO RAMÍREZ i O. R. MARTÍNEZ CUBILLO, *Primera bibliografía de Joan Bassegoda i Nonell*, Barcelona, Càtedra Gaudí, 1993, i *Homenatge al catedràtic Joan Bassegoda i Nonell amb motiu del seu comiat com a professor (...)*, Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, UPC, 2000.

33. Carme CARA (coordinació), *La història arrelada al territori. Homenatge a Antoni Pladevall i Font*, Vic, Centre d'Estudis Socials d'Osona, 2000.

34. «Bibliografía y actividad académica» (de Joaquín Yarza Luaces), *Anthropos*, núm. 43, 1984.

Josep Massot i Muntaner

Resum

L'estudi sistemàtic i seriós de la història de la literatura catalana va començar al segle XIX, gràcies als esforços de Manuel Milà i Fontanals, professor de la Universitat de Barcelona, fundador d'una escola que, a través d'Antoni Rubió i Lluch, de Jordi Rubió i Balaguer, de Martí de Riquer i de Joaquim Molas, arriba fins avui. A partir del Primer Congrés Universitari Català es va crear una càtedra de literatura catalana i s'iniciaren els Estudis Universitaris Catalans, que havien de dur a terme una fecunda labor. El 1907 fou creada la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que dedicà una part important dels seus esforços a l'estudi de la literatura catalana medieval, especialment les cròniques i els Cançoners. La guerra civil i les seves conseqüències van representar l'anorreament de tot un moviment que havia anat creixent i donant fruits assaonats. La represa va ser molt lenta i tingué els seus nuclis a l'Institut d'Estudis Catalans clandestí i als Estudis Universitaris Catalans que en depenien, a la Universitat i a l'Editorial Barcino, el director de la qual, Josep M. de Casacuberta, exercí una gran influència en els erudits catalans i estrangers, a més de dur a terme importants treballs sobre el romanticisme i sobre Jacint Verdaguer. El 1965 Antoni Comas ocupà una càtedra de literatura catalana a la Universitat de Barcelona i el 1971 Joaquim Molas la tingué a la Universitat Autònoma de Barcelona, cosa que dugué a una renovació total del panorama, afavorida igualment per la creació provisional el 1970 i definitiva el 1973 de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes.

Abstract

The systematic and serious study of Catalan literature began in the XIXth century, thanks to the efforts of Manuel Milà i Fontanals, Professor at the University of Barcelona and founder of a school which, through Antoni Rubió i Lluch, Jordi Rubió i Balaguer, Martí de Riquer

and Joaquim Molas, reaches down to the present day. After the First Catalan University Congress a Chair of Catalan Literature was set up and Catalan University studies, whose work was to be fertile, began. In 1907 the Historical-Archaeological Section of the Institut d'Estudis Catalans (Institute of Catalan Studies) was founded. This devoted much of its attention to studying mediaeval Catalan literature, especially the Chronicles and Song-books. The Civil War and its consequences supposed the annihilation of an entire movement that had been steadily growing and was already producing fruit. Recovery was very slow. It was based at the clandestine Institut d'Estudis Catalans and the Catalan University Studies that depended on it, at the University and at Barcino Publishers, whose director Josep M. de Casacuberta exerted considerable influence on Catalan and foreign scholars, as well as himself conducting important research into Romanticism and Jacint Verdaguer. In 1965 Antoni Comas occupied a Chair of Catalan Literature at the University of Barcelona and in 1971 Joaquim Molas did the same at the Autonomous University of Barcelona. These events led to a completely new situation, which was favoured also by the provisional foundation in 1970, made definitive in 1973, of the International Association of Catalan Language and Literature.

Els estudis sobre la història de la literatura catalana van començar, fet i fet, al segle XIX, tot i que ja n'hi havia precedents anteriors.¹ És prou conegut —i no cal insistir-hi més— el paper fonamental que hi té Manuel Milà i Fontanals, autèntic fundador d'una escola que, a través d'Antoni Rubió i Lluch, de Jordi Rubió i Balaguer, de Martí de Riquer i de Joaquim Molas, arribarà fins avui.²

1. Vegeu les meves síntesis «La història de la literatura catalana als Països Catalans» i «La catalanística als segles XIX i XX», dins el volum *Escriptors i erudits contemporanis. [Primera sèrie]*, Barcelona, 1996, p. 273-288. Afegiu a la bibliografia que hi és esmentada: Lola BADIA, «La legitimació del discurs literari en vulgar segons Ferran Valentí», dins Lola BADIA i Albert SOLER (eds.), *Intel·lectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona, 1994, p. 161-184; *Partinuples. Précis sur la romance catalane. Histoire du vaillant chevalier Tiran le Blanc (facsimils d'unes desconegudes impressions franceses de 1779 i 1783)*. Edició i pròleg a cura de Pep Vila, Girona, 1997, i Enric PRAT - Pep VILA, «Jaubert de Paça i les seves *Recherches historiques sur la langue catalane (1831)*», dins *Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú, 2, 3 i 4 de febrer de 1995*, Vilanova, 1997, 337-364, aquests dos darrers treballs referents a síntesis sobre la literatura catalana oblidades en general fins ara (sobre Jaubert de Paça, vegeu també François JAUBERT DE PASSA, *Souvenirs du voyage de 1819 en Espagne*. Présentation, notes, commentaires, choix d'annexes et d'illustrations par Jacques SAQUER, Perpinyà, 1998).

2. Sobre Milà i els seus deixebles cal tenir en compte les obres exhaustives de Manuel JORBA, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època. Trajectòria ideològica i professional*, Barcelona, 1984 [1985]; *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, 1989, i *Manuel Milà i Fontanals, crític literari*, Barcelona, 1991. Per a la seva influència, vegeu —entre altres treballs— Joaquim MOLAS, «Sobre la periodització en les històries generals de la literatura catalana», dins *Symposium in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona, 1986, 257-276, i «Els estudis de literatura: L'escola històrica», dins el volum col·lectiu *L'aportació de la Universitat Catalana a la Ciència i a la Cultura*, Barcelona, 1981, p. 155-159.

Prou conegudes són també les activitats del mallorquí Marià Aguiló i Fuster, bibliòfil, folklorista, lingüista, editor de textos i poeta.³

La data fonamental per a la nostra història literària, que marca un tombant decisiu, és la de 1903: convocatòria del Primer Congrés Universitari Català, que tingué com a conseqüència la creació immediata, dins els anomenats Estudis Universitaris Catalans,⁴ d'una Càtedra de Literatura Catalana, inaugurada el curs 1904-1905, de la qual quedà encarregat el doctor Rubió i Lluch, catedràtic de la Universitat de Barcelona, que algun cop havia ensenyat literatura catalana i provençal a la seva Universitat a partir de 1897⁵ i que el 1901 ja havia publicat un reeixit Sumari de literatura catalana, dins el seu Programa de literatura espanyola. «Per primera vegada, amb la càtedra de Literatura catalana —escriu Lluís Nicolau d'Olwer, deixeble directe de Rubió— hi ha hagut a Catalunya un seminari, on els deixebles, esperonats pel mestre, treballen damunt les fonts originals, s'encaren amb la bibliografia, consulten les revistes i són tinguts al corrent de les últimes recerques. Iniciats ràpidament a les qüestions generals [...] el Mestre ens posava al treball damunt un tema concret: un autor, una obra, un gènere literari».⁶

Rubió i Lluch es procurà des del primer moment l'ajuda de Jaume Massó i Torrents, excursionista i bibliòfil, recercador minuciós dels manuscrits literaris catalans,⁷ i ben aviat va poder comptar amb un grup fidel i ben preparat de joves deixebles, que l'ajudaren en les tasques docents i en treballs en equip. Recordem només els noms del seu fill Jordi Rubió i Balaguer, que

3. Vegeu el meu treball «Marià Aguiló, entre la poesia i l'erudició», dins *Escriptors i erudits contemporanis. Segona sèrie*, Barcelona, 2001, p. 9-36.

4. Per als Estudis Universitaris Catalans i la seva influència, vegeu Francesc VILANOVA VILA-ABADAL, «El lugar historiográfico de Ramon d'Abadal i de Vinyals en el siglo XX catalán», dins Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*, Madrid, Urgoiti Editores, 2003, p. XVI-XIX (amb bibliografia).

5. Cf. Jordi MALÉ i PEGUEROLES, «La literatura catalana a la Universitat. Esbós d'una història (I)», *Revista de Catalunya*, 186, 2003, p. 47-51. Per a aquest i altres intents anteriors d'introduir la literatura catalana a la Universitat de Barcelona, vegeu Id., «Antoni Rubió i Lluch, cap a una història i una literatura nacionals (III). Primeres activitats literàries», *ibid.*, 173, 2002, p. 115-121.

6. L. NICOLAU D'OLWER, *Caliu. Record de mestres i amics*, Mèxic, 1958, p. 51. Cf. MALÉ, «La literatura... (I)», p. 51-54, i la bibliografia sobre Rubió que dona a les p. 62-63, de la qual cal remarcar sobretot l'estudi d'Albert BALCELLS, «Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans», pròleg a l'edició facsimil d'Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, I, Barcelona, 2000, p. 5-42.

7. Cf. Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «Jaume Massó i Torrents», dins el volum *Mestres, companys i amics*, Barcelona, 1991, p. 15-20; Enric PUJOL I CASADEMONT, «Massó i Torrents, Jaume», dins *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, 2003, p. 791-793. Remeto en general, per a la majoria d'erudits que seran anomenats, als articles corresponents d'aquest diccionari i d'altres de similars, com la *Gran Enciclopèdia Catalana* —de la qual hi ha diverses edicions—, la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, el *Diccionari de la literatura catalana*, dirigit per Joaquim Molas i pel qui signa aquestes ratlles, Barcelona 1979, o el *Nou diccionari 62 de la literatura catalana*, dirigit per Enric Bou, Barcelona, 2000, sovint amb bibliografia. Vegeu també la síntesi de Jaume MEDINA, «La crítica literària i la història de la literatura», dins Joaquim MOLAS (dir.), *Història de la literatura catalana. Part moderna*, X, Barcelona, 1987, p. 191-211

aviat es va convertir en mestre de les noves generacions i que tingué una llarga vida, aprofitada fins al final (morí el 1982),⁸ de l'incansable Ramon d'Alòs-Moner, mort el 1939,⁹ i de Lluís Nicolau d'Olwer, intel·ligent erudit i polític, que ens va deixar a Mèxic el 1961.¹⁰ Esmentem encara Josep M. de Casacuberta, que des de l'Editorial Barcino tingué un paper de primer ordre en el desvetllament de noves vocacions.¹¹

El 1907 marca una altra fita en la història del nostre moviment cultural. Un any després de la celebració del Congrés de la Llengua Catalana, impulsat per mossèn Antoni M. Alcover, Enric Prat de la Riba, president de la Diputació de Barcelona, va crear l'Institut d'Estudis Catalans, associat estretament amb els Estudis Universitaris Catalans.¹² Des de bon començament en formaren part Antoni Rubió i Lluch, president, i Jaume Massó i Torrents. Ramon d'Alòs, que més tard havia d'ésser-ne secretari general, entrà a formar part de la seva Secció Històrico-Arqueològica, que incloïa des de sempre la història literària, el 1920, i Lluís Nicolau d'Olwer formà part de la Secció Filològica —fundada en un segon moment, el 1911—, a partir de 1918. Des d'un principi, l'Institut es va proposar, en paraules de Rubió i Lluch, «rigor metòdic, estudi directe sobre les fonts, actuació contínua sobre lo desconegut o inèdit, formació de deixebles pel sistema de seminari i treball comú amb el nostre, especialització constant».¹³ Quant als resultats aconseguits, n'hi ha prou de veure els monumentals *Anuaris* de l'Institut i el volum publicat el 1935 amb motiu dels «seus primers XXV anys».

En moments difícils, durant la Dictadura de Primo de Rivera, l'Institut fou ajudat per Rafael Patxot i Jubert, marmessor de Concepció Rabell,¹⁴ el qual finançà encara altres activitats d'un

8. Cf. Rosalia GUILLEUMAS i BROSÀ -Amadeu-J. SOBERANAS i LLEÓ, *Bibliografia i cronologia de Jordi Rubió i Balaguer (1887-1982)*, Barcelona, 1985, i Núria MAÑÉ, *Índex de les Obres de Jordi Rubió i Balaguer*, Barcelona, 2004.

9. Cf. Albert BALCELLS, *Ramon d'Alòs-Moner i de Dou. Semblança biogràfica*, Barcelona, 2003 (amb tota la bibliografia d'Alòs).

10. Cf. Carles MIRALLES i SOLÀ i Manuel MUNDÓ i MARCET, *Lluís Nicolau d'Olwer. Semblança biogràfica*, Barcelona, 2000; Rosa SOLER i MÒDENA - Eulàlia MIRET i RASPALL, *Bibliografia de Lluís Nicolau d'Olwer*, Barcelona, 1995; Id., *Inventari de l'Arxiu Lluís Nicolau d'Olwer*, Barcelona, 1995; *Correspondència entre Lluís Nicolau d'Olwer i Jaume Bofill i Mates*, a cura de Montserrat Vilà i Bayerrri i Joan Molar i Navarra, Barcelona, 1999; Lluís NICOLAU D'OLWER, *Cartes a Hermínia Grau i Aymà*, a cura d'Eulàlia Duran i de Montserrat Albet, Barcelona, 1995; Lluís NICOLAU D'OLWER - Ferran CUITO i CANALS, *Epistolari de l'exili francès*, a cura d'Eulàlia Duran i de Mireia Campabadal, Barcelona, 2003.

11. Cf. el meu treball «Josep M. de Casacuberta Premi d'Honor 1981», dins *Escriptors i erudits contemporanis. [Primera sèrie]*, p. 221-231.

12. Vegeu Albert BALCELLS - Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1942)*, Barcelona, 2003, i INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Catàleg de publicacions 1907-1996*, a cura de Joaquim Rafel i Fontanals, redactat per Eulàlia Miret, amb la col·laboració d'Imma Garsaball, Barcelona, 1997.

13. Per a Rubió i l'Institut, vegeu el seu discurs *L'Institut d'Estudis Catalans*, llegit el 1914 i publicat sencer a Barcelona amb data de 1938.

14. Cf. Josep M. ROIG ROSICH, *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Barcelona, 1992 i, més en general, Joaquim MALUQUER i SOSTRES, *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic*, Barcelona, 1994.

gran interès, com el Repertori dels manuscrits catalans format per Pere Bohigas i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, que es proposava de recollir «cançons i músiques populars» a totes les contrades dels Països Catalans, amb la intenció de publicar un extens Cançoner i d'estimular els estudis sobre la nostra cançó popular. Dissortadament, l'empresa de Pere Bohigas no pogué ésser enllestida i els materials de l'Obra del Cançoner romangueren tancats a partir de l'esclat de la guerra civil i es temé per la seva conservació fins que el 1991 tant els que havien estat traslladats a Suïssa —on Patxot s'havia exiliat— com els que es trobaven amagats a Barcelona foren cedits al monestir de Montserrat i oberts als estudiosos que els puguin aprofitar.¹⁵

No podem passar revista, ni que sigui sumàriament, a les recerques dels erudits catalans d'abans de la guerra. Citem-ne almenys els noms més importants. Hem parlat ja de Rubió i Lluch, de Rubió i Balaguer, de Ramon d'Alòs i de Lluís Nicolau, tots ells caracteritzats per una visió àmplia i segura, que els dugué a estudis d'història de la cultura i de la literatura catalana medieval. Els deixebles més joves de Rubió i Balaguer, com ara Pere Bohigas,¹⁶ Ramon Aramon i Serra¹⁷ i Martí de Riquer,¹⁸ que esdevindran mestres sobretot després del trentennis, assenyalaren ja la tendència a una especialització progressiva, que continuà després de la guerra.

Hem d'esmentar també els lingüistes agrupats entorn de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura, fundada amb una posició revisionista enfront de l'Institut, bé que alguns dels seus membres —Antoni Griera,¹⁹ Manuel de Montoliu i Aramon— hi col·laboraven o hi havien col·laborat. Montoliu és més important com a crític literari que no pas com a historiador de la literatura.²⁰ Quant als altres, el qui féu un treball més positiu fou Francesc de B. Moll, bon editor de textos, a l'*Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura* i al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*.²¹

15. Vegeu el meu article «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, font de recerques», *Llengua & Literatura*, 14, 2003, p. 549-561, amb la bibliografia anterior.

16. Cf. Joana ESCOBEDO, «Retrat d'un col·lega comú: Pere Bohigas i Balaguer», *Llengua & Literatura*, 12, 2001, p. 517-520, i Antoni M. BADIA i MARGARIT, «Pere Bohigas i Balaguer (1901-2003)», *Estudis Romànics*, 26, 2004, p. 511-516.

17. Vegeu els meus treballs «El mestratge de R. Aramon i Serra», dins *Escriptors i erudits contemporanis. [Primera sèrie]*, p. 233-236 i «R. Aramon i Serra», l'home de l'Institut», dins *Escriptors i erudits contemporanis. Segona sèrie*, Barcelona, 2001, p. 205-245.

18. Cf. Joan Francesc FONDEVILA, *Martí de Riquer. La gran obra d'un humanista expert en literatura provençal, catalana medieval i cervantina*, Barcelona, 2003.

19. Sobre Griera, vegeu el meu llibre *Església i societat a la Catalunya contemporània*, Barcelona, 2003, p. 461-465, amb bibliografia.

20. Vegeu la bibliografia sobre Montoliu al meu llibre *Escriptors i erudits contemporanis. Segona sèrie*, p. 155-171.

21. Sobre l'Oficina Romànica, vegeu Joan-Albert VILLAVEDE i VIDAL, «L'obra esparsa de Josep Calveras. Les "Consultes de llenguatge"», *Llengua & Literatura*, 11, 2000, p. 397-437, i la tesi doctoral de Narcís IGLÉSIAS FRANCH, *L'obra lingüística de Josep Calveras Santacana*, Universitat de Girona, 2002. Moll parla de la intervenció que hi va tenir a les seves memòries, publicades en un volum a *Escrits autobiogràfics*, a cura de Pilar Perea, Mallorca, 2003.

Al costat d'aquests grups, amb formació universitària de to europeu —és a dir, imbuïts dels mètodes de la filologia romànica i de la crítica literària alemanya i francesa—, trobem una sèrie de bibliòfils i d'historiadors independents, en certa manera continuadors de Marià Aguiló, molts d'ells poc favorables a l'Institut i agrupats entorn de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona²² i de l'Acadèmia de la Llengua Catalana. Els dos més seriosos foren Ramon Miquel i Planas²³ i Alfons Par,²⁴ que treballava també a l'Oficina Romànica. Esmentem encara els infatigables Ernest Moliné i Brasés²⁵ i Joaquim Miret i Sans,²⁶ aquest darrer vinculat tant a l'Acadèmia de Bones Lletres com a l'Institut.

Caldria tenir en compte, entre aquests erudits independents, un grup ben nodrit de clergues, sovint sense formació universitària, que realitzen una tasca ben eficaç. Pensem només en l'equip de la revista *Estudis Franciscans*, del qual era l'ànima el pare Martí de Barcelona,²⁷ i en l'equip d'*Analecta Montserratensia*, animat pel futur cardenal Anselm M. Albareda.²⁸ Entre les promocions més joves, cal destacar el pare Miquel Batllori, jesuïta, en aquest cas amb una doble carrera universitària, que es va fer remarcar sobretot a partir dels anys 1940 del segle passat i que ha treballat incessantment fins a la seva mort el 2003.²⁹

Pensem encara en els erudits dels altres països de parla catalana: els rossellonesos Amadeu Pagès,³⁰ Pere Vidal, Joan Sebastià Pons³¹ i Joan Amade, formats amb mètode rigorós, que han

22. Per a l'Acadèmia de Bones Lletres, vegeu el volum *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona desde su fundación en el siglo XVIII*, Barcelona, 1955, amb un article sobre «La historia literaria en la Real Academia de Buenas Letras», redactat per Lluís Faraudo de Saint-Germain —que també fou membre de l'Institut d'Estudis Catalans—, i un altre sobre «La filología románica en la Real Academia de Buenas Letras», redactat per Antoni Griera.

23. Cf. *Homenaje a la memoria del Ilustrísimo Señor Don Ramon Miquel y Planas*, Barcelona, 1951-52; Josep RODERGAS CALMELL, *Semblança y bibliografía de R. Miquel y Planas*, Barcelona, 1951; Josep PORTER, *Ramon Miquel i Planas i els llibres*, Barcelona, 1963.

24. Cf. M. Salomé RIBES AMORÓS, «Alfons Par, l'home i el seu context», *Llengua & Literatura*, 15, 2004, p. 167-210.

25. Cf. Ernest GUILLÉ I MOLINÉ, *Una personalitat de la història de Catalunya arrelada a l'Anoia*, extret de *Miscellanea Aqualatensia*, VIII, Igualada, 1997, p. 491-545; Carola DURAN TORT, *Ernest Moliné i Brasés, defensor dels Jocs Florals*, dins *Anuari Verdaguer 1997-2001*, Vic, 2002, p. 155-177.

26. Cf. la introducció de Philip D. RASICO a *Cafè i quilombo. Els diaris de viatge de Joaquim Miret i Sans (1900-1918)*, Barcelona, 2001.

27. Cf. Valentí SERRA DE MANRESA, *La Província de framenors caputxins de Catalunya: de la restauració provincial a l'esclat de la guerra civil (1900-1936)*, Barcelona, 2000, amb índex de noms.

28. Vegeu el meu llibre *Església i societat a la Catalunya contemporània*, amb índex de noms.

29. De l'extensa bibliografia que li és dedicada esmentaré només Agustí ALCOBERRO, *Miquel Batllori. L'obra fecunda i original d'un historiador de la cultura i de l'Església a Catalunya, Europa i Hispanoamèrica*, Barcelona, 2000, i Joan BADA, «Miquel Batllori: jesuïta català, historiador, mestre (1909-2003)», *Estudis Romànics*, 26, 2004, p. 507-511.

30. Vegeu Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «Amadeu Pagès, *1865-1952», dins el volum *Mestres, companys i amics*, p. 291-297.

31. Cf. Pep VILA, «L'obra erudita de Josep-Sebastià Pons», *Serra d'Or*, juliol-agost 1986, p. 20-22.

realitzat aportacions de primer ordre;³² els valencians Josep Sanchis Sivera,³³ Josep Ribelles³⁴ i Francesc Almela i Vives,³⁵ i els mallorquins Estanislau de K. Aguiló³⁶ i Gabriel Llabrés,³⁷ treballadors infatigables, però no sempre prou preparats. Potser els millors d'aquest darrer grup són Mateu Obrador³⁸ i Salvador Galmés,³⁹ que van dur a bon port l'edició d'un gran nombre de volums de les obres de Ramon Llull, seguint la tasca iniciada al segle XIX per Jeroni Rosselló.

Una mostra clara de l'augment de nivell cultural de la nostra terra són les revistes que nasqueren al segle XX. És impossible de parlar de totes i menys encara de donar-ne les característiques més importants. Anomenem, si més no, els *Estudis Universitaris Catalans*, la primera revista científica catalana; el ja esmentat *Anuari* de l'Institut d'Estudis Catalans, i el *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, una institució sorgida de l'Institut, sota la direcció de Jordi Rubió i Balaguer, que tingué una enorme transcendència per a la formació de nous estudiosos i simplement per posar el país a to amb els corrents europeus i americans més avançats. Pensem també en el *Boletín* publicat per l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, de valor molt desigual, i en els *Analecta Sacra Tarraconensia* de la Biblioteca Balmes, dedicats especialment a la història eclesiàstica, però que sempre han donat cabuda a treballs relacionats amb escriptors i a edicions d'obres breus. Hauríem de tenir en compte, encara, moltes altres revistes d'interès local o d'alta cultura —entre les quals voldria destacar la *Revista de Catalunya*, fundada per Antoni Rovira i Virgili—, sovint amb articles importants.

Dins aquesta visió panoràmica no podem oblidar de cap manera la contribució dels romanistes estrangers, que, com va fer observar Ramon Aramon, s'aplicà principalment en tres di-

32. Cf. Ramon SUGRANYES DE FRANCH, «Els estudis catalans als països de llengua francesa», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes*, V, Barcelona, 1982, 98-99.

33. Cf. Josep SANCHIS SIVERA, *Estudis d'història cultural*. Edició, introducció, bibliografia i notes a cura de Mateu Rodrigo Lizondo. Notícia biogràfica de Francesc Pérez i Moragón, València-Barcelona, 1999.

34. Vegeu Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «Josep Ribelles i Comín, *1872-†1951», dins el volum *Mestres, companys i amics*, p. 261-263.

35. Vegeu Enric SOLER GODES, *Bio-bibliografia de Francisco Almela y Vives*, València, 1960; Josep BALLESTER, *Introducció a Francesc ALMELA I VIVES, Obra poètica*, València, 1987, p. 7-26, i Santi CORTÉS CARRERES, *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València-Barcelona, 1995 (amb índex de noms).

36. Vegeu Antoni M. ALCOVER, «N'Estanislau Aguiló», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, 9, 1916-17, p. 225-227, i Agustín RUIZ CABRIADA, *Bio-bibliografia del Cuerpo facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos 1858-1958*, Madrid, 1958, p. 2-11.

37. Cf. Ignacio PEIRÓ MARTÍN, *El mundo erudito de Gabriel Llabrés y Quintana*, Palma de Mallorca, 1992, i BIBLIOTECA GABRIEL LLABRÉS, *L'arxiu de Gabriel Llabrés i Quintana*, Palma de Mallorca, 1993.

38. Cf. Antoni PONS, «Esboç biogràfic», *La Nostra Terra*, novembre 1928 i gener, març, maig i juny 1930; Francesc de B. MOLL, «Cartes de tema lul·lià d'En Mateu Obrador a mossèn Alcover», dins *Aspectes marginals d'un home de combat (Mossèn Antoni M. Alcover)*, Barcelona, 1983, p. 93-109; Joan MARCH NOGUERA, «Mateu Obrador Bennàsser, un home emprenedor», *Randa*, 51, 2003, p. 91-102.

39. Cf. Pere ROSSELLÓ BOVER, *L'obra de Salvador Galmés i Sanxo (1867-1951)*, Barcelona, 1988.

reccions: les obres trobadoresques, la producció de Ramon Llull i les grans cròniques nacionals, a més de notables estudis bibliogràfics i edicions de poesia narrativa, de poesia lírica i de narracions en prosa.⁴⁰ Citem, per donar uns quants noms, Ramon Foulché-Delbosc, que admeté el 1902 a la seva *Revue Hispanique* un article de Massó i Torrents en català, el primer treball publicat en la nostra llengua a l'estranger (Milà i Fontanals havia publicat a la *Revue des Langues Romanes*, de Montpeller, i a *Romania*, de París, en castellà i en francès); Alfred Morel-Fatio, Bernhard Schädel, Arturo Farinelli, Mario Casella, William James Entwistle, Marcelino Menéndez Pelayo, Adolfo Bonilla Sanmartín, etc.⁴¹

L'aportació estrangera és realment important, tot i que no podem caure, com mossèn Alcover, en el fetitxisme de considerar immillorable tot el que vingués de fora. Jordi Rubió i Pere Bohigas, des dels *Estudis Universitaris Catalans* i des de la *Revista de Filología Española*, van recensionar amb severitat ben justa diversos treballs que no estaven a l'altura. Diguem encara que el 1912 Amadeu Pagès va presentar a la Sorbona la seva tesi doctoral sobre Ausiàs March, redactada en català, i que els estudis i les tesis sobre tema català durant molts decennis foren més freqüents a les universitats estrangeres que no pas a les espanyoles.

No podem entrar en el detall de la feina duta a terme durant el fecund període anterior a la guerra civil. Sí que podem dir que les síntesis generals hi són escasses i poc valuoses, si exceptuem els esquemes de Rubió i Lluch i els resums de Lluís Nicolau. Hi ha un interès especial per la bibliografia, a la qual es dediquen d'una manera especial el *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, ja esmentat, la *Revista de Bibliografia Catalana* de Massó i Torrents i *Bibliofília* de Miquel i Planas. En el camp de la recerca codicològica ja hem assenyalat el Repertori de manuscrits de Bohigas, del qual només es van publicar alguns avançaments d'un valor considerable, i cal posar en relleu el *Repertori de l'antiga literatura catalana* de Massó i Torrents, del qual només es publicà un volum (a la seva mort, en deixà preparat un segon, en aquest moment il·localitzat, que havia de revisar i tirar endavant R. Aramon i Serra, per encàrrec de la Secció Històrico-Arqueològica i de la Secció Filològica de l'Institut).⁴² Els estudis i les edicions s'orientaren principalment cap a la literatura medieval, seguint les petjades de Milà i Fontanals i les orientacions dels dos Rubió, i d'una manera especial, però no única, tractaren de la poesia i de la novel·la. No podem oblidar la recerca sobre les cròniques catalanes, objecte d'un ambiciós projecte de l'Institut d'Estudis Catalans, que per moltes raons no va donar tot el fruit que se n'esperava, però que va desembocar en treballs i edicions valuosos i en alguns casos polèmics. L'època del Renaixement i del Barroc, que en aquell moment rebia el nom de «Decadència», fou molt poc estudiada, fins al punt que gairebé només la tracten alguns articles de Martí de Riquer, de Jor-

40. R. ARAMON I SERRA, «Les edicions de textos catalans medievals», dins *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica*, vol. II, Barcelona, 1955, p. 240-241.

41. Per a una visió de conjunt de l'aportació estrangera a la llengua i a la literatura catalanes, vegeu el volum col·lectiu *El català a Europa i a Amèrica*, cinquè de la sèrie d'*Estudis de llengua i literatura catalanes*, Barcelona, 1982.

42. Cf. el meu treball, ja citat, «R. Aramon i Serra, l'home de l'Institut», p. 240.

di Rubió, de Guillem Díaz-Plaja, de Casacuberta, de Josep M. Miquel i Vergés i de Francesc Curret, i el romanticisme i la «Renaixença» no atragueren gaire l'atenció, llevat d'alguns treballs pioners de Manuel de Montoliu, que a vegades van provocar polèmiques d'alt nivell. Les col·leccions de textos més importants, limitades a l'edat mitjana, són, no cal dir-ho, la «Biblioteca Catalana» de Miquel i Planas i «Els Nostres Clàssics» de l'Editorial Barcino.⁴³

El 1936 la cultura catalana es trobava en un moment esplèndid. En són bona prova els tres gruixuts volums d'Homenatge a Antoni Rubió i Lluch, publicats aquell mateix any (en col·laboració entre els *Estudis Universitaris Catalans* i *Analecta Sacra Tarraconensia*) o la Miscel·lània Finke (publicada l'any anterior pels *Analecta Sacra Tarraconensia*). L'aixecament dels militars i la revolució a què donà lloc a Catalunya i al País Valencià tingueren conseqüències ben tristes: hi hagué assassinats d'erudits eclesiàstics o considerats de dreta (per exemple, el pare Ignasi Casanovas,⁴⁴ el pare Martí de Barcelona, el pare Andreu Ivars⁴⁵ o Alfons Par), les revistes i la major part d'activitats quedaren interrompudes i les exigències del temps foren poc favorables a la investigació literària. Malgrat tot, passat el moment inicial, les tasques pogueren continuar a ritme lent a Barcelona, i fins i tot en les publicacions de propaganda de la Generalitat es va encabir un estudi de Rafael Tasis sobre la literatura catalana moderna, amb un ràpid resum de l'antiga.⁴⁶

La guerra civil acabada el 939 tingué, en aquest aspecte com en tants d'altres, conseqüències desastroses. Començà una segona dictadura encara més extremada que la primera, dissimulada «sota l'enfarfec, xerraire i carrincló, de l'”Imperio Vertical y Azul”» de què parlava a l'exili Lluís Nicolau.⁴⁷ Dels nostres erudits, uns moriren, uns altres canviaren de camisa, uns altres s'exiliaren i uns altres emmudiren. Les revistes catalanes desaparegueren i l'ensenyament de la llengua i de la literatura catalanes, que ja havia aconseguit un lloc a la Universitat,⁴⁸ fou totalment bandejat per les noves autoritats, que tampoc no permeteren la publicació de diaris ni de llibres de cap mena en català.⁴⁹ Només pogueren continuar, amb canvi de nom, el butlle-

43. Per a la bibliografia de tot aquest període, cal tenir especialment en compte les informacions de les revistes *Estudis Universitaris Catalans* i *Revista de Filología Española*, de l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* i de l'*Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*.

44. Per a aquest jesuïta, estudiós del segle XVIII, vegeu Miquel BATLLORI, *Del Vuit-cents al Nou-cents: Balmes, Ehrle, Costa i Llobera. Casanovas*, València, 2002.

45. Cf. Benjamín AGULLÓ PASCUAL, «Fray Andrés Ivars Cardona, O.F.M. (1855-1936)», *Archivo Iberoamericano*, 49, 1989, p. 53-77.

46. Rafael TAVIS I MARCA, *La literatura catalana moderna*, Barcelona, 1937.

47. NICOLAU D'OLWER, *Caliu*, p. 104.

48. Cf. Jordi MALÉ I PEGUEROLES, «La literatura catalana a la Universitat. Esbós d'una història (II)», *Revista de Catalunya*, 187, 2003, p. 81-96.

49. Sobre aquest període difícil, vegeu, en general, Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, 1995, i Joan SAMSÓ, *La cultura catalana entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, 2 volums, Barcelona, 1994-1995.

tí de l'Acadèmia de Bones Lletres i, amb canvi de direcció —forçada per la mort del pare Casanovas—, els *Analecta Sacra Tarraconensia*, que durant molt de temps tampoc no pogueren incloure articles en català. La *Revista de Catalunya* va continuar publicant-se, amb penoses interrupcions, a l'estranger, sota el paraigua de la Fundació Ramon Llull, una institució patrocinada per la Generalitat i dirigida pràcticament per Antoni M. Sbert, conseller de Cultura i de Governació entre el 1936 i el 1939, que es proposà d'ajudar els erudits i els escriptors exiliats, però que no pogué anar gaire enllà a causa de l'esclat de la Segona Guerra Mundial i de l'ocupació d'una bona part de França pels nazis alemanys (Sbert hagué d'acabar instal·lant-se a Mèxic, on continuà les tasques de la Fundació Ramon Llull, però tampoc no aconseguí de consolidar-la, aquest cop a causa dels problemes econòmics).⁵⁰

Durant aquests primers anys difícils aparegueren, amb peu d'impremta endarrerit, diversos llibres erudits (com ara el primer volum del *Diccionari de la dansa*, de Joan Amades i de Francesc Pujol)⁵¹ i un volum, l'últim de la primera etapa, del *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*. Mentrestant a l'estranger van anar sortint obres en català (com ara la *Miscel·lània Verdaguer* o la *Miscel·lània Fabra*) o en francès (d'Amadeu Pagès sobretot), que resulta difícil d'inventariar a causa dels problemes ocasionats per la Segona Guerra Mundial i per l'aïllament de l'Estat espanyol durant aquella època. A Catalunya, les úniques activitats permeses foren les del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, a través de la seva Escuela de Filología de Barcelona, que inicià una col·lecció de textos catalans, amb pròleg i notes en castellà, que no passà dels tres volums.⁵²

Els treballs seriosos, fruit de la reconstitució clandestina de l'Institut d'Estudis Catalans⁵³ i de la feina amagada que s'anà duent a terme, pràcticament no tornaren a sortir en públic fins al 1947: represa de la col·lecció «Els Nostres Clàssics», amb un caire més erudit i menys divulgatiu que abans de la guerra,⁵⁴ i publicació del primer volum dels *Estudis Romànics*, dirigits des de l'Institut per R. Aramon i Serra, secretari general de la corporació després de la mort sobtada de Ramon d'Alòs-Moner.⁵⁵ Dins aquesta tasca gairebé ignorada, cal remarcar la constitució de la Societat Catalana d'Estudis Històrics —amb una secció dedicada a la història de la lite-

50. Cf. el meu llibre *Antoni M. Sbert, agitador, polític i promotor cultural*, Barcelona, 2000, complementat a *De la guerra i de l'exili. Mallorca, Montserrat, França, Mèxic (1936-1975)*, Barcelona, 2000, i a *Aspectes de la guerra civil a les Illes Balears*, Barcelona, 2002.

51. Vegeu el meu treball «El "Diccionari de la dansa", 1936?», dins *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie*, Barcelona, 2003, p. 294-296.

52. Cf. R. ARAMON I SERRA, «La philologie romane dans les Pays Catalans», extret del *Suplemento bibliográfico de la Revista Portuguesa de Filologia*, Coïmbra, 1950.

53. Cf. el meu treball, ja esmentat, «R. Aramon i Serra, l'home de l'Institut», amb la bibliografia corresponent.

54. Vegeu el meu article «Els nostres clàssics i nosaltres», *Serra d'Or*, maig 1971, p. 31-32.

55. La revista inicià una nova etapa, sota la direcció d'Antoni M. Badia i Margarit, el 2000. Vegeu Antoni M. BADIA I MARGARIT, «Romania», «Romanitas», «Romanistica», *Estudis Romànics*, 22, 2000, p. 7-22, i Jordi CARBONELL I DE BALLESTER, «Ramon Aramon i Serra i els *Estudis Romànics*», *ibid.*, p. 213-215.

ratura—, que des del 1946 celebrà sessions d'estudi i a partir del 1952 publicà un butlletí, i cal remarcar sobretot la continuació, humil però eficaç, dels Estudis Universitaris Catalans, sota el mestratge indiscutit del doctor Rubió. A les seves classes d'història literària s'hi formaren noves promocions d'erudits, entre els quals hem de citar almenys Josep Romeu, Jordi Carbonell, Joaquim Molas i Joan Ruiz i Calonja. Constitueixen un grup a part els historiadors, deixebles alhora de Ferran Soldevila i de Jordi Rubió, entre els quals sobresortiren Miquel Coll i Alentorn i Ramon Gubern.

A partir del 1951, la *Revista Valenciana de Filologia*, amb títol volgutament ambigu, es va afegir a les publicacions esmentades. D'altra banda, diverses revistes estrangeres fundades després de 1939 prestaren també especial atenció a Catalunya, sobretot els *Quaderni Iberoamericani*, de Giovanni M. Bertini, i *Filologia Romanza*, de Giuseppe E. Sansone, a més del més antic *Bulletin of Spanish (Hispanic) Studies* de Liverpool, fundat per E. Allison Peers.

El període 1939-1970 és pròdig en històries de la literatura. En citaré només unes quantes. Jordi Rubió i Balaguer, que ens ha deixat uns magnífics volums sobre la cultura catalana *De l'edat mitjana al Renaixement* i *Del Renaixement a la Decadència*, va emprendre a la *Historia general de las literaturas hispánicas*, dirigida per Guillem Díaz-Plaja, un estudi forçosament sumari, però complet i amb un gran nombre d'informacions de primera mà i d'observacions molt encertades, sobre la història de la literatura catalana de tots els temps, en el qual tenen un interès especial els capítols dedicats als segles XVII i XVIII, per als quals va rebre l'ajuda eficaç de Rosalia Guilleumas, de Josep Romeu i de Joan Ruiz Calonja, i els capítols que va poder redactar sobre el segle XIX, publicats pòstumament.

Joan Ruiz i Calonja va publicar el 1954 un resum d'*Història de la literatura catalana*, útil perquè fins aleshores era l'únic treball de síntesi complet, amb alguna aportació nova, però en conjunt poc personal i no gaire reeixit. Més important és el posterior manual d'història de la literatura catalana promogut per Josep M. de Casacuberta, del qual només es publicaren quatre volumets corresponents a la literatura antiga, a cura de Joaquim Molas i de Josep Romeu, didàctics i amb una visió personal dels problemes.

De molta més empenta que les històries de la literatura anteriors és la de Martí de Riquer, que Edicions Ariel van començar a publicar el 1964. En la seva primera edició —l'única que en aquest moment ens interessa— consta de quatre volums, els tres primers —fins al segle XVII— redactats per Riquer i el quart —dedicat al segle XVIII— escrit pel seu deixeble Antoni Comas. Aquesta magna obra, ben il·lustrada i ben presentada, volia donar una visió clara i assequible a tota persona cultivada, considerant en grans capítols els gèneres i les personalitats, des dels trobadors en endavant. Martí de Riquer fou professor de literatura catalana a Barcelona des del 1954 i més endavant va continuar ensenyant a la Universitat Autònoma de Barcelona, on va tenir un nombre considerable de deixebles, molts dels quals assistiren alhora als cursos paral·lels dels Estudis Universitaris Catalans, dels quals s'encarregaren Jordi Rubió i Balaguer, Joaquim Molas i altres; al mateix temps, Riquer va exercir molta influència des de l'Acadèmia de Bones Lletres, de la qual fou president i director del butlletí,

que aleshores assolí una gran qualitat. Al llarg de la seva fecunda vida, ha prestat una atenció especial a la literatura catalana i a la poesia occitana dels trobadors nascuts a Catalunya. Per això, la seva contribució a la *Història de la literatura catalana* no era un simple resum de coses sabudes, sinó que posava a contribució totes les seves recerques anteriors sobre la literatura medieval i les completava amb altres aportacions que representaven autèntiques novetats. Pel que fa a Antoni Comas, va obtenir la primera càtedra de literatura catalana que es va crear després de la guerra, a la Universitat de Barcelona (1965). Caldria esperar fins al 1971 perquè n'hi hagués una altra, aquest cop ocupada per Joaquim Molas, a la Universitat Autònoma de Barcelona.

Pel que fa als estudis particulars i a les edicions de textos, ja m'he referit a la represa de la col·lecció «Els Nostres Clàssics», amb una orientació més decididament erudita i a vegades amb extensos pròlegs o epílegs, que compensaven la manca de revistes científiques en català, prohibides completament, tot i que, com ja he comentat, des de l'Institut d'Estudis Catalans, se'n van posar en marxa un parell, que anaren sortint a empentes i rodolons a causa de les dificultats de tota mena del moment, però que donaren fe de vida de la nostra cultura a l'interior i sobretot a l'estranger, on l'Institut tenia un bon nombre d'intercanvis, afavorits per la presència de R. Aramon i Serra a la Union Académique Internationale. Al costat d'«Els Nostres Clàssics», una col·lecció consolidada i que continua fins avui, no podem oblidar la «Biblioteca catalana d'obres antigues», una sèrie de bibliòfil dirigida per Pere Bohigas, conservador de la Biblioteca de Catalunya, que es va inaugurar el 1956 amb els *Miracles de la Verge Maria* editats per Bohigas mateix, gran coneixedor de la literatura medieval romànica.

La major part dels estudis d'aquests anys, en bona part escrits en castellà —sovint des de fora de Catalunya— o estrangers, corresponen a Ramon Llull i a Arnau de Vilanova. Poc abans de la guerra havia estat fundada a Mallorca la Maioricensis Schola Lullistica, animada per Francesc Sureda Blanes, que va aglutinar les recerques lul·lianes, primer a través dels *Studia monographica et recensiones* i, a partir del 1957, a través d'*Estudios Lulianos*, una revista fundada i dirigida durant molts anys pel successor de Sureda Blanes, Sebastià Garcias Palou, que més endavant serà anomenada *Studia Lulliana*, seguint la bona tradició de la institució. Fites importants del lul·lisme són la publicació de les *Obres essencials* de Ramon Llull, en dos grans volums de la «Biblioteca Perenne», amb pròlegs generals excel·lents, la celebració del primer Congrés lul·lístic de Formentor, amb aportacions d'interès, i l'edició de les obres llatines, que més endavant seria represa amb nova empenta pel Raimundus Lullus Institut de Friburg de Brisgòvia. En els estudis arnaldians van destacar sobretot Joaquim Carreras i Artau i Miquel Batllori, que va posar en solfa l'edició d'obres catalanes que Ramon d'Alòs-Moner havia deixat molt avançada quan va morir. Des de la Union Académique Internationale, d'altra banda, es va endegar un projecte d'edició de les obres espirituals, en llatí i grec, que va topar amb moltes dificultats i que va causar l'enuig del pare Batllori, que no podia comprendre la manera de fer lenta i poc explícita del secretari general de l'Institut, R. Aramon i Serra, responsable del projecte.

La poesia medieval i la història han tingut conreadors molt meritoris. Assenyalem, per citar uns quants noms: R. Aramon i Serra, editor dels grans Cançoners —la important feina del qual, per moltes circumstàncies, ha restat incompleta i s'ha perdut en bona part—, Martí de Riquer —sens dubte el qui ha publicat més sobre els trobadors i sobre la poesia tardana medieval—, Pere Bohigas —editor sobretot d'Ausiàs March—, Miquel Coll i Alentorn —que va resoldre definitivament el cas Bernat Boades i que va publicar esplèndids treballs sobre la historiografia medieval— i Ramon Gubern, especialista en Pere III. Ferran Soldevila, en morir (el 1971) deixà molt avançada una edició divulgativa de les quatre grans cròniques, que fou enllestida per Miquel Coll i Alentorn, el qual ja havia publicat pel seu compte les cròniques de Desclot i de Muntaner. Durant els anys de la postguerra, des de l'Institut es va mirar de continuar l'edició de les cròniques catalanes que havia estat el gran projecte de la seva Secció Històrico-Arqueològica abans del 1936, però només es va aconseguir que Jordi Rubió enllestís una part del text i de les notes de Bernat Desclot (d'altra banda, Amadeu Pagès va publicar pel seu compte a Tolosa l'edició que havia preparat per compte de l'Institut de la crònica de Pere el Cerimoniós, amb algunes notes de Ramon d'Alòs-Moner).

Quant a la prosa medieval, no tan estudiada, citem almenys els treballs sobre el *Tirant* (de Riquer, Samuel Gili Gaya, William James Entwistle, Constantin Marinescu i Dámaso Alonso), sobre el *Curial* (de Giuseppe E. Sansone sobretot), sobre Bernat Metge (especialment de Martí de Riquer), sobre Eiximenis (de Sansone i del pare Nolasc del Molar) i sobre sant Vicent Ferrer (de Clovis Brunel, de Joan Fuster i de Riquer). Pensem encara en la matèria de Bretanya, estudiada per Bohigas i Riquer.

Tenen un interès ben especial —perquè toquen aspectes poc estudiats— les edicions i els treballs de Josep Romeu sobre teatre antic —complementats per l'útil tesi doctoral de Richard Donovan sobre teatre litúrgic— i sobre poesia de tipus tradicional.

Les aportacions sobre els segles XVII-XVIII i sobre els orígens de la Renaixença no han estat gaire abundoses, seguint la mateixa tònica de l'època anterior i en contrast amb el que passarà més endavant. Val la pena d'assenyalar les contribucions de Jordi Carbonell a la literatura del segle XVIII a Menorca (i més endavant també a Mallorca, al Rosselló i a Sardenya), les síntesis i els treballs monogràfics de Joaquim Molas, que en aquest període o més endavant tractarà de temes que van del segle XVI fins al segle XIX i que en algun cas entrarà en polèmica amb el doctor Jordi Rubió i Balaguer, el qual havia polemitzat igualment amb Martí de Riquer sobre el que llavors s'anomenava la «Decadència». Cal esmentar d'una manera ben especial l'estudi d'Enric Jardí sobre Antoni Puigblanch i sobretot els importants treballs de Josep M. de Casacuberta sobre *Lo Verdader Català* i sobre Jacint Verdaguer, d'un gran rigor i d'una utilitat enorme, especialment el magne *Epistolari de Jacint Verdaguer*, transcrit i anotat amb l'ajuda de Joan Torrent i Fàbregas.

Hauríem de parlar encara de la literatura científica, en la qual s'han destacat Lluís Faraudo, Josep M. Millàs-Vallcrosa i David Romano, i de la literatura folklòrica, a la qual han fet aportacions positives Joan Amades, Ramon Violant i Simorra i Josep Romeu.

L'aportació estrangera ha estat molt abundosa, sobretot, com he dit abans, en el camp lul·lià. La formació de joves estudiosos s'ha vist afavorida per l'exili (pensem en el cas de Joan Coromines a Xicago, de Josep M. Batista i Roca a Cambridge o d'Ignasi González Llubera a Belfast, bé que aquest darrer ja hi era abans de la guerra). Cal citar si més no la figura de Giuseppe Sansone, autor d'uns notables *Studi di filologia catalana*, que ha creat escola a la Universitat de Bari. No mancaren tampoc estudiosos als països germànics, on podem destacar especialment els deixebles de Germà Colón, que han treballat en edicions crítiques i en traduccions medievals. Hauríem de parlar també de la fundació de l'Anglo-Catalan Society, que ha promogut reunions i conferències sobre tema català quan a l'Estat espanyol no era possible d'organitzar-les. El 1968 es va organitzar a Estrasburg un col·loqui sobre català del qual sorgí un altre col·loqui, celebrat a Amsterdam el 1970, sobre llengua i literatura catalanes, que dugué a la creació, el 1973, de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, la qual ha reunit la major part d'estudiosos de l'interior i de l'exterior i que ha servit de lligam de les diverses associacions existents o fundades d'aleshores ençà: a més de l'Anglo-Catalan Society, la North American Catalan Society, l'Associazione Italiana di Studi Catalani, el Deutscher Katalanistenverband (abans Deustch-Katalanische Gesellschaft) i l'Association Française des Catalanistes. Això i la mort del general Franco al cap d'uns quants anys van canviar radicalment el panorama, amb la incorporació de noves càtedres de literatura a les universitats dels Països Catalans i amb l'augment progressiu de professors i d'estudiants.⁵⁶

Cap al 1970, en tot cas, la situació dels estudis d'història literària a Catalunya no era gaire optimista, tot i que ja havia començat a millorar. L'única càtedra de llengua i literatura catalanes era —com ja hem comentat— a la Universitat de Barcelona, on el 1967 ja havia estat possible de constituir un Departament de Filologia Catalana. Des del 1969, Joaquim Molas començà classes de literatura a la nova Universitat Autònoma de Barcelona, on —com ja he assenyalat— guanyarà una càtedra el 1971. Com ha recordat recentment Jordi Melé, hi havia també un mínim d'ensenyament a diverses delegacions de les dues Universitats de Barcelona, i a la Universitat de València, on s'havia traslladat Manuel Sanchis Guarner, que no era ca-

56. Per a més detalls, vegeu el *Cuaderno de Norte dedicado a la lengua y literatura catalanas*, Amsterdam, gener-abril de 1970, amb articles d'Antoni M. Badia i Margarit (llengua), Josep Massot i Muntaner (literatura fins al segle XIX) i Joaquim Molas (literatura del segle XX). La meua contribució, augmentada i completada, donà lloc al volum *Trenta anys d'estudis sobre la llengua i la literatura catalanes (1950-1980)*. II. *La literatura (de l'Edat mitjana a la Renaixença)*, Barcelona, 1980, complementat al treball «Els estudis literaris entre el 1939 i el 1994», dins *Escriptors i erudits contemporanis. [Primera sèrie]*, p. 289-302. La bibliografia de bona part dels erudits citats —i de molts altres— es troba als diversos volums del *Repertori de catalanòfils* preparat per l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, aparegut dins els *Estudis de llengua i literatura catalanes* a partir de 1984. Vegeu també la síntesi de Jaume MEDINA, «La crítica literària i la història de la literatura», dins Joaquim MOLAS (dir.), *Història de la literatura catalana. Part moderna*, XI, Barcelona, 1988, p. 285-300.

57. Cf. MELÉ, «La literatura catalana a la Universitat. Esbós d'una història (II)», p. 103-105. Sobre Sanchis Guarner vegeu l'excel·lent biografia de Santi CORTÉS, *Manuel Sanchis Guarner (1911-1981). Una vida per al diàleg*, València-Barcelona, 2002.

tedràtic i que més aviat tenia un estatus precari.⁵⁷ Els Estudis Universitaris Catalans, que després de la guerra havien actuat sempre en la clandestinitat, eren poc coneguts i realitzaven una labor molt eficaç però alhora molt limitada. El mateix podríem dir de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, les publicacions i les sessions dels quals passaven gairebé desapercbudes, llevat d'un petit nucli de persones molt motivades.

Tot això donava poc estímul als joves que volien dedicar-se a aquest tipus d'estudis, que tenien molt poques sortides al davant i cap possibilitat d'obtenir borses o ajudes de qualsevol mena, llevat de les escasses que sortien de l'Institut d'Estudis Catalans, amb el patrocini d'Òmnium Cultural. Els llicenciats joves que, malgrat tot, volien dedicar-se a la literatura catalana es trobaven que, llevat de molt poques excepcions, no podien viure d'aquesta dedicació i havien de resignar-se a fer traduccions o altres treballs editorials, a donar classes a criatures o a opositar a una càtedra de castellà o de francès, o bé, en el millor dels casos, a anar per una temporada a un lectorat de l'estranger.

Aquesta situació, evidentment, era insostenible i intolerable, però en aquell moment era impensable d'augmentar el nombre d'universitats i d'implantar-hi estudis de literatura catalana, i menys encara de fer-ho als instituts de segon ensenyament. Ben aviat, afortunadament, les coses havien de canviar. Els problemes no desapareixerien, però en tot cas es crearien un munt de nous llocs de treball i augmentarien les possibilitats d'obtenir ajudes per redactar tesis i fins i tot per publicar-les un cop defensades.

En un congrés de cultura catalana clandestí, celebrat a Barcelona el desembre de 1964, on vaig tractar més o menys de la mateixa problemàtica que avui, posava en relleu que aleshores un dels problemes fonamentals amb què topava la investigació al nostre país era la manca d'organització, el poc contacte entre els erudits, afavorit per les circumstàncies, però fruit en bona part del nostre caràcter independent, i assenyalava que era urgent d'afavorir el treball en equip, en col·laboració lleial i constant, passant per damunt les nostres diferències i els nostres punts de vista personals. Per això, era de primera necessitat fer el màxim esforç per regularitzar el funcionament de les revistes, per crear una bibliografia al corrent —ja hi havia l'*Índice Histórico Español*, creat per Jaume Vicens i Vives, però no n'hi havia prou per seguir de prop l'estat de les recerques sobre literatura— i per donar a conèixer al gran públic el resultat dels nostres esforços.

D'aleshores ençà han canviat moltes coses i el panorama és radicalment diferent en la majoria d'aspectes, tot i que molts problemes continuen encara sense solucionar o han empitjorat aquests darrers anys, després d'una primera època d'optimisme. No em correspon, però, en aquest moment de referir-me als grans canvis que la nostra disciplina ha experimentat a partir dels anys setanta del segle xx, ni dels reptes que li planteja un futur incert des de molts punts de vista.

Antoni de Capmany

Víctor Balaguer

Antoni Rubió i Lluch

Ferran Soldevila

Jaume Vicens i Vives